

1. Η ανάγνωση των βιβλίων με τη μεθοδολογία, οι οποίες εστιάζουν στο άγγιγμα, γιατί η εργασία που πύλο που μια γραμμή ή μια λέξη, η οποία κινείται με την ίδια ταχύτητα που κινείται ο ήχος, είναι η καλύτερη μέθοδος για να μάθει ο μαθητής να διακρίνει τον ήχο και να τον μεταφράσει σε γράμματα. (Ε.Ι.Ι.)

2. Η κάθε μία λέξη να έχει ένα ήχο, ο οποίος να είναι ο ήχος που ακουγόμαστε στο στόμα. (Ε.Ι.Ι.)

3. Η μία λέξη να μεταφράζεται με τον ήχο που ακουγόμαστε στο στόμα. (Ε.Ι.Ι.)

4. Η μία λέξη να μεταφράζεται με τον ήχο που ακουγόμαστε στο στόμα. (Ε.Ι.Ι.)

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μαρία Ρεπούση

Χαρά Ανδρεάδου Αριστείδης Πουταχίδης Αρμόδιος Τσίβας

Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού

Στα νεότερα
και σύγχρονα
χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-1824-0

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Ιστορία ΣΤ΄ Δημοτικού

Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	Μαρία Ρεπούση <i>Επικ. Καθηγήτρια Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης</i> Χαρίκλεια Ανδρεάδου <i>Εκπαιδευτικός Π.Ε.</i> Αριστείδης Πουταχίδης <i>Εκπαιδευτικός Π.Ε.</i> Αρμόδιος Τσιβάς <i>Εκπαιδευτικός Π.Ε.</i>
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	Αθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη <i>Καθ. Πανεπιστημίου Αθηνών</i> Απόστολος Καραπαπιάς <i>τ. Σχολικός Σύμβουλος</i> Δέσποινα Μουζαλά <i>Εκπαιδευτικός Π.Ε.</i>
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	Κωνσταντίνος Αρώνης <i>Σκιτσογράφος - Εικονογράφος</i>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Γιωργία Ρογάρη <i>Φιλολογος</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	Γιάννης Παπαγρηγορίου <i>Σύμβουλος Π.Ι.</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	Γιάννης Παπαγρηγορίου <i>Σύμβουλος Π.Ι.</i>
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	Γιώργος Λαζόγκας <i>Εικαστικός Καλλιτέχνης</i>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	“ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε.”

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Τύπας

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Οικονόμου

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μαρία Ρεπούση

Χαρίκλεια Ανδρεάδου

Αριστείδης Πουταχίδης

Αρμόδιος Τσιβάς

Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού

Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή

- I. Η ιστορία**
A. Η ιστορία της ιστορίας
B. Το αντικείμενο της ιστορίας
Γ. Ιστορικά ερωτήματα και ιστορικές πηγές
Δ. Η ιστορική εκπαίδευση
- II. Η διδακτική της ιστορίας**
A. Το αντικείμενο
B. Η σχέση με τη σχολική ιστορία
Γ. Τα νέα θεωρητικά και ερευνητικά δεδομένα
Δ. Η ιστορική γνώση
E. Τα νεότερα και σύγχρονα χρόνια

2. Μέθοδοι εργασίας

I. Ενδεικτικό ετήσιο, ανά ενότητα και κεφάλαιο, διάγραμμα της ύλης

II. Γενικό μεθοδολογικό διάγραμμα

III. Η μεθοδολογική προσέγγιση

- A. Η ενότητα
B. Το κεφάλαιο
Γ. Η ανακεφαλαίωση
Δ. Το τετράδιο των ασκήσεων

IV. Η εκπόνηση σχεδίων εργασίας τοπικής ιστορίας

- A. Τα θέματα
B. Οι πηγές
Γ. Το περιβάλλον εργασίας
Δ. Τα στάδια ανάπτυξης

V. Μουσεία και εκπαιδευτικά προγράμματα

VI. Η αξιοποίηση του διαδικτύου

3. Οι άξονες γνωστικού περιεχομένου

- Ενότητα 1η:** Η Ευρώπη στα νεότερα χρόνια
Ενότητα 2η: Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία
Ενότητα 3η: Η Μεγάλη Επανάσταση
Ενότητα 4η: Η Ελλάδα ανεξάρτητο κράτος
Ενότητα 5η: Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα

Παραδείγματα σχεδίων εργασίας για την τοπική ιστορία

Βιβλιογραφία

- Γενική Βιβλιογραφία
- Βιβλιογραφία ανά ενότητα
- Βιβλιογραφία ανά κεφάλαιο
- Βιβλιογραφικές προτάσεις για το μαθητή και τη μαθήτριά
- Ηλεκτρονικές διευθύνσεις [αξιολογημένες προτάσεις]

I. Η ιστορία

A. Η ιστορία της ιστορίας

Η ιστορία έχει ένα πλούσιο και μακρόχρονο παρελθόν. Η δυτική ιστοριογραφία εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να τοποθετεί τη γέννηση της ιστορίας στην Αθήνα του 5^{ου} π. Χ. χρυσού αιώνα, να προσφωνεί τον Ηρόδοτο πατέρα της ιστορίας και να θεωρεί τα ιστορικά είδη που δημιούργησαν ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, ως τα πρώτα ιστορικά είδη. Η δυτική σκέψη ασχολείται ακόμα με το περιβάλλον της 'ιστοριογέννησης', τη δημοκρατική Αθήνα του 5^{ου} π. Χ. αιώνα, καθώς επιχειρεί να εξηγήσει τη δημιουργία των πρώτων ιστορικών ειδών. Ενδιαφέρεται επίσης για τους βασικούς χαρακτήρες των ιστοριών που συνέγραψαν ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, καθώς διερευνά το ζήτημα της συνέχειας και της αλλαγής στην ιστορική γραφή.

Με βάση τις μελέτες και τις έρευνες στο χώρο της δυτικής ιστοριογραφίας, γνωρίζουμε σήμερα ότι:

1. Η ιστορία δεν έπαψε, από τον 5^ο π. Χ. αιώνα και εξής, να είναι μια σημαντική πνευματική και κοινωνική ανάγκη των ανθρώπων. Η ενασχόληση με το παρελθόν και η συγγραφή της ιστορίας συνιστά συνεπώς ένα φαινόμενο που έχει συνεχή και μεγάλη διάρκεια στο χρόνο. Ιστορία έγραφαν και οι Αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι και οι Χριστιανοί και οι Ουμανιστές και οι Διαφωτιστές και οι ιστορικοί του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Έγραφαν ιστορία αλλά με διαφορετικό τρόπο. Από τη στιγμή μάλιστα που η ιστορία θεσμοθετείται ακαδημαϊκά στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, εμφανίζεται και το φαινόμενο των ιστορικών σχολών, εννοουμένων εδώ ως ρευμάτων ιστορικής σκέψης.

2. Το ιστορικό είδος συνδέεται με την αναζήτηση, την έρευνα. Οι άνθρωποι ερευνούν την ιστορία τους, θέτοντας σ' αυτήν κάποια ερωτήματα. Δεν μπορούμε συνεπώς να έχουμε ιστοριογραφία χωρίς έρευνα.

3. Τα ερωτήματα που οι άνθρωποι θέτουν στο παρελθόν τους, σχετίζονται με τα ενδιαφέροντά τους, τα ερωτηματικά τους, τις ανησυχίες τους. Όλα αυτά δημιουργούνται στο παρόν. Συνδέονται λοιπόν με το παρόν και αναφέρονται στο παρελθόν. Γι' αυτό και πολλοί ιστορικοί υποστηρίζουν τον παροντικό χαρακτήρα της ιστορίας.

4. Το παρόν μεταβάλλεται διαρκώς. Διατηρεί στοιχεία συνέχειας, σε σχέση με το παρελθόν του, αλλά παρουσιάζει και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Καθώς τα πάντα αλλάζουν μέσα στο χρόνο, αλλάζουν και τα ερωτήματα που θέτουν οι άνθρωποι στην ιστορία τους. Μεταβάλλονται και αυτά, ακολουθώντας τα ενδιαφέροντα και τις περιέργειες των ανθρώπων.

5. Η μεταστροφή της περιέργειας για το παρελθόν και η συνακόλουθη αλλαγή των ερωτημάτων τροποποιεί την ανάπτυξη του παρελθόντος. Οι παρελθοντικές όψεις, οι οποίες αναδεικνύονται, διαφοροποιούνται στη βάση της οπτικής, μέσα από την οποία ερευνούμε το παρελθόν, και των ερωτημάτων τα οποία θέτουμε.

B. Το αντικείμενο της ιστορίας

Η ιστορία ανήκει σε μια μεγάλη οικογένεια επιστημών που έχουν ως αντικείμενο μελέτης τους ανθρώπους ως κοινωνικά όντα, τις ανθρώπινες κοινωνίες. Γι' αυτό ονομάζονται «επιστήμες του ανθρώπου» ή «ανθρωπιστικές επιστήμες» ή και «κοινωνικές επιστήμες». «Οι άνθρωποι μέσα στο χρόνο» είναι το αντικείμενο της ιστορίας, έγραφε ο Λυσιέν Φεβρ, «οι ανθρώπινες κοινωνίες», τόνιζε ο Φιστέλ ντε Κουλάνζ, οι «κοινωνίες του παρελθόντος και οι μεταμορφώσεις τους» μέσα στο χρόνο, υπογράμμιζε ο Σενιομπός. «Για να μείνουν στη μνήμη όσα σπουδαία έπραξαν οι άνθρωποι», γράφτηκε και η πρώτη ιστορία, του Ηροδότου.

Οι άνθρωποι, συνεπώς και ό,τι σχετίζεται με τις ανθρώπινες σκέψεις, σχέσεις, δημιουργίες, δραστηριότητες, πράξεις, είναι το αντικείμενο της ιστορίας. Γι' αυτό και έχουμε:

- ιστορία των ιδεών
- ιστορία των νοοτροπιών
- ιστορία των γυναικών
- ιστορία της καθημερινής ζωής
- ιστορία της εκπαίδευσης
- ιστορία της παιδικής ηλικίας
- ιστορία των πολέμων
- ιστορία του αθλητισμού

«...το αντικείμενο της ιστορίας είναι από τη φύση της ο άνθρωπος. Ας πούμε καλύτερα: οι άνθρωποι. Προτιμώτερο από τον ενικό αριθμό που είναι επιρρεπής στην αφαίρεση, ο πληθυντικός είναι ο γραμματικός τύπος της σχετικότητας και ταιριάζει καλύτερα σε μια επιστήμη του διάφορου»

Μαρκ Μπλοκ, Απολογία για την Ιστορία, σ. 4

- ιστορική βιογραφία
- οικονομική, πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική, διπλωματική ιστορία καθώς και πλήθος άλλων ιστοριών που συμπληρώνουν η μία την άλλη και όλες μαζί διευθετούν το παρελθόν.

Τελευταία μάλιστα, στην καμπή του 20^{ου} προς τον 21^ο αιώνα, είμαστε μάρτυρες ενός πολλαπλασιασμού των ιστορικών αντικειμένων. Οι ιστορικοί αναφέρονται στην ιστοριογραφική αυτή έκρηξη, ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιστοριογραφίας της εποχής μας.

Πολλά είναι συνεπώς τα ιστοριογραφικά αντικείμενα που διεκδικούν την προσοχή μας. Παλαιότερα υπήρχαν μόνο τα γεγονότα ως αντικείμενο της ιστορίας. Αυτή η άποψη κυριαρχούσε το 19^ο αιώνα, γι' αυτό και όλες οι ιστορίες ήταν κατά βάση γεγονотоλογικές. Από τις αρχές όμως του 20^{ου} αιώνα η γεγοντολογία, ως κυρίαρχο παράδειγμα, υφίσταται σοβαρή κριτική και υποχωρεί ενώπιον των νέων ιστοριογραφικών προσεγγίσεων.

Η στροφή του ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος στα νέα αντικείμενα συνδυάστηκε και με την μετατόπιση της έρευνας όχι μόνον από τα γεγονότα στις κοινωνικές δομές και στις συμπεριφορές ή τις νοοτροπίες αλλά και με τη μετάβαση από το πρόσωπο στα πρόσωπα. Οι 'ανώνυμοι' δράστες της ιστορίας, τα ιστορικά υποκείμενα, τα δρώντα υποκείμενα της ιστορικής εξέλιξης, που η γεγοντολογική ιστορία είχε παραγνωρίσει προς χάρη των ηρώων και των προσωπικοτήτων, αποκτούν κι' αυτοί θέση στην ιστορική σύνθεση. Το συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο, το πρόσωπο, εξακολουθεί να έχει τη θέση του, αρκεί, όπως τονίζεται, να είναι αντιπροσωπευτικό μιας ομάδας ανθρώπων ή μιας ιστορικής εποχής. Η ιδιαιτερότητά του, στο βαθμό που υπάρχει, μελετάται και αξιοποιείται ιστορικά, αν ασκεί επιρροή σε ευρύτερα συλλογικά σώματα ή στο βαθμό που παραδειγματικά αναδεικνύει τις συνθήκες της εποχής του. Στον πυρήνα των αλλαγών που αφορούν το αντικείμενο της ιστορίας εντάσσεται και η έννοια του παρελθόντος. Στο πλαίσιο των νεότερων προσεγγίσεων, δεν υπάρχει χρονικό όριο ασφαλείας για τον εννοιολογικό προσδιορισμό του παρελθόντος. Παρελθόν είναι και το απώτερο

«Οι άνθρωποι είναι το μοναδικό αντικείμενο της ιστορίας...μιας ιστορίας που δεν ενδιαφέρεται για έναν αφηρημένο, αιώνιο, अपαράλλαχτο στη συγκρότησή του και διαρκώς ταυτόσημο με τον εαυτό του άνθρωπο, αλλά για τους ανθρώπους στο πλαίσιο των κοινωνιών των οποίων είναι μέλη. Ενδιαφέρεται για τους ανθρώπους, μέλη αυτών των κοινωνιών, σε μια συγκεκριμένη στην εξέλιξή τους εποχή, για τους ανθρώπους με διάφορες αρμοδιότητες, διαφορετικές δραστηριότητες, ενασχολήσεις και ποικίλες στάσεις, οι οποίες αναμειγνύονται, συναντώνται, συγκρούονται και καταλήγουν να συνάψουν μεταξύ τους συμβιβαστική ειρήνη, ένα modus vivendi που ονομάζεται Ζωή.»

Λυσιέν Φεβρ, Combats pour l' histoire, σ. 20-21

χρονικά διάστημα αλλά και η σχετικά πρόσφατη ιστορία. Παρελθόν είναι εν τέλει το χρονικό πλαίσιο που θεωρείται απαραίτητο για την προσέγγιση του ιστορικού θέματος. Η ιστορία συνακόλουθα οριοθετείται από το αντικείμενό της, ένα αντικείμενο που δρα στο παρελθόν και όχι από το παρελθόν αυτό καθαυτό.

«Η παραδοσιακή ιστορία, και κατεξοχήν εκείνη του δέκατου ένατου αιώνα, βασίστηκε πάνω σε μια λατρεία των γεγονότων. Θεμέλιο της ιστορίας είναι τα γεγονότα, που είναι ιερά και από μόνα τους εύγλωτα. Και στο 'Ναό των γεγονότων' φυλάσσεται η 'Κιβωτός της Διαθήκης': τα 'ντοκουμέντα'...Η ιστορία των γεγονότων μάς έχει κληροδοτήσει την ιδέα του γεγονότος, σαν ψυχρή οντότητα σε ορισμένο πρόγραμμα και μετρήσιμη βαρύτητα. Η ιστορία προβάλλεται ως αφήγηση που στηρίζεται σε εξακριβωμένα γεγονότα... ο φετιχισμός των γεγονότων στην ιστορία, οδηγεί τόσο σε μεταφυσικές συλλήψεις της όλης ιστορικής πορείας όσο και σε δογματικές γνωσιολογικές θέσεις...Αλλά τα γεγονότα δε λένε τίποτε μόνο τους. Εκείνος μόνο που τα συνθέτει, λέει μέσα απ' αυτά όσα θέλει να πει. Γυμνά ή καθαρά γεγονότα, ανεξάρτητα από ερμηνείες και αξιολογήσεις δεν υπάρχουν.»

Θεόφιλος Βέικος, Θεωρία και Μεθοδολογία της ιστορίας, σ. 39-40

Γ. Ιστορικά ερωτήματα & ιστορικές πηγές

Το παρελθόν είναι συνεχές, άμορφο και έχει ανεπισημασμένα παρελθόντα. Ακόμα και αν δεν πρόκειται πλέον για ένα ασφαλές παρελθόν 50 τουλάχιστον χρόνων, αλλά για το πρόσφατο παρελθόν, η διευθέτησή του, για να καταστεί αναγνώσιμο στο παρόν, συνιστά έργο του/της ιστορικού. Ο/η ιστορικός το διερευνά, το μελετά, το εξηγεί, το ερμηνεύει και το συνθέτει. Το περιοδολογεί, το μορφοποιεί, το «κειμενοποιεί». Το καθιστά ιστορικό.

Με την ιστορική εργασία, το παρελθόν γίνεται

ιστορικό παρελθόν. Και ιστορικό παρελθόν είναι μια συγκεκριμένη ανάπλαση, που παράγεται μέσα από συγκεκριμένες τεχνικές, μεθόδους και εργαλεία.

α. το ερώτημα

«Το ερώτημα είναι αυτό που κατασκευάζει το ιστορικό αντικείμενο, προβαίνοντας με μια πρωτότυπη κατάκτηση στην ενότητα των γεγονότων και των τεκμηρίων που συνδέονται με αυτά. Από επιστημολογική άποψη, το ερώτημα εκπληρώνει μια βασική λειτουργία με την ετυμολογική έννοια του όρου, διότι είναι αυτό που δημιουργεί το ιστορικό αντικείμενο. Με μια έννοια, μια ιστορία αξίζει όσο και το ερώτημά της.»

Antoine Prost, Douze leçons sur l'histoire, σ. 79

Κεντρική θέση στην ιστορική μεθοδολογία έχει το ιστορικό ερώτημα που θέτει ο/η ιστορικός σε μια ιστορική περίοδο, οι υποθέσεις εργασίας που κάνει για να ερμηνεύσει τα ιστορικά φαινόμενα. Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα, να επαληθευθεί ή όχι η υπόθεση εργασίας, ο/η ιστορικός προσφεύγει στην έρευνα.

β. οι ιστορικές πηγές

«Ο ιστορικός ... ξεκινά θέτοντας ένα ερώτημα. Μετά δημιουργεί ένα φάκελο από τεκμήρια ... το καθένα απ' αυτά με τη σημείωση της πειστικότητάς του... Η πρόοδος της γνώσης πραγματοποιείται από τη διαλεκτική κίνηση, κυκλική ή καλύτερα ελικοειδή, στην οποία το πνεύμα του ιστορικού περνάει από το αντικείμενο της έρευνάς του στο τεκμήριο, που είναι το εργαλείο για το αντικείμενο και τούμπάλιν. Το ερώτημα που έδωσε κίνηση στην παραπάνω κίνηση δεν μένει το ίδιο. Στην επαφή του με τα δεδομένα του τεκμηρίου, δεν σταματά να μεταβάλλεται. Συνειδητοποιείς, για παράδειγμα, ότι το ερώτημά σου ήταν αφηρημένο ή 'αναχρονικό'. Μαθαίνεις έτσι να το διαμορφώνεις με όρους συγκεκριμένους, πιο συμβατούς με τη φύση του αντικειμένου που διερευνάς. »

Henri-Irénée Marrou, De la connaissance historique, σ. 117

Ερευνώ το παρελθόν, σημαίνει καταρχήν, αναζητώ τα ίχνη που άφησαν οι άνθρωποι στο πέρασμά τους μέσα στο χρόνο. Αναζητώ τα ίχνη, τα πρωτογενή, όσα ταυτόχρονα με την εποχή τους δημιούργησαν και άφησαν οι άνθρωποι. Οι ιστορικοί αναζητούν επίσης τις δευτερογενείς πηγές, όσες, στηριζόμενες στα πρωτογενή ίχνη, δημιουργήθηκαν υστερόχρονα από την εποχή στην οποία αναφέρονται. Οι πηγές αυτές δεν εκφράζουν μόνον

την εποχή στην οποία αναφέρονται αλλά και την εποχή κατά την οποία δημιουργήθηκαν. Πολλές φορές μάλιστα εκφράζουν πολύ περισσότερο την εποχή τους, παρά μαρτυρούν για το ιστορικό θέμα στο οποίο αναφέρονται. Πολλές από τις δευτερογενείς πηγές, αλλά όχι όλες, είναι ιστοριογραφικές συνθέσεις. Ιστορικές πηγές για παράδειγμα για την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας δεν είναι μόνον οι μαρτυρίες της αντίστοιχης περιόδου αλλά και όλες όσες δημιουργήθηκαν για τη συγκεκριμένη περίοδο εκ των υστέρων.

Οι πηγές αυτές –πρωτογενείς και δευτερογενείς- γίνονται, στο εργαστήριο του/της ιστορικού, εργαλεία ιστορικής ανάπλασης. Τα εργαλεία αυτά χρειάζονται μεθόδους χρήσης καθώς δεν είναι αυτονόητη η αξιοποίησή τους. Χρειάζονται ερωτήματα για να μαρτυρήσουν για την εποχή τους και μεθόδους για να διερευνηθεί η αξιοπιστία τους. Ακόμα και αν είναι αξιόπιστες οι πηγές, οι πληροφορίες που εμπεριέχουν δεν είναι ανεξάρτητες με το δημιουργό τους, την ιδεολογία του, την άποψή του, την κοινωνική του θέση. Το πολύσημο πληροφοριακό τους φορτίο σχετίζεται με την ταυτότητα του δημιουργού της πηγής, τις προσδοκίες του και την πρόθεσή του κατά τη δημιουργία. Τα κάθε λογής δεδομένα αποκτούν αναγνωσιμότητα στη συσχέτιση με την εποχή τους και το περιβάλλον της δημιουργίας τους.

Οι ιστορικοί ομιλούν συνήθως για την αναγκαιότητα εξωτερικής και εσωτερικής κριτικής. Με τον όρο εξωτερική κριτική εννοείται το σύνολο των πρακτικών για την τεκμηρίωση της προέλευσης της πηγής, την κριτική της ταξινόμηση και την αποκατάσταση ή αναστήλωσή της. Με τον όρο εσωτερική κριτική εννοείται η ερμηνεία –γλώσσα, συμβατική ορο-

«Οι αρχές που διέπουν την κριτική –εξωτερική ή εσωτερική– δεν είναι διαφορετικές στα γενικά τους σημεία, από τις αρχές που διέπουν κάθε ανθρώπινη γνώση... Σε ό,τι αφορά τα ειδικά, τα ιδιαίτερα στοιχεία τους ... οι αρχές αυτές [της κριτικής] είναι απλές, όλη η δυσκολία βρίσκεται στην εφαρμογή τους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, οι ιστορικοί δεν μαθαίνουν τη δουλειά τους διαβάζοντας πραγματείες περί μεθοδολογίας, αλλά αξιοποιώντας την πείρα των μεγάλων δασκάλων και μετέχοντας ενεργά σε σεμινάρια, όπου δάσκαλος και μαθητές δουλεύουν μαζί πάνω στα ίδια τα πράγματα. Γίνεται κανείς ιστορικός όπως γίνεται και σιδεράς, δουλεύοντας δηλαδή το σίδερο πλάι με το μάστορα.»

Charles Samaran, Ιστορία και μέθοδοι, Encyclopédie de la Pléiade, Αθήνα 1980, σ. 75

λογία, κλπ., η κριτική της ακρίβειας και αξιοπιστίας του περιεχομένου της πηγής, προσδιορισμός των ιδιαίτερων φαινομένων στα οποία αναφέρεται.

Η εξέλιξη των ιστορικών σπουδών επηρέασε σημαντικά και την έννοια της πηγής. Αρχικά ταυτόσημη με το γραπτό τεκμήριο, κυρίως το επίσημο έγγραφο και με το αρχαιολογικό εύρημα, η έννοια της ιστορικής πηγής διευρύνεται εντάσσοντας στα σημασιόμενά της όλων των μορφών τα ανθρώπινα ίχνη. Προφορικές μαρτυρίες, λογοτεχνικά κείμενα, συμβολαιογραφικά έγγραφα, παραδόσεις, έργα τέχνης, κάθε λογής κατάλοιπο της ανθρώπινης δραστηριότητας λογίζεται ως ιστορική πηγή και αξιοποιείται ως εργαλείο ιστορικής διευθέτησης.

Δ. Η ιστορική εκπαίδευση

Η ιστορία εισάγεται στα δυτικά σχολεία το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα. Παρά τις εκτιμήσεις που συνηγορούσαν για την ανεκτίμητη εκπαιδευτική αξία της ιστορίας ήδη από το 2^ο π. Χ. αιώνα, απουσίαζε από τις μαθήσεις που οι ανθρώπινες κοινωνίες, πριν το 18^ο αιώνα, έκριναν απαραίτητες για τη συνέχεια και την εξέλιξή τους.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ολοκληρώνονται οι διεργασίες που καθιστούν την ιστορία διδακτικό αντικείμενο. Η ιστορική εκπαίδευση αποκτά σκοπό και στόχους που συνδέονται με το εθνικό κράτος, σχολικά εγχειρίδια, προγράμματα σπουδών. Αυτά ποικίλλουν ανά εθνική περίπτωση, διατηρούν ωστόσο κοινά χαρακτηριστικά, που υπαγορεύονται από επιστημολογικού και κοινωνικού χαρακτήρα κυρίαρχες ιδέες και διατηρούνται έως και τη δεκαετία του 1960. Οι επιστημολογικές τους αφετηρίες ανάγονται στη γεγονотоλογική θετικιστική ιστορική σχολή του 19^{ου} αιώνα. Οι κοινωνικές τους αναφορές σχετίζονται με την ολοκλήρωση του έθνους - κράτους και τη δημιουργία πολιτών ως εθνικών, κατά βάση, υποκειμένων. Και οι δυο επιρροές συνηγορούσαν για μια εθνική –εθνοκεντρική– ιστορική ύλη με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. την έμφαση στα γεγονότα, κυρίως σε όσα σχετίζονται με την πορεία του έθνους ή και αναδεικνύουν το μεγαλείο του

2. την έμφαση στις προσωπικότητες και στους ήρωες, κυρίως σε όσους έδωσαν τη ζωή τους για τη σωτηρία του έθνους
3. την κυρίαρχη θέση της χρονολογίας σε βάρος του ιστορικού χρόνου, ως ιστορικού πλαισίου
4. τη χρονολογική προσέγγιση. Η προσέγγιση αυτή σε συνδυασμό με τα παραπάνω διαμόρφωσε μια γενεαλογία του έθνους.

Αυτή η γενεαλογία συνιστούσε τον κορμό της ιστορικής εκπαίδευσης κυρίως στα εκπαιδευτικά συστήματα που ήταν κεντρικά οργανωμένα, όπως το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Σε χώρες στις οποίες η εκπαίδευση ήταν αποκεντρωμένη όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, υπήρχαν διαφοροποιήσεις από περιοχή σε περιοχή και σημαντικές συνεισφορές από το χώρο της τοπικής ιστορίας.

Αυτή τη εθνική γενεαλογία όφειλαν οι εκπαιδευτικοί να αφηγηθούν και τα παιδιά να απομνημονεύσουν.

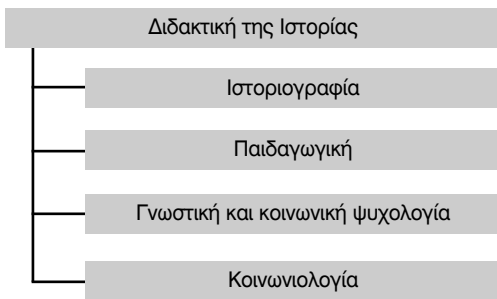
Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν παύουν να υφίστανται σημαντική κριτική, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, όπως αποδεικνύει η σχετική έρευνα, η παραδοσιακή αυτή ιστορική δομή ανατρέπεται προσωρινά από καινοτομίες, που εισάγονται στην ιστορική εκπαίδευση. Η περιστασιακή αυτή συνύπαρξη δεν ήταν ωστόσο ικανή να ανατρέψει, έως τη δεκαετία του 1960, την κυριαρχία της παραδοσιακής ιστορικής εκπαίδευσης, καθώς οι εναλλακτικές προς αυτήν προτάσεις παρέμειναν ερευνητικά και παιδαγωγικά μετέωρες.

II. Η διδακτική της ιστορίας

Η διδακτική της ιστορίας είναι ένα νέο, δι-επιστημονικό, αντικείμενο. Είναι νέο, διότι, παρά το παρελθόν της ιστορικής εκπαίδευσης, το αντικείμενο της διδακτικής δημιουργείται μόλις κατά τη δεκαετία του 1960. Βασική όψη του είναι η μετάβαση από μια διαισθητικού χαρακτήρα προσέγγιση των ζητημάτων της διδασκαλίας και της μάθησης στην ιστορία, σε έναν τεκμηριωμένο ερευνητικά λόγο, δι-υποκειμενικά αποδεκτό και ελέγξιμο, και η συγκρότηση της αντίστοιχης επιστημονικής κοινότητας. Δημιουργείται έτσι σταδιακά ένας αυξανόμενος κορμός γνώσης και η συσσώρευση προσεγγίσεων που επιχειρούν επιστημολογικές τομές στο υπάρχον διδακτικό παράδειγμα.

Οι θεωρητικές και εμπειρικές έρευνες του αντικείμενου της διδακτικής είναι πλέον προσανατολισμένες στο σύνολο των πεδίων που συγκροτούν την ιστορική εκπαίδευση από τον ίδιο τον ορισμό του ζητούμενου αυτής της εκπαίδευσης, τον προσδιορισμό των όρων διαμόρφωσής του, τις αναπαραστάσεις των φορέων που εμπλέκονται άμεσα και έμμεσα, το περιεχόμενο, τις μεθόδους και τα εργαλεία της διδασκαλίας καθώς και τις διαδικασίες της μάθησης.

Η διδακτική της ιστορίας είναι επίσης ένα δι-επιστημονικό, διακριτό από τη γενική διδακτική, αντικείμενο. Αν και η ιστορία παραμένει η βασική επιστήμη αναφοράς, η διδακτική της ιστορίας είναι σε επικοινωνία με τις επιστημολογικές εξελίξεις και άλλων επιστημονικών χώρων εκτός της «γενέτειρας» ιστοριογραφίας: των παιδαγωγικών επιστημών, της γνωστικής και κοινωνικής ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας.

A. Το αντικείμενο της διδακτικής της ιστορίας

Σε μια πρώτη εκδοχή, η διδακτική της ιστορίας είναι προσανατολισμένη στο διδακτικό αντικείμενο που διδάσκεται στο σχολείο. Αυτό ορίζεται ως μια ιδιαίτερη κατασκευή του σχολείου για να απαντήσει στους σκοπούς που το ίδιο το σχολείο θέτει. Η διδακτική της ιστορίας ερευνά και μελετά τις διαδικασίες από την πλευρά της διδασκαλίας όσο και της μάθησης, διαμορφώνει τις θεωρητικές της αναφορές και τις ερμηνείες της και ενδιαφέρεται για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη εκπαιδευτικών εργαλείων και μέσων, προκειμένου να υποστηριχθεί η διδασκαλία και η μάθηση στην ιστορία. Στην περίπτωση αυτή, η διδακτική της ιστορίας αξιοποιεί την έννοια της διδακτικής μετάθεσης έτσι όπως αυτή εισάγεται από τον διδακτολόγο των μαθηματικών Yves Chevallard για να περιγράψει την εργασία η οποία συντελείται από τη μετάβαση ενός επιστημονικού αντικείμενου προς διδασκαλία σε αντικείμενο διδασκαλίας. Η θεώρηση του Chevallard οδηγεί στην αναγνώριση ενός διακριτού για τα διδακτικά αντικείμενα επιστημολογικού καθεστώτος και αποκτά επιρροή καθώς προσφέρει τη βάση για τη θεμελίωση της επιστημονικότητας των διδακτικών αντικειμένων.

Το αντικείμενο της διδακτικής της ιστορίας

1η εκδοχή: το διδακτικό αντικείμενο

- η διδασκαλία και η μάθηση στην ιστορία
- ο σχεδιασμός των κατάλληλων εκπαιδευτικών μέσων

2η εκδοχή: η ιστορική επικοινωνία

- η σχολική ιστορία
- το διαδίκτυο
- τα ΜΜΕ
- τα μουσεία
- οι χώροι ιστορίας

Σε μια δεύτερη εκδοχή και με βάση κοινωνικές εξελίξεις, που διαρκώς διευρύνουν το ρόλο και τη σημασία εξωσχολικών θεσμών στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας των μαθητών και μαθητριών, η διδακτική της ιστορίας ενδιαφέρεται για το σύνολο των παραγόντων που διαμορφώνουν την ιστορική επικοινωνία στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Τα ΜΜΕ και το ηλεκτρονικό περιβάλλον κατέχουν μια σημαντική θέση κυρίως στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες του δυτικού κόσμου. Η διδακτική της ιστορίας οφείλει, υποστηρίζεται, να εντάξει στη θεωρητική και εμπειρική έρευνα της καθώς και στις εφαρμογές της το ολικό επικοινωνιακό πεδίο της ιστορικής κουλτούρας έτσι όπως αυτό ορίζεται στις εκάστοτε συνθήκες. Αποτελεί έτσι ένα συστηματικό κλάδο της επιστήμης της ιστορίας, με αντικείμενο την καλλιέργεια της ιστορίας μέσω της εκπαίδευσης και της πληροφόρησης. Αναλύει και οργανώνει την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης σε μη ιστορικούς και επικοινωνεί την ιστορία εντός και μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών. Τα μουσεία και τα εκπαιδευτικά προγράμματά τους, οι εκθέσεις ιστορικού περιεχομένου, τα προγράμματα στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση αποτέλεσαν, κατά τη δεκαετία του 1980, τις πρώτες ενδείξεις της εξωσχολικής διεύρυνσης των αντικειμένων της διδακτικής της ιστορίας και της τάσης να παρέμβει στους μηχανισμούς της ιστορικής επικοινωνίας. Οι σελίδες διδακτικής της ιστορίας στο διαδίκτυο αναδεικνύουν, στο τέλος της δεκαετίας του 1990, την εκ των πραγμάτων διεύρυνση του αντικείμενου.

B. Η σχέση με τη σχολική ιστορία

Η δυναμική της διδακτικής της ιστορίας και η επιρροή που ασκεί, στον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται η ιστορία στα σχολεία, παρουσιάζει μεγάλες κατά τόπους και ανά χώρα αποκλίσεις και είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων. Η ανάπτυξη του αντικειμένου της διδακτικής, το εκπαιδευτικό καθεστώς, η στελέχωση των κέντρων λήψης των αποφάσεων, η ενημέρωση των διδασκόντων, η συμμετοχή τους στη λήψη των αποφάσεων, η ίδια η ιστορία του διδακτικού αντικειμένου διαφοροποιούν, ανάμεσα σε άλλα, σε σημαντικό βαθμό το πεδίο και την ποιότητα των εφαρμογών της διδακτικής της ιστορίας στη σχολική πράξη και ταυτόχρονα προσδιορίζουν την ίδια την εξέλιξη του επιστημονικού αντικειμένου. Γενικεύοντας, μπορούμε να πούμε ότι στις ευρωπαϊκές κοινωνίες διακρίνεται μία συγκλίνουσα τάση ανάμεσα στη διδακτική και στη διδασκαλία της ιστορίας. Λίγες είναι οι περιπτώσεις όπου η σχολική ιστορία συνεχίζει να αμύνεται στα δεδομένα που προκύπτουν από τη θεωρία και την έρευνα στο χώρο της διδακτικής.

Γ. Τα νέα θεωρητικά και ερευνητικά δεδομένα

1. Η ιστορική γνώση είναι μια βασική και αναπνευστική μορφή γνώσης. Στη βάση αυτή, υποστηρίζεται η θέση της στα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα. Η γνώση, υπογραμμίζουν οι Burston και Hirst, κατανέμεται σε διακριτές μεταξύ τους μορφές, με διακριτή λογική, μεθόδους και προοπτικές μεταγνώσης. Έννοιες, τρόποι συσχέτισης των εννοιών και εννοιολογικές, ειδικοί μέθοδοι διερεύνησης, χαρακτηριστικοί τρόποι απόδειξης και αξιοπιστίας των συμπερασμάτων συνιστούν, ανάμεσα σε άλλα, χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας μορφής γνώσης. Η ιστορία είναι μια από τις βασικές μορφές γνώσης καθώς διαθέτει διακριτό και διαφορετικό από άλλα, ερευνητικό, εννοιολογικό, ερμηνευτικό πλαίσιο. Αυτό ακριβώς το πλαίσιο οφείλει να διαμορφώνει τη διδακτική δομή του αντικειμένου έτσι ώστε να γίνεται δυνατή η αναγνώρισή του από τους μαθητές και τις μαθήτριες του σύγχρονου σχολείου. Δεν έχουμε συνεπώς ιστορική γνώση αν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορίας ως μορφής γνώσης δεν είναι αναγνωρίσιμα και αξιοποιήσιμα από τα υποκείμενα της μάθησης.

2. Η απόκτηση της γνώσης συνδέεται με τη διαδικασία διαμορφωτικής συγκρότησης που έχει ενεργητικό χαρακτήρα. Το άτομο μαθαίνει, σύμφωνα με τον Jerome Bruner, επιλέγοντας και μετασχηματίζοντας τα νεοεισερχόμενα

πληροφοριακά στοιχεία, διαμορφώνοντας υποθέσεις, τις οποίες είναι δυνατόν αργότερα να μεταβάλει, οδηγούμενο από την εμφάνιση ασυνεπειών και αντιφατικών ενδείξεων. Απώτερος στόχος της διδασκαλίας ενός γνωστικού αντικειμένου ή μιας ομάδας συσχετισμένων μεταξύ τους αντικειμένων είναι η γενική κατανόηση της δομής αυτών των αντικειμένων της γνώσης. Η κατανόηση της δομής συνοδεύει την νοητική ωρίμανση των υποκειμένων και δεν αποτελεί επιστέγασμα της ολοκλήρωσής της. Η θεωρία του Bruner, σε συνδυασμό με το ήδη δημοσιευμένο έργο του Benjamin Bloom, και των συνεργατών του για τους διδακτικούς στόχους συνδέονται στη συνέχεια με τη δομή της ιστορίας και εξειδικεύονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες στόχων από τους βρετανούς Jeanette Coltham και John Fines. Η υιοθέτηση στάσεων –βουλητικών, συναισθηματικών και γνωστικών- που υποστηρίζουν την ιστορική μάθηση, η κατανόηση της φύσης του αντικειμένου, η ανάπτυξη σχετικών με το αντικείμενο δεξιοτήτων και ικανοτήτων, και τα γενικότερα παιδαγωγικά οφέλη αποτελούν, κατά τους Coltham και Fines, το πλαίσιο διδακτικής της ιστορίας και προσδιορίζουν τους διδακτικούς στόχους του μαθήματος.

3. Η δυνατότητα κατανόησης της ιστορικής δομής εξαρτάται από τις μεθόδους και την ποιότητα αυτών των μεθόδων και δεν είναι ανεξάρτητη από την αξιοποίηση των ιστορικών εργαλείων. Το άτομο μπορεί να κατανοήσει τη δομή στην ιστορία στο βαθμό που οι εποικοδομητικές μέθοδοι μάθησης –συνεργατικές διερευνητικές – συνδυάζονται με την αξιοποίηση ιστορικών μαρτυριών και τη λειτουργία της σχολικής τάξης ως χώρου δημιουργίας και δεξίωσης των ερωτημάτων των παιδιών. Ο Booth, κριτικός μελετητής του Piaget, εστιάζει, από το τέλος της δεκαετίας του 1960, τις έρευνές του στη μελέτη της ιστορικής σκέψης των παιδιών μέσα από ιστορικό υλικό ποικίλης μορφής, ιδιαίτερα οπτικής, και σε συνάρτηση με στάσεις, ιδέες και αντιλήψεις έτσι όπως αυτές διαβάζονται μέσα από πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές. Με βάση τα αποτελέσματα των ερευνών του, ο Booth θα συναρτήσει τη δυνατότητα κατανόησης στην ιστορία με την αλλαγή του διδακτικού παραδείγματος και τη δυνατότητα της σχολικής τάξης να εξασφαλίσει την ενεργό και ελεύθερη συμμετοχή των παιδιών στην αναζήτηση απαντήσεων και στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Οι ιστορικές μαρτυρίες αντικρουόμενης οπτικής και διαφορετικής μορφής και η μέθοδος κατανόησης, ανάλυσης και αξιο-

λόγησής τους αναδεικνύονται, στα συμπεράσματα του Booth, καθοριστικού χαρακτήρα παιδαγωγική συνθήκη. Κινητήριες δυνάμεις για την ανάπτυξη της νόησης θεωρεί και η Jeanette Coltham την ενεργητική συμμετοχή και την πρόκληση. Η νοητική ανάπτυξη, που απαιτεί η ιστορία, συνδέεται μέσα από τα πειράματά της με την ιστορική μέθοδο.

4. Η μάθηση στην ιστορία είναι μια σύνθετη νοητική διεργασία, που σχετίζεται και με την κατανόηση της ιστορικής γλώσσας μέσα από την οποία προσεγγίζουμε το παρελθόν αλλά και το κάνουμε αναγνώσιμο. Η Donaldson μελετώντας τη συμπερασματική σκέψη των παιδιών του πρωτοβάθμιου σχολείου συνάρτησε και τεκμηρίωσε τη σχέση ανάμεσα στην -ορθολογική και τεκμηριωμένη- σκέψη των παιδιών και στη γλώσσα. Η ιστορική κατανόηση εξαρτήθηκε από τη γλωσσική επάρκεια των παιδιών να προσεγγίσουν το παρελθόν και την εξοικείωσή τους με τις έννοιες της ιστορίας. Η γλώσσα που σύμφωνα με τη φημισμένη ρήση του Ντιούι αποτελεί το μέσο για να κατατάξει κανείς τις σκέψεις του για τον κόσμο, ανάγεται από τον Βυγκότσκι σε βασικό συντελεστή για την αλλαγή των δυνατοτήτων της σκέψης, σε συντελεστή που δίνει στη σκέψη νέους τρόπους για την ερμηνεία του κόσμου. Σκέψη και γλώσσα αποτελούν τα δυο ρυάκια της ανάπτυξης, που ενώνονται και ρέουν μαζί. Η σχέση, υποστηρίζει ο Βυγκότσκι, μεταξύ σκέψης και γλώσσας δεν είναι στατική αλλά εξελισσόμενη, ένα συνεχές «πηγαϊνέλα» από τη σκέψη στη λέξη και από τη λέξη στη σκέψη. Η σκέψη δεν εκφράζεται απλώς σε λέξεις, δημιουργείται μέσω αυτών. Τη σχέση ανάμεσα στην ιστορική σκέψη και στην ιστορική γλώσσα αξιοποιεί από τη δεκαετία του 1990, η διδακτική της ιστορίας προβάλλοντας τη σημασία που έχει η κατανόηση των ιστορικών εννοιών στη διαδικασία της μάθησης στην ιστορία.

Δ. Η ιστορική γνώση

Με βάση τα παραπάνω καθώς και τα πορίσματα μεγάλων ερευνητικών προγραμμάτων, αναφορικά με τους βασικούς χαρακτήρες της ιστορικής γνώσης, τις μεθόδους και τα εργαλεία μέσα από τα οποία αναπτύσσεται η ιστορική σκέψη και επιτυγχάνεται η ιστορική κατανόηση, γνωρίζουμε σήμερα ότι:

1. Η ιστορική γνώση έχει τρεις βασικές όψεις, που προσαρμόζονται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και συγκροτούν την ύλη της ιστορικής εκπαίδευσης σε πολλά αναλυτικά προγράμματα,

- τη δηλωτική που αναφέρεται στη γνώ-

ση περιεχομένου

- τη διαδικαστική/μεθοδολογική που αναφέρεται στη γνώση των μεθόδων της ιστορίας με έμφαση στη χρήση των ιστορικών πηγών
- την εννοιολογική που αναφέρεται στην κατανόηση των ιστορικών εννοιών

2. Οι τρεις όψεις της ιστορικής γνώσης είναι μεταξύ τους 'συμβιωτικές' και όχι ανταγωνιστικές. Δεν μπορούμε να μάθουμε το ιστορικό περιεχόμενο χωρίς τη συνδρομή των ιστορικών μεθόδων και εργαλείων. Δεν μπορούμε επίσης να εξοικειωθούμε με την ιστορική δομή –τα ιστορικά ερωτήματα, τις ιστορικές μαρτυρίες– ανεξάρτητα από το ιστορικό περιεχόμενο. Η μάθηση είναι μια πορεία στην οποία συναντιούνται η γνώση του περιεχομένου με τη γνώση των διαδικασιών που μας οδηγούν στο περιεχόμενο. Είναι μια συνάντηση του κειμένου με τις μαρτυρίες. Δεν μπορούμε επίσης να μάθουμε ιστορία, αν δεν κατανοήσουμε τις ιστορικές έννοιες που καθιστούν αναγνώσιμο το συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο και συγκροτούν το λόγο των ιστορικών πηγών.

3. Η ιστορική γνώση, όπως και κάθε μορφή γνώσης εξαρτάται από το νοητικό προϋπάρχον των παιδιών και τις συλλογικές αναπαραστάσεις της ομάδας στην οποία ανήκουν και στην οποία αυτό-αναγνωρίζονται. Η μάθηση στην ιστορία είναι μια εποικοδομητική, κοινωνική διεργασία, που λαμβάνει υπόψη της τις προϋπάρχουσες αναπαραστάσεις και προχωρεί μέσα από μαθησιακές συγκρούσεις του προϋπάρχοντος και του νεοεισερχόμενου γνωστικού στοιχείου. Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές δυτικές κοινωνίες, οι συλλογικές αναπαραστάσεις και οι προϋπάρχουσες νοητικές εικόνες ποικίλλουν σημαντικά στο εσωτερικό της μαθητικής συλλογικότητας που αποτελεί μια μαθητική τάξη. Η μαθησιακή διαδικασία οφείλει να λαμβάνει υπόψη της αυτήν την πραγματικότητα.

4. Η ιστορική γνώση, όπως και κάθε μορφή γνώσης, διαθέτει ένα πλούσιο μεταγνωστικό κεφάλαιο. Στην περίπτωση της ιστορίας, η μεταγνώση είναι αλληλένδετα συναρτημένη με την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, τη διαμόρφωση της ιδιότητας του πολίτη, την καλλιέργεια δημοκρατικής συνείδησης, την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου και τον αυτοπροσδιορισμό του ανθρώπου σ' αυτόν. Η κοινωνική λειτουργία της ιστορικής εκπαίδευσης ολοκληρώνεται με τη διαμόρφωση δημοκρατικών, υπεύθυνων, ενεργών και ιστορικά εγγράμματων πολιτών.

Ε. Τα νεότερα και σύγχρονα χρόνια

Η ιστορική ύλη για την Ιστορία της ΣΤ' Δημοτι-

κού αφορά μια μεγάλη χρονική περίοδο που άρχεται στο μέσον του 15^{ου} αιώνα και ολοκληρώνεται με το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Περιλαμβάνει επίσης ευρεία θεματογραφία. Πρόκειται ουσιαστικά για όλα τα σημαντικά φαινόμενα του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Την Αναγέννηση, τη Μεταρρύθμιση, τις Μεγάλες Ανακαλύψεις, το Διαφωτισμό, τη Γαλλική Επανάσταση, τους δυο παγκόσμιους πολέμους, την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Πρόκειται ταυτόχρονα για όλα τα θέματα που συνιστούν τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία, από την περίοδο της ξένης κυριαρχίας έως τη στρατιωτική δικτατορία, την αποκατάσταση της δημοκρατίας και την ένωση της Ελλάδας με την ευρωπαϊκή κοινότητα.

Με βάση τη λογική του Αναλυτικού Προγράμματος και το ΔΕΠΠΣ, σκοπός εδώ δεν είναι η απομνημόνευση των γεγονότων της μεγάλης αυτής ιστορικής περιόδου. Δεν είναι εξάλλου εφικτό να απομνημονευθεί ο όγκος των γεγονότων που κρίνονται σημαντικά κατά τη διάρκεια των πέντε (5) και πλέον αιώνων. Στόχος μας είναι η διαμόρφωση ενός γενικού οργανωτικού και ερμηνευτικού πλαισίου για τις ιστορικές εξελίξεις της περιόδου, η απόκτηση ιστορικής εικόνας, η ιστορική γνώση στην τριπλή, όπως προσδιορίσαμε, δυναμική της.

Αυτή η ιστορική περίοδος αναφοράς είναι σημαίνουσα, όχι μόνον διότι εμπεριέχει πολλά και σπουδαία ιστορικά φαινόμενα αλλά κυρίως διότι αυτά τα φαινόμενα είναι σημαντικά για την κατανόηση του σύγχρονου κόσμου μέσα στον οποίο μεγαλώνουν τα σημερινά παιδιά και για τον οποίο τα προετοιμάζει το σχολείο.

Τα σύγχρονα χρόνια είναι ταυτόχρονα τα χρόνια για τα οποία είναι ζωντανές οι μνήμες του οικογενειακού και ευρύτερου περιβάλλοντος των παιδιών που φοιτούν στα πρωτοβάθμια ελληνικά σχολεία. Πολλά παιδιά έχουν εικόνες από διηγήσεις για τα χρόνια της μικρασιατικής καταστροφής ή της κατοχής, της αντίστασης, του εμφύλιου πολέμου. Τα περισσότερα γνωρίζουν από το οικογενειακό τους περιβάλλον για τη στρατιωτική δικτατορία, το Πολυτεχνείο, το κυπριακό ζήτημα. Όπως συχνά συμβαίνει με τις σελίδες της σύγχρονης ιστορίας, η συλλογική μνήμη δεν είναι ενιαία, κυρίως για τις περιόδους έντονων αντιπαραθέσεων και εμφύλιων διαμαχών ή πολέμων. Δεν ομονοεί πάντοτε για τα γεγονότα, δεν ερμηνεύει ομοιότροπα τις ιστορικές εξελίξεις. Το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών του σημερινού σχολείου ενδέχεται επίσης να είχε ενεργό συμμετοχή στα δρώμενα και να έχει υποστεί συνέπειες από τη συμμετοχή του αυτή. Στόχος μας εδώ δεν είναι να δικαιώσουμε κάποιες από

τις μνήμες και να περιθωριοποιήσουμε κάποιες άλλες. Είναι να λειτουργήσουμε εισαγωγικά στα ιστορικά θέματα που έχουν διχαστική δυναμική, δίνοντας μια εικόνα που δεν είναι πολωτική. Σκοπός μας είναι να λειτουργήσουμε επίσης διορθωτικά στις ανταγωνιστικές συλλογικές μνήμες προβάλλοντας μια συνολική εικόνα. Επιθυμία μας είναι να επιδιώξουν τα παιδιά να επισκεφθούν εκ νέου αυτές τις μνήμες και να οδηγηθούν στα δικά τους συμπεράσματα.

Το εξαιρετικά σημαίνον της ιστορικής ύλης της ΣΤ' Δημοτικού είναι συνεπώς η θέση των ιστορικών φαινομένων για την κατανόηση της φυσιογνωμίας του σύγχρονου κόσμου και την αυτογνωσία των παιδιών.

Σημείωση του Π.Ι.: Στα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και τις προδιαγραφές συγγραφής διδακτικών βιβλίων τονίζεται ότι τα διδακτικά βιβλία πρέπει να είναι ευσύνοπτα και όχι εκτεταμένα, για να ολοκληρώνεται η διδασκαλία όλων των ενότητων στο χρόνο που διατίθεται από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα. Αυτή η διδακτική απαίτηση, που προβάλλεται συνέχεια και από τους περισσότερους που ασχολούνται με θέματα διδασκαλίας και εκπαίδευσης, δημιουργεί πολλά προβλήματα στην ικανοποίηση αιτημάτων, που τακτικά υποβάλλονται στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. και το Π. Ι. από πολιτισμικούς φορείς, ιδίωςτες κ.ά., για περισσότερα γεγονότα και περισσότερες λεπτομέρειες στα βιβλία ιστορίας, για όλες τις περιοχές και για όλες τις ιστορικές περιόδους. Το πρόβλημα αυτό μπορεί να αντιμετωπισθεί με τη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας, η οποία επισημοποιείται με τα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και αποσκοπεί, σύμφωνα με αυτά, να γνωρίσουν οι μαθητές/τριες την ιστορία του τόπου τους και να την εντάξουν στη Γενική Ιστορία. Επομένως, σημαντικά ιστορικά γεγονότα, που συνδέονται με την ιστορία της περιοχής και δεν αναφέρονται ή παρουσιάζονται συνοπτικά στο βιβλίο της Ιστορίας, μπορεί να αποτελέσουν θέματα για σχέδια εργασίας στα οποία θα αξιοποιούνται αυτά που επισημαίνονται στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. για τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης και στην εισαγωγή για τη χρήση των ιστορικών πηγών (π.χ. στην περιοχή των Αγράφων οι μαθητές/τριες εκπονούν σχέδιο εργασίας για την αυτονομία κατά την τουρκοκρατία, στην περιοχή της Θράκης για τη ζωή και τη δράση της Δ. Βισβίτζη κτλ.). Θεωρείται αυτονόητο ότι σε όλα τα μαθήματα θα πρέπει να χρησιμοποιείται διδακτικός λόγος και να γίνονται διδακτικές ενέργειες που προσοδιάζουν στις επιδιώξεις του μαθήματος και στις δυνατότητες των παιδιών της κάθε τάξης. Έτσι, δεν αποκλείεται, μερικές φορές, να παρουσιάζεται η ανάγκη ο/η εκπαιδευτικός να κάνει επιλογές και προσαρμογές που επιβάλλονται από τις ιδιαιτερότητες της τάξης όπου διδάσκει, το διαθέσιμο διδακτικό χρόνο και τις υπάρχουσες δυνατότητες: υλικοτεχνική υποδομή, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία κτλ.

2. Μέθοδοι εργασίας

I. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΕΤΗΣΙΟ ΑΝΑ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟ - ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΥΛΗΣ - ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ						
Θεματικές ενότητες	Προβλεπόμενες ώρες διδασκαλίας	Κεφάλαια	Ώρες διδασκαλίας	Ανακεφαλαίωση & διαθεματικές δραστηριότητες	Ώρες διδασκαλίας	Σύνολο ωρών διδασκαλίας
1η Η Ευρώπη στα νεότερα χρόνια	4	1ο Η γένεση των νεότερων χρόνων	1	Θεματική ανασύνθεση της ενότητας & διαθεματικές δραστηριότητες [τετράδιο ασκήσεων]	1	5
		2ο Η Ευρώπη ανακαλύπτει τον κόσμο	1			
		3ο Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός	1			
		4ο Η Γαλλική Επανάσταση	1			
2η Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία	10	1ο Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο: Λατίνοι και Οθωμανοί	1	Θεματική ανασύνθεση της ενότητας & διαθεματικές δραστηριότητες [τετράδιο ασκήσεων]	1	11
		2ο Η κοινωνική οργάνωση	1			
		3ο Οικονομία και επαγγέλματα	1			
		4ο Η εκπαίδευση	1			
		5ο Η καθημερινή ζωή	1			
		6ο Η πνευματική ζωή	1			
		7ο Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο	1			
		8ο Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: ακμή και παρακμή	1			
		9ο Οι μορφές αντίστασης	1			
		10ο Τα απελευθερωτικά οράματα: Ο Ρήγας Φεραίος	1			
3η Η Μεγάλη Επανάσταση	14	1ο Η προετοιμασία του Αγώνα: ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός	1	Θεματική ανασύνθεση της ενότητας & διαθεματικές δραστηριότητες [τετράδιο ασκήσεων]	1	15
		2ο Η προετοιμασία του Αγώνα: η Φιλική Εταιρεία	1			
		3ο Η στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα	1			
		4ο Οι πολεμικές επιχειρήσεις 1821-1824	1			
		5ο Οι πολεμικές επιχειρήσεις 1825-1827	1			
		6ο Η πολιτική οργάνωση του Αγώνα	1			
		7ο Οι μορφές του 1821	1			
		8ο Οι εμφύλιες συγκρούσεις	1			
		9ο Οι σχέσεις με την Ευρώπη: Ο φιλελληνισμός	1			
		10ο Η έκβαση του Αγώνα	1			
		11ο Συνθήκες ζωής κατά τη διάρκεια του Αγώνα	1			
		12ο Η διακυβέρνηση Καποδίστρια	1			
		13ο Η εκπαίδευση	1			
		14ο Οι τελικές ρυθμίσεις του ελληνικού ζητήματος	1			
4η Η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος	7	1ο Το πολιτεύμα	1	Θεματική ανασύνθεση της ενότητας & διαθεματικές δραστηριότητες [τετράδιο ασκήσεων]	1	8
		2ο Το εθνικό ζήτημα	1			
		3ο Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους άλλους	1			
		4ο Οικονομία και εκσυγχρονιστικά έργα	1			
		5ο Κοινωνία και κράτος	1			
		6ο Η καθημερινή ζωή	1			
		7ο Καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση	1			
5η Η Ελλάδα στον 20ό αιώνα	15	1ο Ο εκσυγχρονισμός του κράτους	1	Θεματική ανασύνθεση της ενότητας & διαθεματικές δραστηριότητες [τετράδιο ασκήσεων]	1	16
		2ο Οι Βαλκανικοί πόλεμοι	1			
		3ο Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος	1			
		4ο Μικρασία: εκστρατεία και καταστροφή	1			
		5ο Οι τελικές ρυθμίσεις: τα σύνορα και η ανταλλαγή των πληθυσμών	1			
		6ο Κοινωνία και κράτος στο Μεσοπόλεμο	1			
		7ο Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος	1			
		8ο Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος πόλεμος	1			
		9ο Τα μεταπολεμικά χρόνια	1			
		10ο Η στρατιωτική δικτατορία	1			
		11ο Το κυπριακό ζήτημα	1			
		12ο Η Ευρωπαϊκή Ένωση	1			
		13ο Η καθημερινή ζωή	1			
		14ο Ο αθλητισμός	1			
		15ο Ο πολιτισμός	1			
	50		50		5	55

II. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Θέμα	Στόχοι/μθησιακά οφέλη				Στάσεις και αντιλήψεις	Διαθεματικές προεγγύσεις
	Γνώση παρεχόμενου [δηλωτική]	Γνώση ιστορικών μεθόδων [μεθοδολογική]	Κατανόηση ιστορικών εννοιών [ενασιαλογική]	Κατανόω τις έννοιες:		
1 ^η Η Ευρώπη στα νεότερα χρόνια	Μαθαίνω τα σημαντικά γεγονότα που προσδιορίζουν τη γένεση των νεότερων χρόνων	Μαθαίνω τα είδη των πηγών [Γραπτές, Οπτικές, Χάρτες, Πλινάκες & διαγράμματα, Εικαστικά έργα, κ.τ.λ.]	Κατανόω τις έννοιες: χρόνος-χώρος, αιτιότητα, συνέπεια, νεωτερικότητα, Ανακαλύψεις, Αναγέννηση, Διαφωτισμός, Μεταρρύθμιση, ορθός λόγος, ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη	Κατανόηση ιστορικών εννοιών [ενασιαλογική]	Αντιλαμβάνομαι τη σημασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων Καλλιερρώ την ιδιότητα του πολίτη	<ul style="list-style-type: none"> Γεωγραφία Ιστορία της επιστήμης Κοινωνική και πολιτική Αγωγή Μαθησιακά Ασθητική αγωγή Θρησκευτικά Φυσικές επιστήμες <p>Χώρος - Χρόνος Σύστημα</p>
2 ^η Οι Έλληνες κάτω από ξένη κυριαρχία	Μαθαίνω τις συνθήκες ζωής των ελληνοφώνων πληθυσμών και τις σχέσεις τους με τον υπόλοιπο κόσμο	Μαθαίνω να διακρίνω τις πηγές σε πρωτογενείς και δευτερογενείς	Κατανόω τις έννοιες: τουρκοκρατία, λατινοκρατία, προνόμια, κοινότητα, δημόγεροντες, ραγιάδες, σουλτάνος, τσιφάκι, ισλαμισμός - εξισλαμισμός, εμπόριο, λαϊκή τέχνη, εξέγερση, επανάσταση	Κατανόω τις έννοιες: ελληνικός διαφωτισμός, εταιρεία, μύηση, γερουσία, εθνοσυνέλευση, τοπικά κέντρα εξουσίας, φιλελληνισμός, εξάρτηση, ανεξαρτησία, Μεγάλες Δυνάμεις, εδαφική ακεραιότητα, ελλαδικός χώρος, κοινωνικές ομάδες	Αντιλαμβάνομαι την αξία της ελευθερίας Καλλιερρώ την ελευθερία της σκέψης	<ul style="list-style-type: none"> Θρησκευτικά Κοινωνική και πολιτική Αγωγή Ασθητική αγωγή Γλώσσα <p>Μεταβολή Ομοιότητα - Διάσπαρά Πολιτισμός Σύστημα Χώρος - Χρόνος</p>
3 ^η Η Μεγάλη Επανάσταση	Κατανόω τις συνθήκες μέσα στις οποίες επαναστάτησαν οι Έλληνες Μαθαίνω τα σημαντικά πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα της επανάστασης	Μαθαίνω να διακρίνω τις διαφορετικές οπτικές γωνίες μέσα από τις πηγές και να τις αξιολογώ	Κατανόω τις έννοιες: ελληνικός διαφωτισμός, εταιρεία, μύηση, γερουσία, εθνοσυνέλευση, τοπικά κέντρα εξουσίας, φιλελληνισμός, εξάρτηση, ανεξαρτησία, Μεγάλες Δυνάμεις, εδαφική ακεραιότητα, ελλαδικός χώρος, κοινωνικές ομάδες	Εκτιμώ την αγωνιστική δράση Αντιλαμβάνομαι τα προβλήματα ενός επαναστατικού αγώνα	<ul style="list-style-type: none"> Κοινωνική και πολιτική Αγωγή Γλώσσα Γεωγραφία Φυσικές επιστήμες <p>Άτομο-Σύνολο Χώρος-Χρόνος</p>	

II. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Θέμα	Στόχοι/μθησιακά οφέλη			Στάσεις και αντιλήψεις	Διαθεματικές προσεγγίσεις
	Γνώση περιεχομένου [δρηλωτική]	Γνώση ιστορικών μεθόδων [μεθοδολογική]	Κατανόηση ιστορικών εννοιών [ενοσιολογική]		
4^η Η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος	Μαθαίνουν τα βασικά ζητήματα που αντιμετωπίζει το ελληνικό κράτος Κατανόω τις συνθήκες επίλυσης των ζητημάτων	Μαθαίνουν να διαβάζω κριτικά τις πηγές, να συλλέγω δεδομένα, να συνθέτω	Κατανόω τις έννοιες: αλληλοχρησ-αλληλεξάρτηση, κίνημα, διεθνείς συνθήκες, συμφέροντα, εθνικό κράτος, μοναρχία, σύνταγμα, Αρχή της δεδηλωμένης, κοινοβουλευτικό σύστημα, Μεγάλη Ιδέα, αλιευτισμός, προσάρτηση, εξάρτηση, εθνική ολοκλήρωση, ανατολικό ζήτημα, οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, κεφάλαιο, αγροτική μεταρρύθμιση, έργα υποδομής, κοινωνιολογικά έργα, ισούγιο, έλεγχος, οικονομική συγκρότηση, επένδυση, εισαγωγές-εξαγωγές, πώχευση, σώμα ατάκτων, αυτοκέφαλο ελληνικής εκκλησίας, καθολική στρατέυση, κοινωνικές διακρίσεις, διάκριση φύλων, αστικό κέντρο, αστικά πρότυπα, άτομο-σύνολο, ισότητα-ανισότητα, δικαιώματα, ιδιωτικός και δημόσιος χώρος, αυτάρκεια, αστικές συνθήκες, ρομαντισμός, νεοκλασικισμός, ελληνική ταυτότητα, γλωσσικό ζήτημα ανακατανομή της γης,	Καλλιεργώ δημοκρατική συνείδηση Αντιλαμβάνομαι το δίκαιο και των άλλων Διαμορφώνω θετική στάση για την ισότητα	<ul style="list-style-type: none"> • Γεωγραφία • Κοινωνική και πολιτική Αγωγή • Μαθηματικά • Αισθητική αγωγή • Θρησκευτικά <p>Χώρος-Χρόνος Μεταβολή Αλληλεπίδραση Πολιτισμός</p>
5^η Η Ελλάδα στον 20^ο αιώνα	Μαθαίνουν και κατανόω τα βασικά ιστορικά φαινόμενα του ελληνικού 20 ^{ου} αιώνα	Μαθαίνουν να ανασυνθέτω δημιουργικά τα δεδομένα και να συμπεραίνω	Κατανόω τις έννοιες: εκδημοκρατισμός, πολιτικό πρόγραμμα, Διχασμός, Βενιζελισμός & αντι-βενιζελισμός, παγκόσμιος πόλεμος, συνθήκη, προσφυγιά, εργατικό συνδικάτο, συνδικαλιστικά δικαιώματα, κατοχή, κυβέρνηση κατοχής, μάχη αγορά, Εθνική Αντίσταση, εμφύλιος πόλεμος, δικτατορία, πραξικόπημα δημοκρατική αποκατάσταση, ευρωπαϊκή εννοποίηση, συγκλιση	Εισαθητοποιούμαι σε ζητήματα προσφυγικών πληθυσμών Εκτιμώ την αντίσταση ενάντια σε κατακτητές Κατανόω την αξία της υπεράσπισης των δικαιωμάτων Διαμορφώνω φιλεργηνικά αισθήματα Συνδύαζω την εθνική με την ευρωπαϊκή ταυτότητα	<ul style="list-style-type: none"> • Γεωγραφία • Κοινωνική & πολιτική Αγωγή • Μαθηματικά • Αισθητική αγωγή • Θρησκευτικά, Γλώσσα • ΤΠΕ <p>Αλληλεπίδραση Άτομο-Σύνολο Μεταβολή Σύστημα Χώρος-Χρόνος</p>

III. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η ιστορική ύλη κατανέμεται σε ενότητες όπως αυτές ορίζονται από το Α.Π.Σ. Στο εσωτερικό της κάθε ενότητας/ιστορικής περιόδου η προσέγγιση είναι θεματική και χρονολογική. Η θεματική καθιστά το ιστορικό παρελθόν αναγνώσιμο και υποστηρίζει τη δυνατότητα των παιδιών να το ανασυνθέτουν και η χρονολογική τα βοηθά να παρακολουθούν την εξέλιξη και τις διακυμάνσεις του.

Κατά τη συγγραφή του εγχειριδίου λαμβάνονται υπόψη οι παρακάτω παράμετροι:

- Οι αρχές της σύγχρονης διδακτικής της ιστορίας
- Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών [Δ.Ε.Π.Π.Σ.] και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών [Α.Π.Σ]
- Οι σκοποί και οι στόχοι της σχολικής εκπαίδευσης
- Οι κειμενογλωσσικές προϋποθέσεις κατανόησης
- Τα τεχνοτυπογραφικά χαρακτηριστικά που προτείνονται για τη συγγραφή σχολικών εγχειριδίων
- Οι βασικοί κανόνες αισθητικής των σχολικών εγχειριδίων
- Ο αριθμός των σελίδων που καθορίζεται από το Π.Ι.

A. Η ενότητα

Η εισαγωγή στην ενότητα:

Η πρώτη σελίδα κάθε ενότητας είναι προοργανωτική και ο στόχος της είναι αντίστοιχος: να προϊδεάσει για το περιεχόμενο της ενότητας και να διαμορφώσει το οργανωτικό πλαίσιο για την ένταξη των νεοεισερχόμενων γνώσεων. Αποτελείται από

- **ένα εισαγωγικό κείμενο:** Προτείνεται η απλή ανάγνωσή του στην τάξη.
- **ένα οπτικό ντοκουμέντο** που αισθητοποιεί, κατά το δυνατόν, την ενότητα με ένα ερώτημα. Το εισαγωγικό αυτό ντοκουμέντο με το ερώτημα, που το συνοδεύει, συνιστά μια ενότητα που υποδηλώνει εξαρχή ότι καμιά πηγή δεν έχει διακοσμητικό χαρακτήρα στο εγχειρίδιο αλλά συνοδεύεται από ερωτήματα και δραστηριότητες. Είναι με άλλα λόγια εργαλείο που υπηρετεί τους στόχους της ενότητας και η πραγμάτευσή του είναι βοηθητική για την κατανόηση της ενότητας που ακολουθεί. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί κατά την κρίση του/της να προσθέσει ερωτήματα και δρα-

στηριότητες ή και να τροποποιήσει τα προτεινόμενα στο πλαίσιο των στόχων που θέτει το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και το Α.Π.Σ. και με βάση την πραγματικότητα της τάξης του/της.

- **μια ιστοριογραμμή-χρονολόγιο** με τα σημαντικά ιστορικά φαινόμενα και την ανάπτυξή τους μέσα στον ιστορικό χρόνο που ορίζεται για την ενότητα, τα ιστορικά γεγονότα και τη χρονολογία τους. Στην ιστοριογραμμή - χρονολόγιο γίνεται προσπάθεια μη γραμμικής αναπαράστασης του ιστορικού χρόνου αλλά σύνθεσης ενός ιστορικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο συμβαίνουν τα φαινόμενα και τα γεγονότα. Ο/η εκπαιδευτικός το αξιοποιεί κατά την κρίση του/της εισαγωγικά ή και κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης της ενότητας.
- **ένα ιστορικό ερώτημα** που οργανώνει τα κεφάλαια της ενότητας, τα διατρέχει και επιτρέπει τη διαμορφωτική αξιολόγηση της ενότητας. Η απάντηση στο βασικό ερώτημα συνιστά την αξιολογική βάση πάνω στην οποία ο/η εκπαιδευτικός αλλά και οι μαθητές και οι μαθήτριες ελέγχουν και διορθώνουν τη μαθησιακή διαδικασία. Η ίδια απάντηση επιτρέπει επίσης τον έλεγχο της κατανόησης της ενότητας.

B. Το κεφάλαιο

Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει:

- **ένα συνθετικό κείμενο:** Αποτελείται από 200 - 220 λέξεις. Το κείμενο διαβάζεται στην τάξη και δεν αποτελεί αντικείμενο απομνημόνευσης. Ο/η εκπαιδευτικός παρεμβαίνει για την κατανόησή του, όπου χρειάζεται. Το γλωσσάριο αξιοποιείται για την κατανόηση του κειμένου γι' αυτό και δεν παρατίθεται στο τέλος του βιβλίου αλλά συνοδεύει το κείμενο.
- **το γλωσσάριο** αποτελείται βασικά από ιστορικούς όρους, που θεωρούνται δύσκολοι για τα παιδιά, και τις ιστορικές έννοιες, η κατανόηση των οποίων κρίνεται απαραίτητη για τη ιστορική μάθηση αλλά και τίθεται ως στόχος του Α.Π.Σ.
- **ένα ντοκουμέντο**, ιστορική πηγή ή εκπαιδευτικό υλικό που διαμορφώθηκε για τις ανάγκες του εγχειριδίου στη βάση μιας ιστορικής πηγής. Το ντοκουμέντο συνοδεύεται από ερωτήματα ή και δραστηριότητες, η απάντηση των οποίων είναι, όπως και για το εισαγωγικό ντοκουμέντο, υπο-

χρεωτική χωρίς να αποκλείεται και η δυνατότητα αλλαγών.

- **την ιστοριογραμμή-χρονολόγιο**, με τις σημαντικότερες εξελίξεις που σχετίζονται με το κεφάλαιο. Η ιστοριογραμμή-χρονολόγιο αποτελεί μια ενότητα με το κείμενο. Το ένα συμπληρώνει το άλλο.
- **ένα δισέλιδο ή μονοσέλιδο μαθητείας στην ιστορία** με ιστορικές πηγές και εκπαιδευτικό υλικό που υποστηρίζουν την αρχή "μαθαίνω να μαθαίνω" και στοχεύουν τόσο στη δηλωτική, όσο και στη μεθοδολογική και εννοιολογική γνώση του κεφαλαίου. Στοχεύουν επίσης στην εμπέδωση του διαμεσολαβητικού χαρακτήρα της ιστορικής γνώσης. Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να επεξεργαστούν τις πηγές και το εκπαιδευτικό υλικό μέσα από τις προτεινόμενες δραστηριότητες. Ο/η εκπαιδευτικός κρίνει με βάση το διαθέσιμο χρόνο, τα ενδιαφέροντα των παιδιών και την πραγματικότητα της τάξης του/της, με πόσες και ποιες από τις πηγές θα ασχοληθεί. Έχει μεγαλύτερη δυνατότητα επιλογής, δισέλιδο μαθητείας, στις ενότητες, όπως η 1^η και η 4^η που είναι σχετικά περιορισμένες σε κεφάλαια. Εξαίρεση γίνεται μόνο στον 20^ο αιώνα, ως εγγύτερος στις εμπειρίες και στις μνήμες των παιδιών. Οι δραστηριότητες συμπληρώνουν το κείμενο του κεφαλαίου και το χρονολόγιο και συνιστούν μαζί τους μια ενότητα που προωθεί
  - το **μεθοδολογικό / διαδικαστικό** στόχο, στο πλαίσιο του γενικού μεθοδολογικού στόχου της ενότητας [βλ. γενικό μεθοδολογικό διάγραμμα]
  - το γνωσιολογικό **δηλωτικό** στόχο του κεφαλαίου
  - τον **εννοιολογικό** ο οποίος διαπερνά και το μεθοδολογικό και το δηλωτικό

Τα κριτήρια της επιλογής των ιστορικών πηγών είναι τα ακόλουθα:

α. η εγκυρότητα της πηγής

β. η αναγνωσιμότητά τους για παιδιά ΣΤ' δημοτικού. Γίνεται προσπάθεια για την επιλογή πηγών των οποίων η γλώσσα είναι κατανοητή ή μπορεί να γίνει με την παρέμβαση του/της εκπαιδευτικού. Κάποιες από τις τελευταίες προτείνονται για διαθεματικές δραστηριότητες στο μάθημα της γλώσσας. Σε άλλες ερμηνεύονται οι δύσκολες λέξεις. Τέλος, όταν η πηγή κρίνεται απολύτως απαραίτητη και η γλώσσα της κρίνεται δύσκολη για παιδιά ΣΤ' δημοτικού, η

πηγή παρατίθεται μεταγραμμένη στη δημοτική γλώσσα. Η ταυτόχρονη απόδοση της πηγής τόσο στην αρχική, πρωτότυπη, μορφή της όσο και στη μεταγραμμένη εκδοχή της κρίνεται απαραίτητη καθώς με τον τρόπο αυτό διατηρείται ο χαρακτήρας της ιστορικής πηγής, σημαντικό μέρος του οποίου θεωρείται και η γλώσσα. Τα παιδιά έχουν την εικόνα του πρωτότυπου ντοκουμέντου και παράλληλα αποκτούν επίγνωση της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας.

γ η αντιστοιχισή τους με το περιεχόμενο του κεφαλαίου και τους στόχους του κεφαλαίου και της ενότητας

δ. η αντιπροσωπευτικότητα των ειδών των ιστορικών πηγών και η ισορροπία τους

ε. κυρίως ο πρωτογενής αλλά και αντιπροσωπευτικός ο δευτερογενής χαρακτήρας τους Το μεγαλύτερο μέρος της διδακτικής ώρας μπορεί κατά την κρίση του/της εκπαιδευτικού να αφιερώνεται στη μελέτη των πηγών και στις δραστηριότητες που τις συνοδεύουν. Επίσης κατά την κρίση του/της επιλέγονται οι δραστηριότητες.

- τη **σύνθεση**, με δυο κάθε φορά ερωτήματα που στοχεύουν στη διαμόρφωση και ενίσχυση της συνθετικής ικανότητας του μαθητή και της μαθήτριας. Τα παιδιά συμβουλευονται το εισαγωγικό κείμενο, το γλωσσάριο, τις πηγές και το εκπαιδευτικό υλικό και απαντούν προφορικά ή γραπτά, κατά την κρίση του/της εκπαιδευτικού, στα συνθετικά ερωτήματα.

Γ. Η ανακεφαλαίωση

Η ανακεφαλαίωση στοχεύει στην ολική ανασύνθεση της ενότητας και στην πραγμάτευση της ως όλον. Συνοδεύεται από πηγές ελεύθερες δραστηριοτήτων. Ο/η εκπαιδευτικός αποφασίζει αν χρειάζεται να προσθέσει δραστηριότητες. Η ανακεφαλαίωση περιλαμβάνει:

- **κείμενο** που απαντά στο βασικό ερώτημα της ενότητας και ενοποιεί τα κεφάλαια. Το κείμενο διαβάζεται στην τάξη και τα παιδιά ή ο/η εκπαιδευτικός κρατούν τις σημειώσεις που, κατά την κρίση τους, χρειάζονται για να απαντηθεί το κεντρικό ερώτημα της ενότητας. Συνοδεύεται από μικρή **περίληψη**.
- **πίνακα** με επιλογή **ιστορικών όρων/ εννοιών** που προσεγγίζονται στα επί μέρους κεφάλαια. Ο πίνακας υπενθυμίζει τις έννοιες - κλειδιά του κεφαλαίου. Η επιλογή γίνεται με κριτήριο τη σημασία τους για την κατανόηση της ενότητας και κρίνεται αναγκαία με βάση τις εννοιολογικές δυνατό-

τητες παιδιών ΣΤ' δημοτικού. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί κατά την κρίση του/της να προσθέσει ιστορικούς όρους στον πίνακα.

Δ. Το τετράδιο των ασκήσεων

Στο τετράδιο των ασκήσεων ο στόχος είναι η ανασύνθεση της ενότητας, η απάντηση του κεντρικού ερωτήματος, η εξασφάλιση της διαθεματικότητας και η αξιολόγηση μέσα από συγκεκριμένες δραστηριότητες δηλωτικού, μεθοδολογικού ή εννοιολογικού χαρακτήρα. Ο/η

εκπαιδευτικός επιλέγει ποιες από τις ασκήσεις υλοποιούνται στο μάθημα της ιστορίας και ποιες στα άλλα μαθήματα του προγράμματος. Με ένδειξη προσδιορίζεται ο διαθεματικός χαρακτήρας της δραστηριότητας. Τα παιδιά εργάζονται με ανοικτό εγχειρίδιο και όποιες σημειώσεις θέλουν. Η παρένθεση παραπέμπει στην αρίθμηση των πηγών και στη σελίδα του εγχειριδίου. Ο/η εκπαιδευτικός εποπτεύει την όλη μαθησιακή διαδικασία και λύνει τυχόν απορίες των παιδιών. Τα παιδιά εργάζονται ατομικά ή

IV. Η ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Κατά την ανάπτυξη των θεματικών ενότητων προτείνονται ενδεικτικά σχέδια εργασίας τοπικής ιστορίας που ακολουθούν τη θεματική λογική. Τα σχέδια εργασίας τοπικής ιστορίας δεν εξαντλούνται ωστόσο στην παρακολούθηση της ιστορικής ύλης του Αναλυτικού Προγράμματος. Η εκπαιδευτική τους δυναμική είναι περισσότερο στη δυνατότητα της μαθητικής τάξης να υπερβεί τα όρια που θέτει η θεματική ανά τάξη ύλη και να οδηγηθεί στην ιστορία του τόπου, ακολουθώντας τη λογική της μεθόδου του project. Σ' αυτήν την περίπτωση προβλέπεται χρόνος με βάση τον ετήσιο προγραμματισμό για το μάθημα της ιστορίας. Στο χρόνο αυτό μπορεί να προστεθεί χρόνος και άλλων μαθημάτων καθώς τα σχέδια εργασίας τοπικής ιστορίας είναι στην ουσία τους διαθεματικά.

A. Τα θέματα

Η θεματογραφία της τοπικής ιστορίας είναι εξαιρετικά ευρεία. Στην πραγματικότητα η ανθρώπινη δραστηριότητα στο σύνολό της, στο όριο που θέτει το περιβάλλον του σχολείου, η γειτονιά, ο οικισμός, η κοινότητα, η πόλη, η επαρχία, η ευρύτερη περιοχή είναι αντικείμενο της τοπικής ιστορίας. Ενδεικτικά ομαδοποιούνται τα θέματα στις παρακάτω κατηγορίες.

- 1. Ιστορία του τοπίου**
- 2. Ιστορία της καθημερινής ζωής**
- 3. Ιστορία της οικογένειας**
- 4. Ιστορία της τοπικής κοινωνίας**

Κάθε μια από τις παραπάνω κατηγορίες περιλαμβάνει με τη σειρά της ευρεία επιλογή θεμάτων.

1. Η Ιστορία του τοπίου

- οι ανθρώπινες παρεμβάσεις στο φυσικό τοπίο κι οι μεταβολές, άμεσες ή έμμεσες που έχουν συντελεσθεί

- οι ονομασίες της τοπικής και ευρύτερης περιοχής και η προέλευσή τους. Τα τοπωνύμια, οδωνύμια και οι αλλαγές τους μέσα στο χρόνο
- ο οικιστικός χώρος και η αρχιτεκτονική του
- οι αρχαιολογικοί χώροι και τα κάθε λογής μουσεία

2. Η Ιστορία της καθημερινής ζωής

- η καθημερινή ζωή και η φροντίδα της
- οι συνήθειες και οι επιθυμίες των ανθρώπων
- η διασκέδαση και ο ελεύθερος χρόνος
- τα επαγγέλματα
- η μόρφωση
- η θρησκεία
- η διατροφή
- η περιθάλψη
- η ένδυση

3. Η Ιστορία της οικογένειας

- οικογενειακές σχέσεις: διαδικασία σχηματισμού, μέλη, καθεστώς μελών, ρόλοι κατά φύλα, γέννηση παιδιών, πρακτικές ανατροφής, ενηλικίωση, αποχωρισμός μελών, διαχείριση κρίσεων, κληρονομικά έθιμα
- φυσικά χαρακτηριστικά της οικογένειας: κληρονομικά χαρακτηριστικά και φυσικές ομοιότητες
- εγκατάσταση της οικογένειας και μετακινήσεις: τόποι και αιτία εγκατάστασης, λόγοι και συχνότητα μετακινήσεων, ενθύμηση τόπου καταγωγής
- τα οικονομικά της οικογένειας: επαγγελματικές επιλογές, επαγγέλματα, απασχόληση και ανεργία, διαχείριση οικονομικών, σχέση με εργατικά σωματεία και επαγγελματικές ενώσεις.
- η καθημερινή ζωή της οικογένειας: καθημερινές συνήθειες, εξοπλισμός και επι-

δραση των τεχνολογικών μεταβολών στη ζωή της οικογένειας, εορτές, οικογενειακές συγκεντρώσεις και συναναστροφές

- μορφές μαθητείας στο εσωτερικό της οικογένειας και η εκπαίδευση των μελών της οικογένειας: αξίες για τη μόρφωση, προσδοκίες, επίπεδο σπουδών
- κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα των μελών της οικογένειας: η συμμετοχή στα κοινά, οι πολιτικές παραδόσεις, το πολιτικό και κοινωνικό προφίλ της οικογένειας

4. Η Ιστορία της τοπικής κοινωνίας

- Γενικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κοινότητας: εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων, δυνατότητες και μέσα επικοινωνίας, παράγοντες που επηρέασαν την ανάπτυξη της κοινότητας, κυρίαρχη πολιτιστική ταυτότητα και αλλαγές μέσα στο χρόνο.
- Κοινωνικά χαρακτηριστικά και δημογραφική ταυτότητα: γεννητικότητα, θνησιμότητα, υγεία, περιθαλψη, επιδημίες, μετανάστευση, δημογραφική πορεία, κοινωνικές αντιθέσεις, τοπικά κινήματα.
- Οικονομικά χαρακτηριστικά και τοπική οικονομία: οικονομική βάση, τοπικές επιχειρήσεις, θέση και καθεστώς της τοπικής οικονομίας στην ευρύτερη περιοχή
- Πολιτικά χαρακτηριστικά και τοπικές ηγετικές δυνάμεις: διαδικασίες ανάδειξης και συντήρησης, αποκλεισμοί, τοπικές εκλογές, εκλογικές συμπεριφορές.

B. Οι πηγές

Οι πηγές της τοπικής ιστορίας δεν διαφέρουν ως προς το είδος από τις υπόλοιπες ιστορικές πηγές. Η διαφοροποίηση των πηγών της τοπικής ιστορίας είναι ότι αυτές αποτελούν, στη λογική της μεθόδου του σχεδίου εργασίας, αντικείμενο αναζήτησης από την πλευρά των μαθητικών ομάδων και δεν προσφέρονται έτοιμες για μελέτη και επεξεργασία όπως γίνεται μέσα από το εγχειρίδιο. Επίσης, δυο από τις κατηγορίες των ιστορικών πηγών, οι πηγές του τοπίου και οι προφορικές μαρτυρίες, είναι στο χώρο της τοπικής ιστορίας προνομιακά αξιοποιήσιμες. Οι πρώτες διότι είναι κατά κανόνα επισκέψιμες από τους μαθητές και τις μαθήτριες. Οι δεύτερες, οι προφορικές μαρτυρίες, διότι μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο υλοποιήσιμης μαθητικής δραστηριότητας με χώρο την οικογένεια, το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον ή και τη γειτονιά των παιδιών. Γενικά οι πηγές της τοπικής ιστορίας είναι εφικτό να γίνονται αντικείμενο μαθητικής έρευνας,

καθώς βρίσκονται σε χώρους προσιτούς στη μαθητική συλλογικότητα. Η πρόσβαση των παιδιών σε αυτούς τους χώρους κρίνεται ιδιαίτερα ωφέλιμη, διότι εκτός των πολύτιμων διεργασιών που προσφέρει η εργασία στην τοπική βιβλιοθήκη, στο κέντρο ιστορίας ή σε ένα τοπικό αρχείο, διαμορφώνει δεσμούς ανάμεσα στα παιδιά και στους φορείς που διασώζουν την ιστορία του τόπου και ενισχύει τη σχέση του σχολείου με την τοπική κοινωνία.

αντικείμενα [τέχνες & καθημερινής ζωής]
ηλεκτρονικές πηγές [διαδίκτυο, πολυμεσικές εφαρμογές]
ηχητικά ντοκουμέντα [τραγουδία, ραδιοφωνικές εκπομπές, πολιτικοί λόγοι]
οπτικά ντοκουμέντα [φωτογραφίες, έργα τέχνης με τη μορφή της εικόνας, γελοιογραφίες και γενικά ό,τι φθάνει στη σχολική αίθουσα με τη μορφή εικόνας]
οπτικοακουστικά ντοκουμέντα [κινηματογραφικά και τηλεοπτικά]
πηγές του τοπίου [το τοπίο, τα κτίρια, τα μνημεία, τα μουσεία]
προφορικές μαρτυρίες [οι προσωπικές αφηγήσεις που προκύπτουν από συνέντευξη ή ελεύθερη διήγηση]
πίνακες & γραφήματα [απογραφές, εκλογικοί κατάλογοι, σειρές ποσοτικών εγγράφων]
χάρτες [ιστορικοί, πολιτικοί, τοπογραφικοί, εμπορικοί, ναυτικοί, γεωφυσικοί, αγροτικοί]
ιστορικές πηγές

Γ. ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Για την υλοποίηση σχεδίου εργασίας στην τοπική ιστορία είναι απαραίτητη η οργάνωση ενός μαθησιακού περιβάλλοντος που είναι αφενός οργανωμένο και αφετέρου ευέλικτο. Το περιβάλλον αυτό περιλαμβάνει τη στρατηγική της ανάπτυξης του project και διασφαλίζει την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού εγχειρήματος

I. Περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου	II. Περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου	III. Περιβάλλον ιστορικής έρευνας	IV. Περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Αποτελεί το περιβάλλον παρουσίασης του θέματος και μεθοδευσης του κεντρικού ερωτήματος. ✓ Οργανώνεται στη βάση φακέλου εργασίας που έχει προετοιμαστεί από το/τη διδάσκοντα/ουσα ή κατά τη διάρκεια ενός περιπάτου, μιας επίσκεψης, κλπ. ✓ Το εκπαιδευτικό υλικό γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας ώστε να εκφραστεί η περιέργεια των παιδιών και να δημιουργηθούν ερωτήματα. ✓ Επιλέγεται ένα κεντρικό ερώτημα και δευτερεύοντα ερωτήματα. ✓ Κατά τη διάρκεια της πρώτης αυτής διδακτικής φάσης ο κύριος διδακτικός στόχος είναι η δημιουργία ερωτημάτων που πηγάζουν από την περιέργεια των παιδιών, μπορούν να υποστηριχθούν από το διδάσκοντα και τη διδάσκουσα και ταυτόχρονα αποτελούν ιστορικά ερωτήματα που είναι συμβατά αφ' ενός με την ηλικία και τις δυνατότητες της σχολικής ομάδας και αφετέρου με το ιστορικό κεφάλαιο της περιοχής. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Η σχολική τάξη χωρίζεται σε ομάδες. Λαμβάνεται υπόψη το ενδιαφέρον του κάθε παιδιού, η ευελιξία της ομάδας και οι δυνατότητες που παρουσιάζει το κάθε σχήμα που δημιουργείται. ✓ Κάθε ομάδα χρεώνεται συγκεκριμένα ερωτήματα. Σε πολλές περιπτώσεις χρειάζεται επίσης η υποδείξη κάποιων πρώτων χώρων στους οποίους πρέπει να κατευθυνθεί για την αναζήτηση. ✓ Η κάθε ομάδα συνεδριάζει χωριστά, επιμερίζει τα καθήκοντα και αποφασίζει το χρονοδιάγραμμά της σε σχέση με το χρόνο που έχει διατεθεί συνολικά στο σχέδιο. ✓ Ο διδάσκων ή διδάσκουσα δίνει τις απαραίτητες οδηγίες για την εκτέλεση του σχεδίου και τις μεθοδολογικές υποδείξεις που θεωρεί απαραίτητες. Ενδεικτικά: <ul style="list-style-type: none"> ➤ Ιστορικό διάγραμμα του τόπου ➤ Χάρτες και τοπογραφικά ➤ Διευθύνσεις και ώρες λειτουργίας βιβλιοθηκών και δημόσιων οργανισμών ή την οδηγία για την αναζήτησή τους ➤ Οδηγίες για τις σημειώσεις, τις παραπομπές που θα χρειαστεί να κρατήσουν, για τον τρόπο συμπεριφοράς σε χώρους εργασίας, κ.ά. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Οι ομάδες ακολουθώντας το οργανόγραμμα στο οποίο έχουν συμφωνήσει, προωθούνται στους αντίστοιχους χώρους. ✓ Επιτόπια παρατήρηση, συλλογή βιβλιογραφίας, μελέτη βιβλίων ή αρχείων, σημειώσεις, προφορικές συνεντεύξεις, μαγνητοφώνηση, μαγνητοσκοπήση, φωτογραφίες, σχεδιασμός αποτελούν ενδεικτικές δραστηριότητες που επιτελούνται κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης. ✓ Προβλέπεται χρόνος συνάντησης των ομάδων εργασίας και σύζηση για την πορεία της εργασίας. Πιθανόν στα τα αρχικά ερωτήματα επαναπροσδιορίζονται στη βάση των στοιχείων που έχουν προκύψει. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων, επαναβεβαιώνεται επίσης η επιθυμία της ομάδας και γίνονται οι απαραίτητες διορθωτικές κινήσεις για την ολοκλήρωση της εργασίας τους. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Το περιβάλλον αυτό παρεμβάλλεται για όσες φορές χρειαστεί κατά την κρίση του διδάσκοντα ή της διδάσκουσας και επαναλαμβάνεται στο τέλος της εργασίας των ομάδων. <p>Στόχος είναι:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Η επεξεργασία βασικών ιστορικών εννοιών που θα επιτρέπει κάθε φορά την κατανόηση των ιστορικών πηγών. ✓ Η ανταλλαγή εμπειριών και ιστορικών πληροφοριών ανάμεσα στις ομάδες έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ο πολλαπλασιαστικός χαρακτήρας της εργασίας που επιτελείται. ✓ Η άρση τυχόν εμποδίων και η διόρθωση της πορείας αναζήτησης των ομάδων. ✓ Η εξασφάλιση ολικής, κατά το δυνατόν, προσέγγισης του θέματος, μέσα από συλλογικές επεξεργασίες, σε επίπεδο σχολικής τάξης. ✓ Η συνεχής αξιολόγηση του σχεδίου από τη σχολική τάξη και το διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα.

Δ. ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Το ερώτημα

Οι χώροι

Οι πηγές

Οι δραστηριότητες

Τα μαθητικά προϊόντα

- ✓ Διαμορφώνεται στη σχολική τάξη.
- ✓ Αποτελεί τον ιστό της ομάδας ή των ομάδων εργασίας με το θέμα.
- ✓ Προκύπτει από ένα διδακτικό περιβάλλον που έχει προετοιμαστεί από το διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των παιδιών.
- ✓ Είναι σε όλους και όλες κατανητό και αρκετά γενικό στην αρχή.
- ✓ Δύνανται να επαναπροσδιοριστεί στη συνέχεια, στη βάση των δεδομένων της ερευνητικής διαδικασίας. Η απάντησή του ολοκληρώνει το σχέδιο της αναζήτησης.
- ✓ Μπορεί να είναι σχετικό με τη θεματική ενότητα της ιστορικής ύλης που εξετάζεται στην τάξη ή και ανεξάρτητο από αυτήν.

- ✓ Έχουν καταρχήν εντοπιστεί από το διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα και εμπλουπίζονται στη συνέχεια από την ομάδα ή τις ομάδες εργασίας.
- ✓ Συγκεντρώνονται από το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου και των παιδιών: αρχεία σχολείου, οικογένεια, ιστορικό τοπίο, βιβλιοθήκες, κέντρα ιστορίας, δημοτικά αρχεία, αρχεία εφημερίδων και λοιπών οργανισμών που βρίσκονται στον τόπο του σχολείου.
- ✓ Η επίσκεψη ή η εργασία σε αυτούς αποτελεί αντικείμενο προηγούμενης προετοιμασίας και έχει συγκεκριμένους στόχους.

- ✓ Βρίσκονται σε αφθονία στους χώρους που επισκέπτονται οι ομάδες εργασίας με τη μορφή μαρτυριών για το ανθρώπινο παρελθόν.
- ✓ Αποτελούν αντικείμενο πραγματέυσης της ομάδας ή των ομάδων εργασίας και μετατρέπονται σε πηγές ιστορικής αναζήτησης.
- ✓ Εμπεριέχουν ιστορικές πληροφορίες οι οποίες εντοπίζονται στη βάση του ερωτήματος ή των ερωτημάτων που έχει η ομάδα.
- ✓ Δύνανται να είναι γραπτές, εικονικές, προφορικές, ηχητικές, κινηματογραφικές, υλικές ή και άυλες.

- ✓ Το σύνολο των εργασιών που επτελεί η σχολική τάξη από τη διαμόρφωση του κεντρικού ερωτήματος έως την απάντηση ή τις απαντήσεις, συγκροτούν τις δραστηριότητες. Ενδεικτικά:
- ✓ Αναζητώ μαρτυρίες
- ✓ Εντοπίζω μαρτυρίες
- ✓ Θέτω ερωτήματα
- ✓ Αναζητώ πληροφορίες
- ✓ Συγκεντρώνω πληροφορίες
- ✓ Αντιπαραθέτω πληροφορίες
- ✓ Κρίνω την αξιοπιστία, την υποκειμενικότητα της πηγής
- ✓ Επιλέγω και καταγράφω τις πληροφορίες που χρειάζονται

- ✓ Το σύνολο του έργου της ομάδας ή των ομάδων εργασίας και τα τελικά προϊόντα της τάξης. Ενδεικτικά:
- ✓ Συγκεντρωση βιβλιογραφίας ή πηγών
- ✓ Γραπτές απαντήσεις σε ερωτήματα
- ✓ Οδηγοί της πόλης
- ✓ Ιστορικά διαγράμματα και πίνακες
- ✓ Χάρτες και τοπογραφικά
- ✓ Δημιουργία βάσεων ή ιστοσελίδων
- ✓ Διοργάνωση εκθέσεων με ιστορικό υλικό ή διαλέξεις για την ιστορία του τόπου
- ✓ Έκδοση φυλλαδίων ή λευκοματών
- ✓ Δημιουργία Video

V. Μουσεία και εκπαιδευτικά

προγράμματα

Η ιστορική καλλιέργεια των παιδιών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία δεν γίνεται μόνον μέσα από την ιστορία που διδάσκονται στο σχολείο. Σύγχρονες έρευνες συναινούν όλο και περισσότερο στη σημασία των εξωσχολικών θεσμών που επεμβαίνουν καθοριστικά στη διαμόρφωση της ιστορικής νοστροπίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Στους θεσμούς αυτούς ανήκουν και τα μουσεία.

Τα μουσεία συμμετέχουν στη διαμόρφωση του ιστορικού νοήματος και τα τελευταία χρόνια αναπτύσσουν σημαντική εκπαιδευτική δραστηριότητα. Ένα νέο αντικείμενο, η Μουσειοπαιδαγωγική είναι το προϊόν αυτής της στροφής των μουσείων προς την εκπαίδευση. Βρίσκονται συνεπώς κοντά στα σχολεία και απευθύνονται στο κοινό της εκπαίδευσης, τους/τις εκπαιδευτικούς και το μαθητικό κοινό. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων συνιστούν την εξέλιξη της σχέσης Μουσείου και Σχολείου. Αντικαθιστούν ή συμπληρώνουν τη ξενάγηση και στοχεύουν στην ενεργό συμμετοχή των παιδιών στη διαδικασία της γνωριμίας με τα εκθέματα και την εποχή τους. Συμβάλλουν συνεπώς στην ιστορική μάθηση και καλλιεργούν τη σχέση των παιδιών με το Μουσείο.

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα σχεδιάζονται συνήθως με ευθύνη αποκλειστικά του Μουσείου και των μουσειοπαιδαγωγών. Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να συνοδεύσουν την τάξη τους και να παρακολουθήσουν και αυτοί/ές την εκπόνηση του εκπαιδευτικού προγράμματος. Σε πολλές περιπτώσεις δεν έχουν πρόσβαση στο περιεχόμενο του προγράμματος και δεν έχουν περιθώρια διορθωτικών παρεμβάσεων. Είναι συνεπώς χρήσιμο να γνωρίζουν τα κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που τους απευθύνονται. Ποιοτικά προγράμματα:

- Υλοποιούνται σε μουσειακούς χώρους που έχουν προβλέψει αντίστοιχες εκπαιδευτικές δραστηριότητες.
- Υπάρχει μέριμνα για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο σχεδιασμό και την επιμέλεια της έκθεσης.
- Συνεργάζονται με το σχολείο και τον/την εκπαιδευτικό και προετοιμάζουν την επίσκεψη των παιδιών στο Μουσείο.
- Διαθέτουν φάκελο εκπαιδευτικού υλικού ο οποίος διανέμεται στο σχολείο πριν την επίσκεψη

- Εμπλέκουν τον/την εκπαιδευτικό στην υλοποίηση του προγράμματος
- Προτείνουν δραστηριότητες που συνδυάζονται με τη συγκεκριμένη έκθεση.

Οι εκπαιδευτικοί συμβάλλουν στην ποιότητα του προγράμματος:

- γνωρίζοντας το περιεχόμενο του προγράμματος
- προετοιμάζοντας την επίσκεψη στο Μουσείο
- συμμετέχοντας στην εκπόνηση του προγράμματος
- σχεδιάζοντας δραστηριότητες εμβάθυνσης με την επιστροφή στη σχολική τάξη

VI. Η αξιοποίηση του διαδικτύου

Το διαδίκτυο παρέχει εξαιρετικές δυνατότητες για την υποστήριξη της ιστορικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν:

- να προετοιμάσουν το μάθημά τους αξιοποιώντας και τις ηλεκτρονικές σελίδες ιστορίας
- να έχουν πρόσβαση σε βιβλιογραφίες ανά θέμα και ανά ιστορική περίοδο
- να επιλέξουν ιστορικές πηγές και εκπαιδευτικό υλικό ποικίλης μορφής, όχι μόνο γραπτό κείμενο αλλά και χάρτες, φωτογραφίες, πίνακες, ηχητικό, κλπ
- να δουν σχέδια μαθημάτων που έγιναν σε άλλα σχολεία
- να επικοινωνήσουν με εκπαιδευτικούς της ειδικότητάς τους
- να επιλέξουν οδηγίες για την αξιοποίηση των πηγών και του εκπαιδευτικού υλικού
- να επισκεφθούν βιβλιοθήκες, να διαβάσουν ιστορικά περιοδικά
- να δημιουργήσουν ιστορικά μονοπάτια και να καθοδηγήσουν την ίδια τη σχολική τάξη στην αναζήτηση απαντήσεων για το ανθρωπινό παρελθόν

Το διαδίκτυο αποτελεί ωστόσο σήμερα ένα τεράστιο υπερ-κείμενο, που παραπέμπει διαρκώς σε ένα ταξινόμημένο άπειρο. Καθώς ο όγκος της συσσωρευμένης πληροφορίας γίνεται συχνά ανυπερέβλητος και η ποιότητά της αμφισβητούμενη, είναι αναγκαίο όχι μόνον να παροτρύνονται οι εκπαιδευτικοί στη χρήση του διαδικτύου αλλά και να προτείνονται συγκεκριμένες και ηλεγμένες διευθύνσεις, τρόποι αναζήτησης έγκυρων και αξιόπιστων ηλεκτρονικών σελίδων καθώς και μέθοδοι αναζήτησης συγκεκριμένων πληροφοριών. Στο παρόν βιβλίο, προτείνουμε συγκεκριμένες ανά ενότητα ηλεκτρονικές διευθύνσεις.

Βιβλιογραφία

I. για την ιστορία της ιστορίας

- Breisach E., *Historiography. Ancient, medieval and modern*, Σικάγο & Λονδίνο 1994
Carbonell Ch-Ol. και Walch J., *Les sciences historiques de l'antiquité à nos jours*, Παρίσι 1994.
Chatelet F., *Η γέννηση της ιστορίας*, Αθήνα (ελλ. μετάφραση) 1992
Kelley D., *Faces of History*, Νιου Χάβεν & Λονδίνο 1998

II. για τη θεωρία της ιστορίας

α. ξενόγλωσση

- Collingwood, G., *The Idea of History*, Οξφόρδη 1933
Febvre L., *Combats pour l'histoire*, Παρίσι 1953
Marrou H-I., *De la connaissance historique*, Παρίσι 1954
Prost A., *Douze leçons sur l'histoire*, Παρίσι 1996

β. ελληνόγλωσση ή μεταφρασμένη στα ελληνικά

- "Σύγχρονα ρεύματα στην ιστοριογραφία του νέου ελληνισμού", *Σύγχρονα Θέματα* 35, 36, 37(1988)
Bloch M., *Απολογία για την ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, Αθήνα 1994
Braudel F., *Μελέτες για την Ιστορία*, Αθήνα 1987
Dosse F., *Η ιστορία σε ψίχουλα*, Ηράκλειο 1993
Duby G. - Perrot M., *Γυναίκες και ιστορία*, Αθήνα, 1995
Encyclopedie de la Pleiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, Αθήνα 1989
Hobsbawm E., *Η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της ιστορίας*, Αθήνα 1981
Romano R., *Πού οδεύει η ιστορία*, Αθήνα 1988
Samaran Ch., *Ιστορία και μέθοδοι*, Encyclopedie de la Pleiade, Αθήνα 1980
Thuiller G. - Tulard J., *Οι ιστορικές σχολές*, Αθήνα 1993
Walsh W.H., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας*, Αθήνα 1978
Άντερσον Π., *Θεωρίες για το τέλος της ιστορίας*, Αθήνα 1994
Ασδραχάς Σ., *Ζητήματα ιστορίας*, Αθήνα 1983
Ασδραχάς Σ., *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα
Ασδραχάς Σ., *Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία*, Αθήνα 1982
Βέικος Θ., *Θεωρία και Μεθοδολογία της ιστορίας*, Αθήνα 1987
Δημαράς Κ.Θ. - Σβορώνος Ν., *Η μέθοδος της ιστορίας*, Αθήνα 1995
Ίγκερς Γ., *Η ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Αθήνα 1999
Ίγκερς Γ., *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991
Καρρ Ε.Χ., *Τι είναι η ιστορία*, Αθήνα 1984
Λε Γκοφ Ζ., *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα (ελλ. Μετάφραση) 1998
ΛεΓκοφ Ζ.- Νορά Π., *Το έργο της ιστορίας*, Αθήνα 1975
ΛεΓκοφ Ζ., *Μνήμη και ιστορία*, Αθήνα 1998

- Ντιμπύ Ζ., *Η ιστορία συνεχίζεται*, Αθήνα 1995
Πανεπιστήμιο Αθηνών Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας*, Αθήνα 1998
Πασσερίνι Λ., *Σπαράγματα του 20ου αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Αθήνα, 1998
Σβορώνος Ν., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1995
Τοπόλσκι Γ., *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, Αθήνα 1983

III. για τη διδακτική της ιστορίας

α. ξενόγλωσση

- Balard, M. (επιμ.), *New movements in the study and teaching of history*, Λονδίνο 1967
Bloom B. κ.ά., *Taxonomy of Educational Objectives*, Λονδίνο 1956
Bruner J., *The Proces of Education*, Χάρβαρντ 1960
Burston W. H., *Principles of History Teaching*, Λονδίνο 1963
Coltham J.& Fines J., *Educational Objectives for the Study of History*, Λονδίνο 1971.
Coltham J., *The Development of Thinking and the Learning of History*, Historical Association 34, Λονδίνο 1972
Donalson M., *Children's mind*, Λονδίνο 1978
Pellens K. Siegfried Qu. Sussmuth H.(eds.), *Historical Culture – Historical Communication. International Bibliography*, Φρανκφούρτη 1994.
Rogers, P. J *The New History: Theory into Practice*, Λονδίνο 1978
Rogers, P. J., "History", Dixon K.(επιμ.), *Philosophy of Education and the Curriculum*, Οξφόρδη 1972
Vigotski, L. V., *Thought and Language*, Cambridge 1962 και σε ελλ. μτφ Σκέψη και γλώσσα, Αθήνα 1988
Hirst P., 'Liberal Education and the nature of Knowledge', *Philosophical Analysis and Education*, Λονδίνο 1965

β. ελληνόγλωσση ή μεταφρασμένη στα ελληνικά

- Husbands Ch., *Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, Αθήνα 2004
Μονιότ Η., *Διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 2000
Sebba J., *Ιστορία για όλους. Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, Αθήνα 2000
Αρβελά Έ., *Ιστορία και Σχολείο*, Αθήνα 1998
Γιαννόπουλος Γ., *Δοκίμια θεωρίας και διδακτικής της ιστορίας*, Αθήνα 1997
ΕΜΝΕ, *Η διδασκαλία της ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*, Αθήνα 1988
Κόκκινος Γ. , *Από την Ιστορία στις ιστορίες* , Αθήνα 1998
Λεοντσίνης Γ. & Ρεπούση Μ., *Η Τοπική ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής ιστορίας*, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 2001
ΠΕΦ, Σεμινάριο 21, *Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 1999
Ρεπούση Μ., *Μαθήματα ιστορίας, από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα 2004

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

1.1: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη: [γνώσεις, έννοιες, στάσεις, αντιλήψεις]

Αισθητοποίηση του ευρωπαϊκού χάρτη της εποχής

Σχολιασμός: Στόχος μας είναι η άσκηση της παρατηρητικότητας των παιδιών κυρίως στα σημεία του χάρτη που είναι διαφορετικά από τα σημερινά. Κατά την κρίση του/της εκπαιδευτικού μπορεί η δραστηριότητα αυτή να συνδυασθεί με το σημερινό ευρωπαϊκό χάρτη και τον εντοπισμό των διαφορών ανάμεσα στο τότε και το σήμερα.

Απάντηση: Στο χάρτη εμφανίζεται η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, τα Παπικά κράτη, η Μολδαβία, η Βλαχία, το Μέγα Δουκάτο της Λιθουανίας, η Ιρλανδία και τα Βασίλεια της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Δανίας, της Νάπολης, της Ουγγαρίας και της Πολωνίας.

1. Η γένεση των νεότερων χρόνων

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Συνδέω τα νεότερα χρόνια με τις σημαντικές αλλαγές στο κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο
- Μαθαίνω τα κυριότερα ευρωπαϊκά ιστορικά φαινόμενα της Νεότερης εποχής
- Κατανοώ τις βασικές αλλαγές των νεότερων χρόνων

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω και αναγνωρίζω τις ιστορικές πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: νεωτερικότητα, Αναγέννηση, Ουμανισμός, Μεταρρύθμιση, Αντιμεταρρύθμιση, τυπογραφία, μόρφωση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της αξίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων και καλλιέργεια θετικών στάσεων για την υπεράσπισή τους
- Συνειδητοποίηση της αξίας της γνώσης
- Καλλιέργεια της φιλιαναγνωσίας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

1.2: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της επιρροής της θεματολογίας της ελληνικής μυθολογίας στην αναγεννησιακή ζωγραφική

2. Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα καλλιτεχνικής πρόσληψης

Σχολιασμός: Ο Σάντρο Μποτιτσέλι (1444-1510), είναι ένας από τους σημαντικότερους ζωγράφους της Αναγέννησης. Ζει και δημιουργεί στη Φλωρεντία στα χρόνια του Λορέντζου των Μεδίκων. Ζωγραφίζει πορτρέτα μελών της οικογένειας των Μεδίκων και πολλά θρησκευτικά θέματα, με διάσημο ανάμεσά τους το έργο «η προσκύνηση των Μάγων». Τα έργα του, που απεικονίζουν ελληνικούς και ρωμαϊκούς μύθους θεωρούνται από τα σημαντικότερα της Αναγέννησης. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν «η Άνοιξη» και «η γέννηση της Αφροδίτης».

Απάντηση: Η γέννηση της Αφροδίτης προέρχεται από τη θεματολογία της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Το θέμα της αναδυόμενης θεάς που προβάλλει από τον αφρό της θάλασσας είναι κλασικό. Εδώ ο καλλιτέχνης επιλέγει συγκεκριμένα τη σκηνή που η Αφροδίτη πάνω σε ένα όστρακο φθάνει στην παραλία της Πάφου, στην Κύπρο. Στο έργο προβάλλεται ο άνθρωπος σε πρώτο πλάνο και η σχέση του με τη φύση. Ο άνεμος, η κυματιστή θάλασσα, το όστρακο, τα λουλούδια, οι χλοερές ακτές και τα πυκνόφυλλα δέντρα δηλώνουν το μεγαλείο της φύσης, το οποίο συνδυάζεται με το μεγαλείο των ανθρώπινων μορφών. Οι φτερωτές μορφές, στο πάνω αριστερά μέρος του έργου, είναι ο Ζέφυρος και η Χλόη που φυσούν για να φτάσει η Αφροδίτη στη στεριά. Οι ανθισμένες πορτοκαλιές, που εμφανίζονται στο πάνω δεξιό μέρος του έργου, παραπέμπουν στο μυστικό κήπο των Εσπερίδων, από το γνωστό ελληνικό μύθο. Η νύμφη που περιμένει την Αφροδίτη στη στεριά είναι πιθανότατα μία από τις Ώρες.

1.3: γραπτή, πρωτογενής πηγή –

βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της αξίας των βιβλίων για τη μόρφωση των ανθρώπων

2. Ανάδειξη της προσφοράς των βυζαντινών λογίων στην πνευματική αναγέννηση της Ευρώπης

3. Καλλιέργεια της δεξιοτήτας αναγνώρισης

των ιστορικών πηγών

Σχολιασμός: Πολλοί βυζαντινοί λόγιοι πριν και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης καταφεύγουν στην Ευρώπη και κυρίως στην Ιταλία. Η προσφορά τους στην ευρωπαϊκή αναγέννηση είναι σημαντική εξαιτίας της έντονης πνευματικής τους δράσης και της μεταφοράς αρχαίων ελληνικών συγγραμμάτων, που παρέμεναν ως τότε άγνωστα, στην ευρωπαϊκή διανόηση. Ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα ο λόγιος Μανουήλ Χρυσολωράς και λίγο αργότερα ο επίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων, ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων κ.ά. συμβάλλουν με το έργο τους στην ενίσχυση των ανθρωπιστικών σπουδών στη Δύση. Η προσφορά της βιβλιοθήκης του Βησσαρίωνα στην πόλη της Βενετίας αποτελεί τη βάση της συγκρότησης της περίφημης Μαρκιανής βιβλιοθήκης.

Απαντήσεις: 1. Το κείμενο είναι πρωτογενής γραπτή πηγή. Είναι ιστορική πηγή γιατί μας αποκαλύπτει την άποψη του Βησσαρίωνα, που έζησε το 15^ο αιώνα, για την παιδεία. Οποιοδήποτε ίχνος του παρελθόντος, το οποίο μας φανερώνει ιδέες, γεγονότα, στοιχεία για την εποχή του, είναι ιστορική πηγή. 2. Τα βιβλία κατά το 15^ο αιώνα έχουν μεγάλη αξία. Σύμφωνα με την πηγή, τα βιβλία περιέχουν λόγια σοφών, παραδείγματα από τους αρχαίους, έθιμα, νόμους και θρησκευτικές αρχές. Τα βιβλία μορφώνουν, εκπολιτίζουν, συνδέουν με το παρελθόν και συντελούν στη διατήρηση της μνήμης.

1.4: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάγνωση του έργου τέχνης ως ιστορική πηγή
2. Ανάδειξη της σημασίας των βιβλίων

Σχολιασμός: Την εποχή της Αναγέννησης με τις έντονες επιδράσεις του Ουμανισμού, οι άνθρωποι στρέφονται προς τη γνώση, θέλοντας να απεγκλωβιστούν από τις δεισιδαιμονίες του Μεσαίωνα. Στη διάδοση των ιδεών της Αναγέννησης και του Ουμανισμού είναι καταλυτική η συμβολή της τυπογραφίας. Ενώ ως τα μέσα του 15^{ου} αιώνα τα βιβλία είναι χειρόγραφα, ακριβά και σπάνια, με την εφεύρεση της τυπογραφίας φθάνουν να εκδίδονται κατά το 16ο αιώνα περίπου 200.000 βιβλία. Το βιβλίο γίνεται έτσι το εργαλείο της γνώσης και συνδέεται με τη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού.

Απαντήσεις: 1. Το θέμα του έργου τέχνης είναι τα βιβλία. 2. Το θέμα του έργου τέχνης σχετίζεται με τη διάδοση του βιβλίου, τη μαζική χρήση του και τη δυναμική παρουσία του κατά την περίοδο της Αναγέννησης. 3. Η εφεύρεση της

τυπογραφίας και ο σημαντικός ρόλος που αρχίζει να παίζει το βιβλίο στη ζωή των ανθρώπων, εμπνέουν τους καλλιτέχνες της Αναγέννησης, που προβάλλουν το βιβλίο με διάφορους τρόπους στα έργα τους. 4. Το έργο τέχνης αποτελεί μαρτυρία για την εποχή που δημιουργείται, αφού είναι προϊόν της, την εκφράζει και αποκαλύπτει στοιχεία γι' αυτήν. 5. Το έργο τέχνης είναι ιστορική πηγή γιατί είναι ίχνος του παρελθόντος και μαρτυρεί για την εποχή δημιουργίας του.

1.5: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του κινήματος της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης
2. Κριτική αντιμετώπιση των θεσμών
3. Σύσχέτιση του περιεχομένου της ιστορικής πηγής με την εποχή προέλευσής της

Σχολιασμός: Μετά τα τέλη του Μεσαίωνα ενώ οι κοινωνικοί, πνευματικοί, και οικονομικοί ορίζοντες της Ευρώπης ανοίγουν, η Καθολική Εκκλησία εξακολουθεί να ελέγχει τους πιστούς με τη διαρκή απειλή του κακού και να εφευρίσκει τρόπους άφεσης των αμαρτιών, όπως τα συχωροχάρτια. Οι οικονομικές δυσκολίες των παπών κάνουν συχνότερη και τη χρήση συχωροχαρτιών. Οι πιστοί με τα συχωροχάρτια εξαγοράζουν, έναντι χρημάτων, μέρος της οφειλόμενης επίγειας τιμωρίας εξαιτίας του προπατορικού αμαρτήματος. Τα συχωροχάρτια δηλ. αντικαθιστούν την πραγματική άφεση που είναι μια πλευρά του μυστηρίου της εξομολόγησης. Έτσι, ενώ η άφεση αμαρτιών για τους πιστούς συνδέεται με τη σωτηρία της ψυχής τους, για την εκκλησία αποτελεί μέσο αναπαραγωγής της κοσμικής της εξουσίας. Τα συχωροχάρτια χορηγούνται στο όνομα της παπικής αυθεντίας και η διάθεσή τους γίνεται μέσω εξουσιοδοτημένων πρακτόρων. Ένας από τους σημαντικότερους πράκτορες συχωροχαρτιών είναι ο Γιόχαν Τέτζελ (1465-1519), Γερμανός Δομινικανός μοναχός. Η δυναμική προώθηση συχωροχαρτιών, από τον Τέτζελ, το 1517, τα οποία εκδίδει ο Φρειδερίκος της Σαξονίας, για την κατασκευή δήθεν της βασιλικής του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη, προκαλεί την επίσημη αντίδραση του Λούθηρου εναντίον της καθολικής εκκλησίας με τις 95 θέσεις του.

Απαντήσεις: 1. Καθολικοί ιερείς, με αρχηγό τον Δομινικανό μοναχό Γιόχαν Τέτζελ, πωλούν συχωροχάρτια σε πιστούς. 2. Το θέμα της εικόνας είναι η αγοραπωλησία συχωροχαρτιών, πριν το ξέσπασμα της Θρησκευτικής Μεταρ-

ρύθμισης. Οι ιστορικές πληροφορίες που περιέχει αναφέρονται στην παρουσία κλήρου και πιστών, στην παρουσία των ιερών συμβόλων της Καθολικής Εκκλησίας, στους πιστούς που αγοράζουν συχωροχάρτια έναντι χρηματικού ποσού. **3.** Η εικόνα [1.5] είναι ιστορική πηγή γιατί μας αποκαλύπτει το γεγονός της αγοραπωλησίας των συχωροχαρτιών τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

1.6: γραπτή, πρωτογενής πηγή – βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση βασικών θέσεων του Μαρτίνου Λούθηρου
2. Συσχέτιση των απόψεων του Μαρτίνου Λούθηρου με τις πρακτικές της Καθολικής Εκκλησίας
3. Κατανόηση των λόγων εναντίωσης του Μαρτίνου Λούθηρου στην Καθολική Εκκλησία

Σχολιασμός: Ο Μαρτίνος Λούθηρος με τα κηρύγματά του αμφισβητεί τις εξουσίες του πάπα και υποστηρίζει ως μοναδική αυθεντία της χριστιανικής θρησκείας το λόγο της Αγίας Γραφής. Επανειλημμένα καταφέρεται εναντίον των συχωροχαρτιών και υποστηρίζει ότι η σωτηρία του ανθρώπου είναι εφικτή μονάχα με την αληθινή πίστη και τις αγαθοεργίες και μετάνοια συνεπάγεται όλη η ζωή των χριστιανών. Ο Μαρτίνος Λούθηρος θεωρείται ιδρυτής του Προτεσταντισμού, που σύντομα επεκτείνεται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Ιωάννη Καλβίνου (1509-1564), στη Γενεύη της Ελβετίας, ονομάζεται Καλβινισμός και διαδίδεται κυρίως στη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες. Στην Αγγλία η μεταρρυθμιστική προσπάθεια ανεξαρτητοποίησης από την παπική εξουσία συνδυάζει στοιχεία του Λουθηρανισμού και του Καλβινισμού και έχει χαρακτήρα θρησκευτικό και πολιτικό. Οι οπαδοί της είναι γνωστοί ως Αγγλικοί.

Απαντήσεις: **1.** Ο Μαρτίνος Λούθηρος θεωρεί ότι η Καθολική Εκκλησία εξαπατά τους πιστούς με τα συχωροχάρτια και πιστεύει ότι η σωτηρία της ψυχής δεν εξαγοράζεται με χρήματα και ότι όλοι οι χριστιανοί πρέπει να συμμετέχουν στα αγαθά του Χριστού και της εκκλησίας. **2.** Ο Μαρτίνος Λούθηρος εναντιώνεται στην Καθολική Εκκλησία και τους εκπροσώπους της καθώς και στις πρακτικές που ακολουθούν. Εκφράζει τη διαμαρτυρία του στα κηρύγματά του και επίσημα στις 95 θέσεις του εναντίον της Καθολικής Εκκλησίας.

Σύνθεση

Απαντήσεις: **1.** Η Αναγέννηση συνδέεται με το ομώνυμο καλλιτεχνικό κίνημα της περιόδου, το πνευματικό κίνημα του Ουμανισμού, την εφεύρεση της τυπογραφίας, τα θρησκευτικά κινήματα της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης. **2.** Τα βιβλία αποκτούν ιδιαίτερη σημασία κυρίως γιατί μεταδίδουν την ανθρώπινη γνώση, η οποία θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική στα νεότερα χρόνια.

2. Η Ευρώπη ανακαλύπτει τον κόσμο

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τα ταξίδια των μεγάλων γεωγραφικών ανακαλύψεων
- Γνωρίζω την τύχη των πολιτισμών του «νέου» κόσμου
- Κατανώ τα κίνητρα και τις συνέπειες των Ανακαλύψεων

B. Μεθοδολογικά

Κατανώ τη σημασία των πηγών για την ιστορία

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: εξερευνήσεις, ανακαλύψεις, αποικίες, ιθαγενείς, υπερπόντια ταξίδια, πολιτισμοί

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Διαμόρφωση θετικής στάσης απέναντι στην πολιτισμική διαφορετικότητα
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα κοινωνικής και οικονομικής εκμετάλλευσης

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

1.7: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των μεγάλων εξερευνητικών ταξιδιών
2. Σύνδεση των μεγάλων εξερευνητών με τα ταξίδια τους

Σχολιασμός: Τα μεγάλα εξερευνητικά ταξίδια του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα συνδέονται με την ενίσχυση του εμπορίου και της οικονομικής δύναμης των ευρωπαϊκών κρατών και αλλάζουν τις γεωγραφικές γνώσεις των ανθρώπων της εποχής για το σχήμα και την έκταση του κόσμου. Η Ισπανία και η Πορτογαλία πρωτοστατούν στο σχεδιασμό και την υλοποίηση υπερπόντιων ταξιδιών καθώς ευνοούνται και από τη γεωγραφική θέση τους. Τα εξερευνητικά ταξίδια διευκολύνονται ιδιαίτερα από τα νέου τύπου πλοία,

που κατασκευάζονται, και τις εξελίξεις των ναυτικών τεχνικών μέσων. Μεγάλοι θαλασσοπόροι είναι ο Βαρθολομαίος Ντιάζ, ο Χριστόφορος Κολόμβος, ο Βάσκο ντα Γκάμα, ο Αλβαρέζ Καμπράλ, ο Αμέρικο Βεσπούκι και ο Φερδινάνδος Μαγγελάνος.

Απάντηση: Ο Χριστόφορος Κολόμβος (1451-1506), Γενουάτης θαλασσοπόρος στην υπηρεσία του Ισπανού βασιλιά, κινείται δυτικά της Ισπανίας, ανακαλύπτει την Αμερική, αν και ο ίδιος πιστεύει ότι έφθασε στις Ινδίες, και επιστρέφει. Ο Βάσκο ντα Γκάμα (1469-1524) πλέει γύρω από την Αφρική και καταλήγει στην Ινδία. Ο Φερδινάνδος Μαγγελάνος (1480-1521) ακολουθεί δυτική πορεία, παρακάμπτει τη Νότια Αμερική, κάνει τον περίπλου της γης και έτσι αποδεικνύεται ότι η γη είναι σφαιρική.

1.8: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

1.9: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

1.10: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των διαφορετικών κινήτρων των εξερευνητών

2. Συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας χρήσης των πηγών στο μάθημα της ιστορίας

Σχολιασμός: Οι Ευρωπαίοι έμποροι, ταξιδεύοντας το δρόμο του μεταξιού, συνδέουν τις χώρες της Ασίας με ένα μυστήριο και έναν εξωτισμό, και τη θεωρούν ως την πλουσιότερη περιοχή της γης. Ο Μάρκο Πόλο (1254-1324) με το έργο του «Βιβλίο των Θαυμάτων», αφηγείται με μυθιστορηματικό τρόπο τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στην Ανατολή και εξάπτει περισσότερο τη φαντασία των ταξιδευτών. Οι θαλασσοπόροι εξερευνητές που βαδίζουν στα βήματα του Μάρκο Πόλο και χαράσσουν νέους δρόμους με τις ανακαλύψεις τους, κινούνται από διαφορετικά κίνητρα κάθε φορά που συνδέονται είτε με τη χώρα προέλευσής τους είτε με προσωπικές φιλοδοξίες. Ο Ερρίκος ο Θαλασσοπόρος (1394-1460), Πορτογάλος πρίγκιπας, ιδρύει τη Ναυτική Ακαδημία στη Λισσαβόνα (1420), όπου φοιτούν οι σημαντικότεροι θαλασσοπόροι, και χρηματοδοτεί πολλά εξερευνητικά ταξίδια.

Απαντήσεις: 1. Τα κίνητρα των εξερευνητών όπως παρουσιάζονται στις πηγές είναι: η οικονομική εκμετάλλευση των νέων περιοχών [1.8-1.10], η εξεύρεση χρυσού [1.8-1.9], η περιέργεια να γνωρίσουν άγνωστα μέρη που φαντάζουν μυθικά [1.8-1.9], η εξάπλωση της χριστιανικής θρησκείας [1.9-1.10]. 2. Οι γραπτές και η οπτική πηγή δίνουν τα απαραίτητα στοιχεία για τη γνώση

των κινήτρων των εξερευνητών. Μελετώντας τις πηγές μπορούμε να απαντήσουμε στα ερωτήματά μας για το παρελθόν. Μ' αυτόν τον τρόπο μαθαίνουμε και ασκούμε τη σκέψη μας.

1.11: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή &

1.12: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

1.13: γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Κατανόηση των σχέσεων μεταξύ Ευρωπαίων και ιθαγενών πληθυσμών

2. Γνώση της συμπεριφοράς των Ευρωπαίων κατακτητών

3. Σύνδεση ιστορικών πληροφοριών διαφορετικών ιστορικών πηγών

Σχολιασμός: Οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, προχωρούν στην κατάκτησή της καταστρέφοντας τους μεγάλους πολιτισμούς των Ίνκας, των Μάγια και των Αζτέκων, που κατοικούν σ' αυτήν. Η δημιουργία μεγάλων αποικιών με τον εποικισμό των νέων εδαφών, η συγγνή εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, η βαριά καταναγκαστική εργασία των ιθαγενών κατοίκων και η εξάπλωση άγνωστων μέχρι τότε επιδημιών από την ευρωπαϊκή ήπειρο, συντελούν στον αφανισμό των ιθαγενών πληθυσμών και συμπληρώνουν το έργο της κατάκτησης και της επικράτησης των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Το άφθονο ασήμι και χρυσάφι, που φτάνει στην Ευρώπη από την Αμερική, ωφελεί κυρίως τους εμπόρους που στα χέρια τους συγκεντρώνεται σημαντικός πλούτος. Η ανάπτυξη της Ευρώπης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο μη ευρωπαϊκό κόσμο.

Απαντήσεις: 1. Οι Ευρωπαίοι υποχρεώνουν τους ιθαγενείς σε καταναγκαστική εργασία [1.11], τους συμπεριφέρονται βίαια [1.12], τους αιχμαλωτίζουν [1.12], τους εκμεταλλεύονται οικονομικά [1.11-1.13]. 2. Η μια ιστορική πηγή συμπληρώνει την άλλη. Σύμφωνα με τις πηγές [1.13]&[1.14] οι Ευρωπαίοι εκμεταλλεύονται τους ιθαγενείς. Σύμφωνα με την πηγή [1.12] οι ιθαγενείς πληθυσμοί εμφανίζονται ειρηνικοί και με καλή διάθεση απέναντι στους κατακτητές. Η πηγή [1.13] εμφανίζει τον πλούτο που εισάγεται στην Ευρώπη από την εκμετάλλευση των ιθαγενών.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Τα κίνητρα των εξερευνητικών ταξιδιών είναι η ανακάλυψη νέων εμπορικών δρόμων, η αναζήτηση πολύτιμων μετάλλων, η ενίσχυση του εμπορίου, ο προσωπικός πλουτισμός και η διάδοση της χριστιανικής θρησκείας.

ας. 2. Οι συνέπειες των Ανακαλύψεων για τους ιθαγενείς πληθυσμούς είναι η κατάκτησή τους, η οικονομική εκμετάλλευσή τους και η καταστροφή των σημαντικών πολιτισμών τους.

3. Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία του κινήματος του Διαφωτισμού
- Γνωρίζω τις σημαντικές επιστημονικές ανακαλύψεις της περιόδου
- Αντιλαμβάνομαι την αναγκαιότητα του ορθού λόγου στην ερμηνεία του κόσμου
- Κατανοώ την επίδραση του Διαφωτισμού σε κοινωνικό, πολιτικό, μορφωτικό και θρησκευτικό επίπεδο

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω τα είδη των πηγών

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: ορθός λόγος, Διαφωτισμός, επιστημονική ανακάλυψη, δεισιδαιμονία, μαγεία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Εκτίμηση της αξίας του Διαφωτισμού για τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων
- Κατανόηση της σημασίας της χρήσης του ορθού λόγου για την κοινωνική συνύπαρξη
- Καλλιέργεια δημοκρατικών στάσεων

Ιστορικές πηγές

& εκπαιδευτικές δραστηριότητες

1.14: οπτικό ντοκουμέντο,

πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των σημαντικότερων εκπροσώπων του κινήματος του Διαφωτισμού
2. Συσχέτιση πηγών διαφορετικού είδους

Σχολιασμός: Οι φιλόσοφοι, φορείς του Διαφωτισμού, βασιζόμενοι στον ορθό λόγο προτείνουν λύσεις για τη βελτίωση της θέσης του ανθρώπου. Ο Λοκ, ένας από τους σημαντικότερους προδρόμους του Διαφωτισμού διατυπώνει την αρχή του κοινωνικού συμβολαίου, τη συγκρότηση δηλαδή των κυβερνήσεων με λαϊκή συναίνεση. Ο Βολταίρος με το έργο του τονίζει την υπέρτατη αξία του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης του ανθρώπου και της υπεράσπισης με ελεύθερη βούληση οποιουδήποτε δόγματος. Ο Μοντεσκιέ με το έργο του «Το Πνεύμα των Νόμων» διατυπώνει τη θεωρία της διάκρισης των εξουσιών και επηρεάζει τα

πολιτικά κείμενα της Γαλλικής Επανάστασης. Ο Ρουσσώ με το έργο του «Το Κοινωνικό Συμβόλαιο» υπερασπίζεται την ελευθερία του ατόμου και την ισότητα των ανθρώπων, ενώ στο έργο του «Αμιλιος ή περί Αγωγής» υπερασπίζεται το σεβασμό στην προσωπικότητα των παιδιών. Ο Καντ θεωρείται ο σημαντικότερος φιλόσοφος του Διαφωτισμού στη Γερμανία. Το δοκίμιό του «Τι είναι Διαφωτισμός» είναι κλασικό για την κατανόηση αυτού του κινήματος.

Απάντηση: Οι σημαντικότεροι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού είναι ο Λοκ, ο Βολταίρος, ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ και ο Καντ.

1.15: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Η συνειδητοποίηση των επιπτώσεων μιας ασθένειας στη ζωή των ανθρώπων

Σχολιασμός: Στη διάρκεια των νεότερων χρόνων είναι συχνό το φαινόμενο εκδήλωσης επιδημικών ασθενειών, οι οποίες προκαλούν τον αφανισμό μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα ενώ η πανώλη, που αποτελεί κυριολεκτικά το φόβητρο της εποχής, αρχίζει να υποχωρεί και σταδιακά εξαφανίζεται, βρίσκεται σε έξαρση μια άλλη ασθένεια, η ευλογιά, η οποία αποδεκατίζει σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού. Η αντιμετώπισή της είναι αδύνατη, καθώς δεν υπάρχουν τα κατάλληλα ιατροφαρμακευτικά μέσα.

Απάντηση: Η ασθένεια της ευλογιάς προσβάλλει μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της γης. Οι άνθρωποι που προσβάλλονται από ευλογιά πεθαίνουν ή σημαδεύονται για το υπόλοιπο της ζωής τους.

1.16: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση της προσφοράς των επιστημόνων στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης
2. Ανάδειξη της πρακτικής εφαρμογής της επιστημονικής γνώσης

Σχολιασμός: Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα γίνονται οι πρώτες απόπειρες προφύλαξης από την ευλογιά, με τη χρήση υγρού από εξανθήματα νοσούντων από την ασθένεια, που λειτουργεί ως υλικό εμβολιασμού. Η μέθοδος αυτή, που εφαρμόζεται στην Ινδία και την Κίνα, εισάγεται για πρώτη φορά από την Τουρκία στην Αγγλία, το 1721, από τη λαίδη Μαίρη Μόνταγκιου (Mary Montagu). Εγκαταλείπεται όμως σταδιακά, εξαιτίας των μολύνσεων που προκαλεί στους περισσότερους εμβολιαζόμενους. Το 1796 ο Άγγλος γιατρός Εδουάρδος

Τζέννερ (Edward Jenner) παρατηρεί ότι όσοι προσβάλλονταν από την ευλογιά και καταφέρουν να επιβιώσουν δεν προσβάλλονται ξανά απ' αυτήν. Χρησιμοποιεί υγρό από εξανθήματα της ηπιότερης ευλογιάς των αγελάδων για να ευαισθητοποιήσει την άμυνα του ανθρώπινου οργανισμού χωρίς να του προκαλέσει τη νόσο. Το αποτέλεσμα είναι θετικό. Μ' αυτό τον τρόπο ο Τζέννερ θεμελιώνει τη μέθοδο του εμβολιασμού, που ονομάζεται «δαμαλισμός» και ισχύει μέχρι τις μέρες μας.

Απάντηση: Το γλυπτό αναφέρεται στην εφαρμογή του εμβολίου για την αντιμετώπιση της αρρώστιας της ευλογιάς από τον Τζέννερ.

1.17: χρονολογικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Σύνδεση των διαφωτιστικών ιδεών με τις επιστημονικές ανακαλύψεις
2. Ανακάλυψη του εύρους των ανακαλύψεων και των εφευρέσεων
3. Κατανόηση της σημασίας των ανακαλύψεων και των εφευρέσεων για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων

Σχολιασμός: Κατά τον 17^ο αιώνα παρατηρείται μεγάλη πρόοδος στις φυσικές επιστήμες. Οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις αλλά και οι εφευρέσεις που στηρίζονται σ' αυτές βρίσκουν εφαρμογή στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και βελτιώνουν την καθημερινότητά τους. Στον πίνακα [1.17] προτείνονται κάποιες από τις σημαντικές εφευρέσεις με στόχο να αναδειχθεί η σημασία τους για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

Απάντηση: Οι εφευρέσεις που αναφέρονται στον πίνακα [1.17] βελτιώνουν τη ζωή του ανθρώπου αφού την κάνουν πιο εύκολη (προστατεύουν την υγεία του, εξοικονομούν χρόνο στις μετακινήσεις του, διευκολύνουν την εργασία του, βελτιώνουν τις επικοινωνίες κτλ.).

1.18: σκίτσο, εκπαιδευτικό υλικό &

1.19 σκίτσο, εκπαιδευτικό υλικό &

1.20 σκίτσο, εκπαιδευτικό υλικό &

1.21 γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της διάκρισης των εξουσιών
  2. Κατανόηση της αξίας της διάκρισης των τριών εξουσιών για το δημοκρατικό πολίτευμα
- Σχολιασμός:** Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών θεωρείται θεμελιακή για το δημοκρατικό

πολίτευμα. Σύμφωνα με αυτήν, τη νομοθετική εξουσία έχει η συνέλευση των αντιπροσώπων του έθνους, το κοινοβούλιο, την εκτελεστική εξουσία ασκεί η κυβέρνηση, που έχει την εμπιστοσύνη της συνέλευσης των αντιπροσώπων, και τη δικαστική εξουσία έχει ανεξάρτητο σώμα δικαστών. Η διάκριση των εξουσιών επιτρέπει τον κοινοβουλευτικό έλεγχο και ελαχιστοποιεί τον κίνδυνο κατάχρησης της εξουσίας από την κυβέρνηση ενός κράτους. Δεν είναι τυχαίο ότι όλα τα απολυταρχικά καθεστώτα καταργούν στην πράξη τη διάκριση των εξουσιών.

Απαντήσεις: **1.** Ο κάθε μαθητής και μαθήτρια γράφει τις δικές του/της λεζάντες σύμφωνα με ό,τι εικονίζεται στα σκίτσα: [1.18]-νομοθετική, [1.19]-εκτελεστική, [1.20]-δικαστική. **2.** Τη νομοθετική εξουσία έχει η Βουλή, την εκτελεστική εξουσία ασκεί η κυβέρνηση και τη δικαστική εξουσία κατέχει η Δικαιοσύνη. **3.** Στο σημερινό πολίτευμα της Ελλάδας, που είναι προεδρευόμενη δημοκρατία, υπάρχει πλήρης διάκριση των εξουσιών ανάμεσα στη Βουλή, την Κυβέρνηση και τον Άρειο Πάγο.

Σύνθεση

Απαντήσεις: **1.** Η διάκριση των εξουσιών είναι πολύ σημαντική στο δημοκρατικό πολίτευμα γιατί χωρίς αυτήν δεν υπάρχει δημοκρατικό πολίτευμα. **2.** Οι βασικές ιδέες του Διαφωτισμού είναι ο ορθός λόγος, η πίστη στη δύναμη του ανθρώπου, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ισότητα και η ανεξίτηρη σκέψη.

4. Η Γαλλική Επανάσταση

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω σημαντικά πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης
- Γνωρίζω βασικά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη

B. Μεθοδολογικά:

Μαθαίνω το λεξιλόγιο της πηγής: ιστορική πηγή, μαρτυρία

Γ. Εννοιολογικά:

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: επανάσταση, κοινωνική τάξη, ελευθερία, ισότητα, ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη, έθνος

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια της ιδιότητας του πολίτη
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα ισότητας δικαιωμάτων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

1.22: γελοιογραφίες, πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των τάξεων της γαλλικής κοινωνίας
2. Κατανόηση των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων
3. Συσχέτιση των κοινωνικών αλλαγών με τη Γαλλική Επανάσταση

Σχολιασμός: Στο πλαίσιο του φεουδαλικού συστήματος, που επικρατεί στη Γαλλία πριν την επανάσταση του 1789, η τάξη των ευγενών έχει ιδιαίτερα προνόμια. Αυτά είναι κατά βάση φορολογικά. Οι ευγενείς απαλλάσσονται από τη βαριά φορολογία και πληρώνουν μόνο μικρούς άμεσους φόρους. Παράλληλα κρατούν για τον εαυτό τους τις ανώτερες θέσεις του κλήρου, της πολιτικής, του στρατού και του στόλου. Η εκκλησία όχι μόνο είναι απαλλαγμένη, και αυτή, από τη φορολόγηση της περιουσίας της αλλά εισπράττει χρήματα και από το φτωχό αγροτικό εισόδημα. Το μεγαλύτερο μέρος των φόρων πληρώνει η Τρίτη τάξη, κυρίως οι χωρικοί.

Μέρος των φορολογικών εσόδων του κράτους, που συγκεντρώνονται κυρίως με την επιβάρυνση της Τρίτης τάξης, διατίθεται για τα έξοδα της βασιλικής αυλής, των ευγενών δηλαδή που συναναστρέφονται τη βασιλική οικογένεια.

Απάντηση: Με τη Γαλλική Επανάσταση ανατρέπεται η κοινωνική ιεραρχία και καταργούνται τα προνόμια των ευγενών και του κλήρου. Η Τρίτη τάξη, που επωμιζόταν όλα τα οικονομικά βάρη, απελευθερώνεται από αυτά, ενώ οι ευγενείς επωμιζονται και αυτοί τα οικονομικά βάρη.

1.23: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή &

1.24: γραπτή, πρωτογενής πηγή

(μετάφραση)

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση βασικών άρθρων της «Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη»
2. Εννοιολογική προσέγγιση του δικαιώματος

Σχολιασμός: Από τις 20 ως τις 26 Αυγούστου 1789, στις Βερσαλλίες, οι αντιπρόσωποι της Τρίτης τάξης, που είχαν ανακηρυχθεί σε αντιπροσώπους του έθνους, συζητούν και ψηφίζουν το κείμενο της «Διακήρυξης του ανθρώπου και του πολίτη». Από τους βασικούς συ-

ντάκτες του κειμένου ο Μιραμπώ (Mirabeau) επιθυμεί ένα κείμενο που να μιλάει στο συναίσθημα του λαού και να απευθύνεται όχι μόνο στους Γάλλους αλλά σε όλους τους λαούς, κηρύσσοντας την αδελφοσύνη μεταξύ τους. Και οι δύο στόχοι του Μιραμπώ εκπληρώνονται. Το κείμενο της «Διακήρυξης του ανθρώπου και του πολίτη» είναι ένα εμπνευσμένο κείμενο, ένα παγκόσμιο-οικουμενικό κείμενο για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Στο κείμενο αυτό στηρίχθηκαν πολλά δημοκρατικά συντάγματα.

Απάντηση: Στα άρθρα της «Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» προβάλλεται η ισότητα και η ελευθερία των ανθρώπων, η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων (ιδιοκτησία, ελευθερία, ασφάλεια, αντίσταση στην καταπίεση), το έθνος ως πηγή εξουσίας, η αξία των νόμων, το δικαίωμα της συμμετοχής των πολιτών στη θεμελίωση των νόμων, η ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο, η ανεξιθρησκία, η ελευθερία λόγου και έργων, η ελευθεροτυπία, η ευθύνη για την κατάχρηση της ελευθερίας.

1.25: βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό –

γραπτή, πρωτογενής πηγή (μετάφραση) &

1.26: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συνειδητοποίηση των «σιωπών» της ιστορίας
2. Συνειδητοποίηση των αποκλεισμών από τα δικαιώματα
3. Κατανόηση των αγώνων των γυναικών για την αναγνώριση των δικαιωμάτων και στις γυναίκες
4. Κατανόηση των ιστορικών πηγών ως μαρτυριών για το παρελθόν

Σχολιασμός: Στο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης καταγράφεται η πρώτη μαζική και δυναμική παρουσία γυναικών για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Οι γυναίκες συμμετέχουν στη Γαλλική Επανάσταση, πρωτοστατούν στην πορεία προς τις Βερσαλλίες, την πορεία που αναγκάζει το βασιλιά να επιστρέψει στο Παρίσι, την έδρα της Επανάστασης. Παρά τη συμμετοχή τους στην επανάσταση και την αναγνώριση των δικαιωμάτων του πολίτη στην πλειοψηφία του γαλλικού λαού, οι γυναίκες αποκλείονται από τα δικαιώματα. Το κείμενο της Ολυμπίας ντε Γκουκ συνοψίζει τα αιτήματα των γυναικών, αιτήματα τα οποία όμως μένουν ανικανοποίητα. Σταδιακά τούς απαγορεύεται η παρουσία στις εθνοσυνελεύσεις και στο δημόσιο χώρο της Επανάστασης. Ακολουθεί το κλείσιμο των γυναικείων λε-

σχών, στο πλαίσιο γενικότερων συντηρητικών αλλαγών στο εσωτερικό του επαναστατικού στρατοπέδου. Η «Διακήρυξη της γυναίκας και της πολιτίσας» είναι κείμενο που δεν ψηφίστηκε ποτέ.

Απαντήσεις: 1. Το άρθρο 1, της «Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», αν και αναφέρεται σε όλους τους ανθρώπους, συσχετίζοντάς το με τη «Διακήρυξη των δικαιωμάτων της γυναίκας και της πολιτίσας» φαίνεται ότι αποκλείει τις γυναίκες και με τη λέξη «άνθρωποι» εννοεί μόνο τους άνδρες. 2. Ο αποκλεισμός των γυναικών αποδεικνύεται από τη «Διακήρυξη των δικαιωμάτων της γυναίκας και της πολιτίσας» που συντάσσει η Ολυμπία ντε Γκους δυο χρόνια μετά τη «Διακήρυξη του ανθρώπου και του πολίτη». 3. Οι πηγές [1.23-1.26] αποτελούν μαρτυρίες για τη Γαλλική Επανάσταση γιατί αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα που σχετίζονται και μαρτυρούν γι' αυτήν, όπως είναι και οι δύο διακηρύξεις των δικαιωμάτων και η πορεία των γυναικών προς τις Βερσαλλίες.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Τα δικαιώματα των ανθρώπων και των πολιτών σύμφωνα με τους επαναστάτες είναι η ισότητα, η ελευθερία, η ισονομία, η ιδιοκτησία, η ελευθερία έκφρασης, η θρησκευτική ελευθερία και η παιδεία. 2. Με τη Γαλλική Επανάσταση εξακολουθεί να υπάρχει η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2η

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.1: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη: [γνώσεις, έννοιες, στάσεις, αντιλήψεις]

Αισθητοποίηση των εδαφικών ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Σχολιασμός: Η έναρξη της ξένης κυριαρχίας θεωρείται η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1453. Συναπό μάλιστα ταυτίζεται με την οθωμανική κυριαρχία. Στην πραγματικότητα, η κυριαρχία είναι οθωμανική ή λατινική και αρχίζει για κάποιες περιοχές της βυζαντινής επικράτειας πολύ νωρίτερα και για κάποιες άλλες αργότερα. Το ίδιο συμβαίνει και με το τέλος της ξένης κυριαρχίας. Πολλές περιοχές ελευθερώνονται με την ελληνική επανάσταση του 1821, άλλες όμως παραμένουν υπόδουλες για πολ-

λά χρόνια αργότερα. Η ξένη κυριαρχία δεν είναι λοιπόν για όλους τους ελληνικούς τόπους ταυτόχρονη.

Η παρουσία των Οθωμανών Τούρκων στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, από το 13^ο αιώνα, με συνεχείς επεκτατικούς πολέμους, οδηγεί, κατά τους επόμενους αιώνες, στην πλήρη κυριαρχία τους στο μεγαλύτερο μέρος της Μεσογείου. Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία φτάνει στο μέγιστο της εδαφικής κυριαρχίας της.

Απάντηση: Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία φτάνει στη μεγαλύτερη διεύρυνση των εδαφικών ορίων της. Εκτείνεται από την Ερυθρά θάλασσα και τη νότια Μεσόγειο ως τον Καύκασο, κι απ' τον Περσικό κόλπο ως την Ουγγαρία.

1. Η κυριαρχία στον ελληνικό χώρο:

Λατίνοι & Οθωμανοί

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω το καθεστώς της λατινικής και της οθωμανικής κυριαρχίας
- Γνωρίζω την κοινωνική οργάνωση των λατινοκρατούμενων περιοχών

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να διακρίνω τις πηγές (πρωτογενείς / δευτερογενείς)

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Λατινοκρατία, Τουρκοκρατία, καθεστώς, κυριαρχία, κατάκτηση, κοινωνικές τάξεις

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα κοινωνικών διακρίσεων
- Αντίληψη των σχέσεων κυριαρχίας και υποτέλειας

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.2: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της εδαφικής κυριαρχίας Λατίνων και Οθωμανών στον ελληνικό χώρο
2. Ανάδειξη των κυρίαρχων δυνάμεων στον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια της ξένης κυριαρχίας

Σχολιασμός: Η Φραγκοκρατία (ή Λατινοκρατία) στις ελληνικές περιοχές, όπως επικρατεί να αποκαλείται η κατάκτηση του ελληνικού χώρου από δυτικούς ευρωπαϊκούς λαούς (Φράγκους),

Ξεκινά με την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204) από τους Λατίνους Σταυροφόρους και καλύπτει περίπου έξι αιώνες ως τα τέλη του 18ου αιώνα, με την κατάληψη των Ιονίων νησιών από τη Γαλλία (1797). Κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής περιόδου της φραγκικής κυριαρχίας (από Φράγκους, Βενετούς και Γενουάτες), η επικράτηση των Βενετών διατηρείται για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) από τους Οθωμανούς Τούρκους σηματοδοτεί την αρχή της οθωμανικής κυριαρχίας (Τουρκοκρατίας) στις ελληνικές περιοχές, αν και οι πρώτες εδαφικές κατακτήσεις των Οθωμανών έχουν αρχίσει νωρίτερα. Με την παρακμή των φραγκικών κρατών η οθωμανική κυριαρχία καλύπτει σταδιακά όλο τον ελληνικό χώρο, εκτός από τα Ιόνια νησιά.

Απάντηση: Οι Λατίνοι κυριαρχούν σε παραθαλάσσιες και νησιωτικές περιοχές όπως είναι η Κρήτη, τα Ιόνια νησιά, η Εύβοια, οι Κυκλάδες, τα Δωδεκάνησα, νησιά του Β. Αιγαίου και περιοχές της Πελοποννήσου. Οι Οθωμανοί κυριαρχούν στα υπόλοιπα ηπειρωτικά εδάφη του ελληνικού χώρου.

2.3: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

2.4: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των κοινωνικών τάξεων στις βενετοκρατούμενες περιοχές
2. Γνώση των κοινωνικών τάξεων στις βενετοκρατούμενες περιοχές
3. Ανάδειξη των δικαιωμάτων των κοινωνικών τάξεων στις βενετοκρατούμενες περιοχές
4. Καλλιέργεια της δεξιότητας διάκρισης των πηγών σε πρωτογενείς και δευτερογενείς

Σχολιασμός: Οι κοινωνίες στις λατινοκρατούμενες περιοχές οργανώνονται στη βάση του φεουδαλικού συστήματος σε τρεις τάξεις. Η τάξη των ευγενών (nobili) αποτελείται από Λατίνους και Έλληνες, κατέχει εξουσία και γη και ελέγχει την αγροτική παραγωγή και το εμπόριο. Η τάξη των αστών (civili) ασχολείται με τη βιοτεχνία και το εμπόριο και σταδιακά αποκτά δύναμη. Η κατώτερη τάξη, ο λαός (popolo), -στερημένη από κάθε δικαίωμα- είναι κυρίως καλλιεργητές της γης, εργάτες και ναυτικοί, και αγωνίζεται για την επιβίωσή της.

Απαντήσεις: 1. Οι κοινωνικές τάξεις είναι η τάξη των ευγενών και των φεουδαρχών, η τάξη των αστών και η τάξη που περιλαμβάνει τους κατοίκους των πόλεων και της υπαίθρου 2. Οι ευγενείς και οι φεουδάρχες έχουν όλα τα πολι-

τικά δικαιώματα σε αντίθεση με τις άλλες δύο τάξεις [2.3]. Οι ευγενείς διαφέρουν από τους αστούς στην εξωτερική εμφάνιση, τον τρόπο ντυσίματος. [2.4] 3. Η πηγή [2.3] είναι δευτερογενής γιατί δημιουργείται μετά την εποχή στην οποία αναφέρεται το περιεχόμενό της. Η πηγή [2.4] είναι πρωτογενής γιατί δημιουργείται την ίδια εποχή στην οποία αναφέρεται.

2.5: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή &

2.6: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της πόλης της Κέρκυρας κατά την εποχή της κυριαρχίας της από τους Βενετούς
2. Γνώση των υποχρεώσεων των κατοίκων της υπαίθρου στο πλαίσιο της βενετικής κυριαρχίας
3. Κατανόηση των κοινωνικών διαφορών

Σχολιασμός: Οι βενετοτουρκοί πόλεμοι και η διαρκής απειλή των πειρατών αναγκάζουν τους Βενετούς να οχυρώνουν τις παραθαλάσσιες και τις νησιωτικές κτήσεις τους. Το κάστρο της κάθε πόλης αποτελεί το κέντρο της βενετικής διοίκησης και το χώρο διαμονής των Βενετών και των Ελλήνων ευγενών. Οι αστοί και ο όχλος κατοικούν έξω από τα τείχη. Οι Βενετοί συναρτούν την πολεμική ετοιμότητα κάθε κτήσης τους με τη στρατολόγηση και τη συμμετοχή των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων στις στρατιωτικές επιχειρήσεις τους.

Απάντηση: Οι κάτοικοι της υπαίθρου συμμετέχουν στην κατασκευή και επισκευή των οχυρωματικών έργων, στρατολογούνται για τη συγκρότηση της τοπικής φρουράς και επανδρώνουν τις βενετικές γαλέρες.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Από το 15^ο ως το 18^ο αιώνα, Λατίνοι και Οθωμανοί κυριαρχούν στον ελληνικό χώρο. Οι Βενετοί μετά το 1453 μ.Χ. αναδεικνύονται σε μεγάλη ναυτική δύναμη και ελέγχουν την Εύβοια, τις Κυκλάδες, τα Ιόνια νησιά, την Κρήτη και την Κύπρο, ενώ αποκτούν ναυτικές βάσεις στα περισσότερα παράλια (Μεθώνη, Κορώνη, Ναύπλιο, Ναύπακτο, Μονεμβασιά, Θεσσαλονίκη κ.ά.). Οι Οθωμανοί μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) σταδιακά κυριαρχούν σε όλες τις ελληνικές περιοχές, εκτός από τα Ιόνια νησιά. Οι Βενετοί προβάλλουν αντίσταση στην οθωμανική κυριαρχία ως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. 2. Στις βενετικές κτήσεις, οι Βενετοί κατακτητές συνεργάζονται με τοπικούς άρχοντες, οι οποίοι απολαμβάνουν ειδικά προνόμια. Η αδυναμία διεύθυνσης των κατώτερων τάξεων στην τάξη των ευγενών οδηγεί,

στις περιοχές αυτές, σε κοινωνικές ανισότητες. Αυτές οι ανισότητες οδηγούν πολλές φορές σε κοινωνικές εξεγέρσεις, που αναγκάζουν την βενετική διοίκηση να παρεμβαίνει για τη διατήρηση της τάξης και την επίλυση των διαφορών.

2. Η κοινωνική οργάνωση

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω το καθεστώς της οθωμανικής κυριαρχίας στις κατακτημένες περιοχές
- Γνωρίζω στοιχεία της κοινοτικής οργάνωσης

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να συνδυάζω πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: τουρκοκρατία, προνόμια, πρόκριτοι, κοινότητα, ραγιάδες, καθεστώς, σουλτάνος, πασάς, ισλαμικός νόμος, εξισλαμισμός, παιδομάζωμα

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα συμμετοχής στην τοπική κοινωνία
- Αποφυγή απόλυτων τρόπων σκέψης και ισοπεδωτικής λογικής

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.7: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση ενός κοινοτικού άρχοντα της τουρκοκρατίας
2. Συνάρτηση της θέσης των προκρίτων με την εμφάνισή τους

Σχολιασμός: Οι πρόκριτοι, εκλεγμένοι άρχοντες των κοινοτήτων, κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, λόγω της θέσης τους, αντλούν σημαντικά οικονομικά οφέλη, σε χρήματα και σε είδος, από διάφορες πηγές. Παίρνουν ποσοστά από πρόστιμα και τελωνειακούς δασμούς, αμοιβές για εκδικάσεις υποθέσεων, υλικά δώρα από βοσκούς και ψαράδες, αμοιβές για τον υγειονομικό έλεγχο των πλοίων. Η βασική τους αρμοδιότητα είναι η άμεση είσπραξη των φόρων και η δυνατότητα να μετέχουν στην ενοίκιαση ή μετενοικίαση των προσόδων. Οι πρόκριτοι έχουν μερικές ή ολικές φορολογικές απαλλαγές, απαλλαγή από τις αγγαρείες και μειωμένη καταβολή τελωνειακών δασμών.

Απάντηση: Οι πρόκριτοι κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας αποτελούν την ανώτε-

ρη κοινωνική ομάδα των υπόδουλων Ελλήνων, κατέχουν πλούτο και κοινωνική αποδοχή. Λειτουργούν ως συνδετικός κρίκος των υπόδουλων με την οθωμανική διοίκηση. Φροντίζουν για την είσπραξη των φόρων και την οργάνωση της τοπικής ζωής.

2.8: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της στάσης της οθωμανικής διοίκησης απέναντι στους λαούς που κατακτούν
2. Ανάδειξη των λόγων παραχώρησης προνομίων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία

Σχολιασμός: Η πολιτική των Οθωμανών διαφοροποιείται απέναντι στους πληθυσμούς των περιοχών που δεν τους έχουν αντισταθεί σε σχέση με τις περιοχές που έχουν κατακτήσει με πόλεμο. Τη στάση τους απέναντι στους υπόδουλους πληθυσμούς καθορίζει επίσης η οικονομική ευημερία και η στρατηγική θέση κάθε περιοχής. Παραχωρούνται ειδικά προνόμια σε περιοχές που γνωρίζουν οικονομική άνθηση, μέσω του εμπορίου και της βιοτεχνίας, όπως η Χίος, τα Αμπελάκια, τα χωριά του Πηλίου κ.ά. Επίσης παραχωρούνται προνόμια και σε δερβενοχώρια, στα χωριά δηλ. που βρίσκονται στις σημαντικές ορεινές διαβάσεις, με αντάλλαγμα απ' αυτά τη φύλαξη των διαβάσεων αυτών. Παρά τα προνόμια που παραχωρούνται, οι κατακτημένοι πληθυσμοί δεν παύουν να είναι υπήκοοι, υποτελείς του οθωμανικού κράτους, άρα εξαρτημένοι από τις διαθέσεις των Οθωμανών.

Απάντηση: Οι σουλτάνοι δημεύουν τις περιουσίες των υπόδουλων πληθυσμών, αλλά τους επιτρέπουν να ζουν σύμφωνα με τα ήθη και τα έθιμά τους και να έχουν θρησκευτική ελευθερία.

2.9: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του τρόπου εκλογής των προκρίτων
2. Γνώση των καθηκόντων των κοινοτικών αρχόντων
3. Ανάδειξη της κοινοτικής οργάνωσης των υπόδουλων Ελλήνων

Σχολιασμός: Την 1^η Μαρτίου, αρχή του οθωμανικού οικονομικού έτους ή την 23^η Απριλίου, του Αγίου Γεωργίου, ημέρα είσπραξης των φόρων σε κάποιες περιοχές, όπως η Θεσσαλία και η Ήπειρος, οι κοινοτικοί άρχοντες επιλέγουν να συγκεντρώσουν όσους έχουν δικαίωμα ψήφου για να εκλέξουν τον καινούργιο πρόκριτο της κοινότητας. Σε ορισμένες περιοχές γίνονται δύο εκλογές το χρόνο. Ο αριθμός των προκρίτων ποικίλει από τόπο σε τόπο και κατά εποχές.

Απάντηση: Οι πρόκριτοι εκλέγονται από όλους τους κατοίκους της κοινότητας με κοινή απόφασή τους. Τα καθήκοντά των προκριτών είναι η επιστασία και η φροντίδα όλων των υποθέσεων της κοινότητας.

2.10: στατιστικός πίνακας,

εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση πόλεων στον ελληνικό χώρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα
2. Σύγκριση του πληθυσμού πόλεων στον ελληνικό χώρο, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο εμφανίζονται ελάχιστα μεγάλα αστικά κέντρα. Οι πληθυσμοί είναι κυρίως αγροτικοί. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα όμως, με την άνθηση του εμπορίου και την οικονομική ανάπτυξη πολλών ελληνικών περιοχών, παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού τους. Σ' αυτό συμβάλλουν και τα προνόμια που παραχωρούνται σ' αυτές από την οθωμανική διοίκηση. Σημαντικές κοινότητες - εμπορικά κέντρα εμφανίζονται τόσο στον ηπειρωτικό όσο και στο νησιωτικό χώρο.

Απάντηση: Οι τρεις μεγαλύτερες πόλεις στον ελληνικό χώρο, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, είναι η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα και η Ύδρα.

2.11: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Αισθητοποίηση μιας ελληνικής κοινότητας της περιόδου

Σχολιασμός: Σύμφωνα με την κορανική παράδοση, οι Οθωμανοί κατακτητές παραχωρούν στους «λαούς των ιερών βιβλίων», δηλ. χριστιανούς και εβραίους, το δικαίωμα περιορισμένης και ελεγχόμενης αυτοδιοίκησης σε τοπικό επίπεδο. Το κοινοτικό αυτό σύστημα δεν επιβάλλεται από τον κατακτητή, δεν είναι νομοθετικά ρυθμισμένο, γι' αυτό και δεν είναι ούτε ενιαίο ούτε ομοίμορφο. Η κοινότητα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας αποτελεί συλλογικό όργανο και όχι νομικό πρόσωπο, δεν είναι αναγνωρισμένη επίσημα από την οθωμανική διοίκηση. Έτσι στις συναλλαγές τους οι τουρκικές αρχές δεν απευθύνονται προς την 'κοινότητα' αλλά ονομαστικά προς τους κοινοτικούς άρχοντες. Η μορφή του κοινοτικού συστήματος και ο βαθμός αυτονομίας μιας κοινότητας συναρτάται από το χρο-

νο κατάκτησης (πριν ή μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης), τον τρόπο κατάκτησης (υποταγή ή αντίσταση), τη γεωγραφική θέση της, το μέγεθος του πληθυσμού της, την οικονομική σημασία της. Εξαιτίας αυτών των παραγόντων, αλλού ο κοινοτικός θεσμός παραμένει σε υποτυπώδη λειτουργία, αλλού φτάνει σε θαυμαστή οργανωτική και καθεστωτική μορφή και αλλού εμφανίζει μέγιστο βαθμό άνθησης όπως στα 47 Ζαγοροχώρια της Ηπείρου, στα μαστιχοχώρια της Χίου, στα Αμπελάκια, στα Μαδεμοχώρια της Μακεδονίας, στα χωριά του Πηλίου και αλλού. Συγκεκριμένα, τα χωριά του Πηλίου, όπως η Πορταριά, αναπτύσσονται ιδιαίτερα εξαιτίας της επεξεργασίας και της εμπορίας υφασμάτων.

Απάντηση: Στο έργο τέχνης, τα περιποιημένα και καλοδιατηρημένα σπίτια, που απεικονίζονται, αποτελούν στοιχεία οικονομικής ευημερίας της συγκεκριμένης κοινότητας.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι ραγιαδες οργανώνονται σε κοινότητες, εκλέγουν προκριτούς, οι οποίοι τους εκπροσωπούν στις σχέσεις τους με τον Οθωμανό κατακτητή. Πληρώνουν φόρους και έχουν πολλές υποχρεώσεις. 2. Οι ελληνικοί πληθυσμοί κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δοκιμάζονται από δυσβάσταχτους φόρους, τους βίαιους εξισλαμισμούς, το παιδομάζωμα και την αυθαιρεσία της οθωμανικής διοίκησης.

3. Οικονομία και επαγγέλματα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τα επαγγέλματα που ασκούν οι υπόδουλοι Έλληνες κατά την τουρκοκρατία
- Συσχετίζω την οικονομική ζωή των υπόδουλων Ελλήνων με τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της περιόδου

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να αξιοποιώ πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: συντεχνία, εργασία, τσιφλίκι, κολίγοι, συνεταιρισμός, βιοτεχνία, εμπόριο, συνθήκη

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Συνειδητοποίηση της σχέσης εργασίας και προόδου

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.12: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

Γνώση των οικονομικών κέντρων του ελληνικού χώρου κατά την τουρκοκρατία

Σχολιασμός: Το 18^ο αιώνα παρατηρείται σημαντική οικονομική ανάπτυξη στον ελληνικό χώρο. Τα οικονομικά κέντρα δημιουργούνται εκεί όπου αναπτύσσονται βιοτεχνίες, που εκμεταλλεύονται ό,τι παράγει ο τόπος. Δημιουργούνται ακόμα εκεί όπου περνούν σημαντικοί χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι.

Απάντηση: Τα οικονομικά κέντρα του ελληνικού χώρου όπως φαίνεται και στο χάρτη [2.12] είναι αφενός παραθαλάσσια και νησιωτικά και αφετέρου ηπειρωτικά.

2.14: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση χαρακτηριστικών επαγγελματιών κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας
2. Συσχέτιση επαγγελματιών με συγκεκριμένους τόπους

Σχολιασμός: Οι υπόδουλοι Έλληνες κατά την τουρκοκρατία δραστηριοποιούνται επαγγελματικά σε διάφορους τομείς. Συνεταιρίζονται κατά τόπους και δημιουργούν συντεχνίες μέσω των οποίων διασφαλίζουν τα συμφέροντά τους ενώ παράλληλα αναπτύσσουν πολλαπλή οικονομική και κοινωνική δράση. Οι επαγγελματικές συντεχνίες λειτουργούν κάτω από αυστηρά δομημένους κανόνες και τα μέλη τους φροντίζουν για τη διασφάλιση των κανόνων αυτών. Μ' αυτόν τον τρόπο προστατεύεται το επάγγελμα από τη φθορά και αναδεικνύεται η κοινωνική προσφορά της συντεχνίας. Η οικονομική άνθηση που γνωρίζει ένας τόπος, εξαιτίας της ενασχόλησης των κατοίκων του με ένα συγκεκριμένο επάγγελμα, οδηγεί στην ταύτιση του επαγγέλματος με τον τόπο και την ενίσχυση της συγκεκριμένης συντεχνίας.

Απάντηση: Τα επαγγέλματα που αναφέρονται στην πηγή είναι: χρυσοχόοι, ράπτες, γιατροί, χτίστες, οικοδόμοι, αρτοποιοί, ξυλουργοί και γουναράδες.

2.13 & 2.15 & 2.16: έργα τέχνης,

πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

Ανάδειξη των χώρων που σχετίζονται με επαγγελματικές δραστηριότητες κατά την τουρκοκρατία

Απαντήσεις: 1. Τα επαγγέλματα που απεικονί-

ζονται είναι: γεωργός, κτηνοτρόφος, μελισσοκόμος [2.13], ναυτικός, ψαράς [2.15], επαγγέλματα που σχετίζονται με τον οίκο [2.16] 2. Οι χώροι εργασίας είναι: ύπαιθρος [2.13], θάλασσα – λιμάνι [2.15], οίκος-οικοτεχνία [2.16]

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Ευνοϊκές συνθήκες, για τις οικονομικές δραστηριότητες των υπόδουλων Ελλήνων, αποτελούν η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου, το ενδιαφέρον χωρών του εξωτερικού για τις οθωμανικές αγορές, η εμπορική αξία των προϊόντων, η δημιουργία δικτύου διακίνησης των προϊόντων, ο τερματισμός του ρωσοτουρκικού πολέμου και οι ρυθμίσεις της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή. 2. Οι υπόδουλοι Έλληνες είναι κυρίως αγρότες, κτηνοτρόφοι, βιοτέχνες, έμποροι και ναυτικοί.

4. Η εκπαίδευση

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τα σημαντικά εκπαιδευτικά κέντρα κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας
- Γνωρίζω τους τύπους των ελληνικών σχολείων κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας
- Γνωρίζω τις μεθόδους και τα μέσα διδασκαλίας στα σχολεία των κοινών γραμμμάτων
- Αντιλαμβάνομαι τη συνεισφορά των δασκάλων του γένους στην παιδεία των υπόδουλων Ελλήνων

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να διακρίνω είδη των πρωτογενών πηγών

Γ. Έννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: παιδεία, εκπαίδευση, δάσκαλοι του γένους, μόρφωση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη της αξίας της μόρφωσης
- Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στην εκπαίδευση

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.17: οπτικό ντοκουμέντο,

πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του περιβάλλοντος μιας σχολικής τάξης κατά την τουρκοκρατία
2. Γνώση της λειτουργίας μιας σχολικής τάξης κατά την τουρκοκρατία

Σχολιασμός: Μετά την Άλωση της Κωνσταντι-

νούπολης, οι προσπάθειες που εκδηλώνονται για την εκπαίδευση είναι διάσπαρτες, άνισες και ασυντόνιστες. Αποβλέπουν κυρίως στην κάλυψη άμεσων αναγκών. Στο μέγιστο ποσοστό τους προσφέρουν εντελώς στοιχειώδεις γνώσεις. Η εκκλησία ή και η κοινότητα αναλαμβάνουν τη λειτουργία του σχολείου των κοινών γραμμάτων, του πρωτοβάθμιου δηλ. σχολείου, στο οποίο τα παιδιά διδάσκονται ανάγνωση, γραφή και αριθμητική. Ένας δάσκαλος, συνήθως ιερέας, αναλαμβάνει να διδάξει τα πρώτα γράμματα στα παιδιά, που είναι τα περισσότερα αγόρια. Τα κορίτσια είναι λιγοστά. Στις βενετοκρατούμενες κυρίως περιοχές τα παιδιά μαθαίνουν γράμματα και από συγγενείς ή δασκάλους στο σπίτι. Η διδασκαλία γίνεται με τα πινακίδια και με κείμενα από εκκλησιαστικά βιβλία. Το σχολείο στεγάζεται αρχικά σε χώρους της εκκλησίας ή της κοινότητας. Αργότερα και με τη συνεισφορά πλούσιων Ελλήνων κατασκευάζονται σχολικά κτίρια.

Απάντηση: Στο εξώφυλλο του αλφαβηταρίου «Χρήσιμος Παιδαγωγία» απεικονίζεται ένας δάσκαλος ιερέας με τους μαθητές του κατά τη διάρκεια μαθήματος. Ο δάσκαλος είναι καθισμένος και διδάσκει. Οι μαθητές με βιβλία στα χέρια παρακολουθούν και ένας απ' αυτούς στέκεται με το βιβλίο του μπροστά στο δάσκαλο και συνεργάζεται μαζί του. Ο χώρος διδασκαλίας είναι εξαιρετικά λιτός.

2.18: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

2.19: οπτικά ντοκουμέντα, πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση βιβλίων του σχολείου των κοινών γραμμάτων
2. Γνώση των βιβλίων του σχολείου των κοινών γραμμάτων
3. Συσχέτιση οπτικών και γραπτών πηγών

Σχολιασμός: Η διδασκαλία στα σχολεία των κοινών γραμμάτων γίνεται ως το τέλος του 18ου αιώνα κυρίως με εκκλησιαστικά βιβλία. Το 1771 εκδίδεται το πρώτο νεωτεριστικό βιβλίο με απλά κείμενα σε κατανοητή γλώσσα, σύμφωνα με τις νέες μεθόδους, το «Μέγα Αλφαβητάριον» του Μ. Παπαγεωργίου. Οι νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις που επικρατούν στον ευρωπαϊκό χώρο και επηρεάζονται από το κίνημα του Διαφωτισμού συμβάλλουν σημαντικά στην εκκοσμίκευση της γνώσης και στον απεγκλωβισμό της από θεοκρατικές αντιλήψεις.

Απαντήσεις: 1. Τα παιδιά της εποχής μαθαίνουν γράμματα στο σχολείο των κοινών γραμμάτων με τα πινακίδια, τη *Φυλλάδα* (Χρήσιμος Παιδαγωγία), την *Οκτώηχο*, το *Ψαλτήριον* και τον *Απόστολο*. 2. Το περιεχόμενο της οπτικής πηγής [2.19] συμφωνεί με την πηγή [2.18] γιατί οπτικοποιεί δύο από τα βιβλία που αναφέρονται στη γραπτή πηγή.

2.20: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Γνώση της συνεισφοράς του Κοσμά του Αιτωλού στην εκπαίδευση των υπόδουλων Ελλήνων

Σχολιασμός: Ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779), μοναχός και δάσκαλος, σπουδάζει στην Πατριαρχική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης. Με τη διδασκαλία του τονίζει την αξία της παιδείας. Ιδρύει μεγάλο αριθμό σχολείων σε διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου.

Απάντηση: Ο Κοσμάς ο Αιτωλός, σύμφωνα με την πηγή, ιδρύει δέκα ελληνικά σχολεία (σχολεία των ελληνικών μαθημάτων) και διακόσια σχολεία των κοινών γραμμάτων.

2.21: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των χαρακτηριστικών της μόρφωσης κατά την τουρκοκρατία
2. Κατανόηση των αντιλήψεων της εποχής για τη μόρφωση

Σχολιασμός: Οι διέξοδοι που προσφέρονται σε ένα νέο που επιθυμεί να μορφωθεί στα σχολεία της εποχής είναι, κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, περιορισμένες και οικονομικά όχι ιδιαίτερα αποδοτικές. Η σπουδαιότερη επαγγελματική απασχόληση είναι η σταδιοδρομία στην εκπαίδευση. Δεύτερη έρχεται η σταδιοδρομία στον κλήρο και τρίτη, με σχετικά πολύ περιορισμένες δυνατότητες, η διοικητική απασχόληση σε φαναριώτικους κύκλους της Πόλης. Με τις προοπτικές αυτές γίνεται αμέσως φανερό πως οι νέοι που στρέφονται στην εκπαίδευση είναι οι οικονομικά ασθενέστεροι καθώς και όσοι δεν έχουν από οικογενειακή παράδοση ένα συγκεκριμένο αποδοτικό επάγγελμα, τεχνίτη δηλ. ή εμπόρου. Η ελληνική κοινωνία κατά το 18ο αιώνα, στηριγμένη στις οικονομικές σχέσεις της με τους ευρωπαϊκούς λαούς και τις φιλελεύθερες διαφωτιστικές ιδέες τους, διαμορφώνει νέες στάσεις απέναντι στα αγαθά της μόρφωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η μόρφωση

αναγνωρίζεται ως εφαλτήριο για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη του ατόμου. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των σχολείων εντός της οθωμανικής επικράτειας αλλά και στο χώρο της Διασποράς. Γόνοι συνήθως εύπορων οικογενειών συχνά μετακινούνται προς τα εκπαιδευτικά κέντρα της εποχής για να λάβουν καλύτερη παιδεία και να διευρύνουν τις σπουδές τους.

Απάντηση: Σύμφωνα με τις απόψεις των ανθρώπων της εποχής, όπως εκφράζονται με τη λαϊκή ρήση, η μόρφωση βελτιώνει το χαρακτήρα του ανθρώπου και τον βοηθά στην επαγγελματική του σταδιοδρομία.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Τα σχολεία των υπόδουλων Ελλήνων είναι οργανωμένα σε σχολεία των κοινών γραμμάτων για τη βασική εκπαίδευση και σε σχολεία των ελληνικών μαθημάτων στην ανώτερη βαθμίδα. Οι μαθητές χρησιμοποιούν κυρίως εκκλησιαστικά βιβλία για να μάθουν γράμματα. Κυρίαρχο ρόλο στην εκπαιδευτική ζωή των υπόδουλων Ελλήνων κατέχει η Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. 2. Η εκπαίδευση σταδιακά αποτελεί απαραίτητο αγαθό για τους ανθρώπους, συνδέεται με τη μόρφωσή τους και την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Πρέπει να παρέχεται από μορφωμένους δασκάλους και να υπάρχει πρόσβαση από όλους σ' αυτήν.

5. Η καθημερινή ζωή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τρόπους διασκέδασης των υπόδουλων Ελλήνων
- Κατανώ το θεσμό της οικογένειας κατά την τουρκοκρατία
- Αντιλαμβάνομαι τη σχέση της θρησκείας με τη καθημερινότητα των υπόδουλων Ελλήνων

B. Μεθοδολογικά

Εκτιμώ την αξία των οπτικών ντοκουμέντων ως πρωτογενών πηγών

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: οικογένεια, έθιμα, παράδοση, λαϊκή τέχνη, οικοτεχνία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη της αξίας της προσφοράς και της συνεργασίας στο πλαίσιο της οικογένειας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.22: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του εσωτερικού ενός σπιτιού της εποχής

2. Γνώση των ασχολιών στο οικογενειακό περιβάλλον κατά την τουρκοκρατία

Σχολιασμός: Η οικογένεια αποτελεί πυρήνα της υπόδουλης ελληνικής κοινωνίας κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Οι καθημερινές ασχολίες των μελών της οργανώνονται μέσα και έξω από το σπίτι και επιμερίζονται και στα δύο φύλα. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν τη φροντίδα του οίκου. Τα παιδιά της οικογένειας προσφέρουν, ανάλογα με τις δυνατότητες και το φύλο τους, στην οικιακή οικονομία. Σ' αυτό συμβάλλουν οι αντιλήψεις της εποχής για την παιδική ηλικία και τον ελεύθερο χρόνο, αλλά και η έλλειψη υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Απάντηση: Στο έργο τέχνης μια μητέρα φροντίζει και προσέχει τα τρία παιδιά της μέσα στο σπίτι. Τα δυο παιδιά ασχολούνται με οικιακές εργασίες ενώ το μωρό παίζει στην κούνια του.

2.24: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των θρησκευτικών εορτών των υπόδουλων Ελλήνων και των εθίμων που τις συνοδεύουν

2. Συσχέτιση των θρησκευτικών εορτών με κοινωνικές συγκεντρώσεις των υπόδουλων Ελλήνων

Σχολιασμός: Πολλοί Ευρωπαίοι περιηγητές περιδιαβαίνουν τον ελληνικό χώρο, απεικονίζουν και καταγράφουν σκηνές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής των υπόδουλων Ελλήνων. Το ταξίδι προς την οθωμανοκρατούμενη Ανατολή τούς γοητεύει, καθώς τούς φέρνει σε επαφή με μια διαφορετική από τη δική τους κουλτούρα. Ο ελληνικός χώρος αποτελεί πόλο έλξης για τους Ευρωπαίους περιηγητές καθώς τον συνδέουν με την ελληνική αρχαιότητα. Οι μαρτυρίες τους αποτελούν σημαντικό ιστορικό υλικό για τη διερεύνηση της καθημερινής ζωής της περιόδου.

Απαντήσεις: 1. Οι κυριότερες γιορτές κατά τη διάρκεια του έτους, σύμφωνα με την πηγή, είναι: του Αγίου Ανδρέα, του Αγίου Νικολάου, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων και του Αγίου Γεωργίου. 2. Σήμερα οι γιορτές αυτές είναι σημαντικές, σημαντικότερες όμως είναι τα Χριστούγεννα και το Πάσχα.

2.23 & 2.25 & 2.26: έργα τέχνης,

πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των μορφών και των τρόπων διασκέδασης των υπόδουλων Ελλήνων
2. Εντοπισμός των χώρων διασκέδασης των υπόδουλων Ελλήνων
3. Ανάδειξη στοιχείων της παράδοσης των υπόδουλων Ελλήνων

Σχολιασμός: Στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας η χριστιανική θρησκεία λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των υπόδουλων ελληνικών πληθυσμών. Οι μεγάλες γιορτές της χριστιανισμής καθώς και τα σημαντικά γεγονότα της ζωής του ανθρώπου, όπως είναι η βάφτιση, ο γάμος και ο θάνατος, προσφέρουν ευκαιρίες για συνεύρεση και διατήρηση της παράδοσης που συνδέεται μ' αυτά. Μ' αυτόν τον τρόπο η παράδοση συμβάλλει στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης και της ταυτότητας των υπόδουλων Ελλήνων. Τα πανηγύρια και οι γιορτές προσφέρουν στους ραγιάδες ευκαιρίες για συνεύρεση και διασκέδαση.

Απαντήσεις: 1. Οι υπόδουλοι Έλληνες διασκεδάζουν στην ύπαιθρο και σε ανοικτούς χώρους με χορούς, τραγούδια, μουσική, επισκέψεις και φαγητό. 2. Οι οπτικές πηγές, γιατί αισθητοποιούν άμεσα τους τρόπους διασκέδασης των υπόδουλων Ελλήνων.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι υπόδουλοι Έλληνες κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας διασκεδάζουν σε πανηγύρια, σε θρησκευτικές γιορτές, στους γάμους και με τη γέννηση ενός παιδιού. 2. Οι οικογένειες των υπόδουλων Ελλήνων ασχολούνται με την καλλιέργεια των χωραφιών, τη φροντίδα των ζώων, το νοικοκυριό, τη φροντίδα των παιδιών, την υφαντική και άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες.

6. Η πνευματική ζωή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία του πνευματικού κινήματος της Κρητικής Αναγέννησης
- Γνωρίζω βασικούς εκπροσώπους και έργα της Κρητικής Αναγέννησης
- Εντοπίζω τους τόπους διατήρησης και ανάπτυξης της πνευματικής ζωής κατά την οθωμανική κυριαρχία

B. Μεθοδολογικά

Εμβαθύνω στη διάκριση των πρωτογενών πηγών

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: Κρητική Αναγέννηση, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, λόγιοι, πνευματικό κέντρο, τυπογραφία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στη λογοτεχνία και τις τέχνες

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.27: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη στοιχείων του λαϊκού βίου σε θρησκευτικά έργα τέχνης της περιόδου
2. Γνώση στοιχείων της εκκλησιαστικής ζωγραφικής της περιόδου

Σχολιασμός: Ο ζωγράφος αποδίδει στο έργο αυτό τον ύμνο του Δαβίδ «Αινείτε τον Κύριον εν χορδαίς και οργάνοις». Η τοιχογραφία βρίσκεται στο παρεκκλήσι της Παναγίας της Κουκουζέλισσας στη μονή της Μεγίστης Λαύρας.

Απάντηση: Ο ζωγράφος συνδέει τη θρησκεία με την καθημερινή ζωή ζωγραφίζοντας γυναίκες με λαϊκές φορεσιές να χορεύουν ένα θρησκευτικό ύμνο και μουσικούς να τις συνοδεύουν παίζοντας λαϊκά όργανα. Στη σκηνή παρίστανται και κληρικοί.

2.28: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

– βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό &

2.29: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αναγνωστική προσέγγιση αποσπάσματος έργου της Κρητικής Αναγέννησης
2. Αισθητοποίηση έργου της Κρητικής Αναγέννησης
3. Ανάδειξη στοιχείων της γλώσσας συγγραφής έργου της Κρητικής Αναγέννησης
4. Γνώση της γλώσσας συγγραφής του Ερωτόκριτου
5. Γνώση βιογραφικών στοιχείων του Βισσέντζου Κορνάρου
6. Εμβάθυνση στη διάκριση πρωτογενών πηγών με βάση το χρόνο δημιουργίας

Σχολιασμός: Κατά το 16^ο και το 17^ο αιώνα μορφωμένοι Κρητικοί ασχολούνται με τη συγγραφή ποιητικών, λογοτεχνικών και θεατρικών έργων στη μητρική τους γλώσσα. Το ύφος της ιταλικής λογοτεχνίας της Αναγέννησης επηρεάζει τις θεματικές επιλογές των δημιουργών στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Γράφονται για

πρώτη φορά, μετά την αρχαιότητα, έργα, όπως κωμωδίες, τραγωδίες, ποιμενικές κωμωδίες και ειδήλλια, στο κρητικό ιδίωμα. Έτσι η γλώσσα συγγραφής των έργων είναι κατανοητή σε μεγαλύτερες ομάδες του πληθυσμού και βοηθά στη διάδοσή τους.

Απαντήσεις: 1. Ο «Ερωτόκριτος» συγγράφεται στις αρχές του 17ου αιώνα και εκδίδεται για πρώτη φορά το 1713 στη Βενετία. 2. Το έργο «Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζου Κορνάρου είναι γραμμένο στο κρητικό γλωσσικό ιδίωμα της περιόδου. 2. Σήμερα μιλάνε έτσι στην Κρήτη.

2.30: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αντίληψη της επιρροής έργων της Κρητικής Αναγέννησης σε έργα μεταγενέστερων καλλιτεχνών
2. Αισθητοποίηση των πρωταγωνιστών του έργου «Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζου Κορνάρου
3. Προσέγγιση της λαϊκής ζωγραφικής
4. Ανάδειξη τρόπων επιβίωσης του «Ερωτόκριτου» στις μέρες μας

Σχολιασμός: Το έμμετρο μυθιστόρημα «Ερωτόκριτος» του Βιτσέντζου Κορνάρου διαδίδεται ευρύτατα στο χώρο και το χρόνο και γίνεται ένα ιδιαίτερα προσφιλές ανάγνωσμα. Πολλά δίστιχα του αποστηθίζονται, γίνονται δημοτικά τραγούδια και παροιμίες. Μαρτυρούνται ακόμα μεταμφιέσεις σε Ερωτόκριτο και Αρετούσα, όπως στις λαϊκές ζωγραφίες, καθώς και λαϊκές παραστάσεις διασκευασμένων τμημάτων του έργου κυρίως στα Επτάνησα από το 19^ο ως την αρχή του 20^{ου} αιώνα.

Απάντηση: Ο «Ερωτόκριτος» εμπνέει και άλλες εποχές. Επιβιώνει μέσα από την προφορική αφήγηση, τα χειρόγραφα, τις εκδόσεις βιβλίων, τις θεατρικές παραστάσεις και τις λαϊκές εικόνες.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι περιοχές που ακμάζουν πνευματικά και καλλιτεχνικά είναι τα Επτάνησα και τα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα η Κρήτη, περιοχές δηλαδή που βρίσκονται κάτω από τη βενετική κυριαρχία. 2. Κατά την περίοδο της ξένης κυριαρχίας η πνευματική ζωή των υπόδουλων Ελλήνων υποχωρεί στις τουρκοκρατούμενες περιοχές ενώ ακμάζει στις βενετοκρατούμενες περιοχές. Εκεί δημιουργούνται σημαντικά πνευματικά κέντρα, ανθεί η ποίηση, η λογοτεχνία, το θέατρο, οι τέχνες, οι μεταφράσεις έργων και η εκδοτική παραγωγή.

7. Οι σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

Α. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις ελληνικές παροικίες κατά την τουρκοκρατία
- Κατανώ τους λόγους μετακίνησης των Ελλήνων στο εξωτερικό
- Αντιλαμβάνομαι τις σχέσεις των ελληνικών παροικιών με τον ελληνικό χώρο

Β. Μεθοδολογικά

Συμπληρώνω τις πρωτογενείς μαρτυρίες με εκπαιδευτικό υλικό

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: Διασπορά, παροικία, παραδουνάβιες ηγεμονίες, μετανάστευση, εμπόριο, ξενιτιά

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα πολυπολιτισμικότητας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.31: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της παρουσίας Ελλήνων σε χώρες του εξωτερικού κατά την τουρκοκρατία
2. Γνώση στοιχείων οργάνωσης των ελληνικών παροικιών

Σχολιασμός: Σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας πολλοί Έλληνες καταφεύγουν για οικονομικούς αλλά και εκπαιδευτικούς λόγους στον ευρωπαϊκό χώρο, όπου αναπτύσσουν έντονη οικονομική, πνευματική και κοινωνική δράση. Στη Βενετία ιδρύουν μία από τις μεγαλύτερες ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Οι Έλληνες πάροικοι της Βενετίας οργανώνονται σε κοινότητα και ιδρύουν τον πρώτο ναό τους, του Αγίου Γεωργίου, το 1514. Το 1665 λειτουργεί το Φλαγγινιανό Φροντιστήριο με κληροδότημα του Ηπειρώτη εμπόρου Θωμά Φλαγγίνη, προέδρου στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα.

Απάντηση: Η παρουσία Ελλήνων στη Βενετία, κατά το 18^ο αιώνα, εμφανίζεται με το ναό του Αγίου Γεωργίου και το ελληνικό σχολείο (Φλαγγινιανό Φροντιστήριο).

2.32: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των τόπων ίδρυσης ελληνικών παροικιών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας

2. Αισθητοποίηση των εμπορικών δρόμων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας

3. Εντοπισμός των σημείων εγκατάστασης των Ελλήνων στον ευρωπαϊκό χώρο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας

Σχολιασμός: Στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα οι μετακινήσεις των Ελλήνων πυκνώνουν προς τις χώρες της ευρύτερης περιοχής της βόρειας βαλκανικής, της Ρωσίας και της Ευρώπης, και σχετίζονται με τις εμπορικές δραστηριότητες και την οικονομική ανάπτυξη τους. Στο χάρτη, οι χερσαίοι δρόμοι που συνδέουν τον ελληνικό χώρο με τις παροικίες αποτυπώνουν την έκταση του εμπορικού δικτύου.

Απαντήσεις: 1. Οι Έλληνες ταξιδεύουν σε χώρες της βαλκανικής χερσονήσου, της ανατολικής και δυτικής Ευρώπης. 2. Οι σημαντικότερες ελληνικές παροικίες είναι: η Βενετία, η Οδησός, η Βιέννη το Βουκουρέστι, η Τεργέστη, η Μασσαλία και άλλες. Οι ελληνικές παροικίες που ιδρύονται στη δυτική Ευρώπη, όπως στο Παρίσι και το Λονδίνο, συγκεντρώνουν μικρό αριθμό παροίκων.

2.34: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των λόγων μετακίνησης των Ελλήνων σε βαλκανικές και άλλες ευρωπαϊκές χώρες
2. Ανάδειξη της συμβολής του παροικιακού ελληνισμού

Σχολιασμός: Η επικοινωνία των Ελλήνων παροίκων με τους ευρωπαϊκούς λαούς διευρύνει τους ορίζοντές τους και τους φέρνει σε επαφή με στοιχεία του ευρωπαϊκού πολιτισμού, τα οποία υιοθετούν στην καθημερινή ζωή τους και τα μεταφέρουν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους.

Απαντήσεις: 1. Οι Έλληνες ταξιδεύουν κυρίως για οικονομικούς λόγους, για τη διεξαγωγή εμπορίου και τη διακίνηση προϊόντων των βαλκανικών περιοχών σε Ανατολή και Δύση. 2. Τα ταξίδια των Ελλήνων έχουν ως συνέπειες την εκπαιδευτική κινητικότητα, την εκδοτική δραστηριότητα, την ανάπτυξη της γλωσσομάθειας, την επικοινωνία με άλλους λαούς, τη μεταφορά ιδεών στις ελληνικές περιοχές και οικονομικά οφέλη.

2.33 & 2.35: έργα τέχνης, πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση μιας ευρωπαϊκής πόλης της περιόδου, όπου ιδρύεται ελληνική παροικία
2. Αισθητοποίηση ενός Έλληνα εμπόρου της περιόδου

3. Καλλιέργεια της δεξιότητας διάκρισης του είδους της ιστορικής πηγής

Σχολιασμός: Στόχος μας σ' αυτή τη δραστηριότητα είναι να μάθουν οι μαθητές/τριες τη διάκριση ανάμεσα: 1) στις γραπτές και τις οπτικές πηγές και 2) στις πηγές εν γένει και στο υλικό που δημιουργείται για να τις συμπληρώσει. Το σύνολο - πηγές και υλικό - συνιστούν το εκπαιδευτικό υλικό για το μάθημα της ιστορίας. Με την παρέμβαση του/της εκπαιδευτικού επιδιώκεται να ξεχωρίσουν οι μαθητές/τριες το χάρτη [2.32] από τις υπόλοιπες ιστορικές πηγές της μαθητείας, που είναι πρωτογενείς πηγές και αυτό φαίνεται από την παραπομπή που τις συνοδεύει. Επιδιώκεται επίσης η διάκριση ανάμεσα στις πηγές [2.33] & [2.35] που είναι οπτικές και στην πηγή [2.34] που είναι γραπτή.

Απάντηση: Η [2.32] είναι χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό, που έχει γίνει για την ανάγκη του μαθήματος, οι πηγές [2.33] & [2.35] είναι οπτικές και η πηγή [2.34] είναι γραπτή.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι ελληνικές παροικίες δίνουν την ευκαιρία να έρθει ο ελληνισμός σε επαφή με όσα συμβαίνουν στην Ευρώπη. Οι Έλληνες της Διασποράς γίνονται κοινωνοί της ευρωπαϊκής παιδείας και των ιδεών της. 2. Ο ελληνισμός ταξιδεύει, βιώνει την πολιτισμική πραγματικότητα των άλλων λαών και αφομοιώνει στοιχεία, τα οποία μεταφέρει στην ιδιαίτερη πατρίδα του.

8. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία:

ακμή και παρακμή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τους λόγους ακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
- Κατανώ τους λόγους παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
- Γνωρίζω όψεις της Κωνσταντινούπολης από το 17^ο ως το 19^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά

Διαμορφώνω εικόνα μέσα από τις πρωτογενείς πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: ακμή, παρακμή, ιερός πόλεμος, οθωμανική Πύλη

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι σε στοιχεία παράδοσης διαφορετικών πολιτισμών

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.36: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των σταδίων εξάπλωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
2. Γνώση των συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο τέλος του 17ου αιώνα

Σχολιασμός: Από τη δυτική Μικρά Ασία οι Οθωμανοί κυριεύουν την Καλλίπολη (1354) κι έπειτα τη Θράκη και τη Μακεδονία. Υποτάσσουν τους Βούλγαρους, νικούν τους Σέρβους, εισβάλλουν στη Βλαχία, συντρίβουν το βασιλιά της Ουγγαρίας. Το 1453 οι Οθωμανοί κυριεύουν την Κωνσταντινούπολη. Το 1566 η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτείνεται από την Ερυθρά θάλασσα και τη νότια Μεσόγειο ως τον Καύκασο, κι απ' τον Περσικό κόλπο ως την Ουγγαρία και τις πύλες της Βιέννης. Στο τέλος του 17ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία φτάνει στη μεγαλύτερη διεύρυνση των εδαφικών της ορίων. Η αργή αναδίπλωσή της αρχίζει από τις αρχές του 18ου αιώνα.

Απάντηση: Το 1451 η Οθωμανική Αυτοκρατορία περιλαμβάνει εδάφη της βαλκανικής χερσονήσου, τις παραδουνάβιες περιοχές, περιοχές ως τον Καύκασο. Το 1566 η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτείνεται από την Ερυθρά θάλασσα και τη νότια Μεσόγειο ως τον Καύκασο, κι απ' τον Περσικό κόλπο ως την Ουγγαρία. Στο τέλος του 17ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία φτάνει στη μεγαλύτερη διεύρυνση των εδαφικών ορίων της.

2.38: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του μεγέθους της Κωνσταντινούπολης κατά το 17^ο αιώνα
2. Ανάδειξη όψεων της κοινωνικής ζωής στην Κωνσταντινούπολη του 17^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Η Κωνσταντινούπολη γίνεται σημαντικό εμπορικό κέντρο και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον του πολιτικού και οικονομικού κόσμου της Ευρώπης. Οι εμπορικές συμφωνίες (Διομολογήσεις) που συνάπτονται μεταξύ ευρωπαϊκών κρατών και της Υψηλής Πύλης πυκνώνουν τις οικονομικές σχέσεις και δραστηριότητες των δυο πλευρών. Πολλαπλασιάζονται οι έμποροι που διακινούν εμπορεύματα στις αγορές της Κωνσταντινούπολης και συρρέουν ομάδες πληθυσμού που αλλάζουν τη δημογραφική σύσταση της πόλης.

Απάντηση: Το μεγάλο μέγεθος της Κωνσταντι-

νούπολης δηλώνει, σύμφωνα με την πηγή, ο αριθμός των φούρνων της, η ποικιλία και ο όγκος των προϊόντων που διακινούνται στις αγορές της και η εμπορική κίνηση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η Κωνσταντινούπολη επίσης αποτελεί πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έδρα της οθωμανικής διοίκησης.

2.37 & 2.39: έργα τέχνης, πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση όψεων της οικονομικής δραστηριότητας των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης
2. Ανάδειξη της ατμόσφαιρας των αγορών στην Κωνσταντινούπολη

Σχολιασμός: Η Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελεί μια πόλη πολυσυλλεκτική που εποικίζεται από διαφορετικής προέλευσης και θρησκευίας πληθυσμούς. Οι αγοραπωλησίες γίνονται σε υπαίθριες αγορές αλλά και σε μεγαλύτερες κλειστές αγορές. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται και τα προϊόντα που διακινούνται, καθώς και η εξωτερική εμφάνιση των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης δηλώνουν τη συνάντηση εκεί διαφορετικών πολιτισμών, Ανατολής και Δύσης.

Απάντηση: Οι έμποροι στις αγορές της Κωνσταντινούπολης πωλούν υφάσματα, άνθη, τρόφιμα και ζώα. Γυναίκες και άνδρες φορούν παραδοσιακά ρούχα της Ανατολής.

2.40: στατιστικός πίνακας,

εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του μεγέθους του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης κατά το 18^ο αιώνα
2. Σύγκριση του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης με τον πληθυσμό άλλων πόλεων κατά το 18ο αιώνα

Απάντηση: Η Κωνσταντινούπολη συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό κατοίκων χωρίς βέβαια να συγκρίνεται με το μέγεθος του πληθυσμού του Πεκίνου.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι αιτίες της οθωμανικής παρακμής είναι τα μεγάλα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 17^ο αιώνα. Τα σημαντικότερα απ' αυτά τα προβλήματα είναι η μεγάλη επέκταση, η έλλειψη συνοχής του

κράτους, η περιορισμένη λεία από κατακτητικούς πολέμους, η κρίση του διεθνούς εμπορίου, η μείωση των εσόδων και οι αυτονομιστικές κινήσεις των κατακτημένων πληθυσμών.

2. Οι μαθητές και οι μαθήτριες γράφουν ένα κείμενο όπου συνθέτουν στοιχεία από τις πηγές [2.36-2.40].

9. Οι μορφές αντίστασης

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις μορφές αντίστασης των υπόδουλων Ελλήνων
- Γνωρίζω τους φορείς αντίστασης των υπόδουλων Ελλήνων
- Συσχετίζω τις Μεγάλες Δυνάμεις με τα επαναστατικά κινήματα των υπόδουλων Ελλήνων
- Εντοπίζω τους χώρους εκδήλωσης των επαναστατικών κινήματων
- Αντιλαμβάνομαι την προσφορά των εξεγέρσεων των υπόδουλων Ελλήνων στη διατήρηση της απελευθερωτικής ιδέας

B. Μεθοδολογικά

Συμπληρώνω τα είδη των πρωτογενών πηγών

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Ρωμιοί, αντίσταση, επανάσταση, εξέγερση, Ορλωφικά, κλέφτης, αρματολός, πολιορκία, ελευθερία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη της αξίας της ελευθερίας και των τρόπων διεκδίκησής της

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.41: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση ενός κλέφτη στα χρόνια της τουρκοκρατίας
2. Γνώση χαρακτηριστικών των κλεφτών
3. Γνώση στοιχείων της δράσης των κλεφτών

Σχολιασμός: Πολλοί Έλληνες κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας καταφεύγουν σε δύσβατες ορεινές περιοχές για να γλιτώσουν από την καταπίεση των Οθωμανών και τον εξισλαμισμό και γίνονται κλέφτες. Οργανώνονται σε ένοπλες ομάδες και δρουν εναντίον των Οθωμανών αλλά και των κοινοτικών αρχόντων, που συγκεντρώνουν πλούτο, ληστεύοντας κυρίως για την επιβίωσή τους. Σταδιακά συνδέονται με την προστασία των αγροτικών πληθυσμών από τους κατακτητές και με τα απελευθερωτικά σχέδια των ελληνικών πληθυσμών.

Συγκρούονται με τους αρματολούς, στρατιωτικές ομάδες στην υπηρεσία των Οθωμανών. Κάθε φορά που οι Οθωμανοί αντιμετωπίζουν προβλήματα με τους κλέφτες παραχωρούν σε κάποιους ισχυρούς καπετάνιους αρματολίκια. Συχνά κλέφτες και αρματολοί συνεργάζονται για τα κοινά συμφέροντά τους και για το λόγο αυτό ταυτίζονται στη συνείδηση του λαού.

Απάντηση: Οι κλέφτες κάνουν επιθέσεις σε Οθωμανούς αξιωματούχους και τοπικούς άρχοντες, σε πόλεις και χωριά για να αρπάξουν χρήματα, όπλα και τρόφιμα. Οργανώνονται σε ομάδες, έχουν αρχηγό και ζουν σε ορεινές περιοχές.

2.42: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή &

2.43: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των Ορλωφικών ως μέρος των ρωσοτουρκικών πολέμων
2. Συσχέτιση της εξέγερσης των υπόδουλων Ελλήνων με το ρωσοτουρκικό πόλεμο
3. Εντοπισμός περιοχών όπου εκδηλώνονται επαναστατικά κινήματα
4. Αισθητοποίηση της πολιορκίας της Κορώνης

Σχολιασμός: Η εξέγερση των υπόδουλων Ελλήνων το 1770 τοποθετείται στο πλαίσιο των ρωσοτουρκικών πολέμων (1768-1774). Η καθοδος του ρωσικού στόλου στο Αιγαίο, μέρος του σχεδίου της Αικατερίνης Β' για την έξοδο της Ρωσίας στο Αιγαίο, δίνει ελπίδες στους υπόδουλους Έλληνες που θεωρούν τους Ρώσους ως ελευθερωτές τους. Ο ερχομός του ρωσικού στόλου στο Αιγαίο οδηγεί πολλούς υπόδουλους Έλληνες σε συμμαχία με τους Ρώσους και εξέγερση εναντίον των Οθωμανών. Η εξέγερση όμως αποτυγχάνει και έχει ολέθριες επιπτώσεις για τους υπόδουλους Έλληνες.

Απαντήσεις: **1.** Η πολιορκία της Κορώνης από τους Ρώσους συνδέεται με το Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774). **2.** Οι υπόδουλοι Έλληνες βρίσκουν αφορμή να επαναστατήσουν σε πολλά μέρη του ελληνικού χώρου. Οι Μανιάτες συνεργάζονται με τους Ρώσους και εκδιώχνουν πρόσκαιρα τους Τούρκους από περιοχές της Πελοποννήσου.

2.44: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

2.45: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Ειδική μνεία στην ένδοξη ιστορία του Σουλίου

Σχολιασμός: Το Σούλι αποτελεί τοπικό κέντρο εξουσίας, αυτονομημένο απέναντι στην τοπική οθωμανική εξουσία. Οι αλληπάλληλες προσπά-

θειες για κυριαρχία των Οθωμανών προσκρούουν στη σθεναρή άρνηση των Σουλιωτών. Ο Αλή πασάς μετά από μακροχρόνιο πόλεμο καταφέρνει να κυριαρχήσει στο Σούλι το 1803. Οι Σουλιώτες για να γλιτώσουν διασκορπίζονται στην ευρύτερη περιοχή και κυρίως στην Πάργα και την Κέρκυρα. Σε ανάλογο - αυτόνομο ή ημι-αυτόνομο - καθεστώς την εποχή αυτή βρίσκονται και άλλες περιοχές όπως τα Άγραφα, τα Σφακιά και η Μάνη.

Απαντήσεις: 1. Οι Σουλιώτες απαντούν δυναμικά, αντιστέκονται και παίρνουν τα όπλα. Αρνούνται να παραδοθούν στον εχθρό και να χάσουν την ελευθερία τους. 2. Στον αγώνα εναντίον του Αλή Πασά συμμετέχουν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, που αντιστέκονται και πολεμούν.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι μορφές αντίστασης των υπόδουλων Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών κατακτητών είναι άοπλες και ένοπλες. Στις άοπλες εντάσσονται τρόποι διατήρησης της μνήμης και της ταυτότητας των υπόδουλων ελληνικών πληθυσμών. Στις ένοπλες ανήκουν η δράση των κλεφτών, η στάση των πληθυσμών σε περιοχές όπως το Σούλι, η Μάνη και τα Σφακιά καθώς και οι εξεγέρσεις που εκδηλώνονται με αφορμή τους ρωσοτουρκικούς και βενετοτουρκικούς πολέμους. 2. Στις ένοπλες εξεγέρσεις των υπόδουλων Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών συμμετέχουν οι κλέφτες, οι αρματολοί, αλλά και οι κάτοικοι των υπόδουλων περιοχών.

10. Τα απελευθερωτικά οράματα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις πολιτικές και κοινωνικές ιδέες του Ρήγα Φεραίου
- Γνωρίζω τα χαρακτηριστικά της σκλαβιάς όπως αυτά εμφανίζονται στο «Θούριο» του Ρήγα Φεραίου
- Αναδεικνύω τα χαρακτηριστικά της Δημοκρατίας που οραματίζεται ο Ρήγας Φεραίος

B. Μεθοδολογικά

Κατανοώ τη χρησιμότητα των πρωτογενών ιστορικών πηγών

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: απελευθερωτικά οράματα, ελευθερία, επανάσταση, εθνική συνείδηση, ισότητα, έθνος, Γραικοί, δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, ιδανικά

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης για τα χαρακτηριστικά της ελεύθερης ζωής
- Αντίληψη της αξίας της ελευθερίας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

2.46: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του οράματος του Ρήγα Φεραίου στη «Χάρτα» του

2. Ανάδειξη του οράματος του Ρήγα Φεραίου

Σχολιασμός: Ο Ρήγας το 1797 τυπώνει στη Βιέννη τη Χάρτα της Ελλάδας, η οποία αποτελεί ένα επαναστατικό μανιφέστο. Μέσα στις τέσσερις σελίδες της περιλαμβάνει το Σύνταγμα, την Προκήρυξη, το Παράρτημα και το Θούριο. Ο Ρήγας στη Χάρτα του σχεδιάζει την πολιτική κατάσταση των χωρών της βαλκανικής όπως τις οραματίζεται, απαλλαγμένες από τον κατακτητή.

Απάντηση: Ο Ρήγας Φεραίος οραματίζεται την απελευθέρωση όλων των χριστιανών της βαλκανικής χερσονήσου και τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους.

2.47: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Συσχέτιση των ιδεών του Ρήγα Φεραίου με αυτές της Γαλλικής Επανάστασης

Σχολιασμός: Τα ενδιαφέροντα και η ιδεολογική ταυτότητα του Ρήγα Φεραίου σφυρηλατούνται από την επαφή του με το Διαφωτισμό στους λόγιους κύκλους του Βουκουρεστίου, με τους οποίους συνδέεται, αλλά και από τις απηχήσεις της Γαλλικής Επανάστασης στο χώρο των παραδουνάβιων ηγεμονιών, όπου ζει. Ο Ρήγας Φεραίος με το «Θούριο» προσπαθεί να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους Έλληνες και να τους ωθήσει στη μεγάλη απόφαση της Επανάστασης. Παροτρύνει τους βαλκανικούς λαούς να πάρουν τα όπλα, να ριχθούν στον αγώνα και προσπαθεί να τονώσει το ηθικό τους. Ο «Θούριος» διαδίδεται σε χειρόγραφη μορφή στο χώρο των Βαλκανίων, επηρεάζει και επιταχύνει τις διαδικασίες για τα επαναστατικά κινήματα των λαών της περιοχής.

Απάντηση: Τα συνθήματα Ισότητα και Ελευθερία συναντώνται και στο βασικό σύνθημα της Γαλλικής Επανάστασης «Ελευθερία – Ισότητα – Αδελφσύνη».

2.48: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στίχων του «Θούριου» του Ρ. Φεραίου
2. Γνώση των δεινών της σκλαβιάς των Ελλήνων μέσα από το «Θούριου» του Ρήγα Φεραίου
3. Ανάδειξη του επαναστατικού λόγου του Ρήγα Φεραίου

Σχολιασμός: Ο Ρήγας Φεραίος στους στίχους αυτούς του «Θούριου» παρουσιάζει την κλέφτικη ζωή ως τη μοναδική δυνατότητα ελεύθερης ζωής μέχρι τη δημιουργία ελεύθερου ανεξάρτητου κράτους.

Απάντηση: Ο Ρήγας Φεραίος συγκρίνει στους συγκεκριμένους στίχους του «Θούριου» την κλέφτικη ζωή με την ελευθερία και τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους.

2.49: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του Συντάγματος της «Ελληνικής Δημοκρατίας» που προτείνει ο Ρήγας Φεραίος
2. Κατανόηση του αγαθού της ισότητας και της ελευθερίας όπως εμφανίζεται στο Σύνταγμα που προτείνει ο Ρήγας Φεραίος

Σχολιασμός: Κάθε έννοια που χρησιμοποιεί ο Ρήγας Φεραίος στο Σύνταγμα του παραπέμπει σ' ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό και πολιτισμικό πεδίο και φανερώνει τις επιδράσεις τις οποίες δέχεται από τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης. Στο απελευθερωτικό του όραμα, η κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων δικαιολογεί την επαναστατική πράξη. Κεφαλαίωδη δικαιώματα του Συντάγματος είναι η δημοκρατία, η ισότητα των πολιτών και η ανεξιθρησκία. Το κείμενο του Ρήγα Φεραίου ακολουθεί πιστά το Σύνταγμα της Γαλλικής Δημοκρατίας του έτους 1793, με ορισμένες παρεμβολές από το σύνταγμα του 1795.

Απαντήσεις: **1.** Ο Ρήγας Φεραίος οραματίζεται με το έργο του την «Ελληνική Δημοκρατία», η οποία συμπεριλαμβάνει όλους τους λαούς της βαλκανικής χερσονήσου. **2.** Βασικές αρχές του πολιτεύματος που προτείνει ο Ρήγας Φεραίος είναι η δημοκρατία, η ισότητα των πολιτών και η ανεξιθρησκία.

2.50: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του μνημείου ως μέσου συλλογικής μνήμης
2. Συσχέτιση του μνημείου με το πρόσωπο που αναπαριστά

Σχολιασμός: Το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο μιας γενικής εθνικής απελευθερωτικής ατμόσφαιρας, το ελληνικό κράτος τιμά το Ρήγα Φεραίο με ένα μνημείο σε κεντρικό σημείο της πρωτεύουσας. Το άγαλμα του Ρήγα Φεραίου εκφράζει την εποχή της δημιουργίας του.

Απάντηση: Το ελεύθερο κράτος τιμά το Ρήγα Φεραίο με ένα άγαλμα σε ένα πολυσύχναστο μέρος της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους, στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Σύνθεση

Απαντήσεις: **1.** Το απελευθερωτικό όραμα του Ρήγα Φεραίου σχετίζεται με τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με δημοκρατικό πολίτευμα, όπου θα προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. **2.** Ο Ρήγας Φεραίος συγγράφει κείμενα, τα τυπώνει και φροντίζει για τη διάχυση των ιδεών του και του οράματός του στους λαούς των Βαλκανίων.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.1: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη: [γνώσεις, έννοιες, στάσεις, αντιλήψεις]

Η αισθητοποίηση του εύρους της Ελληνικής Επανάστασης και των περιοχών όπου εκδηλώνεται

Σχολιασμός: Με τη βοήθεια ενός χάρτη εντοπίζονται οι επαναστατικές εστίες του Αγώνα της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων και επισημαίνεται το εύρος της Επανάστασης. Η επισήμανση λειτουργεί επικουρικά και για τα κεφάλαια που ακολουθούν.

Απάντηση: Οι κυριότερες περιοχές όπου εκδηλώνεται ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας είναι: η Μολδοβλαχία, η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Στερεά Ελλάδα, η Πελοπόννησος και τα νησιά του Αιγαίου.

1. Η προετοιμασία του Αγώνα:

ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Συνδέω την προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης με το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού
- Γνωρίζω βασικές ιδέες και σημαντικούς εκ-

προσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

- *Αντιλαμπάνομαι* τη σχέση Ευρωπαϊκού και Νεοελληνικού Διαφωτισμού

Β. Μεθοδολογικά

Συνδέω το περιεχόμενο της ιστορικής πηγής με το δημιουργό της

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και *κατανοώ* τις ιστορικές έννοιες: Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Ελληνική Αρχαιότητα, ελευθερία, παιδεία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Κατανόηση της συμβολής του κινήματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης
- Αναγνώριση της σημασίας της Ελληνικής Αρχαιότητας στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων
- Καλλιέργεια θετικής στάσης για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.2: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη ομάδων εμπόρων και λογίων, που συγκροτούν κυρίως τους φορείς υποστήριξης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού
2. Σύνδεση του Ερμή, ως αγγελιοφόρου των θεών, με τη διάδοση των διαφωτιστικών ιδεών
3. Συσχέτιση της Ελληνικής Αρχαιότητας με το Νεοελληνικό Διαφωτισμό μέσα από τον τίτλο του περιοδικού «Λόγιος Ερμής»

Σχολιασμός: Το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συνδέεται άμεσα με την ανανεωτική κίνηση που παρατηρείται μεταξύ 1770-1820 στο χώρο των εντύπων, βιβλίων και περιοδικών στην ελληνική γλώσσα. Η αύξηση των τυπογραφείων στις εμπορικές παροικίες συνοδεύεται με πληθώρα νέων τίτλων. Η θεματολογία των εντύπων παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις προηγούμενες περιόδους και καλύπτει τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του διεκρινόμενου συνεχώς αναγνωστικού κοινού. Η έκδοση εφημερίδων και η κυκλοφορία πολλών φιλολογικών περιοδικών κατά το διάστημα 1811-1821 αποτελεί μέρος της συνολικής προσπάθειας έκφρασης και διάδοσης των ιδεών του νέου κινήματος. Ο «Λόγιος Ερμής» αποτελεί το σημαντικότερο φιλολογικό έντυπο αναφοράς. Εκδίδεται στη Βιέννη, το 1811, από τον Άνθιμο Γαζή. Από το 1813 αναλαμβάνει την έκδοσή του ο Θεόκλητος Φαρμακίδης. Μέσα στις σελίδες του σημαντικοί λόγοι

οι της εποχής, όπως ο Α. Κοραΐς και ο Δ. Κανταρτζής, διατυπώνουν τις θέσεις τους για το γλωσσικό ζήτημα, τον εκσυγχρονισμό των θεσμών και άλλα θέματα που σχετίζονται με τη διεκδίκηση και τη δημιουργία σύγχρονου κράτους. Ο τίτλος του περιοδικού κάνει άμεση αναφορά στις δυο ομάδες που κατά κύριο λόγο στηρίζουν το κίνημα του Διαφωτισμού και διαδίδουν τις διαφωτιστικές ιδέες ανάμεσα στους ελληνοφώνους πληθυσμούς.

Απάντηση: Ο τίτλος του περιοδικού δανείζεται το όνομα ενός θεού της Ελληνικής Αρχαιότητας, του Ερμή, που είναι αγγελιοφόρος των θεών και θεός του εμπορίου. Με το εξώφυλλο του «Λόγιου Ερμή» γίνεται προσπάθεια ανάδειξης μερικών κύριων χαρακτηριστικών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως είναι η σύνδεση με την Ελληνική Αρχαιότητα, η διακίνηση νέων ιδεών, ο ρόλος των πνευματικών ανθρώπων και η σημαντική συμμετοχή ομάδων εμπόρων των ελληνικών παροικιών στη διαμόρφωση των νέων συνθηκών.

3.3: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Ανάδειξη της σχέσης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με την Ελληνική Αρχαιότητα και τη σύγχρονη Ελλάδα

Σχολιασμός: Το πνευματικό κίνημα που διαμορφώνεται στον ελληνικό χώρο από το 1770 και έπειτα, αναφέρεται με τον όρο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, όρο που εισάγει ο Κ.Θ. Δημαράς το 1946. Στο ευρύτερο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού η άνοδος των Φαναριωτών και της αναπτυσσόμενης τάξης εμπόρων, κυρίως στις σημαντικές παροικίες της περιόδου, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη μεταφορά των νέων ιδεών. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, κίνημα κατ'εξοχήν νεωτεριστικό, προσπαθεί να ανατρέψει και να υποκαταστήσει την προηγούμενη κατάσταση. Κύρια χαρακτηριστικά του είναι η αποδέσμευση από τη θρησκοληψία, η σύνδεση με την Ελληνική Αρχαιότητα, η αποδοχή του ορθού λόγου, η ανάδειξη της ελευθερίας, η πρόοδος, η επιστημονική σκέψη. Ο Ρήγας Βελεστινλής με το «Θούριό» του και ο Α. Κοραΐς με τη συγγραφική δραστηριότητά του εκπροσωπούν πολυποικίλα το κίνημα αυτό, που είναι και κινητήρια δύναμη για την αφύπνιση των ελληνοφώνων πληθυσμών.

Απαντήσεις: 1. Η «Ελλάδα» απεικονίζεται ως νέα γυναίκα, πληγωμένη, ανήμπορη, που υποβαστάζεται και ανασκώνεται από τους δυο εκ-

προσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, τον Α. Κοραή και το Ρήγα Φεραίο. 2. Τα στοιχεία που θυμίζουν τα Αρχαία Χρόνια είναι το αρχαιοελληνικό ντύσιμο της «Ελλάδας» και τα ερείπια αρχαιοελληνικών μνημείων.

3.4: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό &

3.5: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη στοιχείων της Ελληνικής Αρχαιότητας στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων
2. Αντίληψη της επίδρασης της Ελληνικής Αρχαιότητας στην προεπαναστατική περίοδο

Σχολιασμός: Στην προεπαναστατική περίοδο οι ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού διαχέονται σε όλες σχεδόν τις κοινωνικές ομάδες και κυρίως στις καλλιεργημένες και εγγράμματες ομάδες της ελληνικής κοινωνίας. Η χρήση στοιχείων της Ελληνικής Αρχαιότητας (π.χ. ονοματοθεσία) μαρτυρεί την απήχηση των διαφωτιστικών ιδεών στην καθημερινότητα των Ελλήνων της περιόδου και τους καθιστά συμμετοχούς ενός κοινού παρελθόντος.

Απάντηση: Η σημασία της Ελληνικής Αρχαιότητας φαίνεται στην ονοματοθεσία των υδραΐκων караβίων και των Ελλήνων με αρχαιοελληνικά ονόματα.

3.6: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συσχέτιση της Ελληνικής Αρχαιότητας με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας
2. Συνειδητοποίηση της αξίας των μνημείων του παρελθόντος

Σχολιασμός: Το φαινόμενο εξαγωγής αρχαίων μνημείων από τον ελληνικό χώρο προσλαμβάνει στα τέλη της Τουρκοκρατίας μεγάλες διαστάσεις. Οι ελληνικές αρχαιότητες, ως στοιχείο καταγωγής του ευρωπαϊκού πολιτισμού, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον πολλών Ευρωπαίων. Οι Έλληνες αναγνωρίζουν την αξία τους και αγωνίζονται για τη διαφύλαξή τους, μόνο όταν συνειδητοποιούν τη σύνδεση του αρχαιοελληνικού πολιτισμού με την εθνική τους ταυτότητα.

Απάντηση: Οι Έλληνες, σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη, πολέμησαν για τη διαφύλαξη της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς τους.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι Έλληνες της εποχής θεωρούνται απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων. Διαμορφώνεται μ' αυτόν τον τρόπο η συνέχεια ανάμεσα στην Αρχαία Ελλάδα, κοιτίδα του Ευ-

ρωπαϊκού πολιτισμού, και στην Ελλάδα που αναγεννιέται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. 2. Οι κυριότερες ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού αφορούν στην καταγωγή των Ελλήνων, στην ελευθερία, στην παιδεία, στην πρόοδο και στην εθνική ανεξαρτησία.

2. Η προετοιμασία του Αγώνα:

η Φιλική Εταιρεία

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- *Αντιλαμβάνομαι* τη σημασία της ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας
- *Γνωρίζω* τον τρόπο οργάνωσης και δράσης της Φιλικής Εταιρείας
- *Συνδέω* τη δράση της Φιλικής Εταιρείας με την προετοιμασία του Αγώνα

B. Μεθοδολογικά

Αντιλαμβάνομαι τη σημασία της ταυτότητας του μέλους της Φιλικής Εταιρείας

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και *κατανοώ* τις ιστορικές έννοιες: Φιλική Εταιρεία, μύηση, Υπέρτατη Αρχή, μυστικότητα, κοινωνικές ομάδες

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση των οργανωτικών δεξιοτήτων στην υλοποίηση ενός έργου
- Ενίσχυση της συλλογικότητας για την επίτευξη ενός στόχου

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.7: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μυστικότητας της Φιλικής Εταιρείας
2. Γνώση στοιχείων του κρυπτογραφικού κώδικα της Φιλικής Εταιρείας
3. Ανάδειξη του θεσμικού πλαισίου της λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας

Σχολιασμός: Με πρόταση του Εμμανουήλ Ξάνθου δημιουργείται η σφραγίδα της Υπέρτατης Αρχής της Φιλικής Εταιρείας. Στον κεντρικό κύκλο της το γράμμα **Ε** υποδηλώνει την Ελλάδα και αναγράφεται ο αριθμός **16**. Στην περιφέρεια του κύκλου εμφανίζονται τα αρχικά των ονομάτων των μελών της Υπέρτατης Αρχής: **Α**θανάσιος **Τ**σακάλωφ, **Α**ντώνιος **Κ**ομιζόπουλος, **Π**αναγιώτης **Α**ναγνωστόπουλος, **Ν**ικόλαος **Γ**αλάτης, **Ε**μμανουήλ **Ξ**ανθός, **Π**αναγιώτης **Σ**έκερης, **Α**νθίμος **Γ**αζής, **Α**θανάσιος **Σ**έκερης. Το γράμμα **Ι** στη κορυφή υποδηλώνει τον **Ι**ωάννη **Κ**αποδίστρια, τον οποίο

οι Φιλικόι προορίζουν για αρχηγό της Υπέρτατης Αρχής.

Απάντηση: Η μυστικότητα της Φιλικής Εταιρείας εμφανίζεται με τη χρήση κρυπτογραφικού κώδικα στη σφραγίδα της Ανώτατης Αρχής.

3.8: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των σκοπών της Φιλικής Εταιρείας
2. Γνώση της ταυτότητας των μελών της Φιλικής Εταιρείας

Σχολιασμός: Ο κανονισμός λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας περιλαμβάνει τους σκοπούς της, σαφείς οδηγίες για τον τρόπο στρατολόγησης των μελών της και τις διαδικασίες μύησής τους.

Απάντηση: Η Φιλική Εταιρεία αποτελείται από γνήσιους φιλοπάτριδες Έλληνες και σκοπός της, σύμφωνα με την πηγή, είναι η καλύτερευση του έθνους και η απελευθέρωσή του με τη δύναμη του Θεού.

3.9: γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των κοινωνικών ομάδων της Φιλικής Εταιρείας
2. Συσχέτιση του πληθυσμού των κοινωνικών ομάδων μεταξύ τους

Σχολιασμός: Το γράφημα αναφέρεται στα 1.093 μέλη της Φιλικής Εταιρείας που είναι γνωστά. Η μεγάλη πλειοψηφία των εμπόρων είναι απόδημοι. Η ομάδα των ελεύθερων επαγγελματιών αποτελείται από δασκάλους, γιατρούς, γραμματείς κ.ά. Στην ομάδα των στρατιωτικών περιλαμβάνονται αρματολοί και κλέφτες που υπηρέτησαν ή υπηρετούν ως μισθοφόροι σε ξένους στρατούς.

Απάντηση: Όχι, τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας προέρχονται από διαφορετικές επαγγελματικές ομάδες. Οι περισσότεροι είναι έμποροι και ακολουθούν οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι στρατιωτικοί-μισθοφόροι και άλλοι.

3.10: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των περιοχών καταγωγής των μελών της Φιλικής Εταιρείας
2. Συσχέτιση των περιοχών καταγωγής των μελών της Φιλικής Εταιρείας με το αντίστοιχο ποσοστό συμμετοχής τους σ' αυτήν

Σχολιασμός: Ο πίνακας αναφέρεται στο σύνολο των μελών της Φιλικής Εταιρείας που γνωρίζουμε (1093 μέλη) για όλη την περίοδο

1814-1821. Μέχρι το 1817 μούνται 42 άτομα, το 1818 μούνται 210 άτομα. Μετά το 1818 παρατηρείται μια αύξηση και συστηματοποίηση των μύησεων. Η στρατολόγηση μελών στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Φιλικής Εταιρείας γίνεται κυρίως στις παραδουνάβιες περιοχές και τη Ρωσία. Η ύπαρξη συγκεκριμένου σχεδίου δράσης και η επιλογή της Πελοποννήσου ως κέντρου εκδήλωσης της Επανάστασης αυξάνει τον αριθμό των μελών της Φιλικής Εταιρείας στον ελληνικό χώρο. Σ' αυτό βοηθούν και οι Απόστολοι, ειδικοί απεσταλμένοι της Υπέρτατης Αρχής για το συντονισμό και την ενδυνάμωση του έργου της Εταιρείας.

Απάντηση: Τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας κατάνονται κυρίως από την Πελοπόννησο, τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, την Κωνσταντινούπολη, τη Στερέα, τη Μικρά Ασία, τη Μακεδονία και άλλες περιοχές.

3.11: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του κρυπτογραφικού κώδικα της Φιλικής Εταιρείας
2. Ανάγνωση «Εφοδιαστικού» μέλους της Φιλικής Εταιρείας
3. Ανάδειξη των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων των μελών της Φιλικής Εταιρείας

Σχολιασμός: Η ιεραρχία της Φιλικής Εταιρείας περιλαμβάνει τους εξής βαθμούς: Αδελφοποιητοί, Συστημένοι, Ιερείς, Ποιμένες, Αρχιποιμένες, Αφιερωμένοι και Αρχηγοί των Αφιερωμένων. Οι βαθμοί αυτοί διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τα προσόντα και τις αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν οι κάτοχοί τους. Το «Εφοδιαστικό», αναγνωριστικό έγγραφο μέλους της Φιλικής Εταιρείας, διαφοροποιείται ανάλογα με το βαθμό που φέρει στην Ιεραρχία της Φιλικής Εταιρείας ο κάτοχός του.

Απάντηση: Ονομάζεται Νικόλαος Σπετζιώτης του Δημητρίου, είναι 30 χρονών, ναυτικός στο επάγγελμα και μωείται στις Σπέτσες.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Στη Φιλική Εταιρεία συμμετέχουν Έλληνες από όλες τις κοινωνικές ομάδες και πολλές γεωγραφικές περιοχές. Κοινό χαρακτηριστικό των Ελλήνων αυτών είναι η απόφασή τους να αγωνισθούν για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. 2. Ο τρόπος οργάνωσης της Φιλικής Εταιρείας είναι μυστικός, υπάρχει Υπέρτατη Αρχή και ιεραρχία ανάμεσα στα μέλη της.

3. Στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία της στρατιωτικής οργάνωσης της Ελληνικής Επανάστασης
- Κατανοώ τον τρόπο δράσης των στρατιωτικών δυνάμεων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

B. Μεθοδολογικά

Αντιλαμβάνομαι τη σημασία των έργων τέχνης στην αναπαράσταση ιστορικών γεγονότων

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: σώματα ατάκτων, τακτικός στρατός, κλεφτοπόλεμος, πυρπόληση, πολιορκία, στρατόπεδο, μέτωπο, στόλος

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση και εκτίμηση της προσφοράς των στρατιωτικών δυνάμεων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.12: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Παρατήρηση της στρατιωτικής οργάνωσης του Αγώνα μέσα από έργο τέχνης

Σχολιασμός: Οι πρώτες προσπάθειες θεσμικής στρατιωτικής οργάνωσης της Ελληνικής Επανάστασης γίνονται από την Κεντρική Αρχή με την ίδρυση Υπουργείου Πολέμου. Οι απόπειρες για την οργάνωση τακτικών σωμάτων, σε συνεργασία με αξιωματικούς ξένων στρατών, συναντούν αντιδράσεις από τα άτακτα σώματα που είναι συνηθισμένα σε διαφορετικές πολεμικές στρατηγικές. Ο ερχομός των τακτικών αιγυπτιακών σωμάτων, το 1825, θέτει και πάλι το ζήτημα της αναγκαιότητας οργάνωσης τακτικού στρατού. Ο Θ. Βρυζάκης στο έργο του «Το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Καστέλα» απεικονίζει σκηνή ενός από τα οργανωμένα στρατόπεδα που συγκροτούνται στη διάρκεια του Αγώνα. Το συγκεκριμένο στρατόπεδο δημιουργείται, το 1826, με στόχο την απόκρουση των οθωμανικών επιθέσεων στην προσπάθεια του Κιουταχί να ανακαταλάβει την ισχυρή θέση της Ακρόπολης και να τερματίσει με αυτό τον τρόπο την επαναστατική δράση στην Ανατολική Στερεά. Τονίζεται ιδιαίτερα το κέντρο του πίνακα και διακρίνονται μεταξύ των οπληρχιών ο Γ. Καραϊσκάκης και ο Ι. Μακρυγιάννης αλλά και φιλέλληνες εθελοντές με φράγκικη ενδυμασία. Τα έργα του Θ. Βρυζάκη (1814-1878), που ζει και δημιουργεί στο Μόναχο,

έχουν αποκλειστικά θέματα από την Ελληνική Επανάσταση.

Απάντηση: Ο καλλιτέχνης εμφανίζει πλήθος αγωνιστών και στοιχεία στρατιωτικής ζωής στο στρατόπεδο του Γ. Καραϊσκάκη. Ομάδες αγωνιστών συζητούν και αναπαύονται. Γενικά, ο τρόπος παρουσίασης του στρατοπέδου είναι εξιδανικευμένος. Δεν υπάρχουν τραυματίες και πολεμική αναταραχή.

3.13: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Παρατήρηση του ναυτικού στόλου των Υδραίων μέσα από τα μάτια του καλλιτέχνη

Σχολιασμός: Το ναυτικό των Ελλήνων κατά την Ελληνική Επανάσταση αποτελείται από εμπορικά πλοία που για τις ανάγκες του Αγώνα μετατρέπονται σε πολεμικά, καθώς διαθέτουν τον απαραίτητο οπλισμό που χρησιμεύει για την αντιμετώπιση των πειρατών. Κατά την περίοδο αυτή πολλές νησιωτικές και παραθαλάσσιες περιοχές αναδεικνύονται σε σημαντικές ναυτικές δυνάμεις εξαιτίας της ανάπτυξης του εμπορίου. Η Ύδρα αποτελεί τη μεγαλύτερη ναυτική δύναμη της εποχής, την οποία οφείλει στην ακμή που αποκτά το νησί ιδιαίτερα κατά την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων. Ο Ανδρέας Μιαούλης (1769-1835), ξεχωριστή μορφή του ναυτικού Αγώνα, με τις σημαντικές νίκες του βοηθά στην Επανάσταση.

Απάντηση: Συγκεντρωμένοι Υδραίοι υποδέχονται με ενθουσιασμό και κανονιοβολισμούς τα καράβια του υδραϊκού στόλου και το νικητή Α. Μιαούλη.

3.14: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του όρκου για την ανάληψη του αξιώματος του Ναυάρχου του στόλου των Υδραίων

2. Γνώση της διαδικασίας ορισμού ναυάρχου στον υδραϊκό στόλο

3. Ανάδειξη του τρόπου λήψης των αποφάσεων του ενωμένου στόλου (Ύδρα, Σπέτσες, Ψαρά)

Σχολιασμός: Ο ορισμός των ναυάρχων των στόλων, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, γίνεται με συμμετοχικές διαδικασίες, που χαρακτηρίζουν την οργανωτική δομή του ναυτικού των νησιών. Τόσο στις εμπορικές όσο και στις πολεμικές δραστηριότητες υπάρχει επιμερισμός των ευθυνών στους συμμετέχοντες.

Απάντηση: Ο ναύαρχος του υδραϊκού στόλου

ορίζεται με απόφαση της συνέλευσης της κοινότητας του νησιού.

3.15: γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του αριθμού των πλοίων των σημαντικών ελληνικών στόλων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης

2. Συσχέτιση της δυναμικότητας των στόλων των σημαντικών ναυτικών νησιών κατά τη διάρκεια της Επανάστασης

Σχολιασμός: Παρά τα διαφορετικά στοιχεία που παρουσιάζουν οι ιστορικοί για τη δύναμη του υδραϊκού στόλου, η Ύδρα αποτελεί τη σημαντικότερη ναυτική δύναμη ανάμεσα στα νησιά που συμμετέχουν στον Αγώνα.

Απάντηση: Η Ύδρα διαθέτει το μεγαλύτερο αριθμό πλοίων (59 πλοία) στην Ελληνική Επανάσταση.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το κάθε νησί ορίζει ναύαρχο και όλα τα νησιά συνεργάζονται σε κοινές επιχειρήσεις 2. Η στρατιωτική οργάνωση του Αγώνα διαμορφώνεται και καθορίζεται από τους οπλαρχηγούς στα άτακτα σώματα, την Κεντρική Διοίκηση στα σώματα του τακτικού στρατού και τους πλοιοκτήτες στα πλοία των ναυτικών νησιών.

4 & 5. Πολεμικές επιχειρήσεις I & II:

1821-1827

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω σημαντικά στρατιωτικά γεγονότα της Επανάστασης (1821-1827)
- Γνωρίζω τρόπους διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων του Αγώνα
- Αντιλαμβάνομαι τις επιρροές των γεγονότων του Αγώνα στην καλλιτεχνική δημιουργία
- Συνδέω γεγονότα, χρονολογίες και μορφές του Αγώνα

B. Μεθοδολογικά:

- Αντιλαμβάνομαι τη σημασία των έργων τέχνης στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης
- Γνωρίζω την προσέγγιση ενός γεγονότος από διαφορετικούς δημιουργούς και διαφορετικά είδη πηγών

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: πόλεμος, εκστρατεία, πολιορκία, κατάληψη, σφαγή, Ιερός Λόχος, ναυμαχία, πυρπολικό, πόλεμος, πολιορκία, Έξοδος

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Συνειδητοποίηση της ηρωικής στάσης των Ελλήνων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Αντίληψη των δεινών του πολέμου
- Συνειδητοποίηση της επιρροής που ασκεί η Ελληνική Επανάσταση στη ζωγραφική
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα καλλιτεχνικής πρόσληψης

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.16: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση περιοχών διεξαγωγής σημαντικών μαχών του Αγώνα της Ανεξαρτησίας

2. Συσχέτιση των στρατιωτικών γεγονότων με το χρόνο διεξαγωγής τους

Σχολιασμός: Την κήρυξη της Επανάστασης διαδέχεται μια περίοδος σημαντικών επιτυχιών των Ελλήνων στα πολεμικά μέτωπα που οδηγούν στην εδραίωσή της (1821-1824). Η προσπάθεια καταστολής της Επανάστασης από την Οθωμανική Πύλη με την αποστολή εκστρατευτικών σωμάτων στη Ρούμελη και στο Μοριά αντιμετωπίζεται με επιτυχία από τους επαναστατημένους Έλληνες και δημιουργεί τον εδαφικό πυρήνα για το πρώτο ελληνικό κράτος. Οι εμφύλιες συγκρούσεις (1824-1825) και ο ερχομός του Ιμπραήμ (1825) θέτουν την Επανάσταση σε κίνδυνο. Η αλλαγή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα οδηγεί στη διαμεσολάβησή τους για την κατάπαυση των εχθροπραξιών. Μετά τη ναυμαχία στο Ναβαρίνο (1827) οι στρατιωτικές επιχειρήσεις περιορίζονται και ακολουθεί η αναγνώριση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1830).

Απάντηση: Βλ. Χάρτη

3.17-3.19: έργα τέχνης, δευτερογενείς πηγές

& 3.20: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση πολεμικών γεγονότων της Ελληνικής Επανάστασης μέσω της τέχνης

2. Γνώση βασικών στρατιωτικών εξελίξεων της Ελληνικής Επανάστασης

3. Συσχέτιση της χρονολογίας ιστορικών γεγονότων με την αντίστοιχη της καλλιτεχνικής απόδοσής τους

Σχολιασμός: Ο χρόνος της δημιουργίας των έργων τέχνης, με εξαίρεση αυτό του Ντελακρουά (3.20) που το ζωγραφίζει κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, είναι μεταγενέστερος των γεγο-

νότων που αναπαριστούν. Πολλά ερωτήματα μπορούν να προκύψουν από αυτήν την παρατήρηση. Γιατί, για παράδειγμα, η εικαστική αναπαράσταση πολεμικών γεγονότων της Ελληνικής Επανάστασης είναι προσφιλές θέμα για τους καλλιτέχνες το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα; Μήπως η απάντηση σχετίζεται με το κλίμα που επικρατεί στην ελληνική κοινωνία πολύ αργότερα από το 1821; Ποιο είναι αυτό το κλίμα; Τα ερωτήματα αυτά μπορούν να αξιοποιηθούν και στο πλαίσιο της επόμενης ενότητας (Ενότητα 4η). Εδώ, αρκεί να σημειώσουν τα παιδιά αυτές τις παρατηρήσεις.

Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ (1868-1934), είναι αυτοδίδακτος ζωγράφος, χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της λαϊκής ζωγραφικής του 20ού αιώνα. Αντλεί τα θέματά του από την ελληνική ιστορία και παράδοση. Ιστορικά γεγονότα της Επανάστασης του 1821 φιλτράρονται από τη φαντασία του και αποδίδονται με την ιδιαίτερη τεχνοτροπία του.

Ο Θ. Βρυζάκης (1814-1878), ο κύριος εκπρόσωπος της ελληνικής «ιστορικής» ζωγραφικής, συνδυάζει στο έργο του τα μνημειακά στοιχεία με τη σχολαστική αποτύπωση δευτερευόντων στοιχείων (ενδυμασίες, όπλα, σκηνικό δράσης) και την προσωπογραφική απόδοση επώνυμων ανθρώπων.

Ο Ν. Λύτρας (1832-1904), από τους σημαντικότερους καλλιτέχνες της νεοελληνικής ζωγραφικής του 19ου αιώνα, ζωγραφίζει κυρίως ηθογραφικά θέματα, στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων και των συνηθειών τους, με έντονα αφηγηματικό τρόπο.

Ο Ε. Ντελακρούά (1798-1863), Γάλλος ζωγράφος που εκφράζεται στο καλλιτεχνικό ρεύμα του ρομαντισμού, εξωτερικεύει, στο έργο του «οι σφαγές της Χίου», τα φιλελληνικά του συναισθήματα, παρουσιάζοντας όλη τη σκληρότητα της στιγμής με ρεαλισμό και έντονα χρώματα.

Απαντήσεις: 1.-3. Με βάση τις λεζάντες των ιστορικών πηγών αναφέρω και υπολογίζω. [3.17-3.20] **4.** Απεικονίζεται το συγκριτικό πλεονέκτημα των Ελλήνων λόγω της θέσης από την οποία πολεμούν και ταυτόχρονα η αριθμητική υπεροχή των τουρκικών στρατευμάτων [3.17]. Απεικονίζεται το θετικό αποτέλεσμα της δράσης του πυρπολικού του Κανάρη με την καταστροφή της τουρκικής ναυαρχίδας [3.18]. Απεικονίζεται η απώλεια ενός κορυφαίου αγωνιστή του Μάρκου Μπότσαρη, ως αποτέλεσμα των σκληρών πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ των αντίπαλων στρατευμάτων στη μάχη στο Κεφαλόβρυσο (Καρπενήσι) [3.19]. Απεικονίζεται η δεινή θέση των Ελλήνων κατά τη σφαγή

της Χίου και ο κυριαρχικός ρόλος των οθωμανικών στρατευμάτων [3.20].

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι καλλιτέχνες συγκινούνται κυρίως από μάχες και περιστατικά του Αγώνα που χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερη απήχησή τους στην κοινή γνώμη και συμβάλλουν στην έκβαση του Αγώνα. Η μάχη στα Δερβενάκια, η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας στη Χίο, ο θάνατος του Μ. Μπότσαρη, οι σφαγές στη Χίο εμφανίζονται στα έργα τέχνης του κεφαλαίου ενδεικτικά της παραγωγής έργων τέχνης με θέματα από την Ελληνική Επανάσταση. **2.** Η κατάληψη της Τριπολιτσάς και του Ναυπλίου και η μάχη στα Δερβενάκια θέτουν την Πελοπόννησο ουσιαστικά στην κατοχή των επαναστατημένων Ελλήνων. Οι μάχες στην Αλαμάνα, τη Γραβιά, τα Βασιλικά, το Καρπενήσι εμποδίζουν την τουρκική στρατιά κατά την προέλασή της στην Πελοπόννησο. Η ναυμαχία στο Γέροντα πλήττει τον οθωμανικό στόλο.

3.21: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή – γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αντίληψη στοιχείων που διαφοροποιούν τα αντίπαλα στρατόπεδα
2. Αναγνώριση θετικής, ουδέτερης ή αρνητικής προσημείωσης στο έργο τέχνης

Σχολιασμός: Το έργο είναι λεπτομέρεια της μεγάλης τοιχογραφίας που κοσμούσε την Αίθουσα των Τροπαίων των βασιλικών ανακτόρων (σημερινή Αίθουσα Ε. Βενιζέλου της Βουλής των Ελλήνων). Η ζωφόρος, ύψους 1,22μ. και μήκους 78μ., υλοποιείται σε σχέδια του γερμανού γλύπτη L. Schanthalder (1836) και σε συνεργασία με τους ζωγράφους Φίλιππο και Γεώργιο Μαργαρίτη. Στην τοιχογραφία απεικονίζονται ιστορικές σκηνές της νεότερης ελληνικής ιστορίας και είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται η Ελληνική Επανάσταση που αποτελεί και το κεντρικό θέμα.

Απάντηση: Οι Έλληνες απεικονίζονται νεκροί και αιχμάλωτοι ενώ οι Οθωμανοί απεικονίζονται κυρίαρχοι κατακτητές να αιχμαλωτίζουν και να σκοτώνουν.

3.22: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της πολιορκίας του Μεσολογγίου
2. Διάκριση και εντοπισμός των αντίπαλων στρατοπέδων

3. Ανάδειξη των ενεργειών των αντίπαλων στρατοπέδων

4. Ανάγνωση υπομνήματος

Σχολιασμός: Ο Ι. Μακρυγιάννης αναθέτει στον Παναγιώτη Ζωγράφο και τους γιους του, από το 1836 έως το 1839, τη δημιουργία 125 εικονογραφιών σχετικών με τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Οι εικονογραφίες αυτές στηρίζονται σε προσωπικά βιώματα, ενθυμήσεις και ιδέες του Ι. Μακρυγιάννη. «Μέρος των πολέμων της Ελλάδος, σχεδιασθέντων κατά στοχασμόν, υπαγόρευσιν και δι' ιδίων εξόδων του Συνταγματάρχου Μακρυγιάννη προς ευχαρίστησιν των Ελλήνων και ευεργετών μας Φιλελλήνων» είναι η επιγραφή που συνοδεύει τα έργα σε μια προσπάθεια του Ι. Μακρυγιάννη να κάνει προσιτά σε όλους τα γεγονότα που ιστορούνται στα Απομνημονεύματά του. Ο καλλιτέχνης συμπεριλαμβάνει στα έργα αυτά το σύνολο των δρώμενων κάθε απεικονιζόμενου γεγονότος ώστε να γίνονται αντιληπτές όλες οι φάσεις της εξέλιξής του. Γι' αυτό το λόγο συνοδεύει τις επιμέρους σκηνές με αριθμούς και σχετικό αναλυτικό υπόμνημα. Οι εικονογραφίες ζωγραφίζονται σε ξύλο και δημιουργούνται αντίγραφα σε χαρτί, σε τέσσερις σειρές. Τα αντίγραφα προσφέρονται στον Όθωνα και τους αρχηγούς των τριών Μεγάλων Δυνάμεων.

Απάντηση: Στο έργο τέχνης τα αντίπαλα στρατόπεδα διακρίνονται με βάση τις υποδείξεις του υπομνήματος. Το κάθε στρατόπεδο διακρίνεται από τη θέση που κατέχει στο χώρο (πολιορκητές – πολιορκημένοι) και από την διαφορετική απόδοση του (χρώματα, ενδυμασίες, σύμβολα). Οι Μεσολογίτες πολιορκούνται στενά από ξηρά και θάλασσα από πολυάριθμα οθωμανικά στρατεύματα.

3.23: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του σχεδίου Εξόδου των κατοίκων του Μεσολογγίου
2. Αντίληψη της κατάστασης που βιώνουν οι πολιορκημένοι Μεσολογίτες
3. Ανάδειξη των λόγων της Εξόδου των Μεσολογιτών

Σχολιασμός: Το μεσημέρι της 22^{ης} Απριλίου 1826 (νέο ημερολόγιο), η Διευθυντική Επιτροπή του πολιορκημένου Μεσολογγίου καλεί οπλαρχηγούς, δημογέροντες και τον Επίσκοπο Ρωγών Ιωσήφ σε σύσκεψη για τη λήψη τελικών αποφάσεων μπροστά στη δεινή κατάσταση που έχει δημιουργηθεί. Στη σύσκεψη αποφασίζεται η Έξοδος των κατοίκων του Μεσολογγίου (10.600 ατόμων συνολικά) με ταυτόχρονη εκδή-

λωση επίθεσης από τις ελληνικές δυνάμεις που βρίσκονται έξω από την πόλη, στα νώτα των οθωμανικών στρατευμάτων. Το σχέδιο Εξόδου υπαγορεύεται από τον Επίσκοπο Ιωσήφ στον Ν. Κασμούλη για να το γνωστοποιήσει στους πολιορκημένους, ο οποίος στη συνέχεια το διασώζει και στα Απομνημονεύματά του.

Απαντήσεις: 1. Οι πολιορκημένοι Μεσολογίτες αποφασίζουν την Έξοδο από το Μεσολόγγι. 2. Οι κάτοικοι του Μεσολογγίου αποφασίζουν ομόφωνα την Έξοδο εξαιτίας της έλλειψης των αναγκαίων εφοδίων διαβίωσης και της δεινής κατάστασης στην οποία βρίσκονται. Η απόφασή τους ενισχύεται από την έλλειψη εξωτερικής βοήθειας και την πεποίθησή τους ότι έχουν εκπληρώσει το χρέος τους προς την πατρίδα.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η πολύμηνη πολιορκία του Μεσολογγίου αποδυναμώνει τους κατοίκους της πόλης και τους οδηγεί στην ηρωική Έξοδό τους. 2. Σημαντικές πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων είναι οι μάχες στη Σφακτηρία, τους Μύλους, το Φάληρο, την Αράχθοβα και η αντίσταση στις πολιορκίες του Μεσολογγίου και της Ακρόπολης.

6. Η πολιτική οργάνωση του Αγώνα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία της πολιτικής οργάνωσης των επαναστατημένων Ελλήνων
- Γνωρίζω στοιχεία σύγκλησης των Εθνοσυνελεύσεων του Αγώνα
- Γνωρίζω βασικές αρχές των Συνταγμάτων του Αγώνα
- Αντιλαμβάνομαι το ρόλο της πολιτικής οργάνωσης στη διεξαγωγή και την έκβαση του Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Κατανόω την αναγκαιότητα ύπαρξης Κεντρικής Διοίκησης κατά τη διάρκεια της Επανάστασης

B. Μεθοδολογικά:

Συσχετίζω τη σύσταση της Εθνοσυνέλευσης με το χώρο προέλευσης των αντιπροσώπων της

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανόω τις ιστορικές έννοιες: Εθνοσυνέλευση, παραστάτες, τοπικά κέντρα εξουσίας, Κεντρική Αρχή, Γερουσία, Σύνταγμα, Βουλευτικό, Εκτελεστικό, ψηφοφορία, Ανεξαρτησία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της συνεισφοράς της πολιτι-

κής οργάνωσης στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα συμμετοχής στα κοινά
- Καλλιέργεια θετικής στάσης για το δικαίωμα του «εκλέγειν και εκλέγεσθαι»

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.24: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των τόπων διεξαγωγής των Εθνοσυνελεύσεων του Αγώνα
2. Εντοπισμός των τόπων διεξαγωγής των Εθνοσυνελεύσεων του Αγώνα
3. Ανάδειξη της Πελοποννήσου ως κέντρο των πολιτικών διεργασιών της Επανάστασης

Σχολιασμός: Η επιλογή του τόπου κάθε Εθνοσυνέλευσης συνδέεται με γεωγραφικά, στρατιωτικά και πολιτικά κριτήρια. Η αμεσότητα της πρόσβασης από όλες τις επαναστατημένες περιοχές, η απόσταση ασφαλείας από τα πολεμικά μέτωπα, η υποδομή του τόπου διεξαγωγής των Εθνοσυνελεύσεων και η προτίμηση κάποιων τόπων έναντι άλλων αποτελούν κάποια από τα παραπάνω κριτήρια.

Απάντηση: Βλ. χάρτη και χρονολόγιο του κεφαλαίου

3.25: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των περιοχών που εκπροσωπούνται στην Α' Εθνοσυνέλευση του Αγώνα
2. Γνώση των περιοχών και του αριθμού εκπροσώπων της κάθε περιοχής αντίστοιχα στην Α& Εθνοσυνέλευση του Αγώνα

Σχολιασμός: Οι αντιπρόσωποι της Πελοποννήσου αν και αρχικά είναι 20 περιορίζονται στους 10. Ο μεγάλος αριθμός των αντιπροσώπων της Ανατολικής Στερεάς οφείλεται στην πρόθεση του Θ. Νέγρη να κυριαρχήσει στην Εθνοσυνέλευση. Οι αντιπρόσωποι των νησιών εκπροσωπούν τα λεγόμενα ναυτικά νησιά (Υδρα, Σπέτσες και Ψαρά). Στο χάρτη, στον αριθμό των αντιπροσώπων των νησιών περιλαμβάνεται και ο αντιπρόσωπος της Κάσου. Μεταξύ των αντιπροσώπων της Δυτικής Στερεάς περιλαμβάνεται ένας εκπρόσωπος των Σουλιωτών, ο Φώτος Μπόμπορης και ένας πληρεξούσιος των Αλβανών Συμμάχων, ο Νάξιος Μάρκος Νταμιράλης, η συμμετοχή του οποίου οφείλεται στη σύναψη συμμαχίας μεταξύ Σουλιωτών και Αλ-

βανών εναντίον του Αλή Πασά. Ο παραπάνω πληρεξούσιος δεν συμμετέχει ενεργά στην Εθνοσυνέλευση λόγω της διάλυσης της Συμμαχίας, εξαιτίας της προσχώρησης των Αλβανών στους Οθωμανούς.

Απάντηση: Η Ανατολική Στερεά εκπροσωπείται με 27 παραστάτες, τα νησιά με 14, η Πελοπόννησος με 10 και η Δυτική Στερεά με 9 παραστάτες.

3.26: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Συσχέτιση του τρόπου ψηφοφορίας με τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος

Σχολιασμός: Στον Εσωτερικό Κανονισμό, σύμφωνα με τα Πρακτικά της Α' Εθνοσυνέλευσης, κάθε μέλος της έχει το δικαίωμα του λόγου, με την άδεια του Προέδρου, για το θέμα που κάθε φορά συζητείται στην ολομέλεια. Οι αποφάσεις, τόσο του Εκτελεστικού όσο και του Βουλευτικού σώματος, παίρνονται με πλειοψηφία. Η ψήφος του Προέδρου βαρύνει περισσότερο μόνο σε περιπτώσεις ισοψηφίας.

Απάντηση: Οι παραστάτες εμφανίζονται να παίρνουν τις αποφάσεις με την αρχή της πλειοψηφίας «δια της ανατάσεως της χειρός».

3.27: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του προοιμίου του Α' Συντάγματος του Αγώνα
  2. Ανάδειξη του τρόπου διακήρυξης της πολιτικής ανεξαρτησίας του ελληνικού έθνους
- Σχολιασμός:** Το Σύνταγμα αποτελεί τον καταστατικό χάρτη κάθε πολιτεύματος και οριοθετεί τα βασικά ζητήματα της πολιτειακής οργάνωσης και λειτουργίας ενός κράτους. Τα ελληνικά Συντάγματα, καρπός κυρίως των ετερόχθονων Ελλήνων και Ευρωπαίων νομομαθών, στηρίζονται στην ευρωπαϊκή, αλλά και τη διεθνή σχετική γνώση και εμπειρία. Η πολιτική ελευθερία του ελληνικού έθνους και η συγκρότηση ενός ευρωπαϊκού τύπου εθνικού κράτους αποτελούν τον κυριότερο στόχο και των τριών Συνταγμάτων του Αγώνα. Το πρώτο Σύνταγμα του Αγώνα διατυπώνει ρητά την πολιτική ανεξαρτησία του ελληνικού έθνους και θέτει τις βάσεις για την αναγνώριση της Ελληνικής Επανάστασης από τη διεθνή κοινότητα. Το Σύνταγμα μεταφράζεται σε ευρωπαϊκές γλώσσες και συντελεί στη διαμόρφωση θετικού κλίματος στην Ευρώπη για τον Αγώνα των Ελλήνων.

Απάντηση: Οι Έλληνες με το Α' Σύνταγμα του Αγώνα διακηρύσσουν την πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία του ελληνικού έθνους.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Κατά τη διάρκεια του Αγώνα πραγματοποιούνται τέσσερις Εθνοσυνελεύσεις: *Επίδαυρος* (1821), *Αστρος* (1823), *Τροιζήνα* (1827), *Άργος* (1829) 2. Οι λόγοι που οδηγούν στη σύγκληση των Εθνοσυνελεύσεων του Αγώνα είναι η ανάγκη συγκρότησης κεντρικής πολιτικής αρχής και η αναγκαιότητα πολιτικής οργάνωσης του Αγώνα.

7. Οι μορφές του '21

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω σημαντικές μορφές του Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Αντιλαμβάνομαι τη συμβολή των στρατιωτικών και των πολιτικών μορφών στην Ελληνική Επανάσταση
- Συνδέω το ρόλο των επωνύμων και ανωνύμων με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

B. Μεθοδολογικά:

Διευρύνω με βάση το φύλο τις κατηγορίες των ιστορικών υποκειμένων

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: κοινωνική ομάδα, ήρωας-ηρωίδα, οπλαρχηγός, πολιτικός, ανώνυμος, επώνυμος

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Συνειδητοποίηση της ηρωικής στάσης των Ελλήνων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Αντίληψη του ρόλου σημαντικών προσώπων, ανδρών και γυναικών, στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα προσφοράς σε εθνικό και κοινωνικό επίπεδο

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.28 & 3.29: έργα τέχνης, πρωτογενείς πηγές - βιογραφικά, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των μορφών του Θ. Κολοκοτρώνη και του Α. Μαυροκορδάτου
2. Γνώση στοιχείων της βιογραφίας τους
3. Ανάδειξη της προσφοράς του Θ. Κολοκοτρώνη και του Α. Μαυροκορδάτου στην Επανάσταση
4. Διεύρυνση της έννοιας του εθνικού ήρωα

Σχολιασμός: Συνήθως οι μορφές του '21 ταυτίζονται με τους στρατιωτικούς ηγέτες της Επανάστασης. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται προσπάθεια για τη διεύρυνση των αναπαραστάσεων των μαθητών και των μαθητριών αναφορικά με τις μορφές του '21. Η προτεινόμενη διεύρυνση είναι σε τρεις κατευθύνσεις. Η μία αφορά στην ένταξη των πολιτικών που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική συγκρότηση του Αγώνα. Η δεύτερη στην ένταξη των γυναικών στην Επανάσταση. Η τρίτη στην ενσωμάτωση των ανώνυμων αγωνιστών, ανδρών και γυναικών, στον Αγώνα.

Απάντηση: Ο Θ. Κολοκοτρώνης οργανώνει και διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις αλλά και συμμετέχει στην πολιτική οργάνωση του Αγώνα. Ο Α. Μαυροκορδάτος συμμετέχει στην πολιτική οργάνωση του Αγώνα και καταλαμβάνει σημαντικές θέσεις στην κεντρική εξουσία, αλλά συμμετέχει και σε στρατιωτικές επιχειρήσεις του Αγώνα.

3.30: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή - βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό &

3.31: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

3.32: έργο τέχνης, - βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό &

3.33: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μορφής της Μ. Μαυρογένους και της Δ. Βισβίτζη
2. Γνώση στοιχείων της δράσης της Μ. Μαυρογένους και της Δ. Βισβίτζη στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας
3. Ανάδειξη της προσφοράς της Μ. Μαυρογένους και της Δ. Βισβίτζη στην Επανάσταση

Σχολιασμός: Η συνεισφορά των γυναικών στην προετοιμασία, την οργάνωση αλλά και τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων αναδεικνύει το σημαντικό ρόλο τους στην Επανάσταση. Το παράδειγμα της Μ. Μαυρογένους και της Δόμνας Βισβίτζη είναι χρήσιμα για να τεθεί συνολικά το ζήτημα στη σχολική τάξη και να αναζητηθούν και άλλες γυναίκες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ιστορία. Η Μπουμπουλίνα, η Δέσπω Τζαβέλα, η Ασήμη Λιδωρίκη, είναι κάποιες από τις επώνυμες Ελληνίδες που προσφέρουν με πολλούς τρόπους στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

Απαντήσεις: 1. Η Μ. Μαυρογένους, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, παροτρύνει ντόπιους και ξένους να συνεισφέρουν στον Αγώνα, βοηθά οικονομικά, συμμετέχει σε πολεμικές επιχειρήσεις. Η Δόμνα Βισβίτζη, κατά

τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, προσφέρει την περιουσία της και συμμετέχει σε πολεμικές επιχειρήσεις. **2.** Μετά το τέλος του Αγώνα στη Μαντώ Μαυρογένους παραχωρείται το αξίωμα της αντιστρατήγου και στη Δόμνα Βισβίζη μια μικρή σύνταξη.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η συμβολή των γυναικών είναι σημαντική και εκδηλώνεται σε πολιτικό, στρατιωτικό και κοινωνικό επίπεδο. **2.** Στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας συμβάλλει πλήθος επώνυμων και ανώνυμων Ελλήνων. Τόσο στη στρατιωτική όσο και στην πολιτική οργάνωση του Αγώνα αποτυπώνεται η συμμετοχή αυτή. Τα πρόσωπα που εμφανίζονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αποτελούν μέρος μόνον του πλήθους των αγωνιστών και αγωνιστριών που αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας.

8. Οι εμφύλιες συγκρούσεις

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία των εμφύλιων συγκρούσεων κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης
- Κατανοώ τους λόγους που οδηγούν στις εμφύλιες συγκρούσεις κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης
- Αντιλαμβάνομαι τις συνέπειες των εμφύλιων συγκρούσεων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

B. Μεθοδολογικά:

Διακρίνω τη διαφορετικότητα των οπτικών γωνιών

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: εμφύλιες συγκρούσεις, τοπικά κέντρα εξουσίας, Γερουσία, ευρωπαϊκή παιδεία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Συνειδητοποίηση της αξίας του διαλόγου για την επίλυση διαφορών
- Αντίληψη των αρνητικών συνεπειών των εμφύλιων συγκρούσεων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.34: γραπτή, πρωτογενής πηγή –

έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των εμφύλιων συγκρούσεων κατά

τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης μέσα από τον ποιητικό λόγο

2. Ανάδειξη του λογοτεχνικού λόγου ως πηγή για την ιστορία

Σχολιασμός: Ο ποιητής Διονύσιος Σολωμός, σύγχρονος με τα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης, στο ποίημα του «Ύμνος εις την ελευθερίαν» (1823) αναφέρεται, ανάμεσα σε άλλα, στις πρώτες εμφύλιες διαμάχες των Ελλήνων για τη διεκδίκηση και κατάληψη της εξουσίας.

Απάντηση: Η Διχόνοια κρατάει το σκήπτρο της εξουσίας, γιατί μ' αυτό δελεάζει τους οπαδούς της. Η διεκδίκηση της εξουσίας οδηγεί σε αντιπαλότητες και εμφύλιες διαμάχες.

3.35: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή –

βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό &

3.36: γραπτή, δευτερογενής πηγή

3.37: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

3.38: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Προσέγγιση μιας περίπτωσης εμφύλιας διαμάχης τα πρώτα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης

2. Γνώση στοιχείων της ζωής του Δ. Υψηλάντη

3. Κριτική αντιμετώπιση των διαφορετικών οπτικών γωνιών των ιστορικών πηγών

Σχολιασμός: Μετά την ανεπιτυχή έκβαση της Επανάστασης στη Μολδοβλαχία ο ρόλος της Φιλικής Εταιρείας περιορίζεται. Ο ερχομός του Δ. Υψηλάντη στην Ελλάδα, ως πληρεξούσιου αρχιστρατήγου της Υπέρτατης Αρχής, διαμορφώνει ένα κλίμα ευφορίας. Το κλίμα αυτό αντιστρέφεται από τα παλαιά κέντρα εξουσίας, όταν ο Δ. Υψηλάντης διεκδικεί απόλυτη εξουσία σε στρατιωτικά και πολιτικά θέματα. Οι διαμάχες στα Βέρβαινα αναδεικνύουν τη σύγκρουση ανάμεσα στις παραδοσιακές ηγετικές ομάδες, όπως είναι οι πρόκριτοι, και το λαό. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται να αναδειχθούν οι διαφορετικές οπτικές γωνίες για τα γεγονότα στα Βέρβαινα.

Απαντήσεις: 1. Η αντίδραση των προκρίτων της Πελοποννήσου στην άφιξη του Δ. Υψηλάντη οδηγεί στην αναχώρησή του από τα Βέρβαινα. Όταν αυτό γίνεται γνωστό, ο λαός ξεσηκώνεται εναντίον των προκρίτων, τους οποίους θεωρεί υπεύθυνους. Ο Θ. Κολοκοτρώνης επιχειρεί να κατευάσει τον εξεγερμένο λαό με σκοπό να διατηρηθεί η ενότητα του Αγώνα. **2.** Στα Βέρβαινα συγκρούονται ο λαός και οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας από τη μεριά αντιμαχόμενων ομάδων με διαφορετικά συμφέροντα και απόψεις. 2. Οι επιπτώσεις των εμφύλιων συγκρούσεων στην Ελληνική Επανάσταση είναι υλικές καταστροφές, ανθρώπινες απώλειες, αλλαγή στάσης των ξένων απέναντι στον Αγώνα, αποπροσανατολισμός από το σκοπό του Αγώνα.

9. Οι σχέσεις με την Ευρώπη:

ο Φιλελληνισμός

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά:

- Γνωρίζω όψεις του φιλελληνικού κινήματος κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης
- Κατανοώ τους λόγους εκδήλωσης του φιλελληνικού κινήματος κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης
- Αντιλαμβάνομαι τη συμβολή των φιλελλήνων στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

B. Μεθοδολογικά:

Επανέρχομαι και διευρύνω την έννοια της ιστορικής πηγής και τη συσχετίζω με διαφορετικές χρήσεις της

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Φιλελληνισμός, φιλέλληνες, εθελοντές, φιλελληνικές οργανώσεις

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα εθελοντισμού και αλληλοβοήθειας

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.39: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Σύνδεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας με το φιλελληνικό κίνημα

Σχολιασμός: Ο Ε. Ντελακρούα παρουσιάζει το έργο του «Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου» το 1826 σε μια έκθεση στο Παρίσι «προς ενίσχυση των Ελλήνων». Πολλοί καλλιτέχνες αυτή την εποχή αντλούν την έμπνευσή τους από την ειδησεογραφία, την ποίηση και τα σχετικά ιστορικά συγγράμματα για την Ελληνική Επανάσταση. Ενδιαφέρονται να αποτυπώσουν τόσο την Ελληνική Αρχαιότητα όσο και τα σύγχρονα επαναστατικά γεγονότα. Μεγάλο ενδιαφέρον γι' αυτούς παρουσιάζει και η καθημερινότητα των Ελλήνων. Ειδικότερα μετά την πτώ-

ση του Μεσολογγίου πολλαπλασιάζονται τα έργα με ελληνική θεματολογία.

Απάντηση: Ο καλλιτέχνης παρουσιάζει την Ελλάδα ως μια νέα, όμορφη και περήφανη γυναίκα που στέκεται στα ερείπια του Μεσολογγίου.

3.40: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των επιχειρημάτων που συνδέουν τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

2. Σύνδεση της φιλελληνικής λογοτεχνικής έκφρασης με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας

Σχολιασμός: Μεγάλη λογοτεχνική και φιλολογική παραγωγή αναπτύσσεται κυρίως σε ευρωπαϊκές χώρες κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Οι φιλελληνικές απόψεις που διατυπώνονται συνδέουν την Ευρώπη με την Ελληνική Αρχαιότητα μέσα από τον Αγώνα των Ελλήνων, οι οποίοι θεωρούνται απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων. Ποιήματα, ωδές, θεατρικά έργα, διηγήματα απηχούν τις θέσεις κυρίως Ευρωπαίων δημιουργών που συγκινούνται από τον Ελληνικό Αγώνα και διαδίδουν τα μηνύματα των επαναστατημένων Ελλήνων. Ο ποιητής Π. Σέλλεϋ αφιερώνει το έργο του «Hellas» στον Α. Μαυροκορδάτο σε ένδειξη «θαυμασμού, συμπάθειας και φιλίας». Το λυρικό δράμα «Hellas» αποτελεί το πρότυπο-ερέθισμα για το ποίημα «Ύμνος εις την ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού.

Απάντηση: Ο Π. Σέλλεϋ επικαλείται την οφειλή του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον πολιτισμό της Ελληνικής Αρχαιότητας. Αναδεικνύει τη σχέση αυτή καθώς θεωρεί ότι οι επιστήμες, οι τέχνες ακόμα και η θρησκεία των Ευρωπαίων κατάγονται από τους Αρχαίους Έλληνες.

3.41: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

& 3.42: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

& 3.43: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση μορφών της φιλελληνικής έκφρασης

2. Γνώση της θεματολογίας που εμπνέει τη φιλελληνική καλλιτεχνική δημιουργία

3. Σύνδεση της καθημερινότητας των Ευρωπαίων με την ανάδειξη του Αγώνα των Ελλήνων

4. Ανάδειξη του ενδιαφέροντος των Ευρωπαίων για την Ελληνική Επανάσταση

Σχολιασμός: Δραστήριες φιλελληνικές επιτροπές, τα κομιτάτα, οργανώνονται σε πολλές χώρες της Ευρώπης και της Β. Αμερικής με πρωτοβουλίες συνήθως γυναικών και ανδρών διανοούμενων, πολιτικών, κληρικών σε

όλη τη διάρκεια του Αγώνα. Τα ανθρωπιστικά και φιλανθρωπικά τους κίνητρα καθορίζουν τις ενέργειές τους και συμβάλλουν αποτελεσματικά στη βοήθεια των επαναστατημένων Ελλήνων. Με εκκλήσεις και εράνους συγκεντρώνουν τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους για τους σκοπούς τους. Τροφοδοτούν το φιλελληνικό τύπο, κινητοποιούν μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, οργανώνουν εκδηλώσεις ηθικής και οικονομικής συμπαράστασης των Ελλήνων.

Απαντήσεις: 1. Οι γυναίκες στην Ευρώπη συμμετέχουν ενεργά στο φιλελληνικό κίνημα. Στη συγκεκριμένη πηγή εμφανίζονται Γαλλίδες να συνεισφέρουν στον έρανο για τον Αγώνα των Ελλήνων. 2. Οι Ευρωπαίοι ενισχύουν οικονομικά τον Αγώνα, ασκούν φιλανθρωπική δραστηριότητα, συμμετέχουν σε εκδηλώσεις με ελληνικά θέματα και εμπνέονται από την Ελληνική Επανάσταση στην καλλιτεχνική τους έκφραση.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι Ευρωπαίοι φιλέλληνες δημοσιεύουν ειδήσεις και άρθρα στο φιλελληνικό τύπο, οργανώνουν εκδηλώσεις, προβαίνουν σε διπλωματικές ενέργειες, δημιουργούν λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά έργα αλλά και αντικείμενα καθημερινής χρήσης. 2. Το φιλελληνικό κίνημα εκδηλώνεται με οικονομική, φιλανθρωπική, διπλωματική βοήθεια, ηθική συμπαράσταση και εθελοντική συμμετοχή στον ένοπλο Αγώνα. Το σημαντικότερο έργο του είναι η κινητοποίηση της κοινής γνώμης και η επιρροή των κυβερνήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων για την εκδήλωση θετικής στάσης για τον Αγώνα των Ελλήνων.

10. Η έκβαση του Αγώνα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω όψεις της έκβασης του Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Αντιλαμβάνομαι την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στην έκβαση του ελληνικού ζητήματος
- Κατανοώ τους λόγους της εμπλοκής των Μεγάλων Δυνάμεων στην έκβαση του ελληνικού ζητήματος
- Κατανοώ τη σημασία της ναυμαχίας του Ναβαρίνου για τον τερματισμό των εχθροπραξιών

B. Μεθοδολογικά:

Αναγνωρίζω τη θέση του δημιουργού της πηγής με βάση το περιεχόμενό της

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Μεγάλες Δυνάμεις, Πρωτόκολλο, Σύμβαση, Ιερά Συμμαχία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη της σημασίας της διεθνούς συμπαράστασης στις εθνικές διεκδικήσεις
- Αποδόμηση του στερεότυπου για τις ευθύνες των ξένων στα εθνικά δίκαια

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.44: γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Τοποθέτηση του ιστορικού γεγονότος στο χώρο
2. Αισθητοποίηση των ναυτικών δυνάμεων που κατευθύνονται στο Ναβαρίνο

Σχολιασμός: Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις στο πλαίσιο της Ιεράς Συμμαχίας (1815) αποτρέπουν κάθε εκδήλωση επαναστατικής ενέργειας στον ευρωπαϊκό χώρο. Στα Συνέδρια του Λάιμπαχ (1821) και της Βερόνας (1822) καταδικάζεται ρητά η Ελληνική Επανάσταση, παρά τις αντιδράσεις της Ρωσίας. Το 1823 η Αγγλία αναγνωρίζει το ελληνικό έθνος ως εμπόλεμο. Οι στάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων σταδιακά διαφοροποιούνται καθώς εμπλέκονται ενεργά στο ελληνικό ζήτημα και το συναρτούν με τα διαφορετικά συμφέροντά τους στην περιοχή. Οι προσπάθειές τους για επίλυση του ελληνικού ζητήματος οδηγούν στην Ιουλιανή Συνθήκη (1827) με την οποία καθορίζεται η μεσολάβηση μεταξύ των εμπόλεμων πλευρών και ο τερματισμός των εχθροπραξιών. Καθόσον διαρκεί η Διάσκεψη του Λονδίνου πλοία των στόλων των τριών Μεγάλων Δυνάμεων πλέουν ήδη στο Ιόνιο πέλαγος και αποτελούν μέσο πίεσης προς την Υψηλή Πύλη για την αποδοχή των ρυθμίσεων.

Απάντηση: Οι Μεγάλες Δυνάμεις αναλαμβάνουν διπλωματική μεσολάβηση μεταξύ των επαναστατημένων Ελλήνων και της Υψηλής Πύλης και στέλνουν πλοία στο Ιόνιο πέλαγος για να πιέσουν την οθωμανική πλευρά.

3.45: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των λόγων σύνταξης του προταθέντος σχεδίου παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων στον πόλεμο μεταξύ των Οθωμανών και των επαναστατημένων Ελλήνων
2. Κατανόηση των λόγων εμπλοκής των Μεγάλων Δυνάμεων στο ελληνικό ζήτημα

Σχολιασμός: Με την υπογραφή του Πρωτο-

κόλλου της Πετρούπολης (1826) μεταξύ Ρωσίας και Αγγλίας συμφωνείται η κοινή δράση των δύο Δυνάμεων για το ελληνικό ζήτημα. Γίνεται λόγος για πρώτη φορά για ελληνική εθνότητα και για συγκρότηση ελληνικού κράτους που θα αναγνωρίζεται με το όνομα Ελλάς. Η κρατική αυτή οντότητα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο κράτος, φόρου υποτελής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, το 1827, επιταχύνεται εξαιτίας της άρνησης της Υψηλής Πύλης να αποδεχθεί τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, της δυσμενούς τροπής των πολεμικών επιχειρήσεων των Ελλήνων και των αντιμαχόμενων συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή.

Απάντηση: Οι Μεγάλες Δυνάμεις δηλώνουν ότι παρεμβαίνουν για να επιτευχθεί ειρήνη, η οποία θα είναι για το καλό της θρησκείας και της ανθρωπότητας και θα παρέχει ηρεμία στην Ευρώπη.

3.46: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση σκηνής της ναυμαχίας στο Ναβαρίνο

2. Συνδέω το περιεχόμενο της ιστορικής πηγής με το δημιουργό της

Σχολιασμός: Η Ιουλιανή Συνθήκη, αν και λάμβανε μέτρα για την κοινή δράση των Μεγάλων Δυνάμεων, δεν όριζε με σαφήνεια τον τρόπο υλοποίησης αυτής της δράσης. Οι στόλοι των Συμμαχικών Δυνάμεων αποφασίζουν να ασκήσουν μεγαλύτερη πίεση στους Οθωμανούς. Αν και δεν υπάρχει άμεση πρόθεση στρατιωτικής δράσης εμπλέκονται σε ναυμαχία στο Ναβαρίνο με καταστροφικές συνέπειες για τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο.

Απάντηση: Ο καλλιτέχνης απεικονίζει με μεγάλη ένταση τη σκηνή της σύγκρουσης των αντίπαλων στόλων. Τα καράβια συγκρούονται μεταξύ τους, φωτιές και καπνοί ξεπηδούν, νεκροί ναύτες στα κατεστραμμένα πλοία και στη θάλασσα φανερώνουν τη σφοδρή ναυμαχία που διεξάγεται.

3.47: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της δύναμης των εμπλεκόμενων στόλων στη ναυμαχία του Ναβαρίνου

2. Σύγκριση των δυνάμεων των αντιμαχόμενων πλευρών

Σχολιασμός: Ο οθωμανικός στόλος εμφανίζει μεγαλύτερη αριθμητική δύναμη σε σχέση με το συμμαχικό στόλο. Αυτό δε βοηθά όμως στη θετι-

κή έκβαση της μάχης για τους Οθωμανούς. Ο συμμαχικός στόλος διαθέτει μεγαλύτερα σε ισχύ και δύναμη πυρός πλοία, εξαιρετική τεχνική κατάρτιση και εμπειροπρόλεμα πληρώματα.

Απάντηση: Ο συμμαχικός στόλος αποτελείται από αγγλικά, γαλλικά και ρωσικά πλοία. Τα περισσότερα πλοία είναι αγγλικά, ακολουθούν τα γαλλικά και με μικρή διαφορά τα ρωσικά.

3.48: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή –

υπόμνημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

Διεύρυνση των αναπαραστάσεων για την απήχηση της ναυμαχίας στο Ναβαρίνο

Σχολιασμός: Η είδηση της ναυμαχίας του Ναβαρίνου προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις στην Ευρώπη, την Ελλάδα, την Αίγυπτο και την Πύλη. Οι φιλελεύθεροι κύκλοι στη Γαλλία, τη Ρωσία και την Αγγλία αντιμετωπίζουν με ενθουσιασμό τη θετική έκβαση της ναυμαχίας του Ναβαρίνου. Οι συντηρητικοί αντίθετα αντιδρούν με σκεπτικισμό σ' αυτή την εξέλιξη. Η Αυστρία, πιστή στις αρχές της Ιεράς Συμμαχίας, κρατά αρνητική στάση στην προοπτική των εξελίξεων στην περιοχή. Ο σουλτάνος αντιδρά αρνητικά και προσπαθεί να διεκδικήσει αποζημιώσεις. Όσο για την Αίγυπτο επιχειρεί να κατανοήσει τη διάσταση αυτής της ήττας.

Απάντηση: Ο απόηχος της ναυμαχίας του Ναβαρίνου είναι θετικός. Η σημαντική απήχηση του γεγονότος στην Ευρώπη εμπνέει τη μουσική σύνθεση «Η ηχώ του Ναβαρίνου», όπως εμφανίζεται και με την παρτιτούρα του μουσικού κομματιού.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Με τη ναυμαχία του Ναβαρίνου μπαίνουν οι βάσεις για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος. Ο σουλτάνος συνθηκολογεί και η Ελλάδα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1830. 2. Οι Μεγάλες Δυνάμεις μεσολαβούν διπλωματικά και στρατιωτικά για την επιτάχυνση των πολιτικών εξελίξεων και την κατάπαυση των εχθροπραξιών.

11. Συνθήκες ζωής κατά τη διάρκεια

του Αγώνα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία για τις συνθήκες ζωής κατά τη διάρκεια του Αγώνα
- Γνωρίζω στοιχεία για τις μετακινήσεις πληθυσμών κατά τη διάρκεια του Αγώνα

- Γνωρίζω τις αντιξοότητες της καθημερινής ζωής στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης
- Κατανώ τις αλλαγές που συντελούνται στην καθημερινή ζωή κατά την επαναστατική και μετεπαναστατική περίοδο
- Κατανώ τη δημιουργία νέων οικισμών εξαιτίας των προσφυγικών μετακινήσεων

Β. Μεθοδολογικά:

Συσχετίζω τα τοπωνύμια με τη φυσιογνωμία του τόπου

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανώ τις ιστορικές έννοιες: προσφυγιά, μετακινήσεις πληθυσμών, πόλεμος, επιδημίες, οικισμός, οικονομική ανάπτυξη, εθνικές γαίες

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη των αρνητικών συνεπειών των πολεμικών συγκρούσεων
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα προσφυγικών πληθυσμών και μεταναστών

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.49: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση μιας οικογένειας στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης
2. Ανάδειξη των αρνητικών συνεπειών των πολεμικών επιχειρήσεων
3. Συσχέτιση της καλλιτεχνικής απόδοσης ενός θέματος με την ιστορική του διάσταση

Σχολιασμός: Θέματα από την Ελληνική Επανάσταση αποτελούν πηγή έμπνευσης για τους ζωγράφους, Έλληνες και ξένους, που δημιουργούν στα μετεπαναστατικά χρόνια. Η αναπαράσταση μαχών αλλά και στιγμών της καθημερινής ζωής που συνδέονται με τον Αγώνα προκαλούν το κοινό αίσθημα και διαμορφώνουν θετική εθνική εικόνα.

Απάντηση: Όσα απεικονίζει ο ζωγράφος στο έργο του συμβαίνουν στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης μετά τη διεξαγωγή μιας πολεμικής επιχείρησης. Το έργο όμως δημιουργείται 15-20 χρόνια αργότερα, το 1845.

3.50 & 3.51: έργα τέχνης, πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της χρωσθέτησης του οικισμού της Ερμούπολης και της Άνω Σύρου
2. Αντίληψη των αλλαγών στο τοπίο
3. Γνώση της θέσης του οικισμού της Ερμούπολης και της Άνω Σύρου
4. Σύνδεση της θέσης του οικισμού της Ερμού-

πολης και της Άνω Σύρου με την τοποθεσία
Σχολιασμός: Η Ερμούπολη είναι ο πρώτος αυτοτελής προσφυγικός οικισμός που δημιουργείται με την πρωτοβουλία των προσφυγικών πληθυσμών που συρρέουν στη Σύρο από περιοχές που συνδέονται με τα επαναστατικά μέτωπα. Η γεωγραφική θέση του νησιού, ο μεγάλος όγκος προσφύγων που κατακλύζουν τα γύρω νησιά και η ασφάλεια που παρέχει το νησί εξαιτίας της ουδέτερης στάσης του στις αρχές της Επανάστασης αποτελούν συγκριτικό πλεονέκτημα για την επιλογή του από μεγάλες ομάδες προσφύγων. Αρχικά οι πρόσφυγες κατευθύνονται στην Άνω Σύρο, αλλά στη συνέχεια σχηματίζουν ένα νέο παραθαλάσσιο οικισμό, την Ερμούπολη.

Απάντηση: Στην πρώτη πηγή εμφανίζεται μόνο ο οικισμός της Άνω Σύρου, ενώ στη δεύτερη πηγή εκτός απ' τον οικισμό της Άνω Σύρου εμφανίζεται και ο νέος παραθαλάσσιος οικισμός της Ερμούπολης.

3.52: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της πληθυσμιακής σύνθεσης της Ερμούπολης
2. Συσχέτιση της δημιουργίας του οικισμού της Ερμούπολης με τις συνέπειες των πολεμικών συγκρούσεων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης
3. Σύνδεση της οικιστικής ανάπτυξης της Σύρου με την εγκατάσταση προσφύγων
4. Γνώση της ονοματοθεσίας του οικισμού της Ερμούπολης
5. Σύνδεση της ονοματοθεσίας του οικισμού της Ερμούπολης με την εμπορική του ανάπτυξη
6. Σύνδεση της ονοματοθεσίας του οικισμού της Ερμούπολης με την Ελληνική Αρχαιότητα

Σχολιασμός: Μεγάλες σε αριθμό προσφυγικές ομάδες με προέλευση τις εμπόλεμες περιοχές μετακινούνται κυρίως προς τα νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο. Στους τόπους εγκατάστασής τους δημιουργούνται αρχικά έντονα κοινωνικά προβλήματα με το ντόπιο πληθυσμό. Σ' αυτό συνηγορεί και η αδυναμία της κεντρικής Αρχής να αντιμετωπίσει τη νέα κατάσταση. Στα χρόνια της διακυβέρνησης του Ι. Καποδίστρια εμφανίζεται η πρώτη συστηματική προσπάθεια αντιμετώπισης του προσφυγικού ζητήματος.

Απαντήσεις: 1. Ο οικισμός της Ερμούπολης δημιουργείται με τη μαζική εγκατάσταση προσφύγων από άλλες περιοχές, οι οποίες έχουν καταστραφεί κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. 2. Ο οικισμός της Ερμούπολης δημιουργείται από πρόσφυγες από

τη Χίο, τα Ψαρά, την Κάσο, τη Σμύρνη, τη Μακεδονία, την Πελοπόννησο και τη Θεσσαλία.

3. Η Ερμούπολη οφείλει την ονομασία της στον Ερμή, το θεό του Εμπορίου, η ιδιότητα του οποίου συνδέεται με την εμπορική δραστηριότητα του νησιού.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η Ερμούπολη δημιουργείται από προσφυγικούς πληθυσμούς που συρρέουν από επαναστατημένες και άλλες εμπόλεμες περιοχές. 2. Οι πολεμικές επιχειρήσεις προκαλούν σημαντικές αλλαγές στην καθημερινή ζωή των επαναστατημένων Ελλήνων. Έχουν ως συνέπεια μεγάλες ανθρώπινες απώλειες και υλικές καταστροφές, επιδημίες, προβλήματα τροφοδοσίας και ανεφοδιασμού, μετακινήσεις πληθυσμών.

12. Η διακυβέρνηση Καποδίστρια

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τους στόχους της πολιτικής του Ι. Καποδίστρια
- Γνωρίζω στοιχεία της διακυβέρνησης του Ι. Καποδίστρια
- Αντιλαμβάνομαι τη σημασία των κυβερνητικών επιλογών του Ι. Καποδίστρια
- Γνωρίζω το Ναύπλιο ως πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους

B. Μεθοδολογικά:

Αναγνωρίζω την αιτιότητα ενός ιστορικού φαινομένου μέσα από ιστορικές πηγές

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Κυβερνήτης, πρωτεύουσα, επενδύσεις, αντιπολίτευση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Κριτική αντιμετώπιση της διαφορετικής άποψης
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.53: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή – γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μορφής του Ι. Καποδίστρια
2. Ανάδειξη άποψης του Ι. Καποδίστρια

Σχολιασμός: Ο Ι. Καποδίστριας με τον ερχομό

του στην Ελλάδα, θεωρείται ο εγγυητής της τάξης και της ασφάλειας, ο εκλεκτός των Μεγάλων Δυνάμεων και ο μεγάλος διπλωμάτης που θα εξασφαλίσει την ελληνική ανεξαρτησία. Βασικός στόχος του έργου του είναι η δημιουργία ενός ενωμένου συγκεντρωτικού κράτους, που θα αποβλέπει στην εξυπηρέτηση των πολλών. Με το έργο του δίνει έμφαση στην αναδιάρθρωση της διοίκησης, την οικονομική ανάπτυξη, την εκπαίδευση, την οργάνωση του στρατού, την καταστολή της πειρατείας, την αναδιοργάνωση των ναυτικών δυνάμεων, τη φροντίδα και την περίθαλψη των προσφύγων και των απόρων.

Απάντηση: Η μεγαλύτερη τιμή για τους ανθρώπους, σύμφωνα με τον Ι. Καποδίστρια, είναι η επιβίωσή τους στην ιστορία μέσω του έργου τους.

3.54: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της πόλης του Ναυπλίου
2. Γνώση της χωροθέτησης της πόλης του Ναυπλίου
3. Προσέγγιση της αιτιότητας ενός ιστορικού φαινομένου μέσα από τις πηγές

Σχολιασμός: Η πόλη του Ναυπλίου αποτελεί σημαντική πόλη τόσο κατά τη ενετοκρατία όσο και την τουρκοκρατία, πρωτεύουσα του Βασιλείου του Μωρέως (Regno de Morea) ως Napoli di Romania και του Σαντζακίου του Μωριά ως Anabolu. Είναι χτισμένη πάνω στη βραχώδη χερσόνησο της Ακροναυπλίας, μια θέση προσιτή αλλά και οχυρή. Οι Ενετοί οχυρώνουν την πόλη με υψηλά τείχη και προμαχώνες που λαμβάνουν την τελική τους μορφή κατά τη Β' Ενετοκρατία (1686-1715). Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης το Ναύπλιο βρίσκεται στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών με συνέπεια μεγάλες ανθρώπινες απώλειες και υλικές καταστροφές. Από το 1822, που επαναστατικά στρατεύματα καταλαμβάνουν το Ναύπλιο, η πόλη συγκεντρώνει πολλούς πρόσφυγες, στρατιωτικά σώματα και κατοίκους άλλων περιοχών στο πλαίσιο ορισμού της πόλης ως έδρας της Κεντρικής Διοίκησης.

Απάντηση: Το Ναύπλιο είναι μια παραθαλάσσια οχυρωμένη πόλη.

3.55: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων επιλογής του Ναυπλίου ως πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους
2. Ανάδειξη στοιχείων της πολιτικής οργάνωσης της Ελληνικής Επανάστασης

Σχολιασμός: Τον Ιανουάριο του 1823 η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας ορίζει το Ναύπλιο για πρώτη φορά ως έδρα της. Η Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας με ψήφισμά της, το 1827, ονοματίζει την πόλη *Καθέδρα* της Κυβέρνησης και της Βουλής.

Απάντηση: Το Ναύπλιο ορίζεται ως πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους το 1827, με ψήφισμα της Γ' Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων.

3.56: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του κτιρίου της πρώτης Βουλής των Ελλήνων
2. Αιτιολόγηση της παρουσίας του κτιρίου της πρώτης Βουλής των Ελλήνων στο Ναύπλιο
3. Ανάδειξη του μνημείου ως πηγή του τοπίου

Σχολιασμός: Ο Ι. Καποδίστριας στο πλαίσιο της οικιστικής ανασυγκρότησης του νεοσύστατου κράτους προχωρά σε πολεοδομικές παρεμβάσεις και στην πρωτεύουσα του κράτους, το Ναύπλιο. Αντιμετωπίζει την ανάγκη πληθυσμιακής αποσυμφόρησης της πρωτεύουσας μεταφέροντας τους άπορους επήλυδες από τα παραπήγματα που διαμένουν μέσα στην πόλη, σε έναν καινούριο οικισμό, στις παρυφές της πόλης, την Πρόνοια. Κατά τη διάρκεια της Καποδιστριακής και Οθωνικής περιόδου χτίζονται και επισκευάζονται πολλά κτίρια της παλιάς πόλης και διαμορφώνεται η μορφή του σημερινού ιστορικού κέντρου του Ναυπλίου.

Απάντηση: Η πόλη του Ναυπλίου ως πρωτεύουσα αποτελεί το πολιτικό και διοικητικό κέντρο του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιούνται και οι συνεδριάσεις της πρώτης Βουλής των Ελλήνων στο Βουλευτικό, σε κτίριο της πόλης που ήταν μουσουλμανικό τζαμί.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Στο Ναύπλιο εδρεύουν και λειτουργούν η Κυβέρνηση και η Βουλή του νέου ελληνικού κράτους. 2. Ο Ι. Καποδίστριας φροντίζει για την αναδιάρθρωση της Διοίκησης, την ανασυγκρότηση του στρατού και του ναυτικού, την ανοικοδόμηση οικισμών, την οικονομία, το εμπόριο και τη δημιουργία ενός ισχυρού κράτους.

13. Η εκπαίδευση

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία της εκπαίδευσης κατά τη

διάρκεια και μετά το τέλος του Αγώνα της Ανεξαρτησίας

- Γνωρίζω τις βασικές όψεις του εκπαιδευτικού συστήματος του νέου ελληνικού κράτους
- Αντιλαμβάνομαι τις δυσκολίες στην οργάνωση της εκπαίδευσης στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης
- Αντιλαμβάνομαι τη διαφοροποίηση της εκπαίδευσης για τα δύο φύλα

B. Μεθοδολογικά:

Συσχετίζω πηγές, αναγνωρίζω διακρίσεις

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: εκπαιδευτικό σύστημα, αλληλοδιδασκτική μέθοδος, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σχολεία κορασίδων

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη του ρόλου της παιδείας και της μόρφωσης στη ζωή των ανθρώπων
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.57: οπτικό ντοκουμέντο, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του σχεδίου ενός σχολικού κτιρίου
2. Γνώση τύπων σχολείων στα χρόνια του Ι. Καποδίστρια

Σχολιασμός: Τα σχέδια του Ι. Καποδίστρια για την εκπαίδευση εφαρμόζονται από τον ίδιο και τους συνεργάτες του με έμφαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (στοιχειώδη) όπου συστηματοποιεί και γενικεύει τη χρήση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ως καταλληλότερης για τα πρωτοβάθμια σχολεία της περιόδου. Λειτουργεί στην Αίγινα από το 1830 πρότυπο σχολείο αλληλοδιδασκτικής με σκοπό την εκπαίδευση και την μετεκπαίδευση αλληλοδιδασκάλων. Μέριμνα του Ι. Καποδίστρια για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελεί η ομοιόμορφη οργάνωσή της, η οποία ουσιαστικά δεν υλοποιείται. Διατηρεί τα *Ελληνικά* σχολεία που λειτουργούν ήδη από την εποχή της Επανάστασης και φροντίζει για την καλύτερη οργάνωσή τους. Στόχος του είναι η ίδρυση *Τυπικών* σχολείων, σύμφωνα με τις σύγχρονες παιδαγωγικές απόψεις της εποχής, στις έδρες των επαρχιών σε αντικατάσταση των *Ελληνικών* σχολείων.

Απάντηση: Στο σχολικό κτίριο συστεγάζονται το Ελληνικό και το Αλληλοδιδασκτικό σχολείο των Μεγάρων.

3.58: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

3.59: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Αντίληψη της σημασίας που αποδίδει ο Ι. Καποδίστριας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Σχολιασμός: Με την έναρξη του Αγώνα, από πολλές πλευρές, λόγιους, πολιτικούς, τοπικές κοινότητες, Διοίκηση, τον Τύπο, διατυπώνεται το αίτημα του *φωτισμού* και της αγωγής του λαού. Παρατηρείται έντονη εκπαιδευτική δράση ελληνικών και ξένων Εταιρειών, που εστιάζεται στην ίδρυση σχολείων, την εξάπλωση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, την έκδοση βιβλίων για σχολική χρήση, τη μόρφωση ελληνοπαίδων στο εξωτερικό. Μεταξύ των φιλελλήνων, που συμμετέχουν στην εκπαιδευτική συγκρότηση του ελληνικού κράτους, ο Ελβετός Ι. Ευνάρδος ενισχύει ηθικά και οικονομικά τον Αγώνα και συμμετέχει στην οργάνωση της οικονομίας, στο πλευρό του Ι. Καποδίστρια. Ο Ι. Καποδίστριας υλοποιεί το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα δίνοντας έμφαση στη στοιχειώδη εκπαίδευση και τη δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης, καθώς πιστεύει ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για οικονομική και κοινωνική πρόοδο. Στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού του έργου φροντίζει για την ανέγερση διάφορων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Προχωρά στην ανέγερση του Ορφανοτροφείου με δωρεές φιλελλήνων, με σκοπό να περιθάλψει και να διαπαιδαγωγήσει τα ορφανά και άπορα παιδιά (αγόρια) του Αγώνα. Στο κτίριο του Ορφανοτροφείου στεγάζονται, μεταξύ άλλων, το αλληλοδιδασκτικό σχολείο, το Αρχαιολογικό Μουσείο, η πρώτη Εθνική Βιβλιοθήκη και το Εθνικό Τυπογραφείο.

Απάντηση: Ο Ι. Καποδίστριας θεωρεί προτεραιότητα της πολιτικής του τη δημόσια εκπαίδευση και ιδιαίτερα την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Σ' αυτή την κατεύθυνση ιδρύει πολλά αλληλοδιδασκτικά σχολεία.

3.60: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του αριθμού μαθητών και μαθητριών που συνεκπαιδεύονται σε δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία
2. Εντοπισμός της διάκρισης του φύλου
3. Σύγκριση του αριθμού των μαθητών και των μαθητριών που συνεκπαιδεύονται σε δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία
4. Ανάδειξη του μικρού αριθμού κοριτσιών σε δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία όπου συνεκπαιδεύονται με αγόρια

5. Προσδιορισμός των περιοχών όπου λειτουργούν αλληλοδιδασκτικά σχολεία στα οποία φοιτούν μαζί αγόρια και κορίτσια

6. Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα ισότητας
Σχολιασμός: Από τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης (1822) αποφασίζεται η εκπαίδευση και για τα δύο φύλα, μέτρο όμως που δεν υλοποιείται. Η εφαρμογή της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας του Ι. Καποδίστρια κάνει σαφή τη διάχυση της εκπαίδευσης, με προτεραιότητα τη στοιχειώδη εκπαίδευση, σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και στα δύο φύλα. Παρ' όλα αυτά παρατηρείται ελάχιστη συμμετοχή των κοριτσιών στις τάξεις των δημόσιων αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Στα δημόσια δευτεροβάθμια σχολεία η συμμετοχή των κοριτσιών είναι ακόμη μικρότερη.

Απάντηση: Οι μαθήτριες είναι σε ποσοστό πολύ λιγότερες στις περιοχές που αναφέρονται στον πίνακα. Το ποσοστό συμμετοχής των κοριτσιών είναι μεγαλύτερο στη νησιωτική χώρα από αυτό της ηπειρωτικής.

3.61: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

3.62: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του χαρακτήρα των πρωτοβουλιών για την ίδρυση αλληλοδιδασκτικών σχολείων για κορίτσια

2. Ανάδειξη στοιχείων του Προγράμματος Σπουδών των αλληλοδιδασκτικών σχολείων για κορίτσια

Σχολιασμός: Το πρώτο Παρθεναγωγείο, με ιδιωτική πρωτοβουλία, ιδρύεται από τη *Φιλόμυσο Εταιρεία των Αθηνών*, το 1825. Κάνει πράξη τις διακηρύξεις της Κεντρικής Διοίκησης του 1822 για εκπαίδευση και για τα δύο φύλα. Οι διακηρύξεις όμως αυτές είναι εξαρχής μετέωρες καθώς για την εκπαίδευση των κοριτσιών οι πρωτοβουλίες ανήκουν κυρίως σε ιδιώτες.

Απαντήσεις: 1. Ιδιώτες όπως η φιλελληνίδα Σοφία ντε Μαρμπούα, η τοπική αυτοδιοίκηση όπως ο Δήμος της Ερμούπολης και η κυβέρνηση του ελληνικού κράτους βοηθούν στην ίδρυση και τη λειτουργία αλληλοδιδασκτικών σχολείων για τα κορίτσια. 2. Η ίδρυση χωριστών αλληλοδιδασκτικών σχολείων για κορίτσια συνδέεται με τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής που α) είναι αρνητικές για την *ανάμειξη* των φύλων β) υποστηρίζουν την κατά φύλο διάκριση του περιεχομένου της εκπαίδευσης, η *εξάσκηση* των μαθητριών στα εργόχειρα αποτελεί έκφραση του διαφοροποιημένου προγράμματος σπουδών.

Σύνθεση

Απάντηση: 1. Αν και ιδρύονται σχολεία, η έλλειψη χρημάτων, δασκάλων και βιβλίων δεν επιτρέπει την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής της Κεντρικής Αρχής. 2. Ο Ι. Καποδίστριας οργανώνει τη στοιχειώδη και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, εκπαιδεύει δασκάλους για τα αλληλοδιδακτικά σχολεία και ασχολείται με την επαγγελματική εκπαίδευση.

14. Οι τελικές ρυθμίσεις

του ελληνικού ζητήματος

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω όψεις των τελικών ρυθμίσεων του Αγώνα της Ανεξαρτησίας
- Αντιλαμβάνομαι την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στη ρύθμιση του ελληνικού ζητήματος
- Κατανώ τη στάση του Ι. Καποδίστριας στη διαμόρφωση των τελικών ρυθμίσεων του ελληνικού ζητήματος

B. Μεθοδολογικά:

Αναγνωρίζω την οπτική γωνία της πηγής

Γ. Ενοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανώ τις ιστορικές έννοιες: ανεξαρτησία, εδαφική ακεραιότητα, εδαφικές διεκδικήσεις, σύνορα, Εγγυήτριες Δυνάμεις

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση στο ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας
- Κριτική αντιμετώπιση της διπλωματίας στη διαχείριση διεθνών θεμάτων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

3.63: έργο τέχνης, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση σκηνής από τη Συνθήκη του Λονδίνου (1832)
2. Γνώση στοιχείων της Συνθήκης του Λονδίνου (1832)
3. Ανάδειξη των Μεγάλων Δυνάμεων ως ρυθμιστών των συνόρων του ελληνικού κράτους

Σχολιασμός: Μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου οι Μεγάλες Δυνάμεις συμμετέχουν σε μια σειρά διπλωματικών διαβουλεύσεων μέσω των οποίων επιχειρούν να προσδώσουν νομική υπόσταση στο νέο κράτος που πρόκειται να δημιουργηθεί. Θεμελιώδη ζητήματα αυτών των διαβουλεύσεων αποτελούν το ζήτημα της κηδεμονίας, του πολιτεύματος και του καθορι-

σμού των συνόρων. Οι διεθνείς εξελίξεις διαμορφώνουν τη στάση κάθε Ευρωπαϊκής Δύναμης και αποτυπώνονται σε διαφορετικές κάθε φορά προτάσεις ως τη τελική ρύθμιση με τη Συνθήκη του Λονδίνου (18/30 Αυγούστου 1832).

Απάντηση: Οι Μεγάλες Δυνάμεις ασχολούνται με τον καθορισμό των συνόρων του νέου ελληνικού κράτους, χωρίς την παρουσία των Ελλήνων.

3.64: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση μέρους των θέσεων του υπομνήματος του Ι. Καποδίστρια
2. Κατανόηση των λόγων αντίδρασης του Ι. Καποδίστρια στις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων
3. Ανάδειξη των επιχειρημάτων του Ι. Καποδίστρια για την υποστήριξη των θέσεων του
4. Αντίληψη των λόγων σύνταξης ενός υπομνήματος

Σχολιασμός: Η διαφαινόμενη ρύθμιση συνόρων για το ελληνικό κράτος ωθεί τον Ι. Καποδίστρια στη σύνταξη του Υπομνήματος στις 11 Σεπτεμβρίου 1828 προς τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων στη Διάσκεψη του Πόρου. Σ' αυτό εκθέτει τις θέσεις του για διεύρυνση των περιορισμένων συνόρων που σχεδιάζονται, στη βάση της ειρήνευσης στην περιοχή και της βιωσιμότητας της ρύθμισης των συνόρων του νέου κράτους.

Απάντηση: Ο Ι. Καποδίστριας αντιδρά στο σχέδιο των Μεγάλων Δυνάμεων γιατί πολλές περιοχές, που οι κάτοικοί τους είναι Έλληνες και έχουν συμμετάσχει στον Αγώνα, μένουν εκτός των καθορισμένων, από τη Συνθήκη, συνόρων. Προβληματίζεται επίσης με τα περιορισμένα σύνορα, σε περίπτωση που όλοι αυτοί, οι εκτός των συνόρων Έλληνες, εισέλθουν στο υπό σύσταση ελληνικό κράτος.

3.65: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό &

3.66: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των εδαφικών διεκδικήσεων του Ι. Καποδίστρια και των τελικών ρυθμίσεων για τα σύνορα από τις Μεγάλες Δυνάμεις
2. Προσδιορισμός των περιοχών που περιλαμβάνονται στο Υπόμνημα του Ι. Καποδίστρια και στο Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1832)

Σχολιασμός: Ο καθορισμός των συνόρων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους γίνεται αντικείμενο της Διάσκεψης του Πόρου (1828), όπου συμμετέχουν οι πρεσβευτές των τριών μεσολα-

βητριών Δυνάμεων στην Υψηλή Πύλη. Ο Ι. Καποδίστριας θεωρώντας τη στιγμή κατάλληλη, εξαιτίας της έναρξης του ρωσοτουρκικού πολέμου (1828-1829) και της άφιξης γαλλικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο, καταθέτει σειρά υπομνημάτων στη Διάσκεψη του Πόρου, όπου προβάλλει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις. Με την πρεσβευτική έκθεση της Διάσκεψης όμως προτείνονται τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας στη γραμμή Παγασητικού – Αμβρακικού κόλπου και περιλαμβάνονται οι περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου, Κυκλάδων, Εύβοιας, και Β. Σποράδων. Ο επίσημος καθορισμός των συνόρων του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους διατυπώνεται στα Πρωτόκολλα του Λονδίνου, το 1830, και το 1832. Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1830, ορίζονται περιορισμένα σύνορα (γραμμή Αχελώου – Σπερχειού, Εύβοια, Σποράδες, Κυκλάδες) για το νέο ελληνικό κράτος. Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το 1832, αποφασίζεται η συνοριακή βελτίωση στη γραμμή Παγασητικού – Αμβρακικού.

Απαντήσεις: 1. Ο Ι. Καποδίστριας διεκδικεί μέρος της Ηπείρου και της Μακεδονίας, τη Θεσσαλία, τις Σποράδες, τη Στερεά Ελλάδα, την Εύβοια, την Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες, την Σάμο την Ικαρία και την Κρήτη. 2. Σύμφωνα με τον καθορισμό των συνόρων, το 1832, μένουν εκτός του ελληνικού κράτους η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, τα νησιά του Ιονίου που ανήκουν στην Αγγλία και τα νησιά του Αιγαίου εκτός των νησιών του Αργοσαρωνικού, της Εύβοιας, των Σποράδων, των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι περιοχές που περιλαμβάνονται στα σύνορα του ελληνικού κράτους το 1832 είναι η Πελοπόννησος, η Στερεά Ελλάδα (γραμμή Παγασητικού – Αμβρακικού), η Εύβοια, οι Σποράδες και οι Κυκλάδες. 2. Οι τελικές ρυθμίσεις του ελληνικού ζητήματος είναι η δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με καθορισμένο πολίτευμα και σύνορα και η προστασία του από τις Εγγυήτριες Δυνάμεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.1: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του χάρτη της βαλκανικής

χερσονήσου κατά το 1833

2. Συσχέτιση του χάρτη της βαλκανικής χερσονήσου κατά το 1833 με τον αντίστοιχο σημερινό

3. Κατανόηση της σημασίας της Ελληνικής Ανεξαρτησίας για το μέλλον της βαλκανικής χερσονήσου

Σχολιασμός: Με τη βοήθεια ενός σημερινού χάρτη των Βαλκανίων επισημαίνεται το καινότομο στοιχείο της δημιουργίας εθνικού κράτους στην περιοχή.

Απάντηση: Στο χάρτη του 1833 δεν εμφανίζονται η Αλβανία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Βουλγαρία, η Κροατία, η Π.Γ.Δ.Μ., η Ρουμανία, η Σερβία και η Σλοβενία.

1. Το πολίτευμα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

Α. Δηλωτικά

- *Γνωρίζω* την εξέλιξη του πολιτεύματος κατά το 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα
- *Γνωρίζω* τα σημαντικότερα πολιτικά κινήματα που εκδηλώνονται κατά την περίοδο αυτή
- *Αντιλαμβάνομαι* το ρόλο των πολιτικών κινήματων στη διαμόρφωση του πολιτεύματος

Β. Μεθοδολογικά

Αξιολογώ τις πηγές και *αντλώ* ιστορικές πληροφορίες

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και *κατανοώ* τις ιστορικές έννοιες: Σύνταγμα, κίνημα, απόλυτη μοναρχία, συνταγματική μοναρχία, βασιλευσμένη δημοκρατία, έξωση, συλλαλητήριο, κοινοβουλευτικό σύστημα, αρχή της δεδηλωμένης

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια δημοκρατικής συνείδησης
- Διαμόρφωση ενεργητικής στάσης απέναντι στα κοινά

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.2: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συνδυασμός τίτλου κειμένου, περιεχομένου, χρονολογίας και εντύπου δημοσίευσης
2. Ανάδειξη του τίτλου που αποδίδεται στον Όθωνα

Σχολιασμός: Το πρώτο Σύνταγμα που προκύπτει από το κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 περιλαμβάνει 107 άρθρα και καθιερώνει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η εκτελεστική εξουσία παραμένει όμως στην ευθύνη του βασιλιά και ασκείται από τους υπουργούς.

Αποτέλεσμα της σχετικής διάταξης είναι οι λεγόμενες *αυλικές* κυβερνήσεις. Ο βασιλιάς παύει και διορίζει τους υπουργούς χωρίς την έγκριση της Βουλής.

Απαντήσεις: 1. Στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης δημοσιεύεται το Σύνταγμα του 1844. 2. Ο τίτλος που αποδίδεται στον Όθωνα είναι «Όθων ελέω Θεού Βασιλεύς της Ελλάδος» δηλ. Όθωνας, βασιλιάς της Ελλάδας με τη θέληση του Θεού.

4.3: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Προσδιορισμός ενός πολιτικού γεγονότος
2. Εννοιολόγηση του όρου «κίνημα»
3. Αισθητοποίηση του χώρου και των κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν στο Κίνημα

Σχολιασμός: Το Κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, πραγματοποιείται μπροστά στα ανάκτορα, στη σημερινή πλατεία Συντάγματος, με αίτημα την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα. Το πολιτικό γεγονός της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 αποδίδεται άλλοτε ως κίνημα, άλλοτε ως επανάσταση και ενίοτε ως εξέγερση. Προσφέρεται για εννοιολογική αποσαφήνιση. Εδώ επιλέγεται ο όρος «κίνημα» για να διαχωριστεί από την «επανάσταση» που συνιστά ριζική ανατροπή και από τον όρο «εξέγερση» που χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εποχής για τις αλύτρωτες περιοχές καθώς και για τον αντιοθωνικό αγώνα της περιόδου 1859-1862.

Απαντήσεις: 1. Η πηγή αναφέρεται στο Κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843. 2. Οι ομάδες που απεικονίζονται είναι πολίτες, κληρικοί και στρατιωτικοί.

4.4: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του πολιτικού γεγονότος της έξωσης του βασιλικού ζεύγους ως αποτέλεσμα της λαϊκής κινητοποίησης
2. Εντοπισμός των κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν στην εξέγερση κατά του Όθωνα

Σχολιασμός: Οι βασιλικές παρεμβάσεις στο σχηματισμό των κυβερνήσεων ευνοούν, από το 1859 και έπειτα, τη δημιουργία ενός αντιοθωνικού ρεύματος στο οποίο εντάσσεται η παλαιά πολιτική ηγεσία, νέοι πολιτικοί, στρατιωτικοί, φοιτητές και ο Τύπος. Η σύγκρουση παίρνει χαρακτήρα πολεμικής αναμέτρησης ανάμεσα στις κυβερνητικές δυνάμεις και στους επαναστάτες και οδηγεί στην κατάργηση της βασιλείας του Όθωνα και στην έξωση του βασιλικού ζεύγους από την Ελλάδα.

Απάντηση: Η πηγή αναφέρεται στον αντιοθω-

νικό αγώνα, στην εκθρόνιση του Όθωνα και την έξωση του βασιλικού ζεύγους το 1862.

4.5: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Προσδιορισμός των φορέων του κοινοβουλευτικού βίου κατά την οθωνική περίοδο
2. Γνώση των κομμάτων της εποχής
3. Ανάδειξη του ρόλου των Μεγάλων Δυνάμεων στην πολιτική ζωή της χώρας κατά την οθωνική περίοδο

Σχολιασμός: Η συγκέντρωση των εξουσιών στο πρόσωπο του Όθωνα και η προσπάθειά του για τον περιορισμό της δύναμης των κομμάτων χαρακτηρίζουν την κοινοβουλευτική ζωή της περιόδου. Το «Αγγλικό», το «Γαλλικό» και το «Ρωσικό» κόμμα έχουν τις ρίζες τους στη περίοδο του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και διατηρούν στενές σχέσεις με τις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αθήνα. Τα τρία κόμματα είναι προσωποπαγή και οργανώνονται γύρω από σημαντικούς πολιτικούς της εποχής που εξυπηρετούν ίδια συμφέροντα στο κυνήγι της εξουσίας και των αξιωμάτων.

Απαντήσεις: 1. Βασιλιάς, κορώνα, παλάτι, αυλή, ανάκτορα. 2. Τα πολιτικά κόμματα της εποχής είναι το «Αγγλικό», το «Γαλλικό» και το «Ρωσικό». 3. Οι Μεγάλες Δυνάμεις είναι η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία.

4.6: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μαζικότητας του συλλαλητηρίου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909
2. Γνώση στοιχείων του συλλαλητηρίου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909
3. Συσχέτιση της σύνθεσης των συγκεντρωμένων κατά το συλλαλητήριο της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909 με την αντίστοιχη της κινητοποίησης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843
4. Εμβάθυνση στην έννοια «κίνημα»
5. Πραγμάτευση της έννοιας της αλλαγής

Σχολιασμός: Το συλλαλητήριο της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909 οργανώνεται από το Σύνδεσμο Συντεχνιών της πρωτεύουσας σε συνεργασία με τους στρατιωτικούς του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Θεωρείται ως η πιο μαζική διαδήλωση της εποχής. Οι διαδηλωτές συγκεντρώνονται αρχικά στο Πεδίο του Άρεως και κατευθύνονται στη συνέχεια στην πλατεία Συντάγματος, από όπου και το οπτικό ντοκουμέντο. Τα αιτήματά τους ακολουθούν αυτά του Στρατιωτικού Συνδέσμου με έμφαση στην εξυγίανση του πολιτικού βίου, στη φορολόγηση της πλουτοκρατίας

και στην ελάφρυνση των λαϊκών τάξεων.

Απαντήσεις: 1. Στην οπτική πηγή εικονίζεται η διαδήλωση της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909. 2. Οι αλλαγές στη σύνθεση των συγκεντρωμένων εντοπίζονται σε δύο επίπεδα. Πρώτον στον τρόπο ένδυσης των συγκεντρωμένων και δεύτερον στις ομάδες πληθυσμού που συμμετέχουν. Ο τρόπος ένδυσης των συγκεντρωμένων στην πηγή [4.6] απεικονίζεται δυτικότερος σε αντίθεση με αυτόν της πηγής [4.3] που είναι παραδοσιακός με τη φουσανέλα, το τσαρούχι και το φέσι. Στο δεύτερο επίπεδο οι ομάδες πληθυσμού που εμφανίζονται στην πηγή [4.3] είναι αποκλειστικά αντρικές σε αντίθεση με την πηγή [4.6] όπου διακρίνονται και λίγες γυναίκες.

4.7: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση αιτημάτων του Στρατιωτικού Συνδέσμου
2. Σύνδεση της πολιτικής ζωής με τις διεκδικήσεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου
3. Γνώση βασικών προβλημάτων της κοινωνίας της εποχής

Σχολιασμός: Το Κίνημα στο Γουδί εκδηλώνεται το 1909 στο περιβάλλον της ταπείνωσης που νιώθουν οι Έλληνες για την ήττα τους στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Σημειώνεται ένα χρόνο μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, το 1908, για την αναγέννηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Απάντηση: Τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου (αυτά που αναφέρονται στην πηγή) είναι η απομάκρυνση του παλατιού από τη διοίκηση του στρατεύματος, η έντιμη διοίκηση, η αμερόληπτη δικαιοσύνη, η βελτίωση της εκπαίδευσης, η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη, η ανόρθωση της οικονομίας για τη βελτίωση της ζωής των πολιτών και η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών.

4.8: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Καλλιέργεια συνδυαστικής ικανότητας άγνωσης των πηγών
2. Αποκωδικοποίηση μηνυμάτων οπτικών ντοκουμέντων, π.χ. «Αναγέννηση», σε συνδυασμό με την πηγή [4.7]

Σχολιασμός: Το ντοκουμέντο εμφανίζει τις προσδοκίες που εκφράζονται αναφορικά με το Κίνημα στο Γουδί στην προοπτική εκδημοκρατισμού, εξομάλυνσης του κοινοβουλευτικού βίου, εξυγίανσης της πολιτικής ζωής και γενικά

της *Αναγέννησης* της Ελλάδας της εποχής.

Απαντήσεις: 1. Ο δημιουργός απεικονίζει το Κίνημα στο Γουδί με θετικό και φιλόδοξο τρόπο. Η Ελλάδα κρατάει τη σημαία της Αναγέννησης, σκοτώνει ένα τέρας (παλαιοκομματική συναλλαγή) και επευφημείται από πλήθος ανθρώπων. 2. Συμμετέχει ο στρατός και ο λαός.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το πολίτευμα στην Ελλάδα από απόλυτη μοναρχία γίνεται συνταγματική βασιλεία και καταλήγει σε βασιλευομένη δημοκρατία. 2. Τα κινήματα που χαρακτηρίζουν την πολιτική ζωή του ελληνικού κράτους της αντίστοιχης περιόδου είναι το κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, η εξέγερση για την έξωση του Όθωνα και το Κίνημα στο Γουδί.

2. Το εθνικό ζήτημα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τα στάδια της εθνικής ολοκλήρωσης κατά τον 19^ο αιώνα
- Γνωρίζω τη σημασία και τις δυσκολίες του εθνικού ζητήματος κατά το 19^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να απαντώ σε ερωτήματα μέσα από τις ιστορικές πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Μεγάλη Ιδέα, αλυτρωτισμός, προσάρτηση, εθνική ολοκλήρωση, Μακεδονικός Αγώνας

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Κατανόηση των δυσκολιών της πραγμάτωσης των εκάστοτε εθνικών στόχων και σύνδεσή τους με πολλούς παράγοντες
- Αντίληψη της σημασίας της συγκυρίας και του βάρους του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων
- Αναγνώριση των εθνικών δικαίων και των άλλων λαών

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.9: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της έννοιας της εθνικής ολοκλήρωσης
2. Σύνδεση των χρονολογιών με τους γεωγραφικούς χώρους
3. Διάκριση χρονολογιών του 19^{ου} αιώνα από αυτές του 20^{ου} αιώνα

4. Επισήμανση της διαφορετικότητας των χρόνων προσάρτησης ανά περιοχή

Σχολιασμός: Η περιοδολόγηση της ελληνικής ιστορίας υποβάλλει την ταύτιση πολλών περιοχών του ελληνικού κράτους που παραμένουν αλύτρωτες με τα πρώτα σύνορα. Η ταύτιση δημιουργεί ιστορική σύγχυση και υποτάσσει την ιστορία του τόπου στη γενική περιοδολόγηση. Η δραστηριότητα επιτρέπει τη διάκριση γενικής και τοπικής ιστορίας και αποκαθιστά εν μέρει τη λανθασμένη ιστορική ταύτιση. Η ουσιαστική αποκατάσταση γίνεται με την υλοποίηση σχεδίου εργασίας στην τοπική ιστορία.

Απάντηση: Τα στάδια της εθνικής επέκτασης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είναι: α) 1832: Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Εύβοια, Κυκλάδες, νησιά του Αργοσαρωνικού, β) 1864: Επτάνησα, γ) 1881: Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου (περιοχή Άρτας).

4.10: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αναζήτηση της ταυτότητας της ιστορικής πηγής
2. Συλλογή δεδομένων από την ιστορική πηγή
3. Σύνδεση των δεδομένων με την ταυτότητα της ιστορικής πηγής
4. Κατανόηση μιας από τις βασικές πτυχές του αλυτρωτισμού, των ανταγωνιστικών εθνικών βλέψεων στις παραμεθόριες περιοχές

Σχολιασμός: Οι ιστορικές πληροφορίες που εμπεριέχονται σε μια ιστορική πηγή σχετίζονται άμεσα με το δημιουργό και το χρόνο δημιουργίας της. Αν, για παράδειγμα, ο δημιουργός της πηγής δεν ήταν ο Ι. Δραγούμης, από τους πρωταγωνιστές του Μακεδονικού Αγώνα, πιθανότατα να είχαμε άλλες ιστορικές πληροφορίες. Η δραστηριότητα επιτρέπει τη συσχέτιση της πληροφορίας με την οπτική γωνία του δημιουργού της πηγής.

Απαντήσεις: 1. Δημιουργός της πηγής είναι ο Ί. Δραγούμης, ανώτατος διπλωματικός υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας. 2. Η πηγή δημιουργείται το 1908, με τη λήξη του Μακεδονικού Αγώνα. 3. Τα στοιχεία είναι: «πολλοί λαοί βρίσκονται γύρω μας», «οι τρεις πρώτοι είναι ελληνικοί», το όνομα του δημιουργού και η ιδιότητά του. 4. Εντοπίζονται στο χάρτη η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, η Αλβανία και η Σερβία. 5. Ο δημιουργός απευθύνεται στους σκλαβωμένους ή αλλιώς αλύτρωτους και στους ελεύθερους Έλληνες. Στα 1908, οι αλύτρωτοι Έλληνες είναι περισσότεροι από τους υπηκόους του ελληνικού κρά-

τους. 6. Οι απόψεις του Ι. Δραγούμη απηχούν τις ελληνικές θέσεις για το ζήτημα της διεκδίκησης των περιοχών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη βαλκανική χερσόνησο και συνδέονται με την καταγωγή του και τη δράση του στον Μακεδονικό Αγώνα.

4.11: πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Αντίληψη του τρόπου με τον οποίο προσδιορίζονται οι πληθυσμοί: θρησκευτική αναφορά και όχι εθνική
2. Συσχέτιση της πληροφορίας με την πηγή προέλευσης

Σχολιασμός: Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αλλά και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο προσδιορισμός των πληθυσμών γίνεται συχνά με βάση το θρήσκευμα και όχι την εθνικότητα. Το θρήσκευμα προσδιορίζει σαφώς την ταυτότητα στην ελληνοτουρκική αντιπαράθεση όχι όμως και στους βαλκανικούς εθνικισμούς καθώς οι Βαλκάνιοι όχι μόνον είναι χριστιανοί στην πλειοψηφία τους αλλά και ορθόδοξοι.

Απαντήσεις: 1. Οι πληθυσμοί που κατοικούν στη Θεσσαλία είναι Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι. Ορίζονται με βάση το θρήσκευμα. 2. Η πηγή αυτών των πληροφοριών είναι επίσης μες στατιστικές του ελληνικού κράτους.

4.12 χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό &

4.13: πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αναγνώριση της πολυεθνικότητας των περιοχών που διεκδικεί το ελληνικό κράτος
2. Κατανόηση των δυσκολιών που παρουσιάζει η προσάρτηση πολυεθνικών περιοχών
3. Σημείωση της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου στις περιοχές που λειτουργούν σχολεία
4. Αισθητοποίηση της έννοιας «Βιλαέτι»

Σχολιασμός: Το ελληνικό στοιχείο υπερέχει στις πόλεις όπου είναι συγκεντρωμένοι πληθυσμοί με εμπορικές, βιοτεχνικές δραστηριότητες και καλή σχέση με τα γράμματα. Αντίθετα το βουλγαρικό στοιχείο εντοπίζεται περισσότερο σε αγροτικές περιοχές και σε πληθυσμούς που έχουν μικρή σχέση με την εκπαίδευση. Η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου όπως εμφανίζεται στα ραβδογράμματα είναι κατά συνέπεια σχετική του παραπάνω φαινομένου. Στη βόρεια Μακεδονία υπερτερούν τα βουλγαρικά σχολεία ενώ στη νότια τα ελληνικά.

Απάντηση: Ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών/τριών μαρτυρεί την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στα Βιλαέτια Μοναστηρίου

και Θεσσαλονίκης, στις περιοχές όπου λειτουργούν σχολεία.

4.10-4.13

Απάντηση: Σύμφωνα με τις μαρτυρίες οι περιοχές που είναι κοντά στα ελληνικά σύνορα του 1864 και του 1881 κατοικούνται και από χριστιανούς - Βουλγάρους, Σέρβους, Ρουμάβους - από Μουσουλμάνους και Εβραίους.

4.14 γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Κατανόηση της εθνικής ρευστότητας στην περιοχή της Μακεδονίας
2. Γνώση των διεκδικητών της Μακεδονίας στο τέλος του 19^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Η διεκδίκηση της Μακεδονίας από τους Έλληνες προσανατολίζεται στη διαφύλαξη της πατριαρχικής ταυτότητας του θρησκευματος και από τους Βούλγαρους στον προσεταιρισμό εξαρχικών. Εξαρχικοί αποκαλούνται όσοι ανήκουν στη βουλγαρική εκκλησία [Εξαρχία], ενώ πατριαρχικοί όσοι υπάγονται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Η δήλωση της εκκλησίας υποδηλώνει και την εθνικότητα, καθώς όσες περιοχές ανήκουν στη δικαιοδοσία της βουλγαρικής εκκλησίας ενδέχεται να κριθούν υπέρ της Βουλγαρίας σε επικείμενο διακανονισμό της Μακεδονίας. Αντίθετα η αποδοχή της πατριαρχικής εκκλησιαστικής διοίκησης υποδηλώνει την ελληνική εθνικότητα.

Απάντηση: Τη Μακεδονία διεκδικούν οι Έλληνες και οι Βούλγαροι.

4.15 γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

Γνώση στοιχείων του Μακεδονικού Αγώνα

Σχολιασμός: *Μακεδονικός Αγώνας:* είναι ο αγώνας των Ελλήνων να διατηρηθεί και να ενισχυθεί η ελληνικότητα στη Μακεδονία έτσι ώστε να κερδηθεί υπέρ του ελληνικού κράτους στις επικείμενες ρυθμίσεις.

Απάντηση: Η κύρια φάση του Μακεδονικού Αγώνα, 1904-1908, διαρκεί τέσσερα χρόνια.

4.16 έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή -

βιογραφικό, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μορφής του Παύλου Μελά
2. Γνώση στοιχείων της ζωής του Παύλου Μελά
3. Ανάδειξη της δράσης του Παύλου Μελά στο Μακεδονικό Αγώνα

Σχολιασμός: Το ελληνικό κράτος αργεί να παρέμβει στην κατάσταση που διαμορφώνεται υπέρ της Βουλγαρίας στη Μακεδονία. Με το θάνατο του Παύλου Μελά ενισχύεται η δράση του Μακεδονικού Κομιτάτου, που έχει συγκροτηθεί στην Αθήνα, το οποίο καταφέρει τελικά να αναστρέψει, μέσα στην τετραετία 1904-1908, την παραπάνω κατάσταση στη Μακεδονία.

Απάντηση: Ο Παύλος Μελάς συγκροτεί ένοπλα σώματα και αναλαμβάνει τη διοίκηση των αντάρτικων ελληνικών δυνάμεων στη Δυτική Μακεδονία. Ο θάνατός του συγκλονίζει το πανελλήνιο και προκαλεί κινητοποίηση υπέρ του Μακεδονικού Αγώνα.

4.17 γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Αναγνώριση της συμβολής των Κρητών στο Μακεδονικό Αγώνα

2. Γνώση στοιχείων του Μακεδονικού Αγώνα

Σχολιασμός: Ομάδες Κρητών, καθώς και εθελοντές από άλλες περιοχές, ενισχύουν τα σώματα των Ελλήνων ανταρτών – μακεδονομάχων. Οι Κρήτες γενικά σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα βρίσκονται στην εμπροσθοφυλακή των εθνικών εξεγέρσεων. Με την εμπειρία που διαθέτουν από τα επαναστατικά κινήματα στην Κρήτη για την Ένωση της με την Ελλάδα συμβάλλουν σημαντικά στον Μακεδονικό Αγώνα.

Απάντηση: Οι Κρήτες αναλαμβάνουν ένοπλη δράση στον Μακεδονικό Αγώνα.

4.18 οπικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη:

1. Αισθητοποίηση σώματος μακεδονομάχων του Μακεδονικού Αγώνα

2. Ανάδειξη στοιχείων οργάνωσης των ελληνικών σωμάτων κατά το Μακεδονικό Αγώνα

Σχολιασμός: Τα ένοπλα σώματα, μακεδονομάχοι, που δρουν στη Μακεδονία συγκροτούνται από ντόπιους κατοίκους και εθελοντές από άλλες περιοχές. Μάχονται εναντίον των Βουλγάρων ανταρτών, κομιτατζήδων, που δρουν στην περιοχή, και περιορίζουν τη δράση τους.

Απαντήσεις: 1. Στη φωτογραφία απεικονίζεται το σώμα μακεδονομάχων του Κ. Μαζαράκη-Αιινιάν. 2. Το σώμα μακεδονομάχων του Κ. Μαζαράκη είναι ντυμένο ομοιόμορφα και φέρει οπλισμό.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Με αργά βήματα, σε συνθήκες δύσκολες και ανταγωνιστικές, τα εθνικά σύνορα διευρύνονται στα 1864 με την Ένωση των Επτανήσων, στα 1881 με την προσάρτηση της

Θεσσαλίας και τμήματος της Ηπείρου. Ωστόσο μεγάλο μέρος των εδαφών που είναι σήμερα ελληνικά παραμένουν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, αλύτρωτα. 2. Η εδαφική ολοκλήρωση του ελληνικού κράτους καθορίζεται από τις δυνατότητές του στο στρατιωτικό, διπλωματικό και οικονομικό επίπεδο, από το γενικό συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή, από τη συγκυρία, από την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων, από τους άλλους βαλκανικούς λαούς. Καθορίζεται επίσης από την έλλειψη ρεαλιστικού και συγκεκριμένου προγράμματος και πολιτικής συμμαχιών.

3. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους άλλους

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τους παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση της Ελλάδας με τον υπόλοιπο κόσμο
- Αντιλαμβάνομαι το Ανατολικό Ζήτημα και το ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων για την επίλυσή του

B. Μεθοδολογικά

Μαθαίνω να αξιοποιώ τους χάρτες και τις γεωλοιογραφίες ως ιστορικές πηγές

Γ. Ενωσιολογικά

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: συνθήκες, οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, εξάρτηση, Ανατολικό Ζήτημα, συμφέροντα

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Κατανοώ ότι τα «εθνικά δίκαια» δεν είναι δεδομένα, αυτονόητα, μονοσήμαντα. Συνδέονται με τα εθνικά δίκαια των άλλων και τον εκάστοτε συσχετισμό δυνάμεων.

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.19: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση σκηνής της Διάσκεψης στο Συνέδριο του Βερολίνου
2. Γνώση στοιχείων του Συνεδρίου του Βερολίνου

Σχολιασμός: Αν και η ενότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχει κλονιστεί με την αναγνώριση της αυτονομίας των Σέρβων και τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, η «οθωμανική ειρήνη» επιβάλλει έως το 1875 ένα αμετακίνητο εδαφικό καθεστώς. Οι βαλκανικοί εθνικισμοί, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής Μεγάλης Ιδέας, παραμένουν οράματα και όχι σχέδια συγκεκριμένης δράσης. Οι εθνικές βλέψεις συγκρούονται σε μια αυτοκρατορία που προστατεύεται από

ανταγωνιστικά ευρωπαϊκά συμφέροντα. Η βαλκανική κρίση του 1875 και ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 πλήττουν ουσιαστικά το δόγμα της ακεραιότητας και σηματοδοτούν τη λήξη της συναίνεσης των ευρωπαϊκών Δυνάμεων για τη διατήρηση του status quo στα Βαλκάνια. Οι τελικές ρυθμίσεις αποφασίζονται στο Συνέδριο του Βερολίνου. Με την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων η Ελλάδα καλείται στο Συνέδριο του Βερολίνου να εκθέσει τις απόψεις της. Δεν εκπροσωπείται όμως ως τακτικό μέλος. Απουσιάζουν επίσης τα άλλα βαλκανικά κράτη.

Απαντήσεις: 1. Το θέμα που απασχολεί τους συνέδρους είναι η ρύθμιση των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. 2. Οι χώρες, οι οποίες εκπροσωπούνται στο Συνέδριο είναι η Γερμανία, η Αυστροουγγαρία, η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, η Ιταλία, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

4.20: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γεωγραφικός εντοπισμός των ρυθμίσεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου
2. Γνώση στοιχείων των ρυθμίσεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου

Σχολιασμός: Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου πραγματοποιείται με τη λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877–1878 και την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η δημιουργία μιας Μεγάλης Βουλγαρίας - έστω και υπό την επικυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - που αποφασίζεται με τη στήριξη της Ρωσίας, πλήττει ευθέως τα ελληνικά συμφέροντα και προκαλεί μεγάλες αντιδράσεις και πολιτική κρίση στο ελεύθερο κράτος. Η κυβέρνηση και ο πολιτικός κόσμος κατηγορείται για την άψογο στάση που τηρεί κατά τη διάρκεια της βαλκανικής κρίσης. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου τροποποιείται δυσμενώς για τη Βουλγαρία στο Βερολίνο και δεν ισχύει.

Απαντήσεις: 1. Με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δημιουργείται η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Ρουμανία και η Βουλγαρία. 2. Ο ελληνικός αλυτρωτισμός πλήττεται από τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου γιατί περιοχές όπως η Μακεδονία και η Θράκη, οι οποίες είναι στις άμεσες διεκδικήσεις της Ελλάδας, περνούν στη Βουλγαρία.

4.21: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συσχέτιση των ρυθμίσεων του Συνεδρίου

του Βερολίνου με αυτές της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου

2. Συσχέτιση των αλλαγών με τα ελληνικά συμφέροντα

3. Κατανόηση της ιστορικής έννοιας της μεταβολής και της ομοιότητας

Σχολιασμός: Οι Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως η Αγγλία και η Αυστροουγγαρία επανέρχονται στις διευκολύνσεις που παρέχει η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στη Ρωσία για την κάθοδό της προς το Αιγαίο μέσω της Βουλγαρικής Ηγεμονίας. Το ζήτημα των ρωσικών προνομίων από τη Συνθήκη επαναφέρει τα σύνορα της Βουλγαρίας, για τα οποία έχουν ήδη προκληθεί πολλές αντιδράσεις. Έτσι ακυρώνεται η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και αντικαθίσταται με τη Συνθήκη του Βερολίνου. Μ' αυτήν περιορίζονται τα βουλγαρικά σύνορα και δημιουργείται η Βουλγαρία, υπό την επικυριαρχία της Υψηλής Πύλης και μια αυτόνομη οθωμανική επαρχία, η Ανατολική Ρωμυλία. Αυτήν την επαρχία προσαρτά το 1885 η Βουλγαρία.

Απαντήσεις: 1. Με τη Συνθήκη του Βερολίνου η Ρωσία προσαρτά την περιοχή της Βεσσαραβίας που ανήκε στη Ρουμανία, η Σερβία προσαρτά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας, περιορίζονται τα σύνορα της Βουλγαρίας και αναγνωρίζεται η Ανατολική Ρωμυλία ως αυτόνομη οθωμανική επαρχία. Η Ελλάδα προσαρτά τη Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. 2. Σαφώς και είναι θετικές οι ρυθμίσεις της Συνθήκης του Βερολίνου σε σχέση με αυτές της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, καθώς η Μακεδονία επανέρχεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και άρα είναι και πάλι διεκδικήσιμη. Αντίθετα ανησυχία υπάρχει για την Ανατολική Ρωμυλία, την οποία και προσαρτά αργότερα, το 1885, η Βουλγαρία.

4.22: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι της εποχής βλέπουν το Ανατολικό Ζήτημα

2. Αξιοποίηση της γεωιογραφίας ως ιστορική πηγή

Σχολιασμός: Η επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Τα ανταγωνιστικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, η αναποφασιστικότητα και ο φόβος για το «μέλλει γενέσθαι» αναφορικά με την ακεραιότητα ή το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι ανταγωνιστικοί βαλκανικοί εθνικισμοί, η συνύπαρξη πληθυσμών διαφορετικού θρησκευ-

ματος, γλώσσας και ταυτότητας, διαμορφώνουν μια αλληλουχία παραγόντων που καθιστά την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος εξαιρετικά σύνθετη. Το κουβάρι όσο ξετυλίγεται, όσο δηλαδή αναζητούνται λύσεις, γεννιέται σειρά προβλημάτων που επίσης οφείλουν να λυθούν. Η Ρωσία είναι καθοριστικός ρυθμιστής των αποφάσεων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Μεγάλη Δύναμη της περιοχής και με ανταγωνιστικά συμφέροντα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι η χώρα που υποστηρίζει το διαμελισμό του οθωμανικού κράτους. Παράλληλα, επιθυμεί αυτόνομη πρόσβαση στο Αιγαίο πέλαγος.

Απαντήσεις: 1. Στη γεωιογραφία το Ανατολικό Ζήτημα αναπαρίσταται με κουβάρι που φέρει τον τίτλο «Oriental Question» (Ανατολικό Ζήτημα). Το κουβάρι λειτουργεί σημειολογικά για να αποδώσει το μπλέξιμο, το δυσεπίλυτο δηλαδή του ζητήματος. 2. Οι Δυνάμεις που μπλέκονται είναι: η Ρωσία, η Αγγλία και η Αυστρία.

4.23: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της ουδέτερης στάσης της Ελλάδας στη βαλκανική κρίση του 1875-1878

2. Έμφαση στον καθοριστικό ρόλο της Ευρώπης για τη διατήρηση των ισορροπιών ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Σχολιασμός: Η πηγή δημιουργείται μετά τις πολεμικές επιχειρήσεις που λαμβάνουν χώρα σε μια περιοχή της ελληνοτουρκικής μεθορίου, την οποία η Τουρκία αρνείται να παραχωρήσει το 1881. Αναφέρεται προφανώς στην ουδετερότητα που κρατά η Ελλάδα κατά τη βαλκανική κρίση (1875-1878) εναποθέτοντας τα εθνικά δίκαια στις Μεγάλες Δυνάμεις. Η ουδετερότητα αυτή θεωρείται από πολλούς εθνική μειοδοσία, κυρίως μετά τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

Απαντήσεις: 1. Οι χώρες που γεωιογραφούνται είναι η Ελλάδα, η Τουρκία και η «Ευρώπη». Με τη λέξη Ευρώπη εννοούνται οι Μεγάλες Δυνάμεις. 2. Η Ελλάδα απεικονίζεται ως μωρό που κοιμάται. 3. Η Τουρκία με επιθετικό ύφος [Αφήστε με, βαρδάτε (= φύγετε), θα φάγω το μωρό] απειλεί την Ελλάδα, ενώ η Ευρώπη την προστατεύει με τη χαρακτηριστική φράση «Πίσω, κυρά Τουρκία. ΊΓω σε διατηρώ».

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση της Ελλάδας με τον υπόλοιπο κόσμο είναι οι εθνικές βλέψεις των Ελλήνων σε συνδυασμό με τον καθοριστικό ρόλο των Μεγάλων

Δυνάμειν στην περιοχή, τους βαλκανικούς ανταγωνισμούς και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. 2. Στη λύση του Ανατολικού Ζητήματος εμπλέκονται οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις [Μ. Βρετανία, Ρωσία, Γαλλία, Αυστρία, Ιταλία και Γερμανία], οι βαλκανικές χώρες και η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

4. Οικονομία και εκσυγχρονιστικά έργα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω το γενικό οικονομικό κλίμα που επικρατεί στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα
- Γνωρίζω τη σημασία του ισοζυγίου στην οικονομία

B. Μεθοδολογικά:

- Συσχετίζω τις ιστορικές πηγές και επαληθεύω τις ιστορικές πληροφορίες

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: ισοζύγιο, έλλειμμα, έργα υποδομής, οικονομική συγκρότηση, επένδυση, κεφάλαιο, εισαγωγές-εξαγωγές, πτώχευση, εκσυγχρονιστικά έργα, αγροτική μεταρρύθμιση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Κατανοώ τη σημασία των εκσυγχρονιστικών έργων για την οικονομική ανάπτυξη
- Αντιλαμβάνομαι τη σημασία του ισοζυγίου στη διαχείριση των προσωπικών μου χρημάτων και του οικογενειακού εισοδήματος

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.24: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μορφής του Χ. Τρικούπη
2. Ανάδειξη της συμβολής του Χ. Τρικούπη στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους κατά το 19^ο αιώνα

Σχολιασμός: Ο Χ. Τρικούπης (1832-1896) θεωρείται ο σημαντικότερος πολιτικός του 19^{ου} αιώνα καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση του κοινοβουλευτικού συστήματος και στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Το 1874 με το άρθρο του «Τις πταίει» στιγματίζει τις βασιλικές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή του τόπου και θέτει τις βάσεις για την καθιέρωση της «αρχής της δεδηλωμένης». Συνιδρυτής του «πέμπτου» ή «νεωτερικού κόμματος» το 1872. Το πρόγραμμα του νεωτερικού κόμματος επιδιώκει τη δημιουργία ενός κράτους δικαίου, και δίνει έμφαση στην εσωτερική ανασυγκρό-

τηση, στην ανόρθωση της οικονομίας και στην βελτίωση της θέσης της χώρας στο διεθνές περιβάλλον. Κατά την περίοδο 1875-1895 αναλαμβάνει επτά φορές την πρωθυπουργία ισάριθμων κυβερνήσεων. Για την υλοποίηση του εκσυγχρονιστικού προγράμματός του αναλαμβάνει πολλές φορές τα υπουργεία Εξωτερικών, Εσωτερικών και Οικονομικών.

Απάντηση: Ο Χ. Τρικούπης, ως πρωθυπουργός της χώρας, σχεδιάζει και υλοποιεί μεγάλο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα. Η κατασκευή και επέκταση του σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου, η αποξήρανση της λίμνης της Κωπαΐδας, η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου αποτελούν τα σημαντικότερα έργα αυτού του προγράμματος, που οδηγούν σε νέες, σύγχρονες συνθήκες ζωής.

4.25: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

4.26: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό &

4.27: πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της συντόμευσης του ταξιδιού μέσω της διώρυγας της Κορίνθου
2. Εντοπισμός σημαντικών εμπορικών λιμανιών της περιόδου
3. Σύγκριση και επαλήθευση στοιχείων των πηγών
4. Ανάγνωση πίνακα δεδομένων
5. Σύγκριση των δεδομένων του πίνακα για την εξαγωγή συμπερασμάτων

Σχολιασμός: Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου ανήκει στη σειρά των μεγάλων εργοταξίων του 19^{ου} αιώνα που αναλαμβάνουν Γάλλοι εργολήπτες και μηχανικοί, με αποκορύφωμα τη διώρυγα του Σουέζ. Η κατασκευή της γίνεται δυνατή εξαιτίας της προωθημένης τεχνολογίας και των νέων συστημάτων επενδύσεων των δυτικών ευρωπαϊκών χωρών. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκονται κερδοφόρες συναλλαγές στο εξωτερικό, μέσω ιδιωτικών ή δημόσιων εταιριών που εξαπλώνονται στο μεσογειακό, ανατολικοευρωπαϊκό και υπερατλαντικό χώρο (π.χ. διώρυγα του Παναμά).

Απαντήσεις: 1. Στον πίνακα σημειώνεται το Πρίντεζι, λιμάνι της Ιταλίας, ο Πειραιάς, η Πάτρα και η Κέρκυρα, λιμάνια της Ελλάδας. 2. Τα στοιχεία της πηγής [4.25] υπερβάλλουν ως προς τη μείωση της απόστασης από τον Πειραιά ως τις ιταλικές ακτές, όπως αποδεικνύεται από τα δεδομένα του πίνακα της πηγής [4.27]. Όσο για τη διαδρομή Πάτρα – Πειραιάς η απόσταση μειώνεται περισσότερο από το μισό.

4.28 γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των πλεονεκτημάτων της διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου

2. Συνδεδεση των εκσυγχρονιστικών έργων με τη βελτίωση της καθημερινής ζωής των πολιτών

Σχολιασμός: Μετά τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ (1859-1869), οι εμπορικοί κύκλοι της Ευρώπης αρχίζουν να ενδιαφέρονται για τον Ισθμό της Κορίνθου διότι γνωρίζουν τα πλεονεκτήματα που θα έχει η διόρυξή του στη διεθνή ναυτιλία και κατ' επέκταση στο διεθνές εμπόριο: ασφάλεια και οικονομία (καυσίμων, χρόνου, κ.ά.). Το ενδιαφέρον της ελληνικής πλευράς είναι μεγαλύτερο, διότι η δημιουργία ενός σημαντικού συγκοινωνιακού κόμβου που θα διευκολύνει τη θαλάσσια επικοινωνία, θα συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Τα διαφορετικά αλλά συγκλίνοντα συμφέροντα των δύο πλευρών (ξένων επενδυτών και ελληνικού δημοσίου), οδηγούν τελικά στη συμφωνία διόρυξης του Ισθμού με βάση νόμο του 1869, που κατακυρώνει, το 1881, το έργο στο στρατηγό Στέφανο Τίρ, επίτιμο υπασπιστή του βασιλιά της Ιταλίας.

Απάντηση: Τα πλεονεκτήματα της διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου είναι η διευκόλυνση της θαλάσσιας επικοινωνίας, η δημιουργία σημαντικού συγκοινωνιακού κόμβου, η οικονομική ανάπτυξη στο τοπικό και εθνικό επίπεδο, η οικονομία χρόνου, η ασφάλεια ταξιδιού, η μείωση κατανάλωσης καυσίμων, η μείωση ασφαλιστρών.

4.29: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του γεγονότος των εγκαινίων της διώρυγας της Κορίνθου

2. Αξιοποίηση της εικαστικής δημιουργίας στην ιστορία

Σχολιασμός: Ο Κ. Βολανάκης (1837-1907) αναγνωρίζεται κυρίως ως θαλασσογράφος. Στο έργο του τον ενδιαφέρει η ακριβής απόδοση των αντικειμένων και ιδιαίτερα των καραβιών, τα οποία ζωγραφίζει με μεγάλη λεπτομέρεια. Στο συγκεκριμένο έργο τέχνης, ανάμεσα στα καράβια που συμμετέχουν στον εορτασμό των εγκαινίων διακρίνεται το πλοίο «Σφακτηρία», το οποίο ξεκινά να διασχίσει πρώτο τον Ισθμό. Η εικαστική αναπαράσταση των εγκαινίων υποδηλώνει τη σημασία που αποδίδεται στο έργο της διάνοιξης της διώρυγας.

Απάντηση: Ο ζωγράφος εμπνέεται από τη διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου και συγκε-

κριμένα απεικονίζει σκηνή από την τελετή εγκαινίων της διώρυγας, το 1893.

4.30: πίνακας, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάγνωση στατιστικού πίνακα

2. Κατανόηση της έννοιας του ισοζυγίου

3. Ομαδοποίηση στοιχείων πηγής

4. Σύγκριση στοιχείων πηγής και καλλιέργεια συμπερασματικής σκέψης

Σχολιασμός: Στα χρόνια 1855-1860 παρατηρείται σημαντική ανάπτυξη του εμπορίου, για το οποίο εκδηλώνεται ιδιαίτερη κρατική μέριμνα. Μεγάλη προσοχή δίνεται στα εξαγωγίμα προϊόντα, ιδίως στην κορινθιακή σταφίδα, τα κρασιά και το ελαιόλαδο. Πρώτη εισαγωγική χώρα για την Ελλάδα είναι η Αγγλία απ' όπου εισάγονται υφάσματα, νήματα και δέρματα. Ακολουθεί η Αυστρία, η Τουρκία και η Γαλλία. Και στις εξαγωγές την πρώτη θέση κατέχει η Αγγλία με κύριο προϊόν την κορινθιακή σταφίδα. Στην Αυστρία εξάγονται σύκα και ποτά, στην Τουρκία χαλκός, δέρματα και λάδι, στη Γαλλία κουκούλια, καπνός και μετάξι.

Απαντήσεις: 1. Ο μεγαλύτερος όγκος εισαγωγών αφορά υφάσματα, δημητριακά, δέρματα, ζάχαρη, ξυλεία, νήματα, ζώα, σίδηρο και καφέ ενώ ο μεγαλύτερος όγκος εξαγωγών, με διαφορά από τα υπόλοιπα είδη, αφορά τη σταφίδα και ακολουθούν τα κουκούλια, το κρασί και τα δέρματα. 2. Το σύνολο της αξίας των εισαγωγών είναι σχεδόν διπλάσιο από αυτό των εξαγωγών. Κατά συνέπεια δεν μπορεί να επιτευχθεί ισοζύγιο εισαγωγών και εξαγωγών.

4.31: πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συσχέτιση δεδομένων πηγής με τις ιστορικές περιόδους στις οποίες αναφέρονται

2. Κατανόηση της έννοιας «έλλειμμα»

Σχολιασμός: Κατά την περίοδο 1833-1878 το δημοσιονομικό έλλειμμα είναι της τάξεως του 20% περίπου επί των συνολικών δαπανών, ενώ κατά την περίοδο 1879-1892 αυξάνεται σε 32,1%. Η αναπτυξιακή αλλά και πολυδάπανη πολιτική του Τρικούπη αυξάνει το έλλειμμα και κατ' επέκταση το δημόσιο δανεισμό στο εξωτερικό. Ο Τρικούπης έλεγε: «... η αιτία του ελλείμματος δεν έγκειται εν τη ανεπαρκεία του Κράτους, εν τη ελλείψει ισοζυγίου εν τοις προϋπολογισμοίς αυτού, αλλ' εν τη ανεπαρκεία της χώρας, ην μαρτυρεί η έλλειψις εμπορικού ισοζυγίου εν ημίν [...] είναι καλλίτερον να έχω-

μεν έλλειμμα και στρατόν έτοιμον, παρά ισοζύγιον και στρατόν ανέτοιμον ...» Κατά την περίοδο 1882-1892 το 30% των συνολικών δημόσιων δαπανών απορροφάται από τις στρατιωτικές δαπάνες, το 20% από τα δημόσια έργα και το 30% από το δημόσιο εξωτερικό χρέος.

Απαντήσεις: 1. Αφαιρώντας από τις δαπάνες τα έσοδα προκύπτει το έλλειμμα. 2. Κατά την περίοδο 1879-1892 η αύξηση των δαπανών οφείλεται στις επενδύσεις που γίνονται κυρίως από την κυβέρνηση Τρικούπη, καθώς και στην αύξηση των εισαγωγών αλλά και στην πληρωμή των δόσεων δανείων που συνάπτει το κράτος σ' αυτήν αλλά και σε προηγούμενες περιόδους.

4.32: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της έννοιας «ισοζύγιο» κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Χ. Τρικούπη
2. Αξιοποίηση της γελοιογραφίας για την κατανόηση του πολιτικού κλίματος της εποχής

Σχολιασμός: Η προσπάθεια του Χ. Τρικούπη για εξισορρόπηση του ισοζυγίου βρίσκει εμπόδιο στα περιορισμένα έσοδα και στα αυξημένα έξοδα του κράτους. Έτσι μόνο ένα θαύμα, όπως εύστοχα υποδεικνύει ο γελοιογράφος, μπορεί να ανατρέψει αυτή τη σκληρή πραγματικότητα. Το *Άστυ*, σατιρικό έντυπο της περιόδου 1885-1889, ανανεώνει την πολιτική γελοιογραφία, κυρίως με τη συμβολή του εκδότη του Θέμου Άννινου. Είναι η πρώτη εικονογραφημένη εφημερίδα στην Ελλάδα. Το 1890 μετατρέπεται σε πολιτική εφημερίδα και τάσσεται στο πλευρό του Χ. Τρικούπη.

Απαντήσεις: 1. Ο Χ. Τρικούπης ζυγίζει τα έσοδα και τα έξοδα. 2. Ο Χ. Τρικούπης προσπαθεί να πετύχει το ισοζύγιο της ελληνικής οικονομίας. 3. Το «όγδοον θαύμα», κατά το γελοιογράφο, είναι ότι τα λιγοστά δημόσια έσοδα καταφέρνουν να είναι βαρύτερα από τα ογκώδη δημόσια έξοδα, με την ευφυή παρέμβαση του Χ. Τρικούπη.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι ενέργειες του ελληνικού κράτους που βοηθούν στην οικονομική συγκρότηση της χώρας είναι η ρύθμιση παλαιότερων δανείων, η επένδυση κεφαλαίων, η διανομή γης με την αγροτική μεταρρύθμιση, η ενθάρρυνση εξαγωγών αγροτικών προϊόντων, η κατασκευή έργων υποδομής, η κατασκευή σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου, η διάνομιση της διώρυγας Κορίνθου, τα εγγειοβελτιωτικά

και λιμενικά έργα. 2. Τα εκσυγχρονιστικά έργα συμβάλλουν στη διαμόρφωση νέων, σύγχρονων συνθηκών ζωής. Βοηθούν στην οικονομική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη ανοίγοντας νέους εμπορικούς δρόμους, μειώνοντας τις αποστάσεις και το κόστος μεταφοράς των προϊόντων. Συντελούν στη διευκόλυνση της επικοινωνίας και της καθημερινότητας των πολιτών.

5. Κοινωνία και κράτος

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω πλευρές της ελληνικής κοινωνίας κατά το 19^ο αιώνα
- Γνωρίζω τις κοινωνικές διακρίσεις και τις συνδέω με τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής

B. Μεθοδολογικά

Μελετώ και ανιχνεύω τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής μέσα από τις πηγές

Γ. Εννοιολογικά

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: ανακατανομή της γης, κοινωνικές διακρίσεις, διάκριση των φύλων, παιδική εργασία, αλφαριθμητισμός

Αναμενόμενες στάσεις και αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε θέματα κοινωνικής αδικίας, διακρίσεων και αποκλεισμών
- Καλλιέργεια θετικής στάσης σε θέματα ισότητας των φύλων
- Συνειδητοποίηση της αξίας της εκπαίδευσης

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.33: Γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των κοινωνικών ομάδων της εποχής
2. Καλλιέργεια δεξιάτητας ανάγνωσης γραφημάτων

Σχολιασμός: Το γράφημα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη συγκέντρωση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στον αγροτικό πληθυσμό. Το φαινόμενο αυτό εκτείνεται σε όλο το 19^ο αιώνα στο συνολικό πληθυσμό καθώς αν και μεταβάλλεται η κοινωνική διαστρωμάτωση, η εδαφική επέκταση με την προσάρτηση της Θεσσαλίας πυκνώνει την αναλογία του αγροτικού πληθυσμού στο συνολικό ενεργό πληθυσμό της χώρας. Οι αγρότες στα πρώτα χρόνια της συγκρότησης του ελεύθερου ελ-

ληνικού κράτους αποτελούν περίπου το 1/3 του συνόλου του πληθυσμού και είναι βασική πηγή άντλησης των φόρων. Από αυτούς το 80% είναι ακτήμονες ή κάτοχοι μικρής ιδιοκτησίας. Νοικιάζουν εθνικά κτήματα και επιβαρύνονται με δυσβάστακτη φορολογία. Η κατάσταση διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών της χώρας θέτει επιτακτικά το ζήτημα του αναδασμού της γης που γίνεται τελικά το 1871. Παραμένει το καθεστώς μεγάλης ιδιοκτησίας στη Θεσσαλία που προσαρτάται το 1881. Τα σιφλίκια των Οθωμανών περνούσαν Έλληνες που διατηρούν το ίδιο ιδιοκτησιακό καθεστώς.

Απάντηση: Το 1879 οι τομείς απασχόλησης και το σύνολο του πληθυσμού κατά τομέα έχουν ως εξής: γεωργία 297.437, εμπόριο 101.334, οικιακή υπηρεσία 33.480, ελεύθερα επαγγέλματα 32.345, ναυτικό – στρατός 21.988, δημόσιες υπηρεσίες 10.578, διάφορα επαγγέλματα 16.257.

4.34: οπικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη του κοινωνικού φαινομένου της παιδικής εργασίας στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα
2. Ανάδειξη των διαφορετικών αντιλήψεων για την παιδική εργασία στο χρόνο

Σχολιασμός: Η παιδική εργασία στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι νόμιμη καθώς το επίσημο κράτος αλλά και οι κοινωνικές απόψεις της εποχής θεωρούν πως παιδιά πάνω από 10 χρόνων είναι ικανά να συμβάλουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Τα παιδιά στην ελληνική ύπαιθρο εργάζονται μέσα στα όρια της οικογενειακής ιδιοκτησίας και σπάνια ως μισθωτοί εργάτες. Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα με την εμφάνιση των βιομηχανιών και τη δημιουργία αστικών κέντρων τα παιδιά εισέρχονται και σ' αυτούς τους χώρους εργασίας με πολύ χαμηλά ημερομίσθια. Το 1920 το κράτος με νόμο απαγορεύει την παιδική εργασία στους μαθητές/μαθήτριες κάτω από 14 χρόνων κατά τη διάρκεια λειτουργίας των σχολείων, ενώ την επιτρέπει πριν ή μετά το σχολικό ωράριο.

Απαντήσεις: 1. Στη φωτογραφία εμφανίζονται παιδιά και ενήλικες. Όλοι τους ανήκουν στο ανδρικό φύλο. 2. Εργάζονται ως λούστροι. 3. Εργάζονται νόμιμα, κάτι που επιβεβαιώνεται από την κάρτα εργασίας τους που επιδεικνύουν. 4. Σήμερα, η παιδική εργασία δεν είναι νόμιμη αλλά παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις παράνομη εργασία παιδιών.

4.35: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των αντίξων συνθηκών της παιδικής εργασίας
2. Ανάδειξη των προσωπικών ημερολογιακών σημειώσεων ως ιστορική πηγή

Σχολιασμός: Τα *πλεονάζοντα* και τα μη ικανά για αγροτικές εργασίες μέλη των οικογενειών της υπαίθρου στέλνονται στην πόλη για αναζήτηση καλύτερης τύχης. Αν είναι αγόρια απασχολούνται ως υπηρέτες αλλά και ως βοηθητικό προσωπικό με την ελπίδα να διαδεχτούν κάποτε το αφεντικό τους. Άλλες ασχολίες των αγοριών είναι του λούστρου, του εφημεριδοπώλη, του μικροπωλητή, του λαχειοπώλη, του σερβιτόρου και του χαμηλόμισθου βιομηχανικού εργάτη. Τα κορίτσια απασχολούνται κυρίως ως υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες με αντάλλαγμα τροφή και στέγη. Επίσης εργάζονται ως ράπτριες αλλά και ως εργάτριες σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες υφασμάτων.

Απαντήσεις: 1. Σύμφωνα με τη μαρτυρία, παιδιά της επαρχίας συγκεντρώνονται σε ομάδες και οδηγούνται στην Αθήνα, με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων τους. Εκεί απασχολούνται για λογαριασμό των αφεντικών τους με πολύ χαμηλό μισθό ως λούστροι και διαβιούν σε αντίξοες συνθήκες. 2. Τα παιδιά προορίζονται για λούστροι στην Αθήνα. 3. Η αμοιβή των παιδιών είναι ογδόντα δραχμές το χρόνο.

4.36: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της εκμετάλλευσης που υφίστανται τα παιδιά στους χώρους εργασίας
2. Επέκταση και κοινωνική ευαισθητοποίηση για τις συνθήκες εργασίας άλλων κοινωνικών ομάδων [π.χ. μετανάστες σήμερα]

Σχολιασμός: Η προστασία της παιδικής ηλικίας από την εκμετάλλευση στους χώρους εργασίας γίνεται με το νόμο 4029 του 1912 «περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων». Σύμφωνα μ' αυτόν, ανάμεσα σε άλλα, απαγορεύεται η εργασία των παιδιών κάτω από 12 χρόνων στο δευτερογενή τομέα, ο χρόνος εργασίας δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 6 ώρες για τα παιδιά κάτω από 14 χρόνων και τις 10 ώρες για τους έφηβους κάτω από 18 χρόνων.

Απάντηση: Τα παιδιά εργάζονται πάνω από δέκα ώρες ημερησίως και συχνά πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης.

4.37: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Συσχέτιση της πρακτικής εκμετάλλευσης των παιδιών με τις αντιλήψεις της εποχής σχετικά με την παιδική εργασία

Σχολιασμός: Οι αντιλήψεις της εποχής για την παιδική εργασία είναι στενά συνδεδεμένες με τις αντιλήψεις για την παιδική ηλικία. Το παιδί ανακαλύπτεται ως αξία στο πλαίσιο της αστικής οικογένειας. Χρειάζεται η επέμβαση του εθνικού κράτους, με την καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και την απαγόρευση της παιδικής εργασίας, για να επιβληθεί η νέα αντίληψη σε όλο το κοινωνικό φάσμα.

Απαντήσεις: 1. Τα παιδιά θεωρούνται ικανά όχι μόνο για παιχνίδι αλλά και για να κερδίζουν μόνα τους τα «προς το ζην». 2. Σήμερα απαγορεύεται με νόμο η παιδική εργασία και προστατεύεται η παιδική ηλικία. Ελάχιστες αποκλίσεις παρατηρούνται σε τμήματα πληθυσμού που ζουν στο όριο της φτώχειας.

4.38: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση απόψεων και αντιλήψεων της εποχής για την εκπαίδευση
2. Συσχέτιση της εκπαίδευσης με την κοινωνική τάξη προέλευσης των μαθητών/τριών
3. Ανάδειξη των διαφορετικών αντιλήψεων για την εκπαίδευση στο χρόνο

Σχολιασμός: Η εκπαίδευση κατά το 19^ο αιώνα είναι οργανωμένη σε τρεις βαθμίδες. Η πρώτη βαθμίδα είναι το αλληλοδιδασκτικό σχολείο – δημοτικό, όπου η φοίτηση σ' αυτήν αρχίζει από το 5^ο έτος της ηλικίας και φτάνει μέχρι το 12^ο και είναι υποχρεωτική. Παρόλα αυτά σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα σημειώνεται μεγάλη μαθητική διαρροή καθώς το φαινόμενο της παιδικής εργασίας μαστίζει κυρίως την ελληνική ύπαιθρο. Ακολουθεί η δευτεροβάθμια εκπαίδευση η οποία χωρίζεται σε δύο κύκλους. Ο πρώτος περιλαμβάνει το τριτάξιο Ελληνικό Σχολείο και ο δεύτερος το τετρατάξιο Γυμνάσιο. Τα κορίτσια αποκλείονται από τα δημόσια δευτεροβάθμια σχολεία και φοιτούν σε ιδιωτικά παρθεναγωγεία, σε σχολές οικιακής οικονομίας ή σε διδασκαλεία που ανήκουν σε ιδιώτες. Η τρίτη βαθμίδα είναι η ανώτερη πανεπιστημιακή εκπαίδευση.

Απαντήσεις: 1. Οι κοινωνικές τάξεις, σύμφωνα με το δημιουργό της πηγής, είναι η κατώτερη τάξη που αποτελείται από τους αγρότες, τους κτηνοτρόφους και τους χειρωνακτες και χρειάζεται

τη μικρότερη δυνατή εκπαίδευση, τη φοίτηση δηλαδή στο δημοτικό σχολείο. Η μέση τάξη, όπου ανήκουν βιομήχανοι, έμποροι και κτηματίες, στην οποία αρμόζει η φοίτηση στο ελληνικό σχολείο, το οποίο αποτελεί το εφελτήριο για την ανώτερη εκπαίδευση. 2. Ο δημιουργός της πηγής συνδέει την εκπαίδευση με την κοινωνική τάξη προέλευσης μαθητών και μαθητριών. Έτσι σε κάθε μαθητή και μαθήτρια αντιστοιχεί και το ανάλογο είδος εκπαίδευσης. Τα παιδιά της κατώτερης τάξης αποκλείονται από την ανώτερη εκπαίδευση. 3. Η αντίληψη για την εκπαίδευση σήμερα είναι ριζικά διαφορετική. Η εκπαίδευση είναι κοινωνικό αγαθό και ανήκει σε όλους και σε όλες.

4.39 οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

4.40: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση σχολικών τάξεων, αγοριών και κοριτσιών, κατά το 19^ο αιώνα
2. Εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών σχετικά με την εκπαίδευση των δύο φύλων

Σχολιασμός: Όχι μόνο η κοινωνική προέλευση αλλά και το φύλο του μαθητικού πληθυσμού συνιστά σημαντική διάκριση κατά τον 19^ο αιώνα. Από την αρχή της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος επικρατεί η αντίληψη που θέλει μέσω της εκπαίδευσης να διαμορφώσει «τους παίδας χρηστούς πολίτας» και τα κορίτσια «φρονίμους δεσποινίδας και αρίστας μητέρας». Στο στερεότυπο αυτό υπακούει ακόμα και η δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην οποία έχουν πρόσβαση τα κορίτσια. Το περιεχόμενο των μαθημάτων είναι διαφοροποιημένο και τα κορίτσια διδάσκονται μαθήματα [π.χ. εργόχειρα] που είναι σύμφωνα με τον κοινωνικό ρόλο που τους επιφυλάσσεται.

Απάντηση: Η πρώτη φωτογραφία αφορά την εκπαίδευση των κοριτσιών και προέρχεται από Παρθεναγωγείο της εποχής. Τα κορίτσια φορούν ποδιά. Τα αγόρια δεν έχουν ομοίμορφο ντύσιμο. Η πρώτη φωτογραφία απεικονίζει κορίτσια σε ώρα μαθήματος, να διδάσκονται κοπτική – ραπτική ενώ η δεύτερη φωτογραφία είναι αναμνηστική μιας τάξης αγοριών εκτός αίθουσας διδασκαλίας.

4.41: γράφημα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Σύγκριση του ποσοστού αναλφαριθμητισμού των δύο φύλων

2. Καλλιέργεια υποθετικών συμπερασματικών συλλογισμών για την αιτιότητα του φαινομένου **Σχολιασμός:** Παρόλο που η δημοτική εκπαίδευση είναι - όπου υπάρχουν σχολεία - υποχρεωτική και για τα δυο φύλα, οι αντιλήψεις της εποχής και οι κοινωνικές συνθήκες λειτούργουν ανασταλτικά για την εκπαίδευση των κοριτσιών. Στις αγροτικές κυρίως περιοχές της χώρας, οι οικογένειες στέλνουν τα αγόρια στο σχολείο και κρατούν τα κορίτσια στο σπίτι για να βοηθούν στις οικιακές εργασίες.

Απάντηση: Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο αναλφαβητισμός και για τα δυο φύλα κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα. Το 1879 ο αναλφαβητισμός των ανδρών μειώνεται σημαντικά σε σχέση μ' αυτόν των γυναικών που εμφανίζει μικρή μείωση.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η κυρίαρχη άποψη για την παιδική εργασία κατά τον 19^ο αιώνα είναι ότι τα παιδιά όχι μόνο πρέπει να κερδίζουν το ψωμί τους μόνο τους αλλά και ότι είναι ικανά να το επιτύχουν. 2. Το κράτος όχι μόνο δεν απαγορεύει αλλά αντίθετα επιτρέπει την παιδική εργασία και κατά συνέπεια την παιδική εκμετάλλευση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, πολλά παιδιά, κυρίως των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, να μένουν αναλφάβητα. Η ευθύνη του κράτους είναι επίσης σημαντική για τον αναλφαβητισμό των κοριτσιών. Με τους περιορισμούς που θέτει στο δικαίωμα των γυναικών στην εκπαίδευση, τα απομακρύνει από τα σχολεία.

6. Η καθημερινή ζωή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

Γνωρίζω όψεις της καθημερινής ζωής κατά το 19^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά:

Μαθαίνω να διαβάζω τις πηγές και να αναδεικνύω τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ τους

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και *κατανώ* τις ιστορικές έννοιες: αστικό κέντρο, άτομο – σύνολο, ισότητα - ανισότητα, δικαιώματα, ιδιωτικός και δημόσιος χώρος, αστικά πρότυπα

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια της αντίληψης των ατομικών δικαιωμάτων
- Καλλιέργεια του δικαιώματος της ελευθερίας βούλησης

- Καλλιέργεια θετικής στάσης για την ισότητα των φύλων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.42: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

4.43: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση αγροτικού και αστικού περιβάλλοντος
2. Διάκριση αστικού και αγροτικού περιβάλλοντος
3. Εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών στο περιεχόμενο οπτικών πηγών
4. Επεξεργασία της ιστορικής έννοιας της ομοιότητας και της διαφοράς

Σχολιασμός: Η δημιουργία των ελληνικών πόλεων συντελείται ουσιαστικά στα χρόνια του Όθωνα. Ειδικές υπηρεσίες συστήνονται για πρώτη φορά και αναλαμβάνουν συστηματικά την τοπογράφηση και τη σύνταξη ρυμοτομικών σχεδίων για όλες τις πόλεις του κράτους. Γερμανοί, ως επί το πλείστον, αν εξαιρέσει κανείς τον Έλληνα αρχιτέκτονα Στ. Κλεάνθη και μερικούς από τους αξιωματικούς του Μηχανικού Σώματος, είναι οι αρχιτέκτονες και οι γεωμέτρους που συντάσσουν τα πρώτα αυτά σχέδια. Η ζωή των κατοίκων των αστικών κέντρων συνδέεται με την εισαγωγή νέων προτύπων στην καθημερινότητά τους. Η ζωή στην ύπαιθρο ακολουθεί το ήδη διαμορφωμένο παραδοσιακό μοντέλο των προηγούμενων χρόνων χωρίς να επηρεάζεται από τις αστικές συνήθειες.

Απάντηση: Η πηγή [4.42] εικονίζει την οδό Ερμού στην πόλη της Αθήνας. Η πηγή [4.43] εικονίζει αγροτικές εργασίες στην ύπαιθρο.

4.44: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση του δημόσιου χαρακτήρα των καφενείων
2. Ανάδειξη των λειτουργιών των καφενείων της εποχής

Σχολιασμός: Η παράδοση των καφενείων διαμορφώνεται κατά τα χρόνια του Όθωνα και συνεχίζεται σ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Το καφενείο η «Ωραία Ελλάς» λειτουργεί αμέσως μετά την απελευθέρωση του ελληνικού κράτους. Είναι το επισημότερο καφενείο της Αθήνας των οθωνικών χρόνων. Η πελατεία του, Έλληνες και ξένοι, είναι πολυάριθμη. Το χαρακτηριστικό δίστιχο του Γ. Σουρή «το εφρόνεις στραταρχείον εν ανακωχή αρμάτων, το ενόμι-

ζες ηρώων από τρόπαια γεμάτων» δηλώνει πολύ εύστοχα τις λειτουργίες του χώρου αυτού. Συνωμοσίες, επαναστάσεις και κινήματα οργανώνονται και προετοιμάζονται εκεί. Το καφενείο λειτουργεί ως αναγνωστήριο εφημερίδων εθνικού και διεθνούς τύπου, ως χώρος ψυχαγωγίας με το πρώτο μπιλιάρδο της εποχής, ως «λαϊκή βουλή» αλλά και ως «μετοχοπρατήριο», κατά την έκφραση εφημερίδων της εποχής, αφού εκεί διακινούνται οι πρώτες ελληνικές μετοχές της Εταιρείας του Λαυρίου (1873).

Απάντηση: Το καφενείο η «Ωραία Ελλάς» είναι ένας πολυσυλλεκτικός χώρος με πελάτες από διάφορες κοινωνικές ομάδες. Λειτουργεί επίσης ως χώρος πληροφόρησης για την τρέχουσα ελληνική και ευρωπαϊκή πολιτική κατάσταση λόγω της έλλειψης ειδησεογραφικών πρακτορείων και πρακτορείων τύπου. Το καφενείο αναδεικνύεται σε πεδίο πολιτικών διεργασιών και συζητήσεων.

4.45: γραπτή, πρωτογενής πηγή -

οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάγνωση σατιρικού ποιητικού λόγου
2. Ερμηνεία σατιρικού ποιητικού λόγου
3. Προσέγγιση των αντιλήψεων της εποχής για τη λειτουργία των καφενείων

Σχολιασμός: Η πολιτικοσατιρική εφημερίδα «Ρωμηός» του Γεωργίου Σουρή πρωτοεκδίδεται τον Απρίλιο του 1883. Είναι εβδομαδιαία, τετρασέλιδη και γράφεται εξ ολοκλήρου έμμετρα. Αποκτά μεγάλη φήμη στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Ο Γεώργιος Σουρής είναι ένας από τους διαπρεπέστερους Έλληνες σατιρικούς ποιητές. Γεννιέται το 1858 στην Ερμούπολη της Σύρου και σπουδάζει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εργάζεται σε διάφορες σατιρικές εφημερίδες πριν εκδώσει το «Ρωμηό».

Ο Γ. Σουρής στο δίστιχο της πηγής σατιρίζει τις συναθροίσεις στα καφενεία της εποχής. Αναφέρει το καφενείο των «Ευ Φρονούλων» ή των «Γερόνων», όπως το έλεγαν συνήθως, που βρισκόταν στην περιοχή Χαυτεία του Πειραιά, στη θέση του καφενείου του Χάφτα, ενός αγωνιστή της Επανάστασης. Το καφενείο αυτό διατηρείται για χρόνια και είναι σπουδαίο κέντρο πολιτικολογίας.

Απάντηση: Ο Γ. Σουρής ειρωνεύεται την κατάσταση που επικρατεί στα καφενεία της εποχής με τις ατέρμονες πολιτικές συζητήσεις.

4.46: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση περιβάλλοντος καφενείου κατά την οθωνική περίοδο

2. Συσχέτιση δεδομένων από διαφορετικά είδη πηγών

Σχολιασμός: Το έργο του Βαυαρού ζωγράφου Κελλενμπέργκερ απεικονίζει το εσωτερικό του καφενείου η «Ωραία Ελλάς», όπως το σχεδίασε ο ζωγράφος το 1835. Στο χώρο κυριαρχεί στο κέντρο το μπιλιάρδο ενώ δεξιά και αριστερά αναπτύσσονται τα τραπέζια των θαμώνων. Σε χωριστά τραπέζια κάθονται οι Βαυαροί στρατιωτικοί, οι αγωνιστές της Επανάστασης και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Χαρακτηριστική της κοινωνικής ομάδας είναι η ενδυμασία του καθενός. Αξιοσημείωτο είναι το φύλο των θαμώνων, είναι όλοι άνδρες, αφού οι γυναίκες είναι αποκλεισμένες από τέτοιους χώρους. Η διακόσμηση του χώρου είναι λιτή, όπως και η επίπλωση.

Απάντηση: Οι πληροφορίες που αντλούμε για το καφενείο η «Ωραία Ελλάς» από τη γραπτή πηγή [4.44] συμφωνούν με την εικαστική αποτύπωση του χώρου στην πηγή [4.46]. Η ταυτότητα των θαμώνων, με κυρίαρχο άξονα την ενδυμασία τους, η θέση τους μέσα στο χώρο καθώς και η στάση των σωμάτων τους συμφωνούν με την ατμόσφαιρα πολιτικών διεργασιών και συζητήσεων που περιγράφεται στη γραπτή πηγή [4.44].

4.47: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ διαφορετικού είδους πηγών
2. Αντίληψη της συμπληρωματικότητας του περιεχομένου των πηγών

Σχολιασμός: Διάφοροι τύποι καφενείων εμφανίζονται κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα καλύπτοντας όλες τις προτιμήσεις των Νεοελλήνων αλλά και των ξένων κατοίκων της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους. Εκτός από τα μικρότερα συνοικιακά καφενεία, το 1875 αναφέρονται 40 πρώτης τάξεως καφενεία σε κεντρικούς δρόμους της Αθήνας. Τα Χαυτεία, η πλατεία Ομονοίας, η πλατεία Συντριβανίου (Αγ. Παντελεήμονος) και η πλατεία Συντάγματος είναι τα σπουδαιότερα κέντρα καφενόβιων. Το 1835 κάνει την εμφάνισή του και το πρώτο ζαχαροπλαστείο (Λερίου) καθώς και το πρώτο χορευτικό κέντρο «Το Πράσινο Δεντρί», το οποίο λειτουργεί και ως η πρώτη ελληνική αθλητική λέσχη.

Απάντηση: Οι ομοιότητες των δύο χώρων σχετίζονται με τη λειτουργία τους ως ψυχαγωγικών κέντρων, σημείων συνάθροισης των ανδρών αλλά και χώρων πολιτικών συζητήσεων και διεργασιών. Οι διαφορές τους εντοπίζονται στην ταυτότητα των θαμώνων, εφόσον στο καφενείο των Αγωνιστών συχνάζουν σχεδόν αποκλειστικά

Έλληνες ενώ στην «Ωραία Ελλάδα» οι θαμώνες είναι διαφόρων εθνικοτήτων, αλλά και στην ατμόσφαιρα του χώρου, αφού από τη μια μεριά η «Ωραία Ελλάς» είναι ένας πολύβουος χώρος έντονων πολιτικών αντεγκλήσεων ενώ το καφενείο των Αγωνιστών είναι ένας χώρος πατριωτικών συζητήσεων.

4.48: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της κοινωνικής κατάστασης και των κοινωνικών αντιλήψεων αναφορικά με τα φύλα
2. Σημείωση του εντύπου και υποθέσεις εργασίας για το σκοπό και το περιεχόμενο της έκδοσης
3. Κατανόηση της έννοιας του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου

Σχολιασμός: Το στερεότυπο του διαφορετικού προορισμού των φύλων χαρακτηρίζει όλο το 19^ο αιώνα. Το στερεότυπο αυτό θεμελιώνεται στις διαφορετικές φυσικές ιδιότητες που αποδίδονται στους άνδρες και στις γυναίκες. Στις φυσικές ιδιότητες των ανδρών αποδίδεται η ενασχόλησή τους με την πολιτική, η πρόσβασή τους σε όλο το φάσμα της εκπαίδευσης, η κοινωνική και επαγγελματική τους καταξίωση, η αρχηγία της οικογένειας και γενικά η κυριαρχία τους. Στις φυσικές ιδιότητες των γυναικών αποδίδεται ο περιορισμός τους στον ιδιωτικό χώρο, η ενασχόλησή τους με το σπίτι και τα παιδιά, η περιορισμένη τους πρόσβαση στην εκπαίδευση, ο αποκλεισμός τους από το δικαίωμα της ψήφου. Ο δημόσιος βίος ταυτίζεται με τους άνδρες και ο ιδιωτικός με τις γυναίκες. Συνέπεια αυτού του κοινωνικού διαχωρισμού είναι η περιορισμένη και προσεκτική παρουσία των γυναικών στο δημόσιο χώρο. Ο περιορισμός των γυναικών στον οίκο δεν ισχύει βεβαίως για τις χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας σε εργοστάσια. Οι αντιλήψεις αναφορικά με τον περιορισμό των δικαιωμάτων των γυναικών και οι κοινωνικές πρακτικές που τις συνοδεύουν επηρεάζουν καθοριστικά τη ζωή του γυναικείου φύλου και στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Η «Εφημερίς των Κυριών» εκδίδεται, το 1887, με στόχο την προβολή των αποκλεισμών που αφορούν στις γυναίκες και τη διεκδίκηση, θα λέγαμε σήμερα, της ισότητας των φύλων. Η μακροχρόνια κυκλοφορία του εντύπου [1887-1918] δείχνει την επιρροή που ασκεί στις μορφωμένες κυρίως γυναίκες. Εκδότρια της εφημερίδας είναι η Καλλιρρόη Παρρέν και συντάκτριές της είναι γυναίκες. Θεωρείται το πρώτο ελληνικό φεμινιστικό έντυπο.

Απαντήσεις: 1. Η άποψη που κυριαρχεί είναι ότι οι γυναίκες είναι «βασιλισσες» του σπιτιού.

2. Το βασίλειό τους είναι ο οίκος, δηλ. το σπίτι. 3. Η άποψη περί των γυναικών ως «βασιλισσών» του σπιτιού ανατρέπεται από το επιχείρημα της απόλυτης αρχηγίας του άνδρα. Έχει την κηδεμονία των παιδιών, του ανήκοντα υπάρχοντα του σπιτιού με βάση το νόμο και ελέγχει την οικογενειακή περιουσία.

4.49: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση του ιστορικού χρόνου
2. Σύγκριση δεδομένων δύο διαφορετικών εποχών
3. Κατανόηση των στοιχείων αλλαγής μέσα στο χρόνο

Σχολιασμός: Στις «Πρώτες Ενθυμήσεις» η Πηνελόπη Δέλτα περιγράφει την ανερχόμενη αστική οικογένειά της στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, στην εποχή της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και ακμής της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας. Το οικογενειακό περιβάλλον που περιγράφεται είναι πολύ αυστηρό, πιστό στις πατροπαράδοτες αρχές και συνήθειες. Συγκρίνοντας με το παρόν της συγγραφής των ενθυμήσεών της που τοποθετείται το 1930, υπονοούνται σημαντικές αλλαγές στη θέση των γυναικών μέσα και έξω από το σπίτι.

Απαντήσεις: 1. Σήμερα: δεκαετία 1930. Τότε: τελευταίο τέταρτο 19^{ου} αιώνα 2. Οι γυναίκες δεν έχουν ελευθερία δράσης και βούληση, είναι υποταγμένες στον άνδρα, δεν απολαμβάνουν το δημόσιο χώρο αφού είναι περιορισμένες στο σπίτι. 3. Στο κείμενο της Π. Δέλτα υπονοείται ότι οι γυναίκες αποκτούν σταδιακά πρόσβαση στο δημόσιο χώρο και η θέση τους βελτιώνεται.

4.50: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

4.51: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της θέσης των γυναικών στα «περί του οίκου»
2. Ανάδειξη ομοιότητας και διαφορών

Σχολιασμός: Οι γυναίκες της αστικής τάξης κατά το 19^ο αιώνα δεν πρέπει να εργάζονται, αλλά ούτε και να ασχολούνται με οικιακές εργασίες αλλά μόνο να τις εποπτεύουν. Μεγάλο μέρος από τις αξίες, τους ηθικούς κανόνες και τα ιδεώδη, στα οποία στηρίζεται η θέση των γυναικών στα νέα αστικά κέντρα, έχει τις ρίζες του στην παραδοσιακή κουλτούρα. Στις αστικές οικογένειες οι γυναίκες κεντούν, διακοσμούν το σπίτι, μαθαίνουν πιάνο και ξένες

γλώσσες. Στις αγροτικές οικογένειες οι γυναίκες δουλεύουν σκληρά στο σπίτι και στα χωράφια. Πολλές γυναίκες από τις αγροτικές ή νησιωτικές περιοχές εργάζονται ως υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες αναλαμβάνοντας όλο το νοικοκυριό. Πολλές επίσης γυναίκες στα αστικά κέντρα δουλεύουν σε εργοστάσια.

Απάντηση: Οι ασχολίες των γυναικών σ' ένα αστικό σπίτι αντιπαραβάλλονται με αυτές σ' ένα αγροτικό σπίτι. Στο πρώτο οι γυναίκες διαβάζουν και κεντούν ενώ στο δεύτερο η γυναίκα φροντίζει τα ζώα και ασχολείται με τα παιδιά. Οι δραστηριότητες είναι διαφορετικές αλλά και στις δυο περιπτώσεις ο «οίκος» είναι το κοινό σημείο. Οι ομοιότητες σχετίζονται συνεπώς με την ενασχόληση των γυναικών με θέματα του σπιτιού. Η διαφορά έγκειται στη φύση των ασχολιών τους, στην εμφάνισή τους (ενδυμασία, κόμμωση) και στο χώρο που ζουν.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι κύριοι παράγοντες που προσδιορίζουν την καθημερινή ζωή των ανθρώπων κατά το 19^ο αιώνα είναι οι παραδόσεις που συνεχίζουν να καθορίζουν τη ζωή των αγροτικών πληθυσμών και τα νέα αστικά πρότυπα που επηρεάζουν κυρίως τους πληθυσμούς των πόλεων. 2. Οι γυναίκες κατά το 19^ο αιώνα αποκλείονται από το δημόσιο χώρο και τα δικαιώματα που σχετίζονται με την πολιτική [δικαίωμα ψήφου], την ανώτατη εκπαίδευση, τη δημόσια μέση εκπαίδευση. Περιορισμός δικαιωμάτων υπάρχει επίσης γενικά στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην οικογένεια.

7. Καλλιτεχνική και Πνευματική Ζωή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά:

Γνωρίζω θέματα της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής κατά το 19^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά:

Επιλέγω τις ιστορικές πληροφορίες που αντλώ μέσα από τις ιστορικές πηγές για να απαντήσω σε ερωτήματα

Γ. Εννοιολογικά:

Αναγνωρίζω και κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: ελληνική ταυτότητα, γλωσσικό ζήτημα, αρχαιολογία, θέατρο

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι σε τομείς και φορείς του πολιτισμού και της επιστήμης

- Αντίληψη της ανάδειξης των κλασικών αρχαιοτήτων κατά το 19^ο αιώνα

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

4.52: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση πνευματικών ιδρυμάτων του ελληνικού κράτους κατά το 19^ο αιώνα

2. Γνωριμία με την νεοκλασική αρχιτεκτονική

Σχολιασμός: Τα πρώτα δημόσια κτίρια στην Αθήνα, έργα Γερμανών αρχιτεκτόνων, που χρονολογούνται στο διάστημα 1834–1836, είναι απλά με αρμονικές αναλογίες (το Νομισματοκοπείο, το Τυπογραφείο, οι Βασιλικοί Στάβλοι, το Πολιτικό Νοσοκομείο). Μια σειρά μνημειωδών κτιρίων οικοδομούνται στη συνέχεια, φτιαγμένα τα περισσότερα με πεντελικό μάρμαρο και εκπληκτική τελειότητα στην επεξεργασία των αρχιτεκτονικών μελών τους. Ανάμεσα στα πρώτα αυτά δημόσια κτίρια νεοκλασικού ρυθμού στην πρωτεύουσα είναι και το Πανεπιστήμιο, έργο του Δανού αρχιτέκτονα Χριστιανού Χάνσεν, που θεμελιώθηκε το 1839. Ο αδερφός του Θεόφιλος Χάνσεν, γνώστης της κλασικής αλλά και της αναγεννησιακής και βυζαντινής αρχιτεκτονικής κατορθώνει να δώσει στα κτίριά του τη χάρη και τη λεπτότητα των κλασικών μνημείων, όπως στην Ακαδημία (1859 – 1887), έργο του σε ιωνικό ρυθμό με πρότυπο το Ερεχθείο και τη Βιβλιοθήκη (1887 – 1902), έργο του σε δωρικό ρυθμό. Το Πανεπιστήμιο, η Ακαδημία και η Βιβλιοθήκη συνθέτουν την «Αθηναϊκή Τριλογία», όπως την ονόμασε ο Θεόφιλος Χάνσεν και αποτελούν ένα πετυχημένο δείγμα του κλασικισμού στην Ελλάδα, το οποίο σώζεται ως τις μέρες μας.

Απάντηση: Τα κτίρια που εικονίζονται είναι το Πανεπιστήμιο, η Εθνική Βιβλιοθήκη και η Ακαδημία. Διατηρούνται μέχρι σήμερα και δεσπόζουν στην οδό Πανεπιστημίου, στην Αθήνα.

4.53: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

4.54: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη και επαφή με στοιχεία του αρχαιοελληνικού παρελθόντος

2. Αισθητοποίηση της έννοιας «μνημείο»

3. Ανάδειξη της μονομέρειας του περιεχομένου μιας πηγής

4. Διεύρυνση του εννοιολογικού περιεχομένου του όρου «αρχαιολογία»

Σχολιασμός: Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830 αναδύεται ως θεμελιώδης πολιτική και ιδεολογική προτεραιότητα η ανάγκη να παγιωθεί και να εκφραστεί η εθνική ταυτότητα ως εντελώς ξεχωριστή από εκείνη άλλων εθνών. Η νομιμοποίηση της ύπαρξης της σύγχρονης Ελλάδας είναι ο δεσμός με την κλασική Ελλάδα και η προφανής απόδειξη του δεσμού αυτού είναι οι αρχαιότητες. Τα μνημεία για το νέο κράτος αποτελούν έτοιμα για χρήση εθνικά σύμβολα, σε μια προσπάθεια να επιβεβαιώσει την ύπαρξή του. Το κράτος προωθεί ως αυθεντική εθνική κληρονομιά την παράδοση που κληρονομεί από την αρχαία Ελλάδα. Έτσι η προστασία των μνημείων αποτελεί θεμελιώδη προτεραιότητα ώστε οι Έλληνες να αποδείξουν ότι είναι άξιοι της κληρονομιάς τους. Στη φωτογραφία [4.53] διακρίνεται ο θησαυρός του Αγαμέμνονα από τις ανασκαφές στις Μυκήνες. Οι πρώτες ανασκαφές στο χώρο διενεργούνται από το Σλήμαν το 1874, χωρίς την άδεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Το 1876 συνεχίζει συστηματικότερα την ανασκαφή υπό την επίβλεψη του Έλληνα αρχαιολόγου Παναγιώτη Σταματάκη, οπότε και ανακαλύπτονται οι βασιλικοί τάφοι. Στη φωτογραφία [4.54] διακρίνεται ο φύλακας του αρχαιολογικού χώρου του θεάτρου του Διονύσου με την εθνική ενδυμασία. Πρώτοι φύλακες των αρχαιολογικών χώρων διορίζονται παλαίμαχοι αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης.

Απαντήσεις: 1. Οι αρχαιότητες που ενδιαφέρουν περισσότερο τους αρχαιολόγους κατά το 19^ο αιώνα είναι οι κλασικές αρχαιότητες. 2. Η Αρχαιολογία ασχολείται σήμερα με προϊστορικά, βυζαντινά, σύγχρονα, βιομηχανικά, κ.ά. μνημεία.

4.55: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ταξινόμηση και ομαδοποίηση των πληροφοριών μιας πηγής

2. Γνώση πολιτισμικών θεσμών του 19^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Ο 19^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας κατά τον οποίο η Αρχαιολογία ξεπερνά το στάδιο της λόγιας ή συλλεκτικής περιέργειας και γίνεται επιστήμη. Ρυθμίζεται το νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των αρχαιοτήτων, κυκλοφορούν τα πρώτα αρχαιολογικά περιοδικά και δημοσιεύονται οι πρώτοι κατάλογοι αρχαιοτήτων. Οι πρώτες συστηματικές ανασκαφές ευρείας κλίμακας επιχειρούνται στην Ολυμπία (1875-1881) από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο θεμελιώνεται το

1866 και αποπερατώνεται 23 χρόνια μετά. Ο πρωταρχικός στόχος των μουσείων την εποχή εκείνη είναι η αποθήκευση και η ασφαλής φύλαξη των αρχαιοτήτων. Αυτό ορίζεται με σαφήνεια στον πρώτο αρχαιολογικό νόμο του 1834 και αποτελεί την κρατούσα αντίληψη τουλάχιστον ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Απάντηση: Με τη μελέτη και την προστασία των αρχαιοτήτων ασχολούνται: α) Το ελληνικό κράτος με τους θεσμούς και τους φορείς του, την Αρχαιολογική Εταιρεία, την Αρχαιολογική Υπηρεσία και τα Μουσεία, β) Άλλα κράτη, όπως η Γαλλία, με τις αρχαιολογικές σχολές που ιδρύουν στην Ελλάδα, γ) Πνευματικά Ιδρύματα, όπως το Πανεπιστήμιο, όπου εισάγεται η διδασκαλία του επιστημονικού αντικειμένου της Αρχαιολογίας.

4.56: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της σχέσης της αρχαιολογίας με τη λογοτεχνία

2. Εμφάνιση των ανθρώπων που εργάζονται στις ανασκαφές και των συναισθημάτων τους

3. Καλλιέργεια δεξιοτήτας περιγραφής ευρημάτων

Σχολιασμός: Με το έργο «Αρχαιολόγος» (1904) ο Ανδρέας Καρκαβίτσας αντικρίζει την ελληνική κοινωνία της εποχής του και θεωρητικά παίρνει θέση απέναντι στα προβλήματά της. Η Αρχαία Ελλάδα, η νεοελληνική ζωή, η δημοτική γλώσσα, ο ελληνικός λαός, οι Τούρκοι και ολόκληρη η τάξη των αρχαιοπληκτων μεταβάλλονται μέσα στο έργο αυτό σε σύμβολα, για να διδάξουν με τις πράξεις τους μια εποχή βασανισμένη από ιδέες σκουριασμένες και καταστρεπτικές. Ο συγγραφέας προσπαθεί να προβάλει τις ιδέες του για μια γόνιμη σχέση των Νεοελλήνων με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Η πορεία του Α. Καρκαβίτσα στα γράμματα ξεκινά στο πλαίσιο του Αθηναϊκού Ρομαντισμού. Πολύ σύντομα όμως στρέφεται στη δημοτική και γίνεται δημοφιλής στους λογοτεχνικούς κύκλους. Δημοσιεύει άρθρα ποικίλου περιεχομένου, διηγήματα και νουβέλες σε πολλά αθηναϊκά λογοτεχνικά περιοδικά.

Απαντήσεις: 1. Στην πηγή [4.56] περιγράφονται εργασίες σε μια ανασκαφή. 2. Πρόκειται για ένα μαρμάρινο άγαλμα γυναίκας. Είναι το γλυπτό μιας γυναίκας ψηλής με κατσουφιασμένο άγριο πρόσωπο. Τα μαλλιά της είναι μακριά και φουντωτά. Με το αριστερό της χέρι, από το οποίο λείπει τμήμα του, φαίνεται να προσφέρει κάτι, ενώ το δεξί της χέρι το ακουμπά πάνω σ' ένα σπαθί.

4.57: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

4.59: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνωριμία με το περιβάλλον ενός θεάτρου κατά το 19^ο αιώνα
2. Σύνδεση της θεατρικής παραγωγής με όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας

Σχολιασμός: Από τα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ανάμεσα στις νέες αστικές συνήθειες που υιοθετούνται είναι και η παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων. Πολλοί ευρωπαϊκοί θίασοι δίνουν παραστάσεις στην πρωτεύουσα και στα μεγάλα αστικά κέντρα της εποχής (όπως η Σύρος, η Πάτρα, η Κέρκυρα) και επηρεάζουν την ελληνική θεατρική παραγωγή που κάνει τα πρώτα της βήματα. Στα θέατρα που δημιουργούνται το ελληνικό κοινό έρχεται σε επαφή με διαφορετικά θεατρικά είδη. Θεατρικά έργα εμπνευσμένα από την κλασική αρχαιότητα, το μεσαίωνα και τη νεότερη ιστορία, όπως το έργο «Μαρία Δοξαπατήρ» του Δημητρίου Βερναρδάκη, η «κωμωδία ηθών» όπου σατιρίζονται οι κατώτερες τάξεις που προσπαθούν να ανέλθουν κοινωνικά, όπως το έργο «Η κόρη του παντοπώλου» του Άγγελου Βλάχου, το κωμειδύλλιο όπου περιγράφονται απλοί τύποι της καθημερινής ζωής στη δημοτική γλώσσα με προσθήκες τραγουδιών, όπως το έργο «Η τύχη της Μαρούλας» του Δημητρίου Κορομηλά, σκιαγραφούν τη θεατρική κίνηση στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα.

Απάντηση: 1. Στο «Θέατρο του Λαού» παίζεται μια πατριωτική παντομίμα με θέμα την ανατίναξη της μονής Αρκαδίου, οι περιπέτειες της Παπαρούνας, ευνοούμενης του Αλή πασά και τα ανδραγαθήματα του Μάρκου Μπότσαρη. 2. Το «Θέατρο του Λαού» είναι υπαίθριο, σε χώρο περιφραγμένο με σανίδες, η σκηνή είναι μικρή και μοιάζει με κουτί και έχει ορχήστρα που παίζει μουσική. 3. Τα είδη θεάτρου που αναφέρονται στις πηγές είναι το κοσμικό, μουσικό θέατρο (όπερα – οπερέτα) και το λαϊκό θέατρο. 4. Το κοινό που παρακολουθεί παραστάσεις κατά το 19^ο αιώνα είναι τόσο τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα που παρακολουθούν κυρίως παραστάσεις ευρωπαϊκών θιάσων μουσικού θεάτρου, όσο και τα λαϊκά στρώματα που παρακολουθούν κυρίως παραστάσεις με πατριωτικά και κοινωνικά θέματα.

4.58: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Συλλογή δεδομένων για τη δημιουργία της

ταυτότητας μιας θεατρικής παράστασης

Σχολιασμός: Το πρώτο θέατρο «ηγέρθη σανιδόπηκτον» στην Αθήνα, το 1835, όπως μαρτυρούν οι ιστορικές πηγές. Την πρώτη αυτή περίοδο του θεάτρου οι παραστάσεις γίνονται γνωστές στο κοινό με τελάληδες. Πρόγραμμα δεν υπάρχει, ούτε άλλη διαφήμιση. Ο τελάλης από το πρωί ως το απόγευμα γυρίζει όλους τους δρόμους της πόλης και διαλαλεί το έργο που πρόκειται να δουν οι Αθηναίοι το βράδυ. Όταν πλησιάζει η ώρα της παράστασης, ο τελάλης φθάνει στο θέατρο, στέκεται στην είσοδο και από εκεί καλεί τους διαβάτες. Αργότερα οι θεατρικές παραστάσεις οργανώνονται και μοιράζονται έντυπα προγράμματα. Στα πρώτα θεατρικά προγράμματα δεν υπάρχουν πολλές λεπτομέρειες, παρά μόνο η ημερομηνία της παράστασης, ο τίτλος του έργου και τα ονόματα των ηθοποιών. Εικόνες εμπλουτίζουν τα θεατρικά προγράμματα που δημοσιεύονται μετά το 1850 και μάλιστα η πρώτη εικόνα που τυπώνεται στο πρόγραμμα των παραστάσεων του έργου του Μολιέρου «Αρχοντοχωριάτης» είναι ένας γάιδαρος.

Απάντηση: Αντλούνται πληροφορίες σχετικά με το όνομα του θεάτρου, την ημερομηνία της παράστασης, τους τίτλους των θεατρικών έργων της παράστασης, τα ονόματα των συντελεστών, την ώρα έναρξης της παράστασης, τη χρονική διάρκεια των διαλειμμάτων, τις τιμές των εισιτηρίων, τη γλώσσα, γενικές πληροφορίες που παραπέμπουν σε εικόνες της εποχής, όπως για παράδειγμα «α κυρία ασκεπείς». Ενδεικτικό της εποχής είναι επίσης ότι προηγείται της παράστασης ο Εθνικός Ύμνος.

Σύνθεση

Απάντηση: 1. Οι πνευματικές αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας σχετίζονται με το εθνικό ζήτημα και τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας. Το γλωσσικό ζήτημα απασχολεί την πνευματική ζωή της χώρας και δημιουργεί μεγάλες εντάσεις. 2. Κατά το 19^ο αιώνα παρατηρείται έντονη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση. Συγκροτείται η τριτοβάθμια εκπαίδευση, συστηματοποιείται η διδασκαλία των επιστημών, ιδρύονται και λειτουργούν χώροι τέχνης και πολιτισμού, εκδίδονται επιστημονικά συγγράμματα και λογοτεχνικά έργα, δημιουργούνται σημαντικά έργα τέχνης. Στις πολιτισμικές και επιστημονικές δραστηριότητες προβάλλεται το αρχαιοελληνικό παρελθόν αλλά και ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας.

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.1: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη: [γνώσεις, έννοιες, στάσεις, αντιλήψεις]

1. Γνώση των διαφορετικών εδαφικών ορίων του ελληνικού κράτους στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα
2. Επισήμανση της διαφορετικότητας των χρόνων προσάρτησης κάθε περιοχής στο ελληνικό κράτος

Σχολιασμός: Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ολοκληρώνεται η εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους. Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913), προσαρτάται σ' αυτό, το υπόλοιπο της σημερινής Ηπείρου, η Μακεδονία, η Κρήτη και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Με τη Συνθήκη του Νειγύ (1919) παραχωρείται η Δ. Θράκη στους Συμμάχους, οι οποίοι την παραχωρούν στην Ελλάδα με τη Συνθήκη περί Θράκης στο πλαίσιο της *Συνθήκης των Σεβρών* (1920). Μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου με τη επικύρωση της Συνθήκης της Ειρήνης στο Παρίσι, το 1948, τα Δωδεκάνησα προσαρτώνται στο ελληνικό κράτος, το οποίο ολοκληρώνεται εδαφικά.

Απάντηση: 1913: υπόλοιπο της σημερινής Ηπείρου, Μακεδονία, Κρήτη, νησιά ανατολικού Αιγαίου 1920: Δυτική Θράκη 1948: Δωδεκάνησα

1. Ο εκσυγχρονισμός του κράτους

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω μέρος του εκσυγχρονιστικού έργου του Ελ. Βενιζέλου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τις συνθήκες ζωής και εργασίας των αγροτών και των εργατών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

B. Μεθοδολογικά:

- Συσχετίζω δεδομένα και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: εκσυγχρονισμός, ατομικές ελευθερίες, σωματείο, συνεταιρισμός, εργατική νομοθεσία, αγροτικό ζήτημα

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη της κρατικής παρέμβασης στην επίλυση κοινωνικών ζητημάτων
- Αναγνώριση της συμμετοχής κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής του κράτους

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.2: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της μορφής του Ε. Βενιζέλου
2. Ανάδειξη του εκσυγχρονιστικού έργου του Ε. Βενιζέλου

Σχολιασμός: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος γεννιέται το 1864 στις Μουριές των Χανίων. Έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στον κρητικό Αγώνα για την Ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Έρχεται στην Ελλάδα, το 1909, ύστερα από πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου και ιδρύει το «κόμμα των Φιλελευθέρων», που κυριαρχεί στην πολιτική ζωή της χώρας ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930. Με την Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911) και το νομοθετικό έργο η Κυβέρνησή του θέτει τα θεμέλια του εκσυγχρονισμού του κράτους. Διορατικός πολιτικός πετυχαίνει την εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους με τους Βαλκανικούς πολέμους. Στη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου πολέμου έρχεται σε σύγκρουση με το βασιλιά Κωνσταντίνο, συγκροτεί την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (1916) και τάσσεται με το μέρος της Αντάντ. Η διπλωματική του δεινότητα αποδεικνύεται στο Συνέδριο της Ειρήνης (1919), όπου δικαιώνονται οι περισσότερες από τις ελληνικές διεκδικήσεις. Η ήττα του στις εκλογές το 1920 τον υποχρεώνει να απομακρυνθεί από την πολιτική σκηνή της χώρας. Το 1928 αναλαμβάνει και πάλι πρωθυπουργός. Στη διάρκεια της θητείας του (1928-1932) υπογράφεται το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και προωθείται η συνεργασία μεταξύ των Βαλκανικών κρατών. Υφίσταται δύο δολοφονικές απόπειρες, αυτοεξορίζεται επανειλημμένα και πεθαίνει εξόριστος στο Παρίσι το 1936.

Απάντηση: Ο Ε. Βενιζέλος αναδιοργανώνει το στρατό, τη δημόσια διοίκηση, τη δικαιοσύνη, βελτιώνει τα οικονομικά του κράτους, εκσυγχρονίζει την εκπαίδευση και ρυθμίζει χρόνια κοινωνικά ζητήματα, όπως το εργατικό.

5.3: χρονολογικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό &

5.4 γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.6: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση σημαντικών εργατικών νόμων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα
2. Ανάδειξη των ζητημάτων που ρυθμίζει η εργατική νομοθεσία

3. Ανάδειξη των προβλημάτων εφαρμογής της εργατικής νομοθεσίας

Σχολιασμός: Τα θεμέλια της εργατικής νομοθεσίας της Ελλάδας θέτουν οι κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων κυρίως από το 1911 και έπειτα. Ήδη στις 3 Δεκεμβρίου 1909, μετά το κίνημα στο Γουδί, καθιερώνεται η αργία της Κυριακής και ορισμένων εορτών, η οποία κωδικοποιείται νομοθετικά το 1914. Με το Σύνταγμα του 1911 μπαίνει το πλαίσιο λειτουργίας και των εργατικών σωματείων, το οποίο ευνοεί και την εξέλιξη του συνδικαλισμού. Τα εργατικά σωματεία παύουν πλέον να είναι κοινά για εργοδότες και εργαζόμενους. Ιδιαίτερη θέση στο νομοθετικό έργο της περιόδου 1910-1920 κατέχουν οι ρυθμίσεις για τη γυναικεία και την παιδική εργασία.

Απαντήσεις: 1. Οι εργατικοί νόμοι της περιόδου ρυθμίζουν την καθιέρωση της Κυριακής ως αργίας και τη λειτουργία εργατικών σωματείων, θέτουν τους κανόνες υγιεινής και ασφάλειας των εργαζομένων στους χώρους εργασίας, καθορίζουν το ωράριο εργασίας και τους όρους εργασίας γυναικών και ανηλίκων. 2. Η πηγή αναφέρεται στο νόμο του 1909, για την καθιέρωση της αργίας της Κυριακής και άλλων αργιών. 3. Σύμφωνα με την Έκθεση [του Επιθεωρητή Εργασίας Ν. Σαλίβερου (31.8.1912)] σε πολλούς χώρους εργασίας οι εργατικοί νόμοι είναι σχεδόν άγνωστοι και δεν εφαρμόζονται. Συγκεκριμένα δεν τηρείται η Κυριακή αργία, το ωράριο εργασίας, και τα μέτρα προφύλαξης της υγείας των εργαζομένων.

5.5: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Αισθητοποίηση του εργατικού προσωπικού και του χώρου εργασίας του

Σχολιασμός: Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα οι μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις αποτελούν τη βασικότερη μορφή οργάνωσης της παραγωγής. Ο ιδιοκτήτης με τα μέλη της οικογένειάς του και ελάχιστους βοηθούς αποτελούν το προσωπικό της επιχείρησης. Οι μεγάλες επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερους από 25 εργάτες και εργάτριες δεν ξεπερνούν το 1,5% του συνόλου των επιχειρήσεων το 1920. Η γυναικεία και η παιδική εργασία, συνήθως αδήλωτες, αποτελούν το σημαντικότερο ζήτημα της μισθωτής εργασίας κατά τον 20^ο αιώνα στην Ελλάδα. Αποτελούν τη φθηνότερη ανειδίκευτη εργατική δύναμη. Η κλωστοϋφαντουργία, η βιοτεχνία ενδυμάτων και η βιομηχανία καπνού συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό της γυναικείας εργασίας, ενώ τα παιδιά δουλεύουν με αμοιβή πε-

ρίπου ίση με το 1/3 του μισθού των ανδρών εργατών.

Απάντηση: Στο υφαντουργικό εργαστήριο της φωτογραφίας εργάζονται άνδρες, γυναίκες και παιδιά.

5.7: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.8: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.9: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.10: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών ζωής και εργασίας των κολίγων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα
2. Αισθητοποίηση Θεσσαλών τσιφλικάδων και κολίγων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα
3. Ανάδειξη των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κολίγοι
4. Ανάδειξη των σχέσεων τσιφλικάδων και κολίγων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας -περιοχές με μεγάλη ιδιοκτησία (τσιφλίκια) στην κατοχή των Οθωμανών- πολλά τσιφλίκια πωλούνται από τους Οθωμανούς σε Έλληνες κεφαλαιούχους. Οι καλλιεργητές τους, οι κολίγοι ή επίμορτοι, με την εφαρμογή του νέου δικαίου του ελληνικού κράτους χάνουν τα δικαιώματά τους στη γη που καλλιεργούν και οι τσιφλικάδες είναι οι απόλυτοι ιδιοκτήτες της γης. Οι τσιφλικάδες υπογράφουν ετήσια συμβόλαια μίσθωσης της γης και έχουν το δικαίωμα της έξωσης των κολίγων μετά τη λήξη του συμβολαίου. Αυτή η κατάσταση οδηγεί τους άκληρους Θεσσαλούς αγρότες σε δυναμικές κινητοποιήσεις και διεκδικήσεις στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα με αιματηρά επεισόδια και συγκρούσεις. Σημαντικότερη απ' αυτές είναι η εξέγερση στο Κιλελέρ το 1910 και η βίαιη καταστολή της. Το αγροτικό κίνημα προωθείται με την ίδρυση μεγάλων αγροτικών συλλόγων (1904 στη Λάρισα, 1906 στα Τρίκαλα, 1909 στην Καρδίτσα). Ο Βενιζέλος προωθεί αλλαγές σχετικά με το αγροτικό ζήτημα, αρχικά με το Σύνταγμα του 1911, όπου το κράτος κατοχυρώνει το δικαίωμά του για απαλλοτριώσεις με αποζημιώσεις για το κοινό όφελος των πολιτών. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης θέτει όμως τις βάσεις για την επίλυση του αγροτικού ζητήματος. Η οριστική λύση έρχεται με το νομοθετικό διάταγμα του 1923 «περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών», με το οποίο θεσπίζεται η ολοκληρωτική αναγκαστική απαλλοτρίωση ιδιωτικών κτημάτων, εκτός από αυτά που καλλιεργούνται από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες τους, για τη γεωργι-

κή αποκατάσταση των επίμορτων καλλιεργητών και των προσφύγων.

Απαντήσεις: 1. Οι κολίγοι της Θεσσαλίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εργάζονται σκληρά στα χωράφια των τσιφλικάδων. Αναγκάζονται να κατοικούν πολλά άτομα μαζί σε σπίτια μικρά και φτωχικά χωρίς έπιπλα. Τα σπίτια τους ανήκουν στους τσιφλικάδες. Ζώα και άνθρωποι συχνά μοιράζονται τον ίδιο χώρο. 2. Οι κολίγοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στη Θεσσαλία, δεν κατέχουν ατομική ιδιοκτησία, αναγκάζονται να καλλιεργούν τα χωράφια των τσιφλικάδων, καταβάλλουν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής τους σ' αυτούς και ζουν σε άθλιες συνθήκες.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το Σύνταγμα του 1911 επιτρέπει την ψήφιση νόμων και τη λήψη μέτρων για τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Έτσι, λαμβάνονται μέτρα για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, την αναδιοργάνωση του στρατού, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, την ενίσχυση της δικαιοσύνης, την κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών, τη βελτίωση της διοίκησης και την αντιμετώπιση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων. 2. Οι συνθήκες ζωής και εργασίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για τους αγρότες και τους εργάτες είναι εξαιρετικά δύσκολες. Άνδρες, γυναίκες αλλά και πολλά μικρά παιδιά εργάζονται πολλές ώρες σε χώρους, όπου δεν τηρούνται κανόνες υγιεινής και ασφάλειας, παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για την προστασία της εργασίας τους. Οι αγρότες της Θεσσαλίας ζουν σε άθλιες συνθήκες στην υπηρεσία των τσιφλικάδων. Δεν κατέχουν γη, δεν έχουν δικό τους σπίτι και ζουν με πολλές στερησίες.

2. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία διπλωματικών και πολεμικών γεγονότων των Βαλκανικών πολέμων
- Αντιλαμβάνομαι τα αποτελέσματα των Βαλκανικών πολέμων

B. Μεθοδολογικά

β Παρατηρώ, μελετώ και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Βαλκανικοί πόλεμοι, προσάρτηση, συμμαχία

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης σε θέματα διεθνούς συνεργασίας

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα διατήρησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.11: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των κρατών – μελών της Βαλκανικής συμμαχίας
2. Αισθητοποίηση των αντίπαλων στρατοπέδων του Α΄ Βαλκανικού πολέμου
3. Ανάδειξη της καλλιτεχνικής πρόσληψης ιστορικών γεγονότων

Σχολιασμός: Στο πλαίσιο της παρατεταμένης κρίσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η επικείμενη διάλυσή της και το πρόβλημα της διανομής των εδαφών της περιλαμβάνονται, στις διεκδικήσεις που σχεδιάζουν μεταξύ άλλων ευρωπαϊκών κρατών, και τα βαλκανικά κράτη. Στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα τα βαλκανικά κράτη προχωρούν στη σύναψη συμμαχιών μεταξύ τους εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η σερβο-βουλγαρική συνθήκη είναι η πρώτη που υπογράφεται το Μάρτιο του 1912 και προβλέπει την υποχρέωση αμοιβαίας στρατιωτικής βοήθειας της μιας χώρας στην άλλη, σε περίπτωση επίθεσης από άλλο κράτος, αλλά και το μοίρασμα, με μυστική συμφωνία, της βόρειας και κεντρικής Μακεδονίας μεταξύ τους, σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία. Η ελληνική κυβέρνηση, παρακολουθώντας τις εξελίξεις, συνάπτει το Μάιο του 1912 συνθήκη συμμαχίας με τη Βουλγαρία εναντίον της Τουρκίας, χωρίς όμως ρύθμιση για το μοίρασμα εδαφών σε περίπτωση νικηφόρου πολέμου εναντίον της Τουρκίας. Αντίστοιχες επαφές, συνεννοήσεις και συμμαχίες συνάπτει η Ελλάδα με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Οι συσχετισμοί αυτοί δυνάμει, συμμαχία της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας εναντίον της Τουρκίας, αποτελούν και τα δύο στρατόπεδα του Α΄ Βαλκανικού πολέμου.

Απάντηση: Ο λαϊκός ζωγράφος αποδίδει την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως δράκο τον οποίο προσπαθούν να σκοτώσουν οι συμμαχικές Βαλκανικές Δυνάμεις. Οι συμμαχικές βαλκανικές χώρες αποδίδονται με ένα στρατιώτη η κάθε μία, ντυμένο με την στρατιωτική στολή της κάθε χώρας.

5.12: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

Εντοπισμός των εδαφικών ορίων της Οθωμανι-

κής Αυτοκρατορίας πριν τους Βαλκανικούς πολέμους

Σχολιασμός: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους διατηρεί μεγάλο μέρος της βαλκανικής χερσονήσου, το οποίο κατέχει σύμφωνα με τις αποφάσεις της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Μετά τον ιταλο-τουρκικό πόλεμο του 1911-1912 η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάζεται να παραχωρήσει στους Ιταλούς τα Δωδεκάνησα.

Απάντηση: Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, πριν τους Βαλκανικούς πολέμους, εκτείνεται σε εδάφη της σημερινής Αλβανίας, Ελλάδας, Βουλγαρίας, πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, και Ευρωπαϊκής Τουρκίας.

5.13: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Εντοπισμός της εδαφικής έκτασης των βαλκανικών κρατών μετά τους Βαλκανικούς πολέμους
2. Γνώση των εδαφικών κερδών της Ελλάδας με τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του Βουκουρεστίου
3. Ανάδειξη των συνεπειών των Βαλκανικών πολέμων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία

Σχολιασμός: Με τους Βαλκανικούς πολέμους η Οθωμανική Αυτοκρατορία χάνει την εδαφική κυριαρχία της σε πολλά βαλκανικά εδάφη. Ήδη με τη Συνθήκη του Λονδίνου, το Μάιο του 1913, ο Σουλτάνος παραχωρεί όλες τις περιοχές δυτικά της γραμμής Μήδειας-Αίνου (περιοχή Α. Θράκης), παραιτείται από κάθε δικαίωμα στην Κρήτη και αφήνει τα νησιά του Αιγαίου στην ευθύνη των Μεγάλων Δυνάμεων. Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, τον Ιούλιο του 1913, διευθετούνται τα σύνορα των βαλκανικών κρατών μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού πολέμου. Τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα διαμορφώνονται από τα σερβοβουλγαρικά σύνορα, στο όρος Μπέλες, μέχρι τις εκβολές του ποταμού Νέστου. Η ανατολική, κεντρική και δυτική Μακεδονία, μέχρι τις λίμνες Πρέσπες, κατοχυρώνονται στην Ελλάδα, η Δυτική Θράκη παραχωρείται στη Βουλγαρία ενώ η Ανατολική Θράκη, γραμμή Αίνου - Διδυμότειχου, παραμένει στην Τουρκία. Η Ελλάδα δεν κερδίζει όλες τις διεκδικούμενες περιοχές, ενώ για το καθεστώς της Βορείου Ηπείρου και των νησιών δεν υπάρχουν ακόμα τελικές ρυθμίσεις.

Απάντηση: 1. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία χάνει όλα τα εδάφη της στη Βαλκανική Χερσόνησο εκτός από την περιοχή της Ανατολικής Θράκης (σημερινή Ευρωπαϊκή Τουρκία). 2. Η Ελλάδα, με τις ρυθμίσεις της Συνθήκης του

Βουκουρεστίου, κερδίζει το υπόλοιπο μέρος της σημερινής Ηπείρου, τη Μακεδονία, τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και την Κρήτη.

5.14: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της εδαφικής και πληθυσμιακής αύξησης του ελληνικού κράτους το 1913.
2. Συσχέτιση της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας πριν και μετά τους Βαλκανικούς πολέμους

Σχολιασμός: Με το διπλασιασμό της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας, μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, δυναμώνει τόσο η οικονομική κατάσταση της χώρας όσο και η θέση της στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων.

Απάντηση: Το ελληνικό κράτος σχεδόν διπλασιάζει την έκταση και τον πληθυσμό του, το 1913, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

5.15: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του ιστορικού γεγονότος της παράδοσης της Θεσσαλονίκης, το 1912
2. Αναγνώριση των εμπλεκόμενων πλευρών στη διαδικασία παράδοσης της Θεσσαλονίκης

Σχολιασμός: Στη διάρκεια του Α' Βαλκανικού πολέμου ο ελληνικός στρατός προελαύνει στη Μακεδονία. Μετά τη νικηφόρα μάχη των Γιαννιτσών ο διάδοχος Κωνσταντίνος, αρχηγός του ελληνικού στρατού, διατάσσεται από το Βενιζέλο, παρά τις διαφορετικές θέσεις του για τη συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων προς τη Δ. Μακεδονία, να προχωρήσει προς την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Οι πολιτικοί και εθνικοί λόγοι που επικαλείται ο Βενιζέλος δικαιώνουν την επιλογή του και οδηγούν στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς, στις 26 Οκτωβρίου 1912. Η νέα ελληνική διοίκηση αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα με την εγκατάστασή της στη Θεσσαλονίκη. Η οριστική επιδίκαση της πόλης παραμένει μετέωρη παρά την απελευθέρωσή της και τον έλεγχο της από τα ελληνικά στρατεύματα. Το πρωτόκολλο παράδοσης της πόλης στον ελληνικό στρατό περιορίζει τη διάρκεια της παράδοσης ως την τελική σύναψη ειρήνης (αυτό γίνεται με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου).

Απάντηση: Ο λαϊκός καλλιτέχνης απεικονίζει τον Οθωμανό Διοικητή της Θεσσαλονίκης να παραδίδει τη διοίκηση της πόλης στο διάδοχο Κωνσταντίνο, αρχηγό του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων.

5.16: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του ιστορικού γεγονότος της παράδοσης της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς στον ελληνικό στρατό

2. Ανάδειξη των επιστολών ως ιστορικών πηγών

Σχολιασμός: Ημερολόγια αλλά και γράμματα, η συγγραφή των οποίων στηρίζεται στην ανάγκη των ανθρώπων να καταγράφουν γεγονότα από τη ζωή τους, ακόμα και κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, αποτελούν σημαντικά τεκμήρια για την ιστορία. Μέσα από τις βιαστικές αυτές σημειώσεις, κάτω από την πίεση των γεγονότων, αναβιώνει τόσο η προσωπική καθημερινή ζωή του γράφοντα ή της γράφουσας, όσο και γενικότερα η εποχή με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της.

Απάντηση: Ο Έλληνας στρατιώτης στην επιστολή του αναφέρεται στην κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό και τις πρώτες αντιδράσεις της Οθωμανικής Διοίκησης της πόλης.

5.17: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό &

5.18: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.19: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της πληθυσμιακής σύνθεσης της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την απογραφή του 1913

2. Γνώση των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων της Θεσσαλονίκης, το 1913

3. Συσχέτιση του πληθυσμού των εθνοτικών ομάδων της Θεσσαλονίκης, το 1913

4. Αισθητοποίηση οθωμανικών μνημείων της Θεσσαλονίκης

5. Συσχέτιση της ύπαρξης οθωμανικών μνημείων στη Θεσσαλονίκη με την παρουσία των Οθωμανών στην πόλη

Σχολιασμός: Η Θεσσαλονίκη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελεί μια από τις σημαντικότερες εμπορικές πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεγάλο διαμετακομιστικό λιμάνι, οικονομικό κέντρο τόσο της Μακεδονίας όσο και της δυτικής Θράκης, της Αλβανίας και της Ηπείρου. Ο ελληνικός πληθυσμός της πόλης, μικρότερος από τον μουσουλμανικό, σημαντικός όμως οικονομικός παράγοντας, ακολουθεί τον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης, ο οποίος είναι αριθμητικά και οικονομικά ο πιο εύρωστος. Η πόλη είναι γεμάτη με ιδιωτικά και δημόσια κτίρια σε διάφορες τεχνολογίες, τα οποία συνυπάρχουν με τα ρωμαϊκά, τα βυζαντινά και τα οθωμανικά μνημεία. Το Γενί Τζαμί (το τέμενος

των εκμουσουλμανισμένων Εβραίων, των Ντον-μέδων) σχεδιάζεται από τον Ιταλό V. Poselli, το 1902, και είναι ένα μείγμα μουσουλμανικής και ευρωπαϊκής κουλτούρας. Ένα από τα πρώτα μουσουλμανικά κτίσματα της πόλης είναι και το μεγαλοπρεπές λουτρό, το Μπέη Χαμάμ, που χτίζεται το 1444, στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β΄, για την τέρψη των κατοίκων και την τόνωση της κοινωνικής ζωής, στο κέντρο της πόλης. Το οθωμανικό λουτρό λειτουργεί ως τα νεότερα χρόνια ως «λουτρά Παράδεισος». Τα κτίρια διαφορετικών πολιτισμών, που συνυπάρχουν μέχρι σήμερα λειτουργικά ενσωματωμένα στον πολεοδομικό ιστό της Θεσσαλονίκης, μαρτυρούν σημαντικά στοιχεία για την πολυπολιτισμική ταυτότητα της πόλης.

Απαντήσεις: 1. Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, το 1913, οι Εβραίοι αποτελούν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή εθνοτική ομάδα. 2. Τα οθωμανικά μνημεία της σημερινής Θεσσαλονίκης συνδέονται με την παρουσία των Οθωμανών στην πόλη από το 15^ο αιώνα.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Με τους Βαλκανικούς πολέμους αλλάζει ο χάρτης της Βαλκανική Χερσονήσου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υφίσταται μεγάλη ήττα και χάνει το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της στα Βαλκάνια. Ιδρύεται το κράτος της Αλβανίας, και επεκτείνονται τα σύνορα της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. 2. Η Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους διπλασιάζει τον πληθυσμό της και την έκταση της με την προσάρτηση του υπόλοιπου μέρους της σημερινής Ηπείρου, της Μακεδονίας, των νησιών του ανατολικού Αιγαίου και της Κρήτης.

3. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία διπλωματικών και πολεμικών γεγονότων του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
- Αντιλαμβάνομαι τα αίτια και τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
- Κατανόω τη στάση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο

B. Μεθοδολογικά

Παρατηρώ, μελετώ και ανασυνθέτω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: παγκόσμιος πόλεμος, συνθήκη, συμμαχία, συνδεδίο

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης σε θέματα διεθνούς συνεργασίας
- Προβληματισμός για τις συνέπειες του πολέμου στην ανθρώπινη ζωή

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.20: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των αντίπαλων στρατοπέδων του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
2. Αντίληψη της διαίρεσης της Ευρώπης σε δύο στρατόπεδα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου

Σχολιασμός: Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος εξελίσσεται ανάμεσα σε δύο στρατόπεδα, την Αντάντ και τις Κεντρικές Δυνάμεις. Ήδη από το 1907 η Γαλλία, η Αγγλία και η Ρωσία σχηματίζουν την Τριπλή Συμμαχία (Αντάντ), ενώ από το 1879 η Γερμανία συνάπτει με την Αυστροουγγαρία αμυντική συμμαχία (Κεντρικές Δυνάμεις), στην οποία το 1893 προσχωρεί και η Ιταλία. Με το μέρος της Αντάντ συντάσσεται η Σερβία και το Μαυροβούνιο, η Ιταλία το 1915, η Ρουμανία και το Βέλγιο το 1916, η Ελλάδα και οι ΗΠΑ το 1917. Στις Κεντρικές Δυνάμεις συντάσσεται η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1914 και η Βουλγαρία το 1915.

Απάντηση: Τα αντίπαλα στρατόπεδα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου είναι οι Δυνάμεις της Αντάντ και οι Κεντρικές Δυνάμεις.

5.21: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.22: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών στο πολεμικό μέτωπο του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
2. Αισθητοποίηση των συνθηκών στο πολεμικό μέτωπο
3. Γνώση των συνεπειών του χημικού πολέμου

Σχολιασμός: Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος εξελίσσεται ουσιαστικά με βάση τα παραδοσιακά όπλα, μυδραλιοβόλα, κανόνια, τουφέκια, τα οποία τελειοποιούνται και ισχυροποιούνται. Κοντά σ' αυτά κάνουν την εμφάνισή τους τρία νέα όπλα την περίοδο 1914-1918. Είναι τα πολεμικά αεροπλάνα, τα τοξικά αέρια και τα άρματα μάχης. Αυτά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα πεδία των μαχών εξαιτίας της αποτελεσματικότητάς τους, αλλά προκαλούν και μεγάλες καταστροφές μεταξύ των αμάχων.

Στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, στρατιωτικές επιχειρήσεις δε διεξάγονται μόνο στα μέτωπα του πολέμου αλλά και σε κατοικημένες περιοχές. Η χρήση των πολεμικών αεροπλάνων δίνει τη δυνατότητα στους αντίπαλους στρατούς να πλήττουν με βομβαρδισμούς και τους πληθυσμούς στα μετόπισθεν. Οι συνθήκες στα μέτωπα του πολέμου απαθανατίζονται είτε για προπαγανδιστικούς λόγους είτε για να δημοσιευτούν στον Τύπο της εποχής από φωτογράφους που βρίσκονται στο μέτωπο του πολέμου. Επίσης αποτελούν και θέμα για τη δημιουργία έργων τέχνης, όπως αυτό του Νέβινσον, όπου η ωμή πραγματικότητα του πολέμου αποτυπώνεται με ξεκάθαρο το στοιχείο του τρόμου.

Απάντηση: Οι συνθήκες στο μέτωπο του πολέμου είναι ιδιαίτερα σκληρές, όπως αποδεικνύουν τόσο η φωτογραφία όσο και το έργο ζωγραφικής. Στρατιώτες τυφλοί από τα τοξικά αέρια, αιχμάλωτοι, νεκροί στο πεδίο μάχης, τραυματίες, σκληρές μάχες, όλα βρίσκονται στο επίκεντρο των δημιουργιών για να θυμίζουν τη φρικαλεότητα του πολέμου.

5.23: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών ζωής του άμαχου πληθυσμού κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
2. Ανάδειξη της λογοτεχνίας ως ιστορικής πηγής

Σχολιασμός: Τόσο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου όσο και στη μεταπολεμική περίοδο εκδίδονται παγκόσμια, πολλά ημερολόγια, ποιήματα, απομνημονεύματα, μυθιστορήματα γραμμένα από ανθρώπους που είτε συμμετέχουν είτε επηρεάζονται από τον Μεγάλο Πόλεμο. Μια γενιά στρατιωτών-συγγραφέων που αναδύεται προχωρά πέρα από την απλή καταγραφή των εμπειριών της στρατιωτικής ζωής τους και σχολιάζει με πικρό, καυστικό και ειρωνικό τρόπο τον πόλεμο. Ο πόλεμος απασχολεί και τον Έλληνα συγγραφέα Στράτη Μυριβήλη (1890-1969). Ο ίδιος λαμβάνει μέρος και στους δύο Βαλκανικούς πολέμους, από τους οποίους χρησιμοποιεί πολλά βιωματικά στοιχεία στο έργο του. Το μυθιστόρημα «Η ζωή εν τάφω» αναφέρεται στη βιαιότητα του πολέμου, όπως βιώνεται από τον φοιτητή λοχία Κωστούλα και καταγράφεται στο ημερολόγιό του. Είναι η φρίκη των χαρακωμάτων έτσι όπως την έζησε τελικά ο ίδιος ο συγγραφέας. Το αντιπολεμικό μήνυμα του έργου αναδεικνύεται μέσα από την

ωμότητα της ρεαλιστικής περιγραφής, η οποία χρησιμοποεί τη φρίκη ως μέσο απώθησης και εξισώνει όλους τους ανθρώπους, φίλους και εχθρούς, κάτω από το βάρος της συντριβής της ανθρώπινης ύπαρξης. Μοναδική διέξοδος από τον παραλογισμό του πολέμου προβάλλει στο έργο η αγάπη για τη ζωή, τον άνθρωπο και το φυσικό του περιβάλλον.

Απάντηση: Οι συνθήκες ζωής του άμαχου πληθυσμού στο Μοναστήρι, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, τις οποίες περιγράφει ο Σ. Μυριβήλης στο μυθιστόρημά του, είναι πολύ δύσκολες. Στα μετόπισθεν η ζωή αλλάζει και προσαρμόζεται σε νέους τρόπους. Τη νύχτα γίνεται συσκοτίση, οι άνθρωποι είναι φοβισμένοι, βιώνουν τους πρώτους αεροπορικούς βομβαρδισμούς εναντίον κατοικημένων περιοχών και νιώθουν διαρκώς την αεροπορική απειλή, φτιάχνουν υπόγεια καταφύγια, έχουν συνέχεια κοντά τους τις αντιασφυξιόγones μάσκες για τα τοξικά αέρια, τα σπίτια τους έχουν καταστραφεί.

5.24: Στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνεπειών των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου
2. Αντίληψη του μεγέθους των ανθρώπινων απωλειών από τις πολεμικές επιχειρήσεις
3. Συσχέτιση των ανθρώπινων απωλειών των στρατοπέδων του πολέμου

Σχολιασμός: Στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου οι αριθμοί των απωλειών είναι τεράστιοι. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος καταγράφεται ως ο πρώτος Μεγάλος Πόλεμος στην ιστορία της ανθρωπότητας. Σε αυτό συνηγορεί η συμμετοχή πολλών χωρών με εκατομμύρια στρατιώτες και η χρήση σύγχρονων για την εποχή αποτελεσματικών-φονικών όπλων. Εκτιμάται ότι γύρω στα εννιά εκατομμύρια στρατιώτες έχασαν τη ζωή τους στα πεδία της μάχης, ενώ πάνω από έξι εκατομμύρια έμειναν ανάπηροι. Κοντά σ' αυτούς υπάρχουν κι ένας μεγάλος αριθμός απωλειών σε νεκρούς, τραυματίες, αγνοούμενους και αιχμαλώτους που αγγίζει τα τριάντα επτά εκατομμύρια και δίνει το μέγεθος της φοβερής καταστροφής αυτού του πολέμου.

Απάντηση: Οι συνέπειες των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου είναι πολλές. Ανθρώπινες απώλειες, υλικές καταστροφές, τραυματίες και αιχμάλωτοι πολέμου, δυστυχία, τρόμος, μοναξιά, φόβος είναι οι σημαντικότερες απ' αυτές.

5.25: έργο τέχνης, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του Συνεδρίου της Ειρήνης στο Παρίσι το 1919
2. Ανάδειξη της συμμετοχής του Ελ. Βενιζέλου στο Συνέδριο της Ειρήνης

Σχολιασμός: Το Συνέδριο της Ειρήνης (όπως ονομάστηκε από τους νικητές του πολέμου) αρχίζει τις εργασίες του στο Παρίσι το 1919. Κυρίαρχες μορφές του Συνεδρίου είναι ο πρόεδρος Ουίλσον των Η.Π.Α. και οι πρωθυπουργοί Κλε_ανώ της Γαλλίας, Τζωρτζ Λόντ της Αγγλίας και Ορλάντο της Ιταλίας. Οι βασικές αρχές που διέπουν τις συνθήκες που υπογράφονται στο Συνέδριο είναι δυνατότητα αυτοδιάθεσης των λαών, που οδηγεί στη δημιουργία νέων εθνικών κρατών, η στρατηγική της ασφάλειας των νικητών του πολέμου καθώς και οικονομικά πλεονεκτήματα γι' αυτούς. Οι Σύμμαχοι στο Συνέδριο προσπαθούν να καταλήξουν σε ειρήνη με την Τουρκία εξυπηρετώντας τα συμφέροντά τους, τα οποία είναι αδύνατον να γεφυρωθούν εξαιτίας της μεγάλης ανταγωνιστικότητάς τους. Η συμμετοχή του Έλληνα Πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου στο Συνέδριο δίνει τη δυνατότητα στην ελληνική πλευρά να παρουσιάσει τις εθνικές διεκδικήσεις της. Ο Ε. Βενιζέλος στο σχετικό υπόμνημά του προς τους συνέδρους θέτει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις στη βάση της ελληνικής εθνικής συνείδησης των κατοίκων και τη πληθυσμιακή σύνθεση των διεκδικούμενων περιοχών. Επίσης συνδέει την ελληνικότητα των διεκδικούμενων περιοχών με γεωγραφικά και ιστορικά τεκμήρια.

Απάντηση: Η συμμετοχή του Έλληνα Πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι, το 1919, είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί σ' αυτή τη συνάντηση καθορίζονται τα νέα σύνορα των ευρωπαϊκών κρατών. Η παρουσία του δηλώνει στην Ευρώπη ότι η Ελλάδα παρακολουθεί τις εξελίξεις και είναι συμμετοχή.

5.26: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.27: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων στο Συνέδριο της Ειρήνης
2. Αισθητοποίηση των εδαφικών κερδών της Ελλάδας με τη Συνθήκη των Σεβρών
3. Ανάδειξη των επιστολών ως ιστορικών πηγών

Σχολιασμός: Η Συνθήκη των Σεβρών (1920) περιλαμβάνει δεκατρία σημεία που αφορούν την Κοινωνία των Εθνών, το διεθνή οργανισμό που συγκροτείται το 1919 με στόχο την εξασφάλιση των όρων της Ειρήνης. Η Συνθήκη ασχολείται με το ζήτημα των αιχμαλώτων και των νεκρών του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, καθορίζει τα σύνορα της Τουρκίας, την προστασία των μειονοτήτων, αλλά και ζητήματα οικονομικής και δημοσιονομικής φύσης. Η Ελλάδα μ' αυτή τη Συνθήκη έχει μεγάλα εδαφικά οφέλη. Τα σύνορά της καθορίζονται ως την Τσατάλτζα, έξω από την Κωνσταντινούπολη, αποκτά την Ίμβρο και την Τένεδο και την κυριαρχία στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, αναλαμβάνει τη διοίκηση στην περιοχή της Σμύρνης. Επίσης της παραχωρούνται τα Δωδεκάνησα (συμφωνία Βενιζέλου-Τιττόνι), εκτός από τη Ρόδο που γίνεται αυτόνομη. Η Συνθήκη αυτή δεν ίσχυσε ποτέ, αφού τα συμμαχικά συμφέροντα γρήγορα οδηγούνται σ' άλλες πολιτικές επιλογές. Τα κέρδη της Ελλάδας με αυτή την Συνθήκη ταυτίζονται σχεδόν απόλυτα με τις ελληνικές διεκδικήσεις του υπομνήματος του Βενιζέλου (1918).

Απάντηση: Ο Βενιζέλος αναφέρει στην επιστολή του τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας σε ό,τι αφορά τη Βόρεια Ήπειρο, τη Θράκη, τη Μικρά Ασία και τα νησιά του Αιγαίου.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Τα αίτια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου είναι ο οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στις μεγάλες βιομηχανικές Δυνάμεις της Ευρώπης, ο οικονομικός επεκτατισμός της Γερμανίας και οι προσπάθειες διείσδυσής της στην Αφρική και την Ασία, ενέργειες που δεν βρίσκουν σύμφωνες την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία. 2. Με την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου η ελληνική πολιτική ηγεσία οδηγείται σε αδιέξοδο, μια κατάσταση που φέρνει τον εθνικό διχασμό. Ο πρωθυπουργός της χώρας Ε. Βενιζέλος συγκρούεται με το βασιλιά Κωνσταντίνο, σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας σε ένα από τα δυο στρατόπεδα του πολέμου. Ο Κωνσταντίνος τάσσεται υπέρ της ουδετερότητας που ευνοεί όμως τις Κεντρικές Δυνάμεις και ο Βενιζέλος τάσσεται υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, καθώς πιστεύει στη νίκη των Συμμάχων και επιδιώκει να επωφεληθεί μελλοντικά η χώρα από τη συμμετοχή της στον πόλεμο. Η Ελλάδα τελικά προσχωρεί το 1917 στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ.

4. Η Μικρασία:

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία για τη μικρασιατική εκστρατεία
- Καταννώ την ανάγκη παρουσίας του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το 1920
- Καταννώ τη στάση της Ελλάδας στη μικρασιατική εκστρατεία
- Συσχετίζω την παρουσία της Ελλάδας στη Μικρά Ασία με το ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή

B. Μεθοδολογικά

- Συγκεντρώνω μεθοδικά τις πληροφορίες και συνθέτω

Γ. Εννοιολογικά

Καταννώ τις ιστορικές έννοιες: μικρασιατική εκστρατεία, ελληνισμός, μικρασιατική καταστροφή

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα πολιτισμού
- Αντίληψη της έντονης παρουσίας του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.28: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των κινήσεων του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία
2. Γνώση των κινήσεων του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία

Σχολιασμός: Μετά την αποβίβασή του στη Σμύρνη (2.5.1919) ο ελληνικός στρατός ως το καλοκαίρι του 1920 περιορίζει τη δράση του στην ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης, την οποία έχουν ορίσει οι Συμμαχικές Δυνάμεις. Η πρώτη μεγάλη προέλαση του ελληνικού στρατού πραγματοποιείται τον Ιούνιο του 1920 με τη συναίνεση της Αγγλίας. Σημαντικές πόλεις καταλαμβάνονται και η ελληνική ζώνη κατοχής στη δυτική Μικρασία διευρύνεται. Η πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα το 1920 και η διαφοροποίηση της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή διαμορφώνει το επόμενο διάστημα το πλαίσιο της ελληνοτουρκικής σύρραξης. Η δυναμική αντίδραση των κεμαλικών στρατευμάτων οδηγεί στη γενίκευση των πολεμικών επιχειρήσεων στα μικρασιατικά εδάφη. Ο ελληνικός στρατός από το καλοκαίρι του 1921 προωθείται προς το Σαγγάριο ποταμό. Το 1922 οι κεμαλικές στρατιωτικές δυνάμεις αντεπιτίθε-

νται και υποχρεώνουν τις ελληνικές δυνάμεις σε υποχώρηση προς τα δυτικά παράλια της Μικρασίας.

Απάντηση: Η Σμύρνη, αποτελεί το πρώτο σταθμό του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας. Ο Σαγγάριος ποταμός, κοντά στην Άγκυρα, αποτελεί το πιο προωθημένο σημείο της μικρασιατικής εκστρατείας.

5.29: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.30: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της υποδοχής του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη
2. Αντίληψη του τρόπου υποδοχής του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη

Σχολιασμός: Στις 2 Μαΐου 1919 ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται στη Σμύρνη μέσα σε κλίμα εθνικού πατριωτισμού του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής. Οι προσδοκίες των Ελλήνων αποδίδουν στην απόβαση του ελληνικού στρατού την αρχή της απελευθέρωσής τους και την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας που έχει καλλιεργηθεί όλο το προηγούμενο διάστημα.

Απάντηση: Οι Έλληνες γιορτάζουν την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και ο μητροπολίτης της Σμύρνης Χρυσόστομος με μέλη της ελληνικής κοινότητας υποδέχονται το ελληνικό στρατιωτικό σώμα το οποίο παρελαύνει στην προκουμαία της πόλης.

5.31: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση του λόγου της άφιξης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη
2. Ανάδειξη της συμμετοχής των Μεγάλων Δυνάμεων στη μικρασιατική εκστρατεία

Σχολιασμός: Με την εντολή των Συμμαχικών Δυνάμεων, στο Ανώτατο Συμβούλιο της Συνδιασκέψεως (Απρίλιος 1919), του Συνεδρίου της Ειρήνης, η Ελλάδα αναλαμβάνει τη διοίκηση της Σμύρνης. Η απόφαση αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις ανταγωνιστικές διεκδικήσεις της Ιταλίας στην περιοχή και τις κινήσεις του τουρκικού εθνικού κινήματος, που οργανώνεται μετά την ταπεινωτικές συνθήκες της ανακωχής του Μούδρου (1918) για την άνευ όρων παράδοση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σκοπός της αποβίβασης των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη είναι η διασφάλιση της τάξης και η προστασία του χρι-

στιανικού πληθυσμού της περιοχής, όπως σημειώνει στο διάγγελμά του προς τους Έλληνες της περιοχής και ο Ε. Βενιζέλος. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) προβλέπεται η διενέργεια δημοψηφίσματος, ύστερα από πέντε χρόνια, ώστε να αποφασίσει ο πληθυσμός της περιοχής της Σμύρνης αν επιθυμεί την ένωσή της με την Ελλάδα. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ε. Βενιζέλος στο διάγγελμά του επιστράτη την προσοχή των Ελλήνων κατοίκων στο σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων εθνοτικών ομάδων, συναρτώντας τη στάση του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής με τις μελλοντικές εθνικές επιδιώξεις.

Απαντήσεις: 1. Ο Βενιζέλος απευθύνεται στους Έλληνες κατοίκους της Σμύρνης. 2. Τους αποκαλεί ομογενείς γιατί είναι Έλληνες.

5.32: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.33: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αντίληψη των αντιδράσεων των Ελλήνων της Σμύρνης στην αποβίβαση του ελληνικού στρατού
2. Συσχέτιση των αντιδράσεων των Ελλήνων με αυτές του Κεμάλ, από τη μεριά των Τούρκων

Σχολιασμός: Η Συνθήκη των Σεβρών, την οποία υπογράφει η σουλτανική κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, δεν γίνεται ποτέ δεκτή από τους οπαδούς του τουρκικού εθνικού κινήματος, με ηγέτη τον Κεμάλ, οι οποίοι θέτουν σκοπό τους την αποφυγή του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη συγκρότηση ενός σύγχρονου τουρκικού εθνικού κράτους. Η άφιξη του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη συνοδεύεται από επεισόδια, μικρής έκτασης, από Τούρκους κατοίκους της πόλης, οι οποίοι αντιδρούν στη νέα κατάσταση που δημιουργείται στην περιοχή. Η παραμονή του ελληνικού στρατού στα μικρασιατικά εδάφη εντείνει τις αντιδράσεις του τουρκικού εθνικού κινήματος και οδηγεί σε εκτεταμένες πολεμικές επιχειρήσεις.

Απαντήσεις: 1. Οι Έλληνες της Σμύρνης ζουν αξέχαστες στιγμές ελευθερίας μέσα σ' ένα κλίμα γενικού ενθουσιασμού και αγάπης για τον ελληνικό στρατό. Προσφέρουν κάθε διευκόλυνση στη φάλαγγα Ευζώνων. 2. Ο Κεμάλ δείχνει με την αντίδρασή του τον προβληματισμό του για την άφιξη ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και την πρόθεσή του για επιθετική πολιτική από τη μεριά των Τούρκων με στόχο να ανακαταλάβουν τη Σμύρνη, που αποτελεί σημαντικό λιμάνι και μοναδικό τους κόσμημα,

όπως αναφέρει.

5.34: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.35: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.36: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.37: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.38: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία
2. Αισθητοποίηση της ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία
3. Αντίληψη στοιχείων παιδείας, πολιτισμού, θρησκείας και καθημερινής ζωής του ελληνισμού της Μικράς Ασίας

Σχολιασμός: Οι ελληνορθόδοξοι κοινότητες του οθωμανικού κράτους συγκεντρώνονται κυρίως στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, στον Πόντο και την περιοχή της Καππαδοκίας. Στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας οι ελληνικοί πληθυσμοί είναι οικονομικά εύρωστοι και ασχολούνται με το εμπόριο, τη ναυτιλία και ελεύθερα επαγγέλματα. Η περιοχή του Πόντου αποτελεί επίσης μια από τις πλέον οικονομικά και πολιτισμικά ανθηρές περιοχές του μικρασιατικού ελληνισμού. Κύριες επαγγελματικές ασχολίες είναι η γεωργία και η υλοτομία. Στην περιοχή της Καππαδοκίας οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι ζουν απομονωμένοι, οι περισσότεροι είναι τουρκόφωνοι και ασχολούνται με την κτηνοτροφία και τη γεωργία. Οι προσπάθειες διατήρησης της εθνικής συνείδησης των κατοίκων συνδυάζεται με τη λειτουργία σχολείων, ανώτατων εκπαιδευτηρίων και πολιτιστικών συλλόγων και ενισχύεται με τη δράση μορφωτικών και πολιτιστικών συλλόγων του εθνικού κέντρου.

Απάντηση: Η παρουσία των Ελλήνων στη Μικρασία σημειώνεται με την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ορθόδοξων ναών, τη λειτουργία ελληνικών εμπορικών καταστημάτων, την κυκλοφορία ελληνικών εφημερίδων αλλά και τη διενέργεια πολιτιστικών εκδηλώσεων για τη διατήρηση των εθίμων τους.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι Σύμμαχοι προσανατολίζονται στο διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη δημιουργία ενός μικρού εδαφικά τουρκικού κράτους πέρα από τα μικρασιατικά παράλια. 2. Η Ελλάδα εκστρατεύει στη Μικρά Ασία για να διασφαλίσει την τάξη και να προστατεύσει τον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής αλλά κυρίως γιατί πιστεύει ότι αυτή η

εντολή των Μεγάλων Δυνάμεων σημαίνει την αρχή της ένωσης της Σμύρνης με την Ελλάδα.

5. Οι τελικές ρυθμίσεις:

τα σύνορα και η ανταλλαγή πληθυσμών

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις τελικές ρυθμίσεις του ελληνοτουρκικού πολέμου
- Αντιλαμβάνομαι τα αποτελέσματα της μικρασιατικής εκστρατείας
- Κατανοώ τις ρυθμίσεις της Συνθήκης της Λωζάννης για την Ελλάδα και την Τουρκία
- Αντιλαμβάνομαι τις συνέπειες των ρυθμίσεων για τους πληθυσμούς των δύο χωρών
- Γνωρίζω σχετικά με την έξοδο των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία
- Συσχετίζω την παρουσία προσφύγων στο ελληνικό κράτος με την κατάσταση στη Μικρά Ασία

B. Μεθοδολογικά

- Μελετώ και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: έξοδος, ανταλλαγή πληθυσμών, πρόσφυγας, καταυλισμός, αποκατάσταση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα προσφυγικών πληθυσμών
- Αντίληψη της προσφοράς των προσφύγων στην Μικρά Ασία στην ανάπτυξη του ελληνικού κράτους

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.39: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της καταστροφής της Σμύρνης και της εξόδου των Ελλήνων
2. Αντίληψη της κατάστασης που επικρατεί στο λιμάνι της Σμύρνης μετά την καταστροφή, το 1922

Σχολιασμός: Στις 27 Αυγούστου 1922 ο τουρκικός στρατός μπαίνει στη Σμύρνη. Η πόλη είναι γεμάτη από ελληνικούς πληθυσμούς που φθάνουν εκεί μετά την κατάρρευση του μετώπου. Η αποχώρηση του ελληνικού στρατού και της ελληνικής διοίκησης της Σμύρνης έχει ήδη ολοκληρωθεί. Οι ελληνικοί πληθυσμοί συρρέουν στο λιμάνι αναζητώντας απεγνωσμένα τρόπο φυγής. Η κατάσταση γίνεται ακόμη δυσκολότερη με τη φωτιά που εκδηλώνεται σε μεγά-

λο μέρος της πόλης και τη διαταγή των τουρκικών στρατευμάτων για την εκκένωση της περιοχής εντός δυο εβδομάδων.

Απάντηση: Οι Έλληνες που συγκεντρώνονται στη Σμύρνη προσπαθούν με κάθε τρόπο και μέσο να απομακρυνθούν από την πόλη. Τα πλήθη συρρέουν στο λιμάνι, όπου επικρατούν σκηνές πανικού, και ελπίζουν να σωθούν καθώς επιβιβάζονται κατά χιλιάδες στα πλοία.

5.40: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.41: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.42: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.44: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών της εξόδου των ελληνικών πληθυσμών από τη Μικρά Ασία
2. Αισθητοποίηση των συνθηκών την εξόδου των προσφύγων
3. Ανάδειξη των δυσκολιών της πορείας των προσφύγων προς την Ελλάδα

Σχολιασμός: Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή με τη Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία υπογράφεται μεταξύ των Συμμάχων και των Τούρκων στις 24 Ιουλίου 1923, αναθεωρείται η Συνθήκη των Σεβρών και ουσιαστικά εγκαταλείπεται η Μεγάλη Ίδρα από την ελληνική εξωτερική πολιτική. Η Σύμβαση της Λωζάννης, Ιανουάριος 1923, καθορίζει την υποχρεωτική ανταλλαγή των Ελλήνων ορθόδοξων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων της Ελλάδας με εξαίρεση τους ορθόδοξους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης της Ίμβρου και της Τενέδου που παραμένουν στις εστίες τους με αντιστάθμισμα την παραμονή των μουσουλμάνων στη δυτική Θράκη. Επίσης το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραμένει στην Κωνσταντινούπολη και συνεχίζεται η λειτουργία του. Η Σύμβαση της Λωζάννης θέτει τέλος στις ελπίδες χιλιάδων Μικρασιατών προσφύγων για επαναπατισμό, όπως είχε συμβεί μετά τις διώξεις Ελλήνων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της ανατολικής Θράκης κατά την περίοδο 1914-1918. Το μέτρο της υποχρεωτικής μετακίνησης περιλαμβάνει τόσο τους κατοίκους της Μικράς Ασίας όσο και αυτούς του Πόντου και της Θράκης.

Απαντήσεις: 1. Οι συνθήκες εξόδου των Ελλήνων προσφύγων είναι εξαιρετικά δύσκολες. Οι περισσότεροι μεταφέρονται με πλοία, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν το σιδηρόδρομο ή το οδικό δίκτυο των διαβάσεων του Έβρου μεταφέροντας με υποζύγια και βοιδάμαξες ό,τι μπορούν από την κινητή περιουσία τους. Οι πρόσφυγες προ-

σπαθούν να αντιμετωπίσουν το φόβο, τις κακουχίες του ταξιδιού και τις αρρώστιες. Πολλοί δεν τα καταφέρνουν και πεθαίνουν. 2. Οι Έλληνες πρόσφυγες κατά τη διάρκεια της εξόδου βιώνουν εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Δυσκολεύονται να βρουν πλοίο για να φύγουν, επιβιβάζονται όπως-όπως και στριμώχνονται κατά χιλιάδες στα καΐκια, θαλασσοδέρνονται, δεν έχουν επάρκεια σε τροφή και νερό στο ταξίδι, ούτε χώρο να κοιμηθούν, μαστίζονται από τον τυφοειδή πυρετό, την ευλογιά και τις ψείρες. Πολλοί πεθαίνουν από τις κακουχίες και τις αρρώστιες.

5.43: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του συνολικού αριθμού των Ελλήνων προσφύγων, σύμφωνα με την απογραφή του 1928
2. Σύνδεση του αριθμού προσφύγων με τον τόπο προέλευσής τους

Σχολιασμός: Με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών συγκεντρώνονται στην Ελλάδα όλοι οι αλύτρωτοι Έλληνες της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εγκατάσταση 1.300.000 περίπου προσφύγων σε μια χώρα με πληθυσμό 5.000.000 περίπου κατοίκους, επηρεάζει καθοριστικά, τα επόμενα χρόνια, κάθε πτυχή της εθνικής ζωής. Η Ελλάδα δέχεται το μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων από όλες τις βαλκανικές χώρες.

Απάντηση: Ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων προσφύγων είναι 1.221.849. Προέρχονται κυρίως από τη Μικρά Ασία, τη Θράκη, τον Πόντο, την Κωνσταντινούπολη, τη Βουλγαρία, τη Ρωσία.

5.45: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.46: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.47: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των συνθηκών της πρώτης εγκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα
2. Ανάδειξη των δυσκολιών της εγκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα
3. Αντίληψη της διαδικασίας αποκατάστασης των προσφύγων

Σχολιασμός: Η αποκατάσταση τόσο μεγάλου αριθμού προσφύγων αποτελεί ένα σοβαρό ζήτημα για την εσωτερική πολιτική της Ελλάδας την εποχή εκείνη. Η Ελλάδα εξαντλημένη από τους συνεχείς πολέμους δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει τις τεράστιες προσφυγικές ανάγκες. Ζητά τη συνδρομή της Κοινωνίας των Εθνών και το 1924 συνάπτει το λεγόμενο «προσφυγικό δάνειο» ύψους δέκα εκατομμυρίων στερλι-

ών. Η Επιτροπή Αποκατάσεως Προσφύγων αναλαμβάνει το έργο της παραγωγικής απασχόλησης των προσφύγων, της οικοδόμησης κατοικιών και της δημιουργίας προσφυγικών συνοικισμών και αναλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της αποκατάστασης των προσφύγων μέχρι το 1930.

Απάντηση: Οι πρόσφυγες αρχικά εγκαθίστανται προσωρινά σε σκηνές και σε προσφυγικούς καταυλισμούς. Εγκαθίστανται σε έρημες και άγονες περιοχές και δυσκολεύονται να επιβιώσουν. Δουλεύουν σκληρά για να φτιάξουν τις παράγκες τους με ό,τι υλικό βρουν. Σταδιακά φτιάχνουν σπίτια και σχολεία.

5.48: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των σχέσεων των προσφύγων με τον ντόπιο πληθυσμό

2. Κατανόηση των δυσκολιών προσαρμογής προσφύγων και ντόπιων στη νέα κατάσταση

Σχολιασμός: Η πλειοψηφία των προσφύγων καταφεύγει στην Ελλάδα χωρίς πόρους ζωής. Οι προσπάθειες του κράτους και της Κοινωνίας των Εθνών για τη λειτουργική ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία δημιουργούν έντονες αντιθέσεις με τους γηγενείς πληθυσμούς. Οι σχέσεις τους δυσκολεύουν και εξαιτίας της υποστήριξης, από τη συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων, του Βενιζέλου και της πολιτικής του. Η εγκατάσταση όμως των προσφύγων στις πόλεις εντείνει τους ρυθμούς αστικοποίησης, βοηθά την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου, επιταχύνει την αγροτική μεταρρύθμιση και την εκτέλεση έργων υποδομής στη χώρα. Οι πρόσφυγες συμβάλλουν και σε πολλούς τομείς της πνευματικής ζωής και της τέχνης στην Ελλάδα.

Απάντηση: Αρχικά στους τόπους εγκατάστασης οι πρόσφυγες δεν γνωρίζουν τη γλώσσα και τις συνήθειες των ντόπιων, δεν μπορούν να συνεννοηθούν μαζί τους και αντιμετωπίζουν την προκατάληψή τους. Χρειάζεται αρκετός χρόνος για την αποκατάσταση των μεταξύ τους σχέσεων.

5.49: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αντίληψη του προβλήματος των αγνοούμενων προσφύγων

2. Ανάδειξη της αγγελίας ως ιστορικής πηγής

Σχολιασμός: Για πολλά χρόνια μετά την υπο-

χρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών στον Τύπο αλλά και στο ραδιόφωνο, δημοσιεύονται αγγελίες αγνοούμενων συγγενικών προσώπων. Η βιαστική έξοδος των Ελλήνων και η εγκατάστασή τους σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας οδηγούν σε πολλές περιπτώσεις στη διασπορά μελών της ίδιας οικογένειας, αλλά και συγγενικών και φιλικών προσώπων και την αδυναμία επανασύνδεσής τους. Η μεσολάβηση φιλανθρωπικών οργανισμών, όπως του Ερυθρού Σταυρού, προσφέρουν σημαντικές υπηρεσίες στην ανεύρεση αγνοούμενων προσώπων.

Απάντηση: Το θέμα της αγγελίας είναι η αναζήτηση αγνοούμενου συγγενικού προσώπου από προσφυγική οικογένεια της Καλαμαριάς.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι τελικές ρυθμίσεις του ελληνοτουρκικού πολέμου σχετίζονται με το θέμα της ανταλλαγής των μουσουλμανικών και των ορθόδοξων πληθυσμών που ζουν στην Ελλάδα και την Τουρκία αλλά και με τον καθορισμό των τελικών συνόρων των δύο χωρών. 2. Οι συνέπειες των ρυθμίσεων για τους πληθυσμούς των δύο χωρών αφορούν στην ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών και την υποχρεωτική μετακίνηση μεγάλου αριθμού προσφύγων από τις εστίες τους.

6. Κοινωνία και κράτος στο Μεσοπόλεμο

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω χαρακτηριστικά στοιχεία της ιστορικής περιόδου του Μεσοπολέμου
- Αντιλαμβάνομαι την εξάπλωση του ναζισμού και του φασισμού στην Ευρώπη
- Κατανοώ τις κοινωνικές διεκδικήσεις των ανθρώπων στο Μεσοπόλεμο
- Αντιλαμβάνομαι τη θέση της Ελλάδας στο Μεσοπόλεμο

B. Μεθοδολογικά

- Συμπεραίνω και επιχειρώ γενικεύσεις

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Μεσοπόλεμος, ναζισμός, φασισμός, μαζική παραγωγή, δικτατορία, ψήφος, κοινωνικές διεκδικήσεις, εργατικό κίνημα, γυναικείο κίνημα, Πρωτομαγιά, οικονομική κρίση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης σε ζητήματα κοινωνικών διεκδικήσεων

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.50: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των ευρωπαϊκών κρατών με φασιστικό - ναζιστικό ή δικτατορικό καθεστώς κατά το Μεσοπόλεμο
2. Συσχέτιση των δικτατορικών ή φασιστικών - ναζιστικών καθεστώτων με την εδαφική εξάπλωσή τους στην Ευρώπη

Σχολιασμός: Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, τα δημοκρατικά καθεστώτα στις ευρωπαϊκές χώρες αντιμετωπίζουν πολλά εξωτερικά και εσωτερικά προβλήματα. Οι εξεγέρσεις ανεξαρτησίας που εκδηλώνονται στις αποικίες των μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων, οι πολεμικές καταστροφές και οι μεταπολεμικές οικονομικές κρίσεις δημιουργούν έντονη κοινωνική δυσανεμία και κυβερνητικές κρίσεις. Σταδιακά, τα αστικά δημοκρατικά πολιτεύματα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες καταρρέουν και παραχωρούν τη θέση τους σε δικτατορίες. Στην Ιταλία γεννιέται ο φασισμός και στη Γερμανία ο ναζισμός. Κοινά χαρακτηριστικά των φασισμών είναι ο εθνικισμός, ο ολοκληρωτισμός, ο милитарισμός, η εξιδανίκευση του κράτους και του χαρισματικού ηγέτη, η άρνηση των δημοκρατικών θεσμών, ο αντισημιτισμός, ο αντικομμουνισμός, η δαιμονοποίηση κάθε ανεπιθύμητης μειονότητας. Η φασιστική και ναζιστική ιδεολογία ερμηνεύει την ιστορία με βάση τη διάκριση ανώτερων και κατώτερων φυλών και πολιτισμών και εμμένει στην έννοια του βιολογικού-πολιτισμικού έθνους.

Απάντηση: Φασιστικό καθεστώς έχουν: Ιταλία, Γερμανία, Αυστρία. Δικτατορικό καθεστώς έχουν: Ισπανία, Πορτογαλία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Αλβανία, Τουρκία, Ελλάδα

5.51: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Κατανόηση του αγώνα των γυναικών για τη διεκδίκηση ψήφου
2. Γνώση των λόγων της διεκδίκησης ψήφου από το γυναικείο κίνημα

Σχολιασμός: Από την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα με την ίδρυση του «Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων» το 1908, όπου συνενώνονται όλα τα γυναικεία σωματεία, εντείνονται οι διεκδικήσεις του γυναικείου φύλου για το δικαίωμα στην εκπαίδευση και την εργασία και υιοθετούνται ως μέθοδοι δράσης η φιλανθρωπία και η συμμετοχή στις εθνικές κρίσεις. Η ενιαία γυναικεία δράση και ο συνασπισμός των Ελληνίδων

γυναικών αποτελεί το στόχο του Εθνικού Συμβουλίου και μετά το 1919, όταν ανασυστάθηκε ως ελληνικό τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου. Η καθιέρωση της ισότητας για τα δύο φύλα από πολιτική, αστική και κοινωνική άποψη, η οργάνωση της κοινωνίας, ώστε να μην εμποδίζει σε τίποτα την ελεύθερη ανάπτυξη της γυναίκας ως ατόμου και η παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες αποτελούν τα βασικά ζητήματα του ελληνικού γυναικείου κινήματος. Το 1930 οι Ελληνίδες καταφέρνουν να αποκτήσουν το δικαίωμα να «εκλέγουν» μόνο, και αυτό μετά τη συμπλήρωση των 30 χρόνων τους, στις Δημοτικές Εκλογές. Το δικαίωμα των γυναικών, όχι μόνο να εκλέγουν αλλά και να εκλέγονται στις Δημοτικές Εκλογές δόθηκε το 1950 ενώ το 1952 δόθηκε το δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται στις βουλευτικές εκλογές.

Απάντηση: Οι γυναίκες διεκδικούν το δικαίωμα της ψήφου για να γίνουν και ουσιαστικά, ισότιμα μέλη της κοινωνίας με τους άνδρες, να εκφράζουν τη γνώμη τους ελεύθερα και να συμμετέχουν στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι.

5.52: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.53: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των μέσων δημοσιοποίησης των θέσεων του γυναικείου κινήματος στην Ελλάδα
2. Γνώση των μορφών δράσης των γυναικών για την προώθηση των αιτημάτων τους
3. Αισθητοποίηση εντύπων δράσης του γυναικείου κινήματος

Σχολιασμός: Τη δράση των γυναικών συντονίζουν σωματεία που ιδρύονται γι' αυτό το λόγο. Ο «Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας» που ιδρύεται το 1920 ως μέλος της Διεθνούς Ένωσης για τη γυναικεία ψήφο, αναπτύσσει, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, έντονη δραστηριότητα και συνεργασίες στο χώρο της πολιτικής και της διανοήσης για την επίτευξη των στόχων του, πρωτοστατεί σε όλες σχεδόν τις κινήσεις για νομοθετικές ρυθμίσεις που σχετίζονται με την εργασία των γυναικών, την εκπαίδευσή τους και τη γυναικεία ψήφο. Στόχος του Συνδέσμου, όπως έλεγε και η πρόεδρος του Αύρα Θεοδωροπούλου, είναι να αρθούν τα εμπόδια που περιορίζουν την ιδιωτική και δημόσια ζωή των γυναικών και να ανοίξει ο δρόμος για την πάλη στην πολιτική και οικογενειακή ζωή, με ίσους όρους. Το πρώτο μηνιαίο δελτίο του Συνδέσμου «Ο Αγώνας της Γυναίκας» εκδίδεται τον Αύγουστο του 1923 και κυκλοφορεί ως το 1936, οπότε η Δικτατορία κλείνει τον Σύν-

δεσμο. Ο «Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας» συνεργάζεται με το «Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων Γυναικών» για πολλά ζητήματα του γυναικείου κινήματος και ιδιαίτερα για το θέμα της γυναικείας ψήφου. Όργανο του «Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων Γυναικών» αποτελεί το περιοδικό «Ελληνίς» που πρωτοκυκλοφορεί το Μάρτιο του 1921. Οι Ελληνίδες γυναίκες απευθύνουν τα αιτήματά τους και τις διεκδικήσεις τους και στον ευρύτερο χώρο των φεμινιστριών στην Ευρώπη και έρχονται σε επαφή με εκπροσώπους άλλων χωρών οι περισσότερες από τις οποίες είχαν εμπειρία στους αγώνες για τα γυναικεία ζητήματα. Το 1945 ιδρύεται η Πανελλήνια Ένωση Γυναικών (Π.Ε.Γ.), που εκδίδει το περιοδικό «Ελληνίδες», διαλύεται όμως το 1948. Μετά τον Εμφύλιο πόλεμο επιβιώνουν λίγα σωματεία, όπως το Λύκειο Ελληνίδων, ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, η Χ.Ε.Ν., ο Σύλλογος Ελληνίδων Επιστημόνων. Το 1964 ιδρύεται ξανά Πανελλήνια Ένωση Γυναικών (Π.Ε.Γ.) που εκδίδει το περιοδικό «Δελτίο». Μετά το 1974 το γυναικείο κίνημα μπαίνει σε νέα φάση, εμφανίζεται πιο έντονο, συνδέεται με τις γενικότερες πολιτικές και οικονομικές διεκδικήσεις.

Απάντηση: Οι γυναίκες της εποχής για να προωθήσουν τα αιτήματά τους οργανώνουν δημόσιες συγκεντρώσεις, εκδίδουν περιοδικά, ιδρύουν συλλόγους και οργανώσεις.

5.54: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή – βιογραφικό σημείωμα, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη μιας σημαντικής προσωπικότητας του ελληνικού γυναικείου κινήματος
2. Γνώση στοιχείων της ζωής και της κοινωνικής προσφοράς της Αύρας Θεοδωροπούλου

Σχολιασμός: Σημαντική δράση στο γυναικείο κίνημα, εκτός από την Αύρα Θεοδωροπούλου, αναπτύσσουν και άλλες Ελληνίδες. Η Καλλιρρόη Παρρέν, με στόχο τη χειραφέτηση των γυναικών, ιδρύει και διευθύνει την Εφημερίδα των Κυριών (1888-1918), το Άσυλο Ανιάτων Γυναικών (1896) και το Λύκειο Ελληνίδων (1911) και τον Πατριωτικό Σύνδεσμο των Ελληνίδων (1915). Η Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννίου ιδρύει τον «Σοσιαλιστικό Όμιλο» (1920). Δυναμικές προσωπικότητες του γυναικείου κινήματος είναι αυτή την εποχή και η Μαρία Νεγρεπόντη, η Μαρία Σβώλου, η Αγνή Ρουσοπούλου, η Ρόζα Ιμβριώτη.

Απάντηση: Η Αύρα Θεοδωροπούλου γεννιέται το 1880 στην Αδριανούπολη. Αναπτύσσει μεγάλη κοινωνική δράση και συμβάλλει αποφασιστι-

κά με τους αγώνες της στη διάδοση των ιδεών του γυναικείου κινήματος. Το 1920 ιδρύει το Σύνδεσμο για τα δικαιώματα της γυναίκας. Πεθαίνει στην Αθήνα το 1963.

5.55: χρονολόγιο, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της απεργίας ως μορφή δράσης και διεκδίκησης του εργατικού κινήματος
2. Γνώση σημαντικών εργατικών κινητοποιήσεων στο Μεσοπόλεμο
3. Αντίληψη των μορφών δράσης των εργατών στο πλαίσιο διεκδίκησης των αιτημάτων τους
4. Ανάδειξη απεργιακών κινητοποιήσεων συγκεκριμένων επαγγελματικών ομάδων στο Μεσοπόλεμο

Σχολιασμός: Σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, οι συνθήκες διαβίωσης για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι δύσκολες. Οι ακτήμονες καλλιεργητές και οι αγροτικής προέλευσης πρόσφυγες συνεχίζουν τον αγώνα για την αποκατάστασή τους, ενώ τα κατώτερα αστικά στρώματα των πόλεων (εργάτες και πρόσφυγες) εξαρτούν συχνά την επιβίωσή τους από τα δημοτικά συσσίτια. Οι απεργίες και οι κάθε είδους εργατικές κινητοποιήσεις χαρακτηρίζουν την περίοδο. Η εργατική τάξη, που δημιουργείται την περίοδο 1922-1940, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που ακολουθούν. Το συνδικαλιστικό κίνημα στελεχώνεται και δραστηριοποιείται έντονα. Η κοινωνική διαμαρτυρία των εργατών, κυρίως με τη μορφή απεργιακών κινητοποιήσεων, αφορά κυρίως στις μεγαλύτερες αμοιβές, το ωράριο και καλύτερες συνθήκες εργασίας.

Απάντηση: Οι εργαζόμενοι διεκδικούν τα αιτήματά τους κατά το Μεσοπόλεμο με απεργίες και διαδηλώσεις στους δρόμους.

5.56: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του εορτασμού της εργατικής Πρωτομαγιάς από το ελληνικό εργατικό κίνημα
2. Συσχέτιση με το σημερινό εορτασμό της Πρωτομαγιάς και το περιεχόμενό του

Σχολιασμός: Η Πρωτομαγιά είναι μια μέρα που έχει σφραγιστεί από τους αγώνες και τη θυσία των αμερικανών εργατών το 1886, με κεντρικό αίτημα την 8ωρη εργασία. Η πρόσκληση των αμερικανικών συνδικάτων σε απεργία την 1^η Μαΐου 1886, η τεράστια συμμετοχή των εργατών στην κινητοποίηση και η βίαιη καταστολή των διαδηλώσεων στο Σικά-

γο με πολλούς νεκρούς, συγκινούν όλο τον κόσμο. Στο Συνέδριο της Σοσιαλιστικής Διεθνούς στο Παρίσι το 1888 υιοθετείται η 1η Μαΐου ως μέρα πάλης για την παγκόσμια εργατική τάξη. Στην Ελλάδα η πρώτη εργατική Πρωτομαγιά γιορτάζεται το 1893, όταν ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος καλεί σε συγκέντρωση για το σχετικό εορτασμό. Στη συγκέντρωση υιοθετείται ψήφισμα για τον παγκόσμιο χαρακτήρα της Πρωτομαγιάς και κύρια αιτήματα είναι η αργία της Κυριακής, το 8ωρο και η συνταξιοδότηση των ανίκανων εξαιτίας εργατικών ατυχημάτων.

Απάντηση: Η εργατική Πρωτομαγιά γιορτάζεται μέχρι σήμερα. Την ημέρα αυτή γίνονται εκδηλώσεις και ειρηνικές πορείες των εργαζομένων και των σωματείων τους.

5.57: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών εργασίας σ' ένα εργοστάσιο της εποχής
2. Ανάδειξη των αντιξων συνθηκών εργασίας
3. Συσχέτιση των συνθηκών εργασίας και της αντίδρασης των εργατών του εργοστασίου

Σχολιασμός: Οι συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια και στις μικρότερες βιοτεχνικές μονάδες, αυτή την περίοδο, είναι εξαιρετικά δύσκολες. Η σχετική νομοθεσία για την υγιεινή των χώρων εργασίας, για την ασφάλεια των εργατών και το ωράριο απασχόλησης δεν τηρείται, με αποτέλεσμα τις αντιδράσεις των εργατών και των εργατριών τόσο για τη βελτίωση των όρων εργασίας όσο και για την αύξηση των χαμηλών ημερομισθίων τους.

Απάντηση: Στο εργοστάσιο Αρδίτη οι συνθήκες εργασίας είναι άθλιες, ιδιαίτερα για τις γυναίκες και τα παιδιά. Τα ημερομίσθια είναι εξαιρετικά μικρά και ο εργοδότης δεν δέχεται την ικανοποίηση κανενός αιτήματος των εργατών. Οι εργαζόμενοι αναγκάζονται να απεργήσουν για να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας και μεγαλύτερες αμοιβές.

5.58: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του τόπου και του χρόνου της σημαντικότερης απεργίας της δεκαετίας του 1930
2. Αισθητοποίηση της απεργίας το Μάη του 1936 στη Θεσσαλονίκη
3. Ανάδειξη της βίαιης καταστολής της απεργίας των εργατών

Σχολιασμός: Στις 29 Απριλίου 1936 οι καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης κατεβαίνουν σ' απεργία

για διαρκείας που γρήγορα απλώνεται και σε άλλες πόλεις. Πανελλαδικά κηρύσσονται απεργίες συμπαράστασης. Χιλιάδες διαδηλωτές είναι στους δρόμους. Στις διαδηλώσεις που γίνονται στη Θεσσαλονίκη η αστυνομία πυροβολεί τους διαδηλωτές και συλλαμβάνει πολλούς. Οι απεργοί αντεπιτίθενται και οι συμπλοκές στην πόλη γενικεύονται. Η κυβέρνηση προσπαθεί να επιβάλλει την τάξη. Οι συγκεντρώσεις απαγορεύονται, αλλά παρά την απαγόρευση νέα διαδήλωση χιλιάδων λαού πραγματοποιείται. Στην κηδεία των θυμάτων 150.000 λαού διαδηλώνουν. Οι καπνέμποροι υποχωρούν και δέχονται τα περισσότερα αιτήματα των απεργών. Η απεργία λύνεται, αλλά η αναταραχή συνεχίζεται. Κηρύσσεται πανελλαδική απεργία διαμαρτυρίας για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, στην οποία απεργούν 5.000.000 άτομα.

Απάντηση: Στη φωτογραφία εικονίζονται η βίαιη καταστολή της διαδήλωσης των απεργών από έφιππους άνδρες της χωροφυλακής.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Στο Μεσοπόλεμο οι οικονομίες των βιομηχανικών κρατών βελτιώνονται, αυξάνεται η μαζική παραγωγή προϊόντων, ξεσπούν οικονομικές κρίσεις, εκδηλώνονται κοινωνικές διεκδικήσεις. Στα ευρωπαϊκά κράτη παρατηρείται άνοδος των δικτατορικών καθεστώτων που εκφράζεται με την κυριαρχία του ναζισμού και του φασισμού. 2. Οι άνθρωποι αγωνίζονται για τα δικαιώματά τους με την οργάνωσή τους σε επαγγελματικά ή άλλα σωματεία, τη δημοσιοποίηση των θέσεών τους στον Τύπο, με απεργιακές κινητοποιήσεις, με διαδηλώσεις.

7. Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις αιτίες και τις συνέπειες του Β' Παγκοσμίου πολέμου
- Γνωρίζω για τη συμμετοχή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο
- Αντιλαμβάνομαι τις συνέπειες του πολέμου στη ζωή των ανθρώπων

B. Μεθοδολογικά

- Αντλώ πληροφορίες, σχολιάζω, συζητώ ένα θέμα

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: παγκόσμιος πόλεμος, μέτωπο πολέμου, στρατόπεδο συγκέντρωσης, ολοκαύτωμα, όπλα πολέμου

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αντίληψη των αρνητικών συνεπειών του πολέμου
- Καλλιέργεια θετικής στάσης για την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ των χωρών

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.59: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

Γνώση των αντίπαλων στρατοπέδων του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου στην Ευρώπη

Σχολιασμός: Το 1936 Γερμανία και Ιταλία σχηματίζουν τον Άξονα Ρώμης – Βερολίνου, στον οποίο συντάσσεται και η Ιαπωνία. Η Γερμανία το 1938 προσαρτά την Αυστρία και στη Διάσκεψη του Μονάχου, την ίδια χρονιά, της αποδίδεται η Σουηδία. Η δυσарέσκεια των Δυνάμεων του Άξονα (Γερμανία – Ιταλία – Ιαπωνία) από τις Συνθήκες Ειρήνης που επικρατούν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και η επιθετική πολιτική που αναπτύσσουν, οδηγούν σε πολεμική αντιπαράθεση με τους Συμμάχους (Αγγλία – Γαλλία). Το 1939 ο Χίτλερ εισβάλλει και καταστρέφει τη Τσεχοσλοβακία, ενώ η Γερμανία και η ΕΣΣΔ υπογράφουν Σύμφωνο μη επίθεσης μεταξύ τους. Η εισβολή της Γερμανίας, το 1939, στην Πολωνία παρά τις προειδοποιήσεις των Συμμάχων αποτελούν την απαρχή του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου. Στις Συμμαχικές δυνάμεις συντάσσεται η Ε.Σ.Σ.Δ. το 1941 μετά την αθέτηση του Συμφώνου μη επίθεσης από τους Γερμανούς και των Η.Π.Α. το 1942, μετά την ιαπωνική επίθεση στο Περλ Χάρμπορ.

Απάντηση: Η Αγγλία, η Γαλλία, η Νορβηγία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, η Εσθονία, η Λετονία, η Λιθουανία, η Πολωνία, η Σοβιετική Ένωση, η Τσεχοσλοβακία, η Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα αποτελούν τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Η Γερμανία, η Ιταλία, η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Ρουμανία, η Βουλγαρία και η Φινλανδία αποτελούν τις Δυνάμεις του Άξονα.

5.60: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση εφημερίδας της εποχής
2. Γνώση του τρόπου αναγγελίας του πολέμου από εφημερίδα της εποχής

Σχολιασμός: Στις 28 Οκτωβρίου 1940 ο Ιταλός πρέσβης στην Αθήνα Γκράτσι, μετά από εντολή της ιταλικής φασιστικής κυβέρνησης του Μπενίτο Μουσολίνι ζητά από τον δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά την παράδοση της Ελλάδας. Η αρνητι-

κή ελληνική απάντηση στο τελεσίγραφο της Ιταλίας οδηγεί στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Άμεσα καλείται επιστράτευση μέσα σε ένα πανηγυρικό κλίμα για έναν κοινό αγώνα προάσπισης των ελληνικών εδαφών. Αυτό το κλίμα αισιοδοξίας εκφράζεται και μέσα από τον ελληνικό Τύπο της εποχής. Η προπαγάνδα και οι συνεχείς αναφορές στις επιτυχίες του ελληνικού στρατού στα μέτωπα του πολέμου, αποτελούν καθημερινό φαινόμενο, που στόχο έχουν τη διατήρηση του υψηλού φρονήματος των κατοίκων που βρίσκονται στα μετόπισθεν.

Απάντηση: Η εφημερίδα «Ασύρματος» στο φύλλο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, με πηχουαίους τίτλους στο πρωτοσέλιδο της καλεί τους Έλληνες σε συστράτευση εναντίον των Ιταλών, αναγγέλλοντας την έναρξη των εχθροπραξιών.

5.61: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες στρατιώτες στο Αλβανικό μέτωπο
2. Κατανόηση των δυσκολιών στο μέτωπο του Ελληνοϊταλικού πολέμου

Σχολιασμός: Ο ποιητής Οδυσσέας Ελύτης γεννιέται το 1911 στο Ηράκλειο της Κρήτης. Παίρνει μέρος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-1941, όπου και τραυματίζεται. Έργα του που αναφέρονται στον πόλεμο του 1940-1941 και την εμπειρία του από το μέτωπο είναι τα ποιήματά του «Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας» και «Άξιον εστί». Τα αφιλόξενα βουνά της Πίνδου κατά τη χειμερινή περίοδο, η πείνα, η ψείρα, οι σκληρές μάχες, οι συχνές και πολυήμερες πορείες καθώς και τα κρουσπάγματα κάνουν υπερβολικά δύσκολες τις συνθήκες ζωής των στρατιωτών, τις οποίες περιγράφει με μεγάλο ρεαλισμό και ο Ελύτης στο έργο του.

Απάντηση: Οι Έλληνες στρατιώτες στο μέτωπο του Ελληνοϊταλικού πολέμου αντιμετωπίζουν αντίξοες καιρικές συνθήκες. Η έλλειψη φαγητού και το πρόβλημα της ψείρας τους απασχολεί τις λίγες στιγμές ξεκούρασης, που καταφέρνουν να έχουν. Ο φόβος των εχθρικών αεροπορικών επιθέσεων τους κρατά νύχτα μέρα σε πολεμική ετοιμότητα.

5.62: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση προπαγανδιστικής αφίσας στο πλαίσιο του Ελληνοϊταλικού πολέμου
2. Αναγνώριση της συμμετοχής των γυναικών στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο

Σχολιασμός: Η έναρξη του πολέμου αλλάζει με βίαιο τρόπο την καθημερινή ζωή των Ελλήνων. Άνδρες και γυναίκες συμμετέχουν ο καθένας με τον τρόπο του στον πόλεμο. Στα μετόπισθεν οι γυναίκες επωμίζονται τα οικογενειακά βάρη καθώς ο ανδρικός πληθυσμός συμμετέχει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Σημαντικό είναι το έργο των γυναικών της Ηπείρου που με κίνδυνο της ζωής τους αναλαμβάνουν τη μεταφορά πολεμοφοδίων αλλά και τροφίμων στα ελληνικά στρατεύματα στην πρώτη γραμμή του πολέμου.

Απάντηση: Ο τίτλος της αφίσας «Οι Ηρωίδες του 1940» παραπέμπει στην ηρωική προσφορά των γυναικών στο μέτωπο του Ελληνοϊταλικού πολέμου. Οι γυναίκες γειτονικών περιοχών του μετώπου μεταφέρουν με κίνδυνο της ζωής τους πολεμοφόδια στους Έλληνες στρατιώτες που πολεμούν στην πρώτη γραμμή.

5.63: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Συσχέτιση του περιεχομένου της πηγής με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ελληνοϊταλικού πολέμου
2. Αντιστοίχιση των εικονιζόμενων ηρώων της γελοιογραφίας με τους αντίπαλους στρατούς του Ελληνοϊταλικού πολέμου

Σχολιασμός: Οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού στο αλβανικό μέτωπο γίνονται αντικείμενο θαυμασμού όχι μόνον από τον ελληνικό αλλά και από το διεθνή Τύπο. Αντίθετα, το κλίμα πανικού που επικρατεί στο Ιταλικό επιτελείο και οι αποτυχίες των Ιταλών προκαλούν τη διεθνή ειρωνεία και σάτιρα. Οι σχετικές γελοιογραφίες συνήθως παρουσιάζουν το Μουσολίνι να καταδιώκεται από τον Έλληνα τσολιά, που ενσαρκώνει την ελληνική παλικαριά.

Απάντηση: Ο γελοιογράφος σχεδιάζει την οπισθοχώρηση των ιταλικών στρατευμάτων, με αρχηγό το Μουσολίνι, πέρα από τα ελληνοαλβανικά σύνορα κάτω από την απειλή ενός και μόνο Έλληνα στρατιώτη.

5.64: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

Αισθητοποίηση της μεταφοράς Εβραίων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης

Σχολιασμός: Η εξόντωση των Εβραίων από τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, που έχει καταγραφεί ιστοριογραφικά με τον όρο «Ολοκαύτωμα», αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα του Β'

παγκοσμίου πολέμου και χαρακτηρίζει την αντισημιτική ιδεολογία που επικρατεί στη Γερμανία, κατά τη ναζιστική περίοδο. Στρατόπεδα συγκέντρωσης όπως το Άουσβιτς και το Νταχάου, θάλαμοι αερίων και γενετικά πειράματα που επιχειρούνται, προκαλούν τον αφανισμό εκατομμυρίων ανθρώπων.

Απάντηση: Η φωτογραφία αναφέρεται στη σύλληψη Πολωνών Εβραίων της Βαρσοβίας από Γερμανούς στρατιώτες και τη μεταγωγή τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

5.65: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των ανθρώπινων απωλειών ανά χώρα στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο
2. Συσχέτιση των ανθρώπινων απωλειών των δυο αντίπαλων στρατοπέδων στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο
3. Διάκριση των ανθρώπινων απωλειών ανάμεσα στους στρατιώτες και τους άμαχους στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο

Σχολιασμός: Οι πρωτόγνωρες ανθρώπινες απώλειες που επιφέρει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος σχετίζονται τόσο με στρατιωτικές απώλειες όσο και με απώλειες αμάχων. Οι στρατιωτικές απώλειες οφείλονται στην ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας και στην εξέλιξη της τεχνολογίας των νέων οπλικών συστημάτων που χρησιμοποιούνται από τα αντίπαλα στρατόπεδα, αλλά και από τις αντίξοες συχνά καιρικές συνθήκες που επικρατούν στα μέτωπα του πολέμου. Οι απώλειες σε αμάχους οφείλονται σε εκτεταμένους βομβαρδισμούς πόλεων, σε απώλειες από αντιστασιακές ενέργειες των κατεχόμενων περιοχών, στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν κατά τη διάρκεια του πολέμου, στις αντίξοες καιρικές συνθήκες αλλά κυρίως στο φαινόμενο του Ολοκαυτώματος.

Απάντηση: Στο στατιστικό πίνακα εμφανίζονται οι ανθρώπινες απώλειες στρατιωτών και αμάχων στις ευρωπαϊκές χώρες που ανήκουν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου στις Συμμαχικές Δυνάμεις και τις Δυνάμεις του Άξονα.

5.66: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.67: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των καταστροφικών συνεπειών του πολέμου
2. Αντίληψη των συνεπειών των βομβαρδισμών κατοικημένων περιοχών στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο

3. Κατανόηση της καταστροφικής δύναμης των όπλων

Σχολιασμός: Ο βομβαρδισμός του Βερολίνου, της πρωτεύουσας της ναζιστικής Γερμανίας, από τη συμμαχική αεροπορία, σηματοδοτεί το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Το Βερολίνο καθώς και άλλες πόλεις, όπως η Δρέσδη, γίνονται μάρτυρες της εκδικητικής διάθεσης των Συμμάχων και ισοπεδώνονται. Τα πρώτα στρατεύματα, ρωσικά και αμερικανικά, που εισβάλλουν στην πόλη και τα εγκλήματα που ακολουθούν, ολοκληρώνουν το τοπίο της καταστροφής. Στις 6 Αυγούστου 1945, οι Αμερικανοί βομβαρδίζουν με βόμβες ατομικής ενέργειας τη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι προκαλώντας την ολοκληρωτική καταστροφή τους. Τα θύματα αυτού του βομβαρδισμού είναι 240.000 νεκροί εκ των οποίων οι 140.000 πεθαίνουν αμέσως λόγω των τοξικών αερίων και της θερμότητας που εκλύεται από την πυρηνική έκρηξη. Τα αποτελέσματα αυτού του βομβαρδισμού επηρεάζουν μακροπρόθεσμα τη ζωή των κατοίκων της περιοχής και θέτουν ηθικά διλήμματα στη διεθνή κοινότητα για την ανάγκη χρήσης τέτοιου είδους όπλων σε πολεμικές συρράξεις.

Απαντήσεις: 1. Στις φωτογραφίες εικονίζονται περιοχές των κατεστραμμένων πόλεων του Βερολίνου και της Χιροσίμα από συμβατικά και πυρηνικά όπλα αντίστοιχα. 2. Ο βομβαρδισμός της πόλης του Βερολίνου από την αεροπορία των Συμμαχικών Δυνάμεων προκαλεί σημαντικές καταστροφές στα κτίρια και τις υποδομές της πόλης. Πολλοί κάτοικοι χάνουν τη ζωή τους, μένουν άστεγοι, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την πόλη. Ο βομβαρδισμός της πόλης της Χιροσίμα με την ατομική βόμβα, που χρησιμοποιεί πρώτος ο αμερικανικός στρατός, εκτός από τις παραπάνω άμεσες συνέπειες έχει και μακροχρόνιες αρνητικές συνέπειες στην υγεία των κατοίκων και στο περιβάλλον, εξαιτίας της εκλυόμενης ραδιενέργειας από την έκρηξη της ατομικής βόμβας.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Σημαντικές αιτίες του Β' Παγκόσμιου πολέμου είναι: η άνοδος του φασισμού στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Γερμανία και την Ιταλία, η κατάλυση δημοκρατικών πολιτευμάτων, η επεκτατική πολιτική της Ιταλίας και της Γερμανίας και οι βίαιες προσαρτήσεις ξένων εδαφών. 2. Οι σημαντικότερες συνέπειες του Β' Παγκόσμιου πολέμου είναι οι μεγάλες ανθρώπινες απώλειες οι τεράστιες υλικές καταστροφές και ο φόβος ενός πυρηνικού ολέθρου.

8. Κατοχή, Αντίσταση και Εμφύλιος πόλε-

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής
- Γνωρίζω για τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων στην περίοδο της Κατοχής
- Αντιλαμβάνομαι τη συμβολή της Εθνικής Αντίστασης στην απελευθέρωση της Ελλάδας
- Αντιλαμβάνομαι τα αίτια του Εμφύλιου πολέμου των Ελλήνων στον 20^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά

- Αντιλαμβάνομαι τους συμβολισμούς
- Συσχετίζω και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: κατοχή, αντίσταση, αντίποινα, εμφύλιος πόλεμος

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης των Ελλήνων στον ξένο κατακτητή
- Καλλιέργεια θετικής στάσης στο δικαίωμα της ελευθερίας
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα εθνικής ενότητας

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.68: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του φαινομένου της πείνας και του λιμού, το χειμώνα του 1941 στην Αθήνα
2. Αντίληψη των επιπτώσεων της Κατοχής στη ζωή των κατοίκων των αστικών περιοχών

Σχολιασμός: Οι επιπτώσεις της γερμανικής κατοχής στον ελληνικό πληθυσμό δεν αργούν να φανούν. Το φθινόπωρο αλλά ιδιαίτερα το χειμώνα του 1941-1942, η έλλειψη τροφίμων που παρατηρείται, οδηγεί τους κατοίκους πολλών περιοχών και κυρίως της Αθήνας στην εξαθλίωση. Οι αντίξοες καιρικές συνθήκες που πλήττουν την Ελλάδα, η γερμανική πολιτική της επίταξης των φυσικών πόρων και των τροφίμων για την ικανοποίηση των δικών τους αναγκών, το φαινόμενο της μαύρης αγοράς, ο πληθωρισμός που εκτινάσσεται στα ύψη, καθώς και το εμπάργκο των Συμμάχων προς την κατεχόμενη Ελλάδα, ως μέσο πίεσης προς τις Δυνάμεις κατοχής, είναι κάποιοι από τους λόγους που οδηγούν σ' αυτήν την κατάσταση. Άνθρωποι εξαντλημένοι από την πείνα και κόρα που μεταφέρουν τους νεκρούς, είναι καθημερινό φαινόμενο στους δρόμους της Αθήνας. Για την ανακούφιση του λαού οργανώνονται συσ-

σίτια από φιλανθρωπικές και αντιστασιακές οργανώσεις. Το φαινόμενο της πείνας γνωρίζει σταδιακά ύφεση μόνο όταν αίρεται το εμπάργκο και καταφάνουν, το Μάρτιο του 1942, τα πρώτα σουηδικά πλοία υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.

Απάντηση: Κατά τη διάρκεια της Κατοχής το βασικότερο καθημερινό πρόβλημα των κατοίκων της Αθήνας είναι η πείνα. Άνθρωποι μικροί και μεγάλοι με εμφανή τα σημάδια του υποσιτισμού ψάχνουν ακόμη και στους κάδους απορριμμάτων για τροφή.

5.69: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της αντιστασιακής δράσης των Ελλήνων φοιτητών και των Ελληνίδων φοιτητριών
2. Συσχέτιση του συμβόλου του ναζισμού με τη γερμανική κατοχή στην Ελλάδα

Σχολιασμός: Φοιτητές και οι φοιτήτριες, μαθητές και νεολαίοι οργανώνονται και πρωτοστατούν στον αντιστασιακό αγώνα ενάντια στον κατακτητή. Συγκροτούν αντιστασιακές οργανώσεις, μεταξύ αυτών την πολυπληθέστερη οργάνωση, την Ε.Π.Ο.Ν. (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση των Νέων), στις αρχές του 1943. Σημαντική εμφανίζεται η παρουσία των κοριτσιών στις οργανώσεις αυτές, σηματοδοτώντας ένα νέο φαινόμενο στην ελληνική κοινωνία της εποχής.

Απάντηση: Ο κατακτητής, σύμφωνα με την εικόνα, ταυτίζεται με τον αγκυλωτό σταυρό, σύμβολο του ναζιστικού καθεστώτος. Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες προσπαθούν να απομακρύνουν συμβολικά τον ξένο κατακτητή από τη χώρα.

5.70: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.71: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.72: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των μορφών αντίστασης των Ελλήνων στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής
2. Ανάδειξη των ομάδων πληθυσμού που συμμετέχουν στην Εθνική Αντίσταση
3. Αισθητοποίηση της αντιστασιακής δράσης των Ελλήνων στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής

Σχολιασμός: Η άθλια κατάσταση στην οποία περιέρχεται ο ελληνικός λαός, από τις πρώτες κιόλας ημέρες της τριπλής κατοχής, ωθεί τους Έλληνες σε μεμονωμένες αντιστασιακές ενέρ-

γειες αλλά και στη σύσταση οργανωμένων αντιστασιακών οργανώσεων όπως το Ε.Α.Μ., ο Ε.Δ.Ε.Σ. και η Ε.Κ.Κ.Α. Αυτές οι οργανώσεις, παρά τις ιδεολογικές διαφορές που τις χωρίζουν, σαν πρωταρχικό στόχο έχουν την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές. Χώρος δράσης τους είναι τα βουνά αφού η μέθοδος πολέμου που επιλέγουν είναι ο ανταρτοπόλεμος. Προκαλούν φθορές στον εχθρό είτε καταστρέφοντας έργα υποδομής είτε προκαλώντας απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, οργανώνουν διαδηλώσεις διαμαρτυρίας στις πόλεις αλλά και συσσίτια για την ανακούφιση του λαού από τη μαστίγια της πείνας. Σημαντική σ' αυτόν τον αγώνα είναι η προσφορά της νεολαίας αλλά και των γυναικών. Η αντιστασιακή δράση αντιμετωπίζεται από τον κατακτητή με φυλακίσεις, εκτελέσεις και επιβολή αντιποίνων.

Απαντήσεις: 1. Οι Έλληνες στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής αντιστέκονται με διαδηλώσεις στους δρόμους της Αθήνας και με οργανωμένες δολιοφθορές (σαμποτάζ) κατά των κατακτητών. 2. Στην Εθνική Αντίσταση συμμετέχουν Έλληνες κάθε ηλικίας και φύλου. Πολλοί Έλληνες συμμετέχουν σε αντιστασιακές ομάδες με στόχο την οργανωμένη επίθεση και αντίδραση εναντίον των κατακτητών.

5.73: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.74: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των δυο κυβερνήσεων της Ελλάδας πριν το τέλος της γερμανικής κατοχής
2. Αισθητοποίηση μελών των δυο κυβερνήσεων της Ελλάδας πριν το τέλος της γερμανικής κατοχής

Σχολιασμός: Πριν ακόμη ολοκληρωθεί η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα, ο βασιλιάς και η νόμιμη κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού αποχωρούν αρχικά στην Κρήτη και μετά στη Μέση Ανατολή. Μετά από μια περιπλάνηση δύο χρόνων στη Νότια Αφρική και το Λονδίνο, τελικά η εξόριστη κυβέρνηση καταλήγει, τον Απρίλιο του 1943, οριστικά στο Κάιρο, όπου, την περίοδο αυτή, διαδραματίζονται σημαντικά πολεμικά γεγονότα. Ο ελληνικός στρατός αναδιοργανώνεται και συμμετέχει στο πλευρό των Συμμάχων. Τον Απρίλιο του 1944, ο Γεώργιος Παπανδρέου, με την υποστήριξη των Βρετανών, αναλαμβάνει πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης. Στα τέλη του 1943 το Ε.Α.Μ. επικρατεί στο χώρο των αντιστασιακών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα την περίοδο της κατοχής. Έτσι στις 10

Μαρτίου του 1944 στη Βίνιανη της Ευρυτανίας ιδρύει την Π.Ε.Ε.Α. (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης) την επονομαζόμενη και «Κυβέρνηση του Βουνού». Η Π.Ε.Ε.Α. είναι επιφορτισμένη με την άσκηση κυβερνητικού έργου στην «Ελεύθερη Ελλάδα», δηλαδή την ορεινή Ελλάδα που βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο του Ε.Α.Μ. Η ίδρυση όμως της Π.Ε.Ε.Α. δημιουργεί μεγάλη ανησυχία στους Βρετανούς και την εξόριστη κυβέρνηση καθώς περιπλέκει τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

Απάντηση: Η Ελλάδα λίγο πριν το τέλος της γερμανικής κατοχής έχει δυο κυβερνήσεις. Την εξόριστη Κυβέρνηση στη Μέση Ανατολή και την «Κυβέρνηση του Βουνού».

5.75: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας
2. Κατανόηση του στόχου δημιουργίας Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας
3. Αισθητοποίηση μελών της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας

Σχολιασμός: Το Μάιο του 1944 με πρωτοβουλία του Γεωργίου Παπανδρέου διεξάγεται το Πανεθνικό Συνέδριο στο Λίβανο με στόχο το σχηματισμό ενιαίας κυβέρνησης, η οποία θα αναλάβει την εξουσία στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωσή της. Οι διαβουλεύσεις μεταξύ των διαφόρων πλευρών (Π.Ε.Ε.Α., εξόριστης κυβέρνησης και Βρετανών) είναι συνεχείς και σκληρές με τελικό αποτέλεσμα την αποδοχή των όρων από την πλευρά του Ε.Α.Μ. της Π.Ε.Ε.Α.. Τον Οκτώβριο του 1944 με την ολοκλήρωση της αποχώρησης των γερμανικών στρατευμάτων ο Γεώργιος Παπανδρέου αποβιβάζεται στην Αθήνα. Αυτό που μένει είναι η υλοποίηση των συμφωνηθέντων του Λιβάνου. Η ατιμωρησία όμως των συνεργατών των Γερμανών, καθώς και η συνεργασία των παραδοσιακών πολιτικών Δυνάμεων και των Βρετανών με τα τάγματα ασφαλείας, μπροστά στην πιθανότητα επικράτησης του Κομμουνισμού, προκαλεί την αντίδραση του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε.. Τον Δεκέμβριο του 1944, η Αθήνα μετατρέπεται σε πεδίο μάχης. Οι συγκρούσεις σταματούν με την ήττα του Ε.Α.Μ.. Στις 12 Φεβρουαρίου 1945, οι αντιμαχόμενες πλευρές οδηγούνται στην υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας για τη επίλυση του πολιτειακού ζητήματος της μετακατοχικής Ελλάδας και ο Ε.Λ.Α.Σ. υποχρεώνεται σε αφοπλισμό.

Απάντηση: Στόχος της συγκρότησης Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, με τη συμμετοχή μελών

της εξόριστης Κυβέρνησης και της «Κυβέρνησης του Βουνού», είναι η από κοινού επίλυση του προβλήματος της διακυβέρνησης της χώρας.

5.76: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των αντιμαχόμενων πλευρών του Εμφυλίου πολέμου
2. Ανάδειξη μια ελληνικής οικογένειας στην οποία συνυπάρχουν μέλη της και από τις δυο αντιμαχόμενες πλευρές
3. Αντίληψη των επιπτώσεων του Εμφυλίου πολέμου στις σχέσεις των ανθρώπων

Σχολιασμός: Παρά την τήρηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας από την πλευρά του Ε.Α.Μ., το επίσημο κράτος και οι παραστρατιωτικές οργανώσεις που δρουν υπό την ανοχή του, προχωρούν σε μαζικές διώξεις πολιτών, με στόχο την αποδυνάμωση του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. Σ' αυτό το πλαίσιο τρομοκρατίας πολλοί Έλληνες καταφεύγουν και πάλι στα βουνά δημιουργώντας άτακτα στρατιωτικά σώματα στην αρχή και στη συνέχεια τον οργανωμένο «Δημοκρατικό στρατό». Ο εμφύλιος πόλεμος καταλήγει με νίκη του εθνικού στρατού στα τέλη του 1949 και τον εκπατρισμό χιλιάδων ανταρτών και των οικογενειών τους σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Απάντηση: Η μαρτυρία περιγράφει τον τρόπο που βιώνει μια ελληνική οικογένεια τον Εμφύλιο πόλεμο. Τα τρία από τα πέντε αδέρφια της οικογένειας είναι αντάρτες, με το Δημοκρατικό στρατό, ενώ ο ένας αδερφός υπηρετεί στον Εθνικό στρατό.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Στα χρόνια της Κατοχής οι Έλληνες βρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Γερμανών, των Ιταλών και των Βουλγάρων. Στην καθημερινή ζωή τους έχουν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της πείνας και της επιβίωσης. Οι Έλληνες αντιστέκονται με πολλούς τρόπους στους κατακτητές και συμμετέχουν σε αντιστασιακές ομάδες. Οι κατοχικές δυνάμεις αντιδρούν στην αντιστασιακή δράση των Ελλήνων με συλλήψεις, αντίποινα και μαζικές εκτελέσεις. 2. Ο πόλεμος κατά το διάστημα 1946-1949 ονομάζεται εμφύλιος γιατί διεξάγεται μεταξύ Ελλήνων, οι οποίοι βρίσκονται χωρισμένοι σε δυο αντιμαχόμενες πλευρές.

9. Τα μεταπολεμικά χρόνια

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω όψεις της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής στην Ελλάδα κατά τα μεταπολεμικά χρόνια
- Γνωρίζω σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το ελληνικό κράτος στα μεταπολεμικά χρόνια
- Κατανώ τα κίνητρα για την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση των Ελλήνων
- Αντιλαμβάνομαι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες μετανάστες στις χώρες υποδοχής

B. Μεθοδολογικά

- Περιγράφω, ανακαλώ και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανώ τις ιστορικές έννοιες: μεταπολεμικά χρόνια, εδαφική ολοκλήρωση, αστυφιλία, μετανάστευση, ανασυγκρότηση, ανοικοδόμηση

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Ευαισθητοποίηση απέναντι στα προβλήματα των μεταναστών

Ιστορικές πηγές

& εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.77: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση ενός σταθμού παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος
2. Συσχέτιση της γενικευμένης χρήσης ηλεκτρικού ρεύματος με την προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ελλάδας στα μεταπολεμικά χρόνια

Σχολιασμός: Στα μεταπολεμικά χρόνια επεκτείνεται το δίκτυο μεταφοράς και διανομής ηλεκτρικού ρεύματος σε όλη τη χώρα. Ο εξηλεκτρισμός συνδέεται με τη στρατηγική εκβιομηχάνισης της χώρας. Την κατανάλωση βιομηχανικού ηλεκτρικού ρεύματος ακολουθεί η αύξηση της κατανάλωσης οικιακού ρεύματος με την εισαγωγή πολλών ηλεκτρικών οικιακών συσκευών στην καθημερινότητα των Ελλήνων. Το σύστημα ηλεκτροπαραγωγής στην Ελλάδα αξιοποιεί σε μεγάλο βαθμό τους υδάτινους φυσικούς πόρους αλλά και την θερμική ενέργεια με την εκμετάλλευση των ορυκτών κοιτασμάτων αλλά και με την εισαγωγή πετρελαίου.

Απάντηση: Η αύξηση της παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος στα μεταπολεμικά χρόνια βοηθάει τόσο στον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας με τη γενίκευση της χρήσης ηλεκτροκίνητων μηχανημάτων όσο και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

5.78: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του φαινομένου της αστυφιλίας
2. Γνώση του φαινομένου της αστυφιλίας

Σχολιασμός: Στα μεταπολεμικά χρόνια η μετακίνηση του πληθυσμού που συντελείται από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα και κυρίως την Αθήνα ανατρέπει για πρώτη φορά την αναλογία αστικού - αγροτικού πληθυσμού στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Η Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 αυξάνει τον πληθυσμό της από 1.200.000 σε 1.800.000. Στην έκρηξη του φαινομένου της αστυφιλίας συντελούν οι υψηλοί δείκτες ανάπτυξης της οικονομίας, που αφορούν κυρίως τα μεγάλα αστικά κέντρα και η έλλειψη κοινής αγροτικής πολιτικής. Οι πληθυσμοί της ύπαιθρου μετά τις μεγάλες υλικές καταστροφές που υφίστανται στην περίοδο του εμφυλίου, αλλά και τις κοινωνικές μετεμφυλιακές εντάσεις οι οποίες καθίστανται ασφυκτικές στο στενό κύκλο της ελληνικής επαρχίας, επιλέγουν να μετακινηθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας για την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής.

Απάντηση: Ο γελοιογράφος αναφέρεται στο φαινόμενο της αστυφιλίας, της μετακίνησης δηλ. του πληθυσμού από την επαρχία στα αστικά κέντρα.

5.79: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.80: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των λόγων μετακίνησης των κατοίκων της ελληνικής επαρχίας στην Αθήνα
2. Κατανόηση του φαινομένου της αστυφιλίας
3. Ανάδειξη της αγγελίας ως ιστορικής πηγής

Σχολιασμός: Στη δεκαετία του 1950 η ελληνική οικονομία καταφέρνει να αποκαταστήσει σταδιακά τις καταστροφές από την κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο. Στα μεταπολεμικά χρόνια παρατηρούνται υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης και τετραπλασιάζεται το κατά κεφαλήν εισόδημα των Ελλήνων. Ο αγροτικός τομέας παραμένει ο βασικός χώρος απασχόλησης του μεγαλύτερου ποσοστού του ελληνικού πληθυσμού και κατέχει κυρίαρχη θέση στην ελληνική οικονομία. Η μεταποιητική βιομηχανία συγκροτείται κυρίως σε μονάδες γύρω από τα αστικά κέντρα και συγκεντρώνει μαζί με βιομηχανικές μονάδες που ασχολούνται με την ενέργεια, τις κατασκευές και τη διαχείριση του ορυκτού πλούτου, περίπου το 20% του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού. Οι συνθήκες εργασίας σ' αυτές, εξαιτίας της έλλειψης εκσυγχρονισμού τους, παραμένουν δύσκολες. Παράλληλα, η αστικο-

ποίηση του πληθυσμού δημιουργεί πεδίο ανάπτυξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Απάντηση: Σύμφωνα με τις πηγές, ο κυριότερος λόγος για τον οποίο πολλοί κάτοικοι της ελληνικής επαρχίας μετακινούνται στην Αθήνα είναι η αναζήτηση εργασίας. Η Αθήνα συγκεντρώνει πολλές ευκαιρίες για εργασία στα εργοστάσια, στις οικοδομές, στον ιδιωτικό τομέα, κάτι που δεν συμβαίνει στην επαρχία όπου οι δυνατότητες απασχόλησης είναι περιορισμένες.

5.81: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.82: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της πλατείας Ομονοίας στα μεταπολεμικά χρόνια
2. Ανάδειξη στοιχείων της Αθήνας που τη χαρακτηρίζουν μεγαλούπολη

Σχολιασμός: Η εγκατάσταση χιλιάδων Ελλήνων από την επαρχία στις μεγάλες πόλεις αλλάζει σταδιακά το αστικό τοπίο και τη ζωή των ανθρώπων που ζουν σ' αυτές. Η έλλειψη συγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδιασμού οδηγεί σε άναρχη δόμηση, χωρίς την κατάλληλη πρόβλεψη για επαρκείς δημόσιους χώρους και χώρους πρασίνου. Οι γειτονιές με τα χαμηλά σπίτια, τις αλάνες και τους χωμάτινους δρόμους δίνουν τη θέση τους στις πολυκατοικίες, το μπετόν και την άσφαλτο. Η μέθοδος της αντιπαροχής που υιοθετείται για την αντιμετώπιση της στέγασης του πληθυσμού, που εισρέει στις πόλεις, και την αυξανόμενη ζήτηση επιταχύνει την ανοικοδόμηση με την εμφάνιση πολυκατοικιών που κατακλύζουν στην αρχή το κέντρο της πόλης και στη συνέχεια όλο τον πολεοδομικό ιστό.

Απάντηση: Η Αθήνα, όπως παρουσιάζεται στις πηγές, είναι μια μεγάλη πόλη με πλατείες, ασφαλτοστρωμένους δρόμους, σιντριβάνια, ξενοδοχεία, πολυκατοικίες, εμπορικά καταστήματα, κίνηση τροχοφόρων. Είναι μια πόλη που μαγεύει όσους την επισκέπτονται από την επαρχία και πρωτοβλέπουν τόση κίνηση και ζωή.

5.83: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.84: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.85: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.86: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του φαινομένου της μετανάστευσης
2. Γνώση των ομάδων πληθυσμού που μεταναστεύουν
3. Κατανόηση των κινητρών της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Γερμανία

4. Αισθητοποίηση Ελλήνων μεταναστών στη χώρα υποδοχής

5. Ανάδειξη των συνθηκών ζωής των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία

Σχολιασμός: Το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων σε ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως προς τη Δ. Γερμανία, κατά τις δεκαετίες 1960-1970, αφορά στην αναζήτηση εργασίας. Η ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών κρατών, στα μεταπολεμικά χρόνια, δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας και οδηγεί στην κάλυψή τους από ανειδίκευτους εργάτες άλλων μη αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών. Η υπογραφή διακρατικών συμβάσεων αποτελεί το πλαίσιο της εκδήλωσης του φαινομένου και διαμορφώνει τους όρους εργασίας, και τις συνθήκες ζωής στις χώρες υποδοχής. Τα πρώτα χρόνια μεταναστεύουν κυρίως άνδρες, γεγονός το οποίο σχετίζεται με τις αντιλήψεις και τα στερεότυπα της εποχής. Γρήγορα όμως η μεταναστευτική κινητικότητα των γυναικών αυξάνεται, όπως επίσης η μετακίνηση ολόκληρων οικογενειών. Οι Έλληνες και Ελληνίδες μετανάστες και μετανάστριες απασχολούνται κυρίως στη βαριά βιομηχανία και σε άλλες ανθυγιεινές εργασίες. Η μετανάστευση των Ελλήνων και Ελληνίδων έχει το χαρακτήρα της προσωρινής παραμονής με στόχο την εξοικονόμηση ικανού χρηματικού ποσού, που θα επιτρέψει την ταχύτερη παλιννόστησή τους. Από την αρχή της παραμονής τους δημιουργούν και οργανώνουν ελληνικές κοινότητες με βασικότερο στόχο τους την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Απαντήσεις: **1.** Οι Έλληνες και Ελληνίδες, σύμφωνα με την πηγή, μεταναστεύουν στη Γερμανία κατά τη μεταπολεμική περίοδο για μια καλύτερη εργασία, η οποία θα τους επιτρέψει να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, από όσα θα κέρδιζαν στην Ελλάδα, και να ζήσουν μια πιο άνετη ζωή. **2.** Οι ομάδες πληθυσμού, οι οποίες μεταναστεύουν είναι ολόκληρες οικογένειες, γυναίκες με τα παιδιά τους, άνεργοι χωρίς οικογένεια, εργάτες. **3.** Οι συνθήκες ζωής των Ελλήνων και Ελληνίδων μεταναστών και μεταναστριών στη Γερμανία είναι γενικά δύσκολες. Σε πολλές περιπτώσεις μοιράζονται πολλοί μετανάστες και μετανάστριες το ίδιο δωμάτιο εξαιτίας της οικονομικής αδυναμίας τους να ζήσουν μόνοι. Συνήθως, όταν δεν γνωρίζουν τη γλώσσα, έχουν προβλήματα συνεννόησης με τους Γερμανούς αλλά και αποδοχής από αυτούς. Υπάρχουν και οικογένειες όμως μεταναστών που καταφέρνουν να ενσωματω-

θούν στην τοπική κοινωνία, ζουν μια άνετη ζωή, μιλούν γερμανικά, έχουν φιλικές σχέσεις με Γερμανούς, στέλνουν τα παιδιά τους σε γερμανικό σχολείο.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το ελληνικό κράτος στα μεταπολεμικά χρόνια αντιμετωπίζει σοβαρά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Αυτά σχετίζονται κυρίως με τον Εμφύλιο πόλεμο και τις επιπτώσεις του καθώς οι Έλληνες είναι χωρισμένοι σε νικητές και ηττημένους. Η πολιτική αστάθεια, η φτώχεια μεγάλων ομάδων του πληθυσμού, η μετανάστευση, η αστυφιλία, η διόγκωση των αστικών κέντρων με την ανάπτυξη σ' αυτά βιομηχανικών περιοχών, είναι τα σημαντικότερα απ' αυτά. **2.** Τα κίνητρα της μετανάστευσης των Ελλήνων είναι κυρίως οικονομικά. Η προσφορά εργασίας στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά και σε βιομηχανικές χώρες του εξωτερικού συγκεντρώνει πολλούς Έλληνες από την επαρχία εκεί για την αναζήτηση εργασίας και μια καλύτερη ζωή.

10. Η στρατιωτική δικτατορία

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

Α. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας
- Γνωρίζω τους τρόπους με τους οποίους προσπαθεί η δικτατορία να κυριαρχήσει στην Ελλάδα
- Αντιλαμβάνομαι τη συμβολή των πολιτών και των φοιτητών/φοιτητριών στην αποκατάσταση της δημοκρατίας
- Γνωρίζω στοιχεία της εξέγερσης στο Πολυτεχνείο, το Νοέμβρη του 1973

Β. Μεθοδολογικά

Κατανοώ τους συμβολισμούς και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: στρατιωτική δικτατορία, πολιτική αστάθεια, χούντα, εκδημοκρατισμός, Πολυτεχνείο, δικτατορικό καθεστώς, εξέγερση, ελευθεροτυπία, σύνθημα, τόπος εξορίας

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της σημασίας της φοιτητικής εξέγερσης, στο Πολυτεχνείο το 1973, για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα
- Καλλιέργεια θετικής στάσης για τη συμμετοχή σε συλλογικές κοινωνικές διεκδικήσεις
- Αντίληψη των θετικών στοιχείων της συλλογικότητας

- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.87: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967
2. Αισθητοποίηση του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου 1967
3. Αντίληψη του τρόπου επιβολής της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα

Σχολιασμός: Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο ηγέτης της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.) Γ. Παπανδρέου κηρύσσει τον «Ανένδοτο Αγώνα» εναντίον του κομματικού κράτους και τάσσεται υπέρ της πολιτικής αλλαγής, με τη συσπείρωση των πολιτών και την πραγματοποίηση σειράς διαδηλώσεων, οι οποίες κορυφώνονται με τη δολοφονία του Γ. Λαμπράκη (1963) από τις παρακρατικές οργανώσεις που δρουν και δηλητηριάζουν την πολιτική ζωή της χώρας. Το 1964 η Ε.Κ. κερδίζει τις εκλογές αλλά η ανάμειξη του θρόνου, στη διαμόρφωση της διακυβέρνησης της χώρας, οδηγεί στην παραίτηση του Γ. Παπανδρέου. Το διάστημα που ακολουθεί παρατηρείται πολιτική αστάθεια και έξαρση της δράσης των παρακρατικών οργανώσεων. Παρά το συμβιβασμό που επιτυγχάνεται μεταξύ της Ε.Κ. και της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (Ε.Ρ.Ε.) και την ανακοίνωση διενέργειας εκλογών τον Μάιο του 1967, εκδηλώνεται το στρατιωτικό πραξικόπημα από ομάδα συνταγματαρχών με ηγέτη τον Γ. Παπαδόπουλο.

Απάντηση: Η δικτατορία στην Ελλάδα την 21^η Απριλίου 1967 επιβάλλεται με το στρατό, τα όπλα και τη βία καταλαμβάνοντας τη Βουλή των Ελλήνων.

5.88: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.89: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση απαγορεύσεων που επιβάλλει το δικτατορικό καθεστώς
2. Ανάδειξη των επιπτώσεων της δικτατορίας στη ζωή των Ελλήνων πολιτών

Σχολιασμός: Η εδραίωση της στρατιωτικής δικτατορίας οδηγεί στην κατάλυση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος και στην εφαρμογή στρατιωτικού νόμου. Το σύνολο του πολιτικού κόσμου από την πρώτη στιγμή συλλαμβάνεται και ξεσπούν μαζικές συλλήψεις και εκτοπισμοί

σε τόπους εξορίας, σε Ξερωνήσια του Αιγαίου, κυρίως πολιτών αριστερής ιδεολογίας. Με το πρώτο Βασιλικό Διάταγμα της 21^{ης} Απριλίου καταργούνται βασικά ατομικά δικαιώματα των πολιτών. Τα έκτακτα στρατοδικεία που συγκροτούνται δικάζουν και καταδικάζουν πολίτες για ασήμαντες αφορμές με στόχο να τρομοκρατήσουν και να αποτρέψουν κάθε διάθεση αντίστασης του λαού.

Απάντηση: Οι πηγές αναφέρονται στην απαγόρευση των συγκεντρώσεων των πολιτών σε δημόσιους ή ιδιωτικούς χώρους και στην απαγόρευση της κυκλοφορίας της μουσικής δημιουργιών, τους οποίους η χούντα θεωρεί αντίθετους με το καθεστώς.

5.90: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της έλλειψης ελευθεροτυπίας κατά τη διάρκεια της δικτατορίας
2. Ανάδειξη της λογοκρισίας του Τύπου
3. Σύνδεση της γελοιογραφίας με το ιστορικό γεγονός στο οποίο αναφέρεται

Σχολιασμός: Ο έλεγχος των μέσων μαζικής ενημέρωσης αλλά και κάθε εκδοτικής προσπάθειας γίνεται από την αρχή στόχος του στρατιωτικού καθεστώτος. Η λογοκρισία του Τύπου, που επιβάλλεται, φιμώνει την αντίθετη άποψη και οδηγεί σταδιακά στην αυτολογοκρισία του πνευματικού κόσμου.

Απάντηση: Ο γελοιογράφος συμβολίζει τον Τύπο (την κυκλοφορία κάθε είδους εντύπου) με ένα πουλί δεμένο στο κλουβί που δεν έχει τη δυνατότητα να πετάξει ελεύθερο. Η επίφαση της δυνατότητας στην ελευθερία σημαίνεται με την ανοιχτή πόρτα του κλουβιού και τη διάθεση της ανθρώπινης μορφής να βοηθήσει στην υποτιθέμενη απελευθέρωση.

5.91: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των συνθηκών ζωής των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας
2. Ανάδειξη των μορφών δράσης του δικτατορικού καθεστώτος
3. Κατανόηση της κατάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας

Σχολιασμός: Πολλοί Έλληνες κατά την περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας καταφεύγουν στο εξωτερικό και μαζί με τους εκεί εργάτες – μετανάστες οργανώνουν τον αντιστασιακό αγώνα. Οι συνθήκες ζωής στην Ελλάδα γίνονται γνωστές μόνο μέσα από ανταποκρίσεις δημοσιογράφων σε ευρωπαϊκά μέσα ενημέρω-

σης εξαιτίας της λογοκρισίας που υφίσταται ο ελληνικός Τύπος.

Απάντηση: Η ζωή των Ελλήνων στα χρόνια της δικτατορίας είναι εξαιρετικά παραγμένη. Φυλακίσεις, βασανιστήρια, εξορίες, απαγορεύσεις από τη μεριά της χούντας προκαλούν ξεσηκωμούς, ταραχές από τη μεριά των πολιτών και των φοιτητών. Υπάρχει μεγάλη ανησυχία και ανασφάλεια.

5.92: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη της συμμετοχής πολιτών άλλων χωρών στη δημοσιοποίηση της κατάστασης της Ελλάδας κάτω από το δικτατορικό καθεστώς
  2. Εντοπισμός του συμβολισμού που περιέχεται στην αφίσα, για τη δικτατορία στην Ελλάδα
- Σχολιασμός:** Η ενημέρωση της διεθνούς κοινής γνώμης για την κατάσταση που επικρατεί, κατά της διάρκειας της δικτατορίας, στην Ελλάδα, γίνεται κυρίως μέσα από τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων με ανακοινώσεις, άρθρα, συνεντεύξεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έντυπο ενημερωτικό υλικό, όπως αφίσες επιστολικά δελτάρια, αλλά και με την πραγματοποίηση εκδηλώσεων συμπαράστασης, συναυλιών, διαδηλώσεων και διαβημάτων στις κυβερνήσεις για τον αγωνιζόμενο ελληνικό λαό.

Απάντηση: Ο δημοιογράφος παριστάνει την Ελλάδα αλυσοδεμένη κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, που παραπέμπει στις απαγορεύσεις που ισχύουν.

5.93: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.94: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση συνθημάτων των φοιτητών και των φοιτητριών κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβρη του 1973
  2. Αισθητοποίηση των κινητοποιήσεων των φοιτητών και των φοιτητριών κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβρη του 1973
- Σχολιασμός:** Από τις αρχές του 1972 εκδηλώνονται οι πρώτες αντιδράσεις του φοιτητικού κινήματος με την αμφισβήτηση των διορισμένων από τη χούντα Διοικητικών Συμβουλίων των Φοιτητικών Συλλόγων και συγκροτούνται φοιτητικές επιτροπές αγώνα. Μαζικές φοιτητικές διαμαρτυρίες εκδηλώνονται από το Φεβρουάριο του 1973, όταν δημοσιεύεται το νομοθετικό Διάταγμα 1347, για την ανάκληση της αναβολής στράτευσης των φοιτητών που απέχουν από τα μαθήματά τους. Το διήμερο 21-22.2.1973 γίνεται η πρώτη κατάληψη της

Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Αθήνας από φοιτητές και φοιτήτριες, που καλούν το λαό σε αγώνες για τη διεκδίκηση των δημοκρατικών ελευθεριών. Η κατάληψη του Μετσόβειου Πολυτεχνείου στις 14.11.1973 από φοιτητές και φοιτήτριες οδηγεί σε λαϊκή εξέγερση τις επόμενες μέρες και τη σύγκρουση με τις δυνάμεις καταστολής του στρατιωτικού καθεστώτος.

Απάντηση: Τα συνθήματα των φοιτητών και των φοιτητριών κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973, τα οποία φαίνονται στις πηγές είναι «Όχι στη χούντα» και «Ψωμί, Παιδεία, Ελευθερία», «Εξουσία στο Λαό».

5.95: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της λειτουργίας παράνομου ραδιοφωνικού σταθμού στο Πολυτεχνείο, κατά την εξέγερση των φοιτητών και των φοιτητριών, τον Νοέμβριο του 1973

2. Κατανόηση των λόγων κινητοποίησης των φοιτητών και των φοιτητριών κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973 μέσω των μηνυμάτων του ραδιοφωνικού πομπού

Σχολιασμός: Κατά τη διάρκεια της τριήμερης φοιτητικής εξέγερσης οι φοιτητές και οι φοιτήτριες δημοσιοποιούν την αντίδρασή τους στο δικτατορικό καθεστώς με διαδηλώσεις, πορείες, ανάρτηση συνθημάτων, ραδιοφωνικά μηνύματα από όπου διεκδικούν αυθόρμητα αλλά δυναμικά την πτώση του καθεστώτος. Ο ραδιοφωνικός πομπός που λειτουργεί παράνομα στο χώρο του Πολυτεχνείου, εκπέμπει μηνύματα για γενική κινητοποίηση του αθηναϊκού λαού και βρίσκει ανταπόκριση. Μετά τις πρώτες συγκρούσεις με την Αστυνομία και τους τραυματισμούς που ακολουθούν, πολλαπλασιάζονται οι ραδιοφωνικές εκκλήσεις βοήθειας και συμπαραστάσης.

Απάντηση: Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες με τη λειτουργία του παράνομου ραδιοφωνικού σταθμού τους επιδιώκουν την κινητοποίηση όλου του ελληνικού λαού εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος. Καλούν όλο το λαό αλλά και τους στρατιώτες σε διαδήλωση στους δρόμους, στον αγώνα κατά της δικτατορίας, για ελευθερία και αποκατάσταση της δημοκρατίας.

5.96: οπτικό ντοκουμέντο,

πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της σκηνής εφόδου του άρματος μάχης στο Πολυτεχνείο για τη διάλυση της εξέγερσης των φοιτητών και των φοιτητριών

2. Ανάδειξη του τρόπου καταστολής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973 από το στρατιωτικό καθεστώς

3. Γνώση του τρόπου καταστολής της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973

Σχολιασμός: Η στρατιωτική δικτατορία από την πρώτη στιγμή των φοιτητικών κινητοποιήσεων αντιδρά κατασταλτικά. Με δεκάδες συλλήψεις και προσαγωγές φοιτητών και φοιτητριών προσπαθεί να αναστείλει τη φοιτητική αντίσταση. Η χρήση ωμής βίας και η εξοδος των αρμάτων μάχης στους δρόμους της Αθήνας έχει ως αποτέλεσμα δεκάδες θύματα και τραυματίες.

Απάντηση: Η στρατιωτική δικτατορία αντιδρά στην εξέγερση των φοιτητών και των φοιτητριών χρησιμοποιώντας τη βία. Δίνει εντολή στο στρατό να χρησιμοποιήσει άρματα μάχης για την καταστολή της εξέγερσης κι ένα απ' αυτά κατευθύνεται προς το χώρο του Πολυτεχνείου, όπου τελικά εισβάλλει προκαλώντας το θάνατο πολλών φοιτητών και φοιτητριών.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το δικτατορικό καθεστώς προσπαθεί να κυριαρχήσει στην Ελλάδα με το στρατό και τη βία. Φυλακίζει και εξορίζει κάθε πολίτη που θεωρεί ύποπτο, καταργεί κάθε ελευθερία και ατομικό δημοκρατικό δικαίωμα του πολίτη, τρομοκρατεί και καταστέλλει με τα όπλα κάθε κινητοποίηση των πολιτών. 2. Με την εξέγερση του Πολυτεχνείου οι Έλληνες κατάφεραν να αντιδράσουν δυναμικά κι αποτελεσματικά, κλονίζοντας το δικτατορικό καθεστώς. Γνωστοποίησαν τον αγώνα τους και ευαισθητοποίησαν τη διεθνή κοινή γνώμη για την κατάσταση στην Ελλάδα επισπεύδοντας την κατάρρευση της δικτατορίας το 1974.

11. Το κυπριακό ζήτημα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω το κυπριακό ζήτημα
- Γνωρίζω στοιχεία του Απελευθερωτικού Αγώνα των Κυπρίων
- Αντιλαμβάνομαι τις συνέπειες του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής

στην Κύπρο

B. Μεθοδολογικά

Ανασυνθέτω, συνδυάζω και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: κυπριακό ζήτημα, εισβολή, διχοτόμηση της Κύπρου, απελευθερωτικός αγώνας, πραξικόπημα

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση του κυπριακού προβλήματος ως διεθνούς ζητήματος
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα αυτοδιάθεσης των λαών

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.97: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της διχοτόμησης της Κύπρου μετά την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο νησί.

2. Γνώση της διχοτόμησης της Κύπρου μετά την εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο νησί.

Σχολιασμός: Η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974, ενάντια στις αρχές της διεθνούς νομιμότητας, περί αυτοδιάθεσης των λαών, δημιουργεί μια νέα κατάσταση στο νησί. Η στρατιωτική επέμβαση στο ζωτικό χώρο ενός κυρίαρχου κράτους, μέλους του Ο.Η.Ε., οδηγεί γρήγορα στη διεθνοποίηση του κυπριακού προβλήματος. Η κατοχή του βόρειου τμήματος της Κύπρου έχει ως συνέπεια τη διχοτόμηση του νησιού και τη μονομερή ανακήρυξη του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους εκεί. Ενέργεια που καταδικάζεται από όλους τους Διεθνείς Οργανισμούς.

Απάντηση: Η Κύπρος, μετά το 1974, διχοτομείται στο βόρειο τμήμα, το οποίο κατέχουν οι Τουρκοκύπριοι και στο νότιο τμήμα όπου κατοικούν οι Ελληνοκύπριοι.

5.98: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του Αγώνα των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Άγγλων κατακτητών του νησιού

2. Κατανόηση του Αγώνα των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Άγγλων κατακτητών του νησιού

Σχολιασμός: Η Ε.Ο.Κ.Α. συγκροτείται από τον Γ. Γρίβα το 1953 με στόχο την ένοπλη αντιπαράθεση στη βρετανική κατοχή της Κύπρου, την απελευθέρωση του νησιού και την ένωσή του με την Ελλάδα. Η πολιτική οργάνωση του Απελευθερωτικού Αγώνα ανατίθεται στην Πολιτική

Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα με στόχο την εμπύχωση και την καθοδήγηση του κυπριακού λαού. Η δράση της Ε.Ο.Κ.Α. ξεκινά το 1955 με ηγέτη τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Γ'. Ο Απελευθερωτικός Αγώνας των Ελληνοκυπρίων διαρκεί τέσσερα χρόνια και καταφέρνει να σημειώσει σημαντικά πλήγματα στις βρετανικές αρχές κατοχής, και να οδηγήσει την Διεθνή Κοινότητα στην αναγνώριση του δίκαιου των Ελληνοκυπρίων.

Απάντηση: Ο στόχος του Αγώνα των Ελληνοκυπρίων, σύμφωνα με την προκήρυξη της Ε.Ο.Κ.Α., είναι η διεκδίκηση της ελευθερίας της Κύπρου και η αποτίναξη του αγγλικού ζυγού από το νησί με τη βοήθεια όλου του Ελληνισμού και των Κυπρίων.

5.99: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του τρόπου με τον οποίο συμμετέχουν οι νέοι στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελληνοκυπρίων

2. Ανάδειξη των νέων στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελληνοκυπρίων

Σχολιασμός: Ο ρόλος των μαθητών και των μαθητριών και γενικότερα της νεολαίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός κατά τη διάρκεια του Απελευθερωτικού Αγώνα των Κυπρίων. Οργανώνονται στην Ε.Ο.Κ.Α., συμμετέχουν σε διαδηλώσεις και υφίστανται τις συνέπειες της καταστολής από τις Αγγλικές Αρχές που δε διστάζουν να φυλακίσουν και να βασανίσουν ανήλικα παιδιά. Ξεχωριστή θέση στον αγώνα των νέων Ελληνοκυπρίων κατέχει η θυσία του 18χρονου Ευαγόρα Παλληκαρίδη, μαθητή του γυμνασίου Πάφου.

Απάντηση: Οι νέοι και οι νέες της Κύπρου συμμετέχουν στον Απελευθερωτικό Αγώνα με ζωηρές διαδηλώσεις, όπου διεκδικούν την απελευθέρωση του νησιού.

5.100: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της αντίδρασης των αγγλικών αρχών στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελληνοκυπρίων

2. Αισθητοποίηση σύλληψης αγωνιστή της Ε.Ο.Κ.Α. από τις αγγλικές αρχές

Σχολιασμός: Οι Βρετανικές Αρχές με την εκδήλωση της δράσης του Απελευθερωτικού Αγώνα των Ελληνοκυπρίων αντιδρούν με συλλήψεις, προσωποκρατήσεις χωρίς δίκη, βασανισμούς με στόχο την τρομοκράτηση και αποδυνάμωση του Απελευθερωτικού Αγώνα. Ακραία μορφή αντίδρασης είναι οι καταδίκες και οι θανατικές

ποινές των Ελληνοκυπρίων αγωνιστών. Οι αυξανόμενες επιθέσεις σε στρατιωτικούς στόχους των Βρετανών και η αδυναμία εξάρθρωσης της ηγετικής ομάδας της Ε.Ο.Κ.Α. υποχρεώνει τους Βρετανούς να αυξήσουν την στρατιωτική τους παρουσία στο νησί και να εντείνουν τις προσπάθειες καταστολής της εξέγερσης.

Απάντηση: Οι Αγγλικές Αρχές αντιμετωπίζουν τους Ελληνοκύπριους αγωνιστές με συλλήψεις και εκτελέσεις.

5.101: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του αποτελέσματος του απελευθερωτικού αγώνα των Ελληνοκυπρίων
2. Ανάδειξη των προσώπων που διαδραματίζουν ρόλο στην παράδοση της διοίκησης της Κύπρου από τους Άγγλους στους Κύπριους
3. Αισθητοποίηση των προσώπων που διαδραματίζουν ρόλο στην παράδοση της διοίκησης της Κύπρου από τους Άγγλους στους Κύπριους

Σχολιασμός: Με την έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα των Ελληνοκυπρίων (1955) πολλαπλασιάζονται οι διπλωματικές προσπάθειες για την επίλυση του κυπριακού ζητήματος. Στην αρχή υιοθετείται η ιδέα της αυτοδιάθεσης και αργότερα της ανεξαρτησίας του Κυπριακού κράτους με τη συμμετοχή και των δυο κοινοτήτων, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η σύγκληση της Διάσκεψης της Ζυρίχης το 1959, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, προχωρεί στη διευθέτηση του ζητήματος με τη δημιουργία ανεξάρτητου κυπριακού κράτους και αποκλείει τις λύσεις της διχοτόμησης ή της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Το ίδιο έτος στη Διάσκεψη του Λονδίνου επικυρώνονται επίσημα οι συμφωνίες της Ζυρίχης και ορίζονται η Αγγλία, η Ελλάδα και η Τουρκία ως εγγυήτριες Δυνάμεις του νεοσύστατου κράτους.

Απάντηση: Ο Αγώνας των Ελληνοκυπρίων καταλήγει στην απελευθέρωση της Κύπρου από τους Άγγλους.

5.102: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.103: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.104: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του πραξικόπηματος του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο το 1974
2. Ανάδειξη των αποτελεσμάτων του πραξικόπηματος του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο το 1974
3. Κατανόηση των συνεπειών του πραξικοπή-

ματος του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο και της εισβολής τουρκικών στρατευμάτων στο νησί το 1974

Σχολιασμός: Με την επικράτηση της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα διαφαίνεται η διαφωνία της πολιτικής της ελληνικής ηγεσίας με τον Πρόεδρο της Κύπρου Μακάριο. Η διαφωνία αφορά κυρίως τις εξελίξεις μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του κυπριακού κράτους και τη διαμάχη που ξεσπά μεταξύ των δυο κοινοτήτων στο νησί. Στόχος του στρατιωτικού καθεστώτος της Αθήνας είναι η ανατροπή του Μακάριου και η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Το πραξικόπημα που επιχειρείται τον Ιούλιο του 1974 από τους αξιωματικούς της εθνοφρουράς του νησιού, οδηγεί στη βίαιη απομάκρυνση του Μακάριου και την εγκαθίδρυση στρατιωτικού καθεστώτος με ηγέτη τον Ν. Σαμψών. Την επέμβαση αυτή ακολουθεί η απόβαση τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων στο βόρειο μέρος του νησιού. Οι πολεμικές συγκρούσεις που ακολουθούν με την ολιγάριθμη και ανοργάνωτη ελληνική στρατιωτική δύναμη οδηγούν στην επικράτηση των τουρκικών δυνάμεων σε μεγάλο τμήμα της Κύπρου. Παρά τις προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας για την κατάπαυση των εχθροπραξιών, τα τουρκικά στρατεύματα εξαπολύουν δεύτερο κύμα επίθεσης τον Αύγουστο του 1974 και προχωρούν στην κατοχή του βόρειου τμήματος της Κύπρου και τη διχοτόμησή της.

Απαντήσεις: 1. Οι πηγές αναφέρονται στο πραξικόπημα του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο το 1974 και στην προσπάθειά του να δολοφονήσει τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρχιεπίσκοπο Μακάριο. 2. Στο πραξικόπημα στην Κύπρο, το 1974, συμμετέχει το δικτατορικό στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας και μέλη της εθνοφρουράς στην Κύπρο. 3. Το πραξικόπημα εναντίον του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας ακολουθεί η εισβολή τουρκικών στρατευμάτων στο νησί και η διχοτόμηση της Κύπρου. 4. Το πραξικόπημα του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο, το 1974, ακολουθεί η εισβολή τουρκικών στρατευμάτων στο νησί και η διχοτόμησή του. Ο Μακάριος καταφέρνει και γλιτώνει από τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του.

5.105: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των συνεπειών του πραξικόπηματος του δικτατορικού καθεστώτος της Ελ-

λάδας στην Κύπρο και της εισβολής τουρκικών στρατευμάτων στο νησί το 1974

2. Γνώση των συνεπειών του πραξικοπήματος του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο και της εισβολής τουρκικών στρατευμάτων στο νησί το 1974

Σχολιασμός: Η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο βόρειο τμήμα της Κύπρου και η διχοτόμηση του νησιού, που ακολουθεί, υποχρεώνει 200.000 χιλιάδες Ελληνοκύπριους πρόσφυγες να μετακινηθούν στο ελεύθερο τμήμα. Η εγκατάλειψη και η απώλεια των περιουσιών, οι μεγάλες υλικές καταστροφές, και οι αγνοούμενοι συνθέτουν την κατάσταση που επικρατεί μετά την τουρκική εισβολή.

Απάντηση: Η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων στο βόρειο τμήμα της Κύπρου έχει ως αποτέλεσμα, οι Ελληνοκύπριοι που ζούσαν στο βόρειο τμήμα του νησιού να γίνουν πρόσφυγες στον ίδιο τους τον τόπο, καθώς μετακινούνται στο νότιο τμήμα.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Το κυπριακό ζήτημα συνθέτει ο Απελευθερωτικός Αγώνας των Ελληνοκυπρίων για την ανεξαρτησία του νησιού, η ανεξαρτησία της Κύπρου, το πραξικόπημα του στρατιωτικού καθεστώτος της Ελλάδας στην Κύπρο, η εισβολή των Τούρκων στο νησί και η διχοτόμησή του. 2. Οι συνέπειες του πραξικοπήματος και της εισβολής τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο είναι η διχοτόμηση του νησιού και ο βίαιος εκτοπισμός χιλιάδων Ελληνοκυπρίων από τις εστίες τους.

12. Η Ευρωπαϊκή Ένωση

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω την Ευρωπαϊκή Ένωση
- Γνωρίζω τον τρόπο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Αντιλαμβάνομαι τον τρόπο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Γνωρίζω με τι ασχολείται η Ευρωπαϊκή Ένωση
- Αντιλαμβάνομαι τη συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην αντιμετώπιση ζητημάτων
- Κατανοώ τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

B. Μεθοδολογικά

Στηρίζομαι στις πηγές μου και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωκοινοβούλιο, Συμβούλιο της Ευ-

ρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, Ελεγκτικό Συνέδριο

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Καλλιέργεια θετικής στάσης στο ρόλο του Ευρωπαίου πολίτη
- Αντίληψη της συμμετοχής της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.106: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος
2. Γνώση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος

Σχολιασμός: Το 1992, στη Σύνοδο κορυφής του Μάαστριχτ η Ευρωπαϊκή Ένωση αποφασίζει την υιοθέτηση ενός ενιαίου νομίσματος. Το νόμισμα αυτό ονομάζεται ευρώ. Η παραπάνω απόφαση στηρίζεται στη δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού περιβάλλοντος όπου οι Ευρωπαίοι πολίτες ζουν, μορφώνονται και συναλλάσσονται και διευκολύνονται στις οικονομικές τους δραστηριότητες. Τον Ιανουάριο του 2002 το ενιαίο νόμισμα κυκλοφορεί στις δώδεκα από τις δεκαπέντε χώρες μέλη που το υιοθετούν και αντικαθιστά το εθνικό νόμισμα κάθε χώρας. Διατηρούν τα εθνικά τους νομίσματα η Αγγλία, η Σουηδία και η Δανία. Ο αυστριακός Ρόμπερτ Καλίνα είναι ο σχεδιαστής των επτά χαρτονομισμάτων που θέμα έχουν την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής στην Ευρώπη. Τα κέρματα του ευρώ είναι οκτώ και έχουν μια κοινή ευρωπαϊκή όψη η οποία απεικονίζει το χάρτη των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα δώδεκα αστέρια της σημαίας της, τα οποία παραμένουν τόσα, παρά τις διευρύνσεις που γίνονται. Στην άλλη όψη των κερμάτων το κάθε κράτος-μέλος σχεδιάζει δικά του σύμβολα.

Απάντηση: Στην κοινή όψη του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος αποτυπώνεται η αξία του νομίσματος, ο χάρτης των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το όνομα του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος (euro) με λατινικούς χαρακτήρες και τα δώδεκα αστέρια της σημαίας της Ε.Ε.

5.107: χάρτης, εκπαιδευτικό υλικό &

5.108: χρονολόγιο, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της γεωγραφίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης

2. Γνώση των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης
3. Σύνδεση κάθε κράτους-μέλους με το χρόνο εισόδου του στην Ευρωπαϊκή Ένωση
4. Αντίληψη των διαδοχικών διευρύνσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σχολιασμός: Το πρώτο βήμα για την συγκρότηση της ευρωπαϊκής κοινότητας γίνεται το 1951 με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (Ε.Κ.Α.Χ.), σ' αυτή συμμετέχουν τα έξι πρώτα ιδρυτικά μέλη της Ευρωπαϊκής κοινότητας με στόχο τη δημιουργία ενός κοινού θεσμικού πλαισίου, μεταξύ νικητών και ηττημένων του Β' Παγκόσμιου πολέμου και τη διασφάλιση της ειρήνης. Στη συνέχεια το 1957 ιδρύεται η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) για την αρμονική οικονομική ανάπτυξη, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των πολιτών των μελών – κρατών. Στη Σύνοδο του Μάαστριχτ, το 1992, αποφασίζεται η οικονομική και νομισματική ενοποίηση καθώς και η εκχώρηση περισσότερων εξουσιών εθνικού χαρακτήρα σε υπερεθνικά όργανα για την πολιτική ένωση της ευρωπαϊκής κοινότητας. Οι διαδοχικές διευρύνσεις στη δεκαετία του 1970 και του 1980 αλλά και η μεγαλύτερη διεύρυνση του 2004 οδηγεί στη δημιουργία της Ευρώπης των είκοσι πέντε (κρατών μελών).

Απαντήσεις: 1. Τα κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι: Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Δανία, Ιρλανδία, Αγγλία, Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, Αυστρία, Φινλανδία, Σουηδία, Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία 2. Η Ελλάδα εισέρχεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981 και η Κύπρος εισέρχεται το 2004.

5.109: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του χρόνου υπογραφής της συμφωνίας ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ.
2. Γνώση του προσώπου που υπογράφει τη συμφωνία ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ.
3. Αισθητοποίηση της στιγμής υπογραφής της συμφωνίας ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ.

Σχολιασμός: Οι πρώτες διαπραγματεύσεις της Ελλάδας με την Ε.Ο.Κ. αρχίζουν το 1959 και οδηγούν στην επίσημη υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης, το 1961, με πρωτοβουλία του Κ. Καραμανλή. Η επιβολή της δικτατορίας παγώνει τη συμφωνία από την ευρωπαϊκή πλευρά. Μετά την μεταπολίτευση με

πρωτοβουλίες και πάλι του Κ. Καραμανλή επισπεύδεται ο χρόνος ένταξης της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή κοινότητα. Λόγοι που επικαλείται για την εθνική αυτή επιλογή, είναι η προστασία από την τουρκική απειλή, την εγγύηση των πρόσφατα αποκτηθέντων δημοκρατικών θεσμών τους κράτους και την απαγκίστρωση από την προστασία των Η.Π.Α. Το 1979 σε μια πανηγυρική τελετή υπογράφεται η συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας από τον Πρωθυπουργό της χώρας στην Ε.Ο.Κ. Το Ιανουάριο του 1981 η Ελλάδα γίνεται το 10^ο ισότιμο μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Απάντηση: Τη Συμφωνία Ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. υπογράφει ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στις 28 Μαΐου 1979.

5.110: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση του χώρου συνεδριάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου
2. Συσχέτιση του χώρου συνεδριάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με τη Βουλή των Ελλήνων όπου συνεδριάζει η ελληνική κυβέρνηση.

Σχολιασμός: Τα τρία κύρια θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Οι συνεδριάσεις της ολομέλειας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου πραγματοποιούνται συνήθως στο Στρασβούργο και οι έκτακτες σύνοδοι στις Βρυξέλλες. Η γενική γραμματεία έχει την έδρα της στο Λουξεμβούργο. Η λειτουργία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου διέπεται από τις διαδικασίες της συνεργασίας, της σύμφωνης γνώμης και της συναπόφασης με τα άλλα θεσμικά όργανα. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διαμορφώνεται η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από διαδικασίες διαλόγου και επικοινωνίας των πολιτικών και εθνικών απόψεων όλων των κρατών μελών. Οι μεγαλύτερες πολιτικές ομάδες που συγκροτούν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι η ομάδα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (Χριστιανοδημοκράτες) και των Ευρωπαϊκών Δημοκρατών (EPP-ED) και το κόμμα των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών (PES).

Απάντηση: Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θυμίζει τη Βουλή των Ελλήνων.

5.111: σχολιασμός, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου
2. Κατανόηση του έργου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

3. Ανάδειξη του τρόπου λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Απάντηση: Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αποτελείται από 732 ευρωβουλευτές όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίοι εκλέγονται άμεσα από τους πολίτες κάθε κράτους-μέλους κάθε πέντε χρόνια. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει ως έργο του την ψήφιση νόμων και τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας.

5.112: οπτικά ντοκουμέντα,

πρωτογενείς πηγές

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση της λειτουργίας Επιτροπών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
2. Ανάδειξη των θεμάτων με τα οποία ασχολούνται οι Επιτροπές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Σχολιασμός: Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο λειτουργούν 17 επιτροπές, με έργο τη διεκπεραίωση του προπαρασκευαστικού έργου των συνόδων της ολομέλειας. Οι Επιτροπές εκτείνουν τη δράση τους σε όλες τις πλευρές της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής των Ευρωπαίων πολιτών. Στόχος τους είναι η διαμόρφωση ενιαίου πλαισίου αντιμετώπισης των ζητημάτων που απασχολούν την Ευρωπαϊκή Ένωση και η ανάδειξη ενεργειών και πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη προγραμμάτων με έμφαση την κοινωνία των πολιτών. Η προστασία του περιβάλλοντος, η απασχόληση, οι νέες τεχνολογίες, η κινητικότητα, η πολυπολιτισμικότητα αλλά και η διαμόρφωση κοινής εξωτερικής αμυντικής πολιτικής αποτελούν κάποια από τα σημαντικότερα πεδία – στόχους της ευρωπαϊκής πολιτικής.

Απάντηση: Οι Επιτροπές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία, την ενέργεια, τις έρευνες, την τεχνολογία, τις κοινωνικές υποθέσεις, την απασχόληση, τη νεότητα, τον πολιτισμό, τον αθλητισμό, τα δικαιώματα των γυναικών, το περιβάλλον, τη δημόσια υγεία.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ασχολείται με οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα που αφορούν τα κράτη-μέλη της. Τα κράτη-μέλη προσπαθούν να χαράξουν ενιαία εξωτερική πολιτική και να λειτουργούν συλλογικά σε ζητήματα όπως ο πολιτισμός, η ειρήνη, το περιβάλλον. 2. Η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει τη λειτουργία της σε πέντε όργανα που το καθένα έχει συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Αυτά

είναι το Ευρωκοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και το Ελεγκτικό Συνέδριο. Επίσης στο Ευρωκοινοβούλιο λειτουργούν μια σειρά Επιτροπές, αρμόδιες για σημαντικά ζητήματα της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

13. Η καθημερινή ζωή

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις αλλαγές στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων κατά τον 20^ο αιώνα
- Γνωρίζω τεχνολογικές εξελίξεις του 20^{ου} αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι την επίδραση των τεχνολογικών εξελίξεων στην αλλαγή της καθημερινής ζωής των ανθρώπων κατά τον 20^ο αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τις αρνητικές συνέπειες των τεχνολογικών εξελίξεων στη ζωή των ανθρώπων κατά τον 20^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά

- Μελετώ, συγκρίνω, αναφέρω και συμπεραίνω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: τεχνολογική εξέλιξη, εφεύρεση, φυσικοί πόροι, μέσα μαζικής ενημέρωσης, μέσα συγκοινωνίας

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της συμβολής των τεχνολογικών εξελίξεων στην αλλαγή της καθημερινότητας των ανθρώπων
- Καλλιέργεια κριτικής στάσης απέναντι στην τεχνολογία
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα μόλυνσης του περιβάλλοντος και σπατάλης των φυσικών πόρων

Ιστορικές πηγές & εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.113: ηλεκτρονική, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση μιας τεχνολογικής εξέλιξης
2. Γνώση δυνατοτήτων του ηλεκτρονικού υπολογιστή και του διαδικτύου
3. Αντίληψη των δυνατοτήτων του ηλεκτρονικού υπολογιστή και του διαδικτύου

Σχολιασμός: Η εισαγωγή των Τεχνολογιών Πληροφοριών και Επικοινωνίας σε όλες τις μορφές της σημερινής πραγματικότητας με

την όλο και αυξανόμενη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή δημιουργεί, στο τέλος του 20ού αιώνα, μια νέα κατάσταση. Το διαδίκτυο, το οποίο κατακλύζει κάθε μορφή της καθημερινότητας, αποτελεί μια αστείρευτη πηγή αναζήτησης συλλογής και διαχείρισης πληροφοριών αναδεικνύει όμως και μια σειρά προβλημάτων για τις μεθόδους χρήσης του. Η αναζήτηση και επεξεργασία των πληροφοριών ενδιαφέρει ιδιαίτερα την εκπαιδευτική διαδικασία και συντελεί στη διαμόρφωση νέων περιβαλλόντων μάθησης και διδασκαλίας.

Απάντηση: Από την ιστοσελίδα του Τεχνικού Μουσείου Θεσσαλονίκης μπορώ να αντλήσω πληροφορίες για θέματα επιστήμης και τεχνολογιών όπως ο ηλεκτρισμός, οι τηλεπικοινωνίες, το διάστημα, οι υπολογιστές, το περιβάλλον, η ιατρική, η φωτογραφία κ.ά. Επίσης μπορώ να επισκεφθώ εικονικά το εκθετήριο Τηλεπικοινωνιών.

5.114: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.115: οπτικό ντοκουμέντο, εκπαιδευτικό υλικό &

5.116: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.117: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του τρόπου μετακίνησης πριν και μετά την κυκλοφορία αυτοκινήτων.
2. Κατανόηση των αλλαγών στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων με τη χρήση του αυτοκινήτου.
3. Γνώση του αριθμού γυναικών οδηγών στην Αθήνα το 1957.
4. Ανάδειξη χρήσεων του αυτοκινήτου.

Σχολιασμός: Η εμφάνιση του αυτοκινήτου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αν και δεν αποτελεί αρχικά αξιόπιστη λύση, δρομολογεί νέες εξελίξεις στο χώρο των μεταφορών αλλά και των μέσων μαζικής συγκοινωνίας. Στο Μεσοπόλεμο τα ιδιωτικά αυτοκίνητα και τα λεωφορεία στην Ελλάδα αυξάνονται. Σ' αυτό συμβάλλει κυρίως η βελτίωση του οδικού δικτύου. Μετά την ύφεση που παρατηρείται στη χρήση τους στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, το αυτοκίνητο συνεχίζει την ανοδική του πορεία. Στη δεκαετία του 1960 αποτελεί το βασικότερο μέσο μεταφοράς των πολιτών καθώς τα τραμ που λειτουργούν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, παύουν να κυκλοφορούν.

Απαντήσεις: 1. Οι κάτοικοι της Καλαμαριάς πηγαίνουν γρηγορότερα στον προορισμό τους, με καλύτερες συνθήκες. 2. Το λεωφορείο εκτελεί το δρομολόγιο Καλαμαριά – Ντεπώ. 3. Το αστικό λεωφορείο και το τραμ χρησιμοποι-

ούνται για μαζικές μετακινήσεις των ανθρώπων ενώ το ιδιωτικό αυτοκίνητο χρησιμοποιείται, σύμφωνα με την πηγή, για τις εκδρομές της κάθε οικογένειας.

5.118: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των αλλαγών στην όψη της Αθήνας με την αύξηση των τροχοφόρων στους δρόμους
2. Αισθητοποίηση δρόμου της Αθήνας μετά την αύξηση της κυκλοφορίας τροχοφόρων

Σχολιασμός: Η εμφάνιση των πρώτων αυτοκινήτων στους δρόμους των μεγάλων πόλεων αντιμετωπίζεται στην αρχή επιφυλακτικά από τους ανθρώπους της εποχής. Γρήγορα όμως γίνεται αποδεκτό. Η παράλληλη κυκλοφορία τραμ, ιππήλατων αμαξών και λιγοστών αυτοκινήτων δημιουργούν από τις αρχές του 20ου αιώνα, ένα νέο περιβάλλον στο αστικό τοπίο.

Τα πρώτα τροχαία ατυχήματα που προκαλούνται, από την πρώτη κιόλας δεκαετία του 20ού αιώνα, δεν αφήνουν αδιάφορη την πολιτεία. Το 1914 ιδρύεται το Υπουργείο Συγκοινωνιών, το 1919 τοποθετούνται οι πρώτοι τροχονόμοι για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας και το 1924 λειτουργεί η τροχαία της Αστυνομίας Πόλεως. Στα μεταπολεμικά χρόνια η αύξηση των αυτοκινήτων στις μεγάλες πόλεις έχει ως επακόλουθο την τοποθέτηση φωτεινών σηματοδοτών στους πολυσύχναστους δρόμους των μεγάλων πόλεων για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας οχημάτων και πεζών.

Απαντήσεις: 1. Αλλάζει η όψη της πόλης. Τοποθετούνται φανάρια στους δρόμους και σχεδιάζονται διαβάσεις πεζών. 2. Τοποθετούνται φωτεινοί σηματοδότες για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας στους δρόμους και την προστασία των πεζών από τα τροχοφόρα κατά τη διάβαση των δρόμων.

5.119: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των αλλαγών στη ζωή των ανθρώπων με τη χρήση του αυτοκινήτου
2. Ανάδειξη των αρνητικών συνεπειών της χρήσης του αυτοκινήτου

Σχολιασμός: Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα ο πολλαπλασιασμός των αυτοκινήτων και η αυξανόμενη χρήση τους αλλάζει το αστικό τοπίο και την καθημερινότητα των κατοίκων και επιβαρύνει σταδιακά το περιβάλλον. Η βελτίωση του αστικού οδικού δικτύου, η διαμόρφωση αμαξιών δρόμων αποτελούν προτεραιότητες στο νέο περιβάλλον της πόλης. Η αύξηση του αστικού

πληθυσμού, η επέκταση του πολεοδομικού ιστού και η δημιουργία νέων συνοικιών αυξάνουν τις μετακινήσεις των κατοίκων από και προς το κέντρο των πόλεων. Η αυξανόμενη κίνηση των τροχοφόρων στους δρόμους προκαλεί και σημαντική περιβαλλοντική επιβάρυνση. Η αύξηση των υδρογονανθράκων και των ρύπων που εκλύονται από την καύση των κινητήρων των τροχοφόρων, δημιουργεί το φαινόμενο του αστικού νέφους, κυρίως στις μεγαλουπόλεις. Η εξάρτηση της ζωής των ανθρώπων από το αυτοκίνητο και οι συνέπειες που προκαλεί αυτή η κατάσταση σατιρίζονται συχνά σε γελοιογραφίες, χρονογραφήματα, θεατρικές επιθεωρήσεις και κινηματογραφικές ταινίες της εποχής.

Απάντηση: Η μαζική χρήση των αυτοκινήτων στους δρόμους δημιουργεί κυκλοφοριακή συμφόρηση, ένταση, φασαρία και εκπομπή καυσαερίων που βλάπτουν τόσο το περιβάλλον όσο και την ανθρώπινη υγεία.

5.120: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του πρώτου σήματος της ελληνικής τηλεόρασης
2. Σύγκριση της διάρκειας του πρώτου προγράμματος της ελληνικής τηλεόρασης με το σημερινό πρόγραμμα

Σχολιασμός: Από το 1960 ξεκινούν οι πρώτες πειραματικές εκπομπές τηλεόρασης στην Ελλάδα. Η επίσημη όμως έναρξη της γίνεται, το 1966, με τη λειτουργία του κρατικού καναλιού Ε.Ι.Ρ. (Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοτηλεόρασης) και λίγο αργότερα της Τ.Ε.Δ. (Τηλεόραση Ενόπλων Δυνάμεων). Στα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας και πιο συγκεκριμένα το 1968 δημιουργείται η Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. (Υπηρεσία Ενημέρωσης Ενόπλων Δυνάμεων) η οποία και ενισχύεται από το καθεστώς έναντι του (πολιτικού) καναλιού του Ε.Ι.Ρ. Η λογοκρισία που ασκείται στην τηλεόραση είναι το χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου. Στα χρόνια της μεταπολίτευσης η κρατική τηλεόραση παραμένει η μοναδική επιλογή των τηλεθεατών. Το 1989 με το αίτημα του πλουραλισμού και της απελευθέρωσης από τον κρατικό έλεγχο, θεσμοθετείται η ιδιωτική τηλεόραση, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλών καναλιών τα οποία κυριαρχούν στην τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα έναντι της κρατικής τηλεόρασης.

Απαντήσεις: 1. Το καθημερινό πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης αρχίζει στις έξι και μισή το απόγευμα. 2. Η διάρκεια λειτουργίας του τηλεοπτικού προγράμματος σήμερα είναι πολύ

μεγαλύτερη.

5.121: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.122: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.123: γραπτή, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του τηλεοπτικού προγράμματος στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της τηλεόρασης
2. Αισθητοποίηση του χώρου εκπομπής του δελτίου ειδήσεων και της μορφής ενός δημοσιογράφου της εποχής
3. Ανάδειξη της θεματολογίας του τηλεοπτικού προγράμματος στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της τηλεόρασης

Σχολιασμός: Το πρόγραμμα της τηλεόρασης αρχικά περιλαμβάνει την αναμετάδοση τηλεοπτικών ταινιών και προγραμμάτων από άλλες χώρες, κακής συνήθως ποιότητας. Η έλλειψη οικονομικών πόρων, η απουσία των κατάλληλων υποδομών αλλά και η έλλειψη του θεσμικού πλαισίου λειτουργεί απαγορευτικά στην παραγωγή αξιόλογου εγχώριου τηλεοπτικού προγράμματος. Σταδιακά αυξάνονται οι ζωντανές εκπομπές, μεταδίδονται προσφερόμενες εκπομπές με παραγωγούς μεγάλες εμπορικές εταιρείες που διαφημίζονται μέσα απ' αυτές, σύμφωνα με τα αμερικανικά τηλεοπτικά πρότυπα, και δημιουργούνται εκπομπές ελκυστικότερες στο ευρύ κοινό. Μέλημα των ανθρώπων της τηλεόρασης παραμένει η αύξηση του τηλεοπτικού κοινού, που επιτυγχάνεται με την παραγωγή των πρώτων ελληνικών σειρών, στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Μεγάλο μέρος του τηλεοπτικού προγράμματος καταλαμβάνουν οι ενημερωτικές και αθλητικές εκπομπές, τα τηλεπαιχνίδια και η αναμετάδοση ταινιών του ελληνικού κινηματογράφου.

Απάντηση: Το πρόγραμμα της ελληνικής τηλεόρασης στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της περιλαμβάνει ποδοσφαιρικούς αγώνες, ελληνικές ταινίες μεγάλου μήκους, ειδήσεις και διαφημίσεις.

5.124: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της διάδοσης της τηλεόρασης στην ελληνική κοινωνία
2. Γνώση της διάδοσης της τηλεόρασης στην ελληνική κοινωνία

Σχολιασμός: Στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της τηλεόρασης στην Ελλάδα οι τηλεοπτικοί δέκτες είναι ελάχιστοι. Ραγδαία όμως πολλαπλασιάζονται. Κάθε σπίτι αποκτά μια συσκευή, και το νέο μέσο εισβάλλει στον ιδιωτικό χώρο

παραγκνίζοντας άλλες μορφές ψυχαγωγίας και ενημέρωσης. Το συγκεκριμένο μέσο με τις διαφημίσεις των τηλεοπτικών προγραμμάτων του, την έκδοση περιοδικού τηλεοπτικού προγράμματος (ΡαδιοΤηλεόραση), την ποικιλία των εκπαιδευμένων προγραμμάτων, αλλά κυρίως με την έμμεση προβολή του μέσου, μέσα από τις κοινωνικές συναναστροφές των ανθρώπων, οδηγεί στην αύξηση των πωλήσεων τηλεοπτικών συσκευών και αυξάνει την τηλεθέαση.

Απάντηση: Ο γελοιογράφος σατιρίζει τη μεγάλη εξάπλωση της τηλεόρασης στην ελληνική κοινωνία. Ακόμα και ο ένας κάτοικος της πολυκατοικίας που δεν έχει τηλεοπτικό δέκτη, τρέχει να αγοράσει έναν. Όλοι είναι προσηλωμένοι στην τηλεόραση με μια αξιοσημείωτη ομοιομορφία.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις αλλάζουν τη ζωή των ανθρώπων. Νέες τεχνολογίες εισβάλλουν στη ζωή του με τις ηλεκτρικές και τις ηλεκτρονικές συσκευές. Οι αποστάσεις μειώνονται με τη χρήση γρηγορότερων μέσων μεταφοράς. Οι ασθένειες αντιμετωπίζονται με νέα φάρμακα που ανακαλύπτονται. 2. Οι αρνητικές πλευρές των τεχνολογικών εξελίξεων σχετίζονται με τη μόλυνση του φυσικού περιβάλλοντος, την κατασπατάληση των φυσικών πόρων, τη διατήρηση της φτώχειας και την αδυναμία πρόσβασης όλων των ανθρώπων στις τεχνολογίες σε πολλές περιοχές στον πλανήτη.

14. Ο αθλητισμός στον 20^ο αιώνα

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω τις συνθήκες που διαμορφώνονται στον αθλητισμό κατά τον 20^ο αιώνα
- Γνωρίζω αλλαγές στο χώρο του αθλητισμού κατά τον 20^ο αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τις αλλαγές στο χώρο του αθλητισμού κατά τον 20^ο αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τις συνέπειες που σχετίζονται με την εμπορευματοποίηση του αθλητισμού κατά τον 20^ο αιώνα

B. Μεθοδολογικά

Ανασυνθέτω παλαιότερα με νέα δεδομένα και συμπεραίνω

Γ. Ενωσιολογικά

Κατανοώ τις ιστορικές έννοιες: αθλητισμός, Ολυμπιακοί Αγώνες, σύγχρονη Ολυμπιάδα, σπορ, ερασιτεχνισμός, επίδοση, αθλητής, φιλάθλος,

αθλητικό σωματείο

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση του ολυμπιακού ιδεώδους
- Καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στον αθλητισμό

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.125: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση της πρώτης κορυφαίας διάκρισης του ελληνικού γυναικείου αθλητισμού
2. Γνώση της πρώτης κορυφαίας διάκρισης του ελληνικού γυναικείου αθλητισμού

Σχολιασμός: Η ενασχόληση της γυναίκας με τον αθλητισμό εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σχεδόν ταυτόχρονα με τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες (1896) στους οποίους όμως δεν συμμετέχουν. Η άποψη των διοργανωτών καθώς και η αντίληψη της εποχής ότι οι γυναίκες είναι υπεύθυνες μόνο προς "τα του οίκου τους", αποκλείει τη συμμετοχή τους. Επίσημη συμμετοχή γυναικών καταγράφεται μόνο από την Ολυμπιάδα του Παρισιού(1900). Η συμμετοχή των γυναικών αυξάνεται σημαντικά μόνο, όταν στην Ολυμπιάδα του Άμστερνταμ(1928) επιτρέπεται επίσημα πια από τη Δ.Ο.Ε., παρά τη διαφωνία του εμπνευστή των Ολυμπιακών αγώνων Πιέρ Ντε Κουμπερτέν, η συμμετοχή τους στα αγωνίσματα του στίβου. Παράλληλα και στον αντίποδα της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής ιδρύεται το 1921 η Διεθνής Ομοσπονδία Γυναικείου Αθλητισμού, η οποία οργανώνει από το 1922-1934 τέσσερις γυναικείες Ολυμπιάδες. Το 1924 καταγράφεται η πρώτη γυναικεία ελληνική συμμετοχή στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Το 1972 στους Ολυμπιακούς αγώνες του Μονάχου η Ελλάδα εκπροσωπείται με μεγάλο αριθμό αθλητριών. Αποκορύφωμα της συμμετοχής των Ελληνίδων αθλητριών σε Ολυμπιακούς Αγώνες είναι η κατάκτηση χρυσού μεταλλίου από την Βούλα Πατουλίδου, στο δρόμο των 100μ. με εμπόδια, στην Ολυμπιάδα Βαρκελώνης, το 1992.

Απάντηση: Η νίκη της Βούλας Πατουλίδου στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Βαρκελώνης, το 1992, στο αγώνισμα των 100μ. με εμπόδια.

5.126: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.127: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση των σημάτων των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 1896 και το 2004
2. Γνώση του χρόνου τέλεσης των σύγχρονων

Ολυμπιάδων στην Αθήνα

3. Ανάδειξη του χρόνου που μεσολαβεί ανάμεσα στις δύο Ολυμπιάδες που γίνονται στην Αθήνα

Σχολιασμός: Η αναβίωση των Ολυμπιακών αγώνων με την επωνυμία «σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες» οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις προσπάθειες που καταβάλλει, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο λάτρης του ιδεώδους των αρχαίων Ολυμπιακών αγώνων, Γάλλος βαρόνος Πιέρ Ντε Κουμπερτέν. Στο Διεθνές Αθλητικό Συνέδριο που διοργανώνεται στο Παρίσι το 1894 και στο οποίο συμμετέχουν αντιπρόσωποι από 13 χώρες αποφασίζεται η διεξαγωγή των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών αγώνων. Κατόπιν πρότασης του Έλληνα εκπροσώπου στο συνέδριο, Δημήτριου Βικέλα, ως τόπος διεξαγωγής ορίζεται η Αθήνα. Πρόεδρος της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, που συγκροτείται, εκλέγεται ο Δ. Βικέλας και Γενικός Γραμματέας ο Πιέρ Ντε Κουμπερτέν.

Απάντηση: Μεσολαβούν 108 χρόνια για την επιστροφή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα.

5.128: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.129: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση των αλλαγών στη διεξαγωγή των αθλημάτων στους Ολυμπιακούς Αγώνες
2. Αισθητοποίηση των χώρων τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 και του 2004
3. Ανάδειξη των αλλαγών ανάμεσα στις δύο Ολυμπιάδες

Σχολιασμός: Στα περισσότερα από τα εκατό χρόνια ζωής των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικές αλλαγές. Οι πρώτοι αθλητές και αθλήτριες είναι ερασιτέχνες σε αντίθεση με τους συμμετέχοντες /συμμετέχουσες των επόμενων Ολυμπιάδων οι οποίοι/οποίες είναι πρωταθλητές/πρωταθλήτριες των χωρών τους και επαγγελματίες. Οι χώρες που συμμετέχουν στους Ολυμπιακούς Αγώνες συνεχώς αυξάνονται, σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Νέα αγωνίσματα προστίθενται στο πρόγραμμα των Αγώνων και αυξάνεται ο αριθμός των αθλητών/αθλητριών, που συμμετέχουν σ' αυτούς. Η δαπάνη μεγάλων ποσών για τη διοργάνωση των Αγώνων, για την κατασκευή πολυτελών και ακριβών εγκαταστάσεων, έρχεται σε αντίθεση με το πνεύμα των Αγώνων και κάνει απαγορευτική την ανάληψη των διοργανώσεων από ασθενέστερα οικονομικά κράτη. Η εμφάνιση του θεσμού των χορηγών και μέσω αυτού η απροκάλυπτη εμπορευματοποίηση των αγώνων, κάνει την εμφάνισή του μετά την Ολυμπιάδα του Λος Άντζελες (1984) και συνδέεται άμεσα με τη

διεκδίκηση και τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, καθώς αναλαμβάνουν μέρος των δαπανών, που δεν βαρύνουν πλέον τις διοργανώτριες χώρες. Η μεγάλη δημοσιότητα, με τις ραδιοφωνικές και κυρίως τις τηλεοπτικές μεταδόσεις των Αγώνων, φέρνει τους Ολυμπιακούς Αγώνες στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλου του πλανήτη. Τέλος το πρόβλημα της χρήσης απαγορευμένων ουσιών (ντόπινγκ) για μεγαλύτερες επιδόσεις των αθλητών και των αθλητριών έρχεται στην επιφάνεια στην Ολυμπιάδα της Σεούλ (1988) και οδηγεί στην επιβολή αυστηρότερων κανονισμών στη διεξαγωγή των αγωνισμάτων, με στόχο την προστασία των αθλητών και των αθλητριών αλλά και του αθλητικού ιδεώδους.

Απαντήσεις: 1. Η εικόνα [5.129] ανήκει στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896 και η εικόνα [5.130] ανήκει στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004. 2. Οι ορατές αλλαγές είναι: ο στίβος διεξαγωγής του αγωνίσματος, ο διαφορετικός τρόπος εκκίνησης του αγωνίσματος, η χρήση βατήρων εκκίνησης, ο αθλητικός εξοπλισμός (ειδικά αθλητικά ρούχα, και υποδήματα) των αθλητών.

5.130: γραπτή, δευτερογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Ανάδειξη των συνθηκών κάτω από τις οποίες διεξάγονται οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην αρχαιότητα
2. Συσχέτιση με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξάγονται σήμερα οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Σχολιασμός: Ο θεσμός της εκχειρίας αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων. Το 776 π.Χ. ο βασιλιάς της Ίλιδος Ίφιτος απευθύνεται στο Μαντείο των Δελφών αναζητώντας τρόπους για να πετύχει την κατάπαυση των εχθροπραξιών που μαστίζουν την Πελοπόννησο. Το Μαντείο τον συμβουλεύει να διεξάγει αθλητικούς και πολιτιστικούς Αγώνες στην Ολυμπία με στόχο την προώθηση της ειρήνης. Προκειμένου να συμμετέχουν τόσο οι αθλητές όσο και οι θεατές στους αγώνες απαραίτητη είναι η κατάπαυση των εχθροπραξιών. Ο Ίφιτος γι' αυτό το λόγο υπογράφει με το βασιλιά της Σπάρτης Λυκούργο και τον τύραννο της Πίσσας Κλεοσθένη το μακροβιότερο σύμφωνο ειρήνης στην ιστορία, την ολυμπιακή εκχειρία. Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων, η ολυμπιακή εκχειρία δεν εφαρμόζεται. Το ολυμπιακό κίνημα καθώς είναι ένα κίνημα μη πολιτικό δεν έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει την εκχειρία και να επιφέρει την κατάπαυση των εχθροπραξιών σε όλο τον κόσμο. Στις αρ-

χές του αιώνα το αθλητικό ιδεώδες εκτός από την καλλιέργεια του σώματος συνδέεται και με την εκπλήρωση εθνικών στόχων. Κάθε φορά που ακούγονται οι ήχοι των όπλων κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων, η διεξαγωγή των Αγώνων σταματά. Τρανταχτή απόδειξη των παραπάνω είναι η αναβολή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1916, 1940 και 1944, που συμπίπτουν χρονικά με τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους του 20^{ου} αιώνα. Οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες γίνονται πεδίο εθνικής - έστω συμβολικής - αντιπαράθεσης, με την κατάταξη των αθλητών με βάση τη κράτη-έθνη και οι ολυμπιονίκες καθίστανται εθνικοί ήρωες. Η πολιτική εκμετάλλευση των Ολυμπιακών Αγώνων, σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, δημιουργεί συχνά προβλήματα καθώς πολλά κράτη αποκλείονται από τους Αγώνες ή αρνούνται να συμμετέχουν σ' αυτούς. Το 2000 ιδρύεται στην Αθήνα το Διεθνές Κέντρο Ολυμπιακής Εκεχειρίας με στόχο μέσα από τον αθλητισμό και τα ολυμπιακά ιδεώδη να προωθηθεί η ειρήνη και η κατανόηση μεταξύ των λαών πριν, κατά τη διάρκεια, και μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Απαντήσεις: 1. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην αρχαιότητα διεξάγονται σε καθεστώς ολυμπιακής εκκεχειρίας. Από ένα ως τρεις μήνες σταματούν οι εχθροπραξίες. Έτσι, τόσο οι αθλητές όσο και οι θεατές μπορούν με ασφάλεια να μετακινηθούν στην Ολυμπία για τη διεξαγωγή των Αγώνων. 2. Δεν συμβαίνει το ίδιο σήμερα, καθώς δεν εφαρμόζεται η ολυμπιακή εκκεχειρία. Οι εχθροπραξίες εξακολουθούν σε πολλά μέρη του πλανήτη κατά τη διάρκεια διεξαγωγής των Αγώνων.

5.131: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του κοινού που απευθύνεται ένας αγώνας ποδοσφαίρου
2. Γνώση στοιχείων για έναν αγώνα ποδοσφαίρου
3. Ανάδειξη της αφίσας ως ιστορικής μαρτυρίας

Σχολιασμός: Στη χώρα μας οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι εμφανίζονται από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Μόλις το 1928 δημιουργείται η Ελληνική ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (Ε.Π.Ο.) η οποία οργανώνει το πρώτο εθνικό πρωτάθλημα με τη συμμετοχή τριών ομάδων (Άρης Θεσσαλονίκης - Απόλλων Αθηνών - Ατρόμητος Πειραιώς). Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες που κατακλύζουν την Ελλάδα μετά το 1922, συμβάλλουν σημαντικά στην αύξηση των αθλητικών συλλόγων της χώρας. Στα μεταπολεμικά χρόνια δημιουργούνται νέοι αγωνιστι-

κοί χώροι και βελτιώνονται οι παλιοί, αυξάνοντας τη χωρητικότητά τους. Το εθνικό ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα αναβαθμίζεται και προσελκύει τον ανδρικό πληθυσμό που είναι σχεδόν ο αποκλειστικός θεατής του αθλήματος. Οι ποδοσφαιρικές συναντήσεις διαφημίζονται. Τα έντυπα της εποχής και το ραδιόφωνο συμβάλλουν στην προβολή τους. Τα στάδια κατακλύζονται, οι εθνικές και διεθνείς διοργανώσεις αυξάνουν και το ποδόσφαιρο χαρακτηρίζεται ως το μαζικότερο και λαοφιλέστερο άθλημα του πλανήτη.

Απάντηση: Η αφίσα απευθύνεται στους φίλους των δύο ομάδων.

5.132: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.133: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.134: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση του δημοφιούς χαρακτήρα του ποδοσφαίρου.
2. Γνώση των ομάδων του πληθυσμού που ασχολούνται με το ποδόσφαιρο.
3. Ανάδειξη της ενασχόλησης με το ποδόσφαιρο
4. Ανάδειξη του τρόπου αντιμετώπισης του ποδοσφαίρου.

Σχολιασμός: Η αποκλειστική σχεδόν ενασχόληση των αγοριών στον ελεύθερο χρόνο τους με το ποδόσφαιρο και ο αποκλεισμός των κοριτσιών απ' αυτό, συνδέεται εξ αρχής με τον ανδρικό χαρακτήρα του αθλήματος και τη βασική επένδυση στην παιδαγωγική διάστασή του, ως προτύπου ανατροφής της αγγλικής αρχικά -και παγκόσμιας μετά- μεσαίας τάξης. Γρήγορα όμως το ποδόσφαιρο κατακτά όλες τις χώρες και τις κοινωνικές τάξεις και θεωρείται ως το κατ' εξοχήν άθλημα των λαϊκών μαζών. Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1920 το ποδόσφαιρο αναδεικνύεται και στην Ελλάδα το λαϊκότερο όλων των αθλημάτων και αθλοπαιδιών. Τα αυστηρά παιδαγωγικά πρότυπα της ελληνικής εκπαίδευσης, με δηλωμένα τα πρότυπα διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου των μαθητών, συγκρούονται με τη συνεχή ενασχόληση των αγοριών με το ποδόσφαιρο και το αντιμετωπίζουν ως επιζήμιο για τη σχολική τους πρόοδο. Στα μεταπολεμικά χρόνια, στις αλάνες, οι οποίες αποτελούν οργανικό κομμάτι όχι μόνο του περιβάλλοντος της υπαίθρου αλλά και των μεγάλων αστικών κέντρων, συναντιούνται ομάδες αγοριών για να παίξουν ποδόσφαιρο, παρά τις αντίξοες, πολλές φορές, συνθήκες που επικρατούν.

Απαντήσεις: 1. Το ποδόσφαιρο, αν και καθημερινός σύντροφος των παιδιών, αντιμετωπίζεται

ως κακή και ενοχλητική συνήθεια από τους δασκάλους και τους γείτονες που ενοχλούνται από το παιχνίδι των παιδιών. **2.** Τα παιδιά, συνήθως αγόρια, παίζουν ποδόσφαιρο στο λιβάδι με μια μπάλα, είτε πάνινη είτε κανονική. **3.** Το ποδόσφαιρο είναι εξαιρετικά δημοφιλές άθλημα γιατί απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους και δε χρειάζεται ιδιαίτερα μέσα για να το παίξουν μικροί και μεγάλοι. **4.** Με το ποδόσφαιρο ασχολούνται, σύμφωνα με τις πηγές, τα αγόρια.

Σύνθεση

Απαντήσεις: **1.** Το ποδόσφαιρο είναι άθλημα ομαδικό, εξαιρετικά δημοφιλές σε όλες τις ηλικίες και τις ομάδες πληθυσμού. **2.** Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ο αθλητισμός αφορά μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες, γίνεται επαγγελματικός, οργανώνεται σε σωματεία και αθλητικούς συλλόγους. Δημιουργούνται χώροι αθλητισμού, τα σπορ συνδέονται με τη διατήρηση της καλής υγείας και την ψυχαγωγία. Οργανώνονται αθλητικοί αγώνες σε τοπικό και διεθνές επίπεδο.

15. Ο πολιτισμός

Προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη

A. Δηλωτικά

- Γνωρίζω στοιχεία του πολιτισμού του 20^{ου} αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τη σχέση πολιτισμού και ανθρώπου κατά τη διάρκεια το 20^{ου} αιώνα
- Αντιλαμβάνομαι τον ψυχαγωγικό χαρακτήρα της τέχνης

B. Μεθοδολογικά

Συσχετίζω, ανακαλώ και ανασυνθέτω

Γ. Εννοιολογικά

Κατανόω τις ιστορικές έννοιες: πνευματικά – καλλιτεχνικά ρεύματα, πολιτισμός, ψυχαγωγία, κινηματογράφος, τραγούδι

Αναμενόμενες στάσεις, αντιλήψεις

- Αναγνώριση της πολυπολιτισμικής ταυτότητας των τεχνών
- Ευαισθητοποίηση σε ζητήματα πολιτισμικής έκφρασης
- Καλλιέργεια θετικής στάσης για τη συμμετοχή στα πολιτιστικά δρώμενα

Ιστορικές πηγές &

εκπαιδευτικές δραστηριότητες

5.135: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Αισθητοποίηση ενός έργου της νεοελληνι-

κής γλυπτικής

2. Σύνδεση ενός έργου τέχνης με το φυσικό περιβάλλον

Σχολιασμός: Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ελληνική γλυπτική επηρεάζεται από την ακαδημαϊκή παράδοση. Η γλυπτική συνδέεται με τη μνημειακή αναπαράσταση θεμάτων εθνικού περιεχομένου και οι δημόσιες παραγγελίες αποτελούν την κύρια πηγή βιοπορισμού για τους γλύπτες. Οι γλύπτες σταδιακά υιοθετούν μοντέρνες τεχνικές και υφολογικές λύσεις, με τη χρήση της τεχνολογίας και νέων υλικών. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αυξάνεται ο αριθμός των καλλιτεχνών που ασχολούνται με τη γλυπτική και ανανεώνεται η διδασκαλία της γλυπτικής στη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας με νέους προβληματισμούς και μεθόδους. Προς το τέλος του 20^{ου} αιώνα αυξάνεται η παρουσία μοντέρνων γλυπτών έργων τέχνης σε δημόσιους χώρους, στη διαδικασία σύνδεσης της τέχνης με την καθημερινή ζωή. Ο Φιλόλαος Τλούπας (1923-) ενδιαφέρεται για τη σχέση της γλυπτικής με την αρχιτεκτονική. Στη σύνθεσή του «Δέντρα» δημιουργεί επιβλητικές κατασκευές από μπετόν που ζωντανεύουν με ασάλινες ταινίες και συμβολίζουν τις ανθρώπινες επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον.

Απάντηση: Ο Φιλόλαος κατασκευάζει δέντρα σε διαφορετικά μεγέθη τα οποία τοποθετούνται στην Παραλία του Βόλου σε μια προσπάθεια σύνδεσης του αστικού με το φυσικό περιβάλλον.

5.136: οπτικά ντοκουμέντα, πρωτογενείς πηγές &

5.137: γραπτή, πρωτογενής πηγή &

5.138: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.139: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.140: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.141: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.142: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων της μουσικής δράσης του Μ. Χατζιδάκι και του Μ. Θεοδωράκη
2. Αντίληψη της συμβολής του Μ. Χατζιδάκι και του Μ. Θεοδωράκη στην εξέλιξη του ελληνικού τραγουδιού
3. Ανάδειξη δυο σημαντικών Ελλήνων συνθετών του 20^{ου} αιώνα

Σχολιασμός: Ο Μάνος Χατζιδάκις και ο Μίκης Θεοδωράκης σφραγίζουν την ελληνική μουσική και διαμορφώνουν το ελληνικό τραγούδι

στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Με σημαντικές μουσικές σπουδές δημιουργούν πολύπλευρο μουσικό έργο. Συχνά συνεργάζονται, καθώς τους δένει στενή φιλία από τα παιδικά τους χρόνια, ωστόσο από τη δεκαετία το 1960 οι δυο δημιουργοί ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους. Ο Μ. Χατζιδάκις δημιουργεί κύκλους τραγουδιών και έργα με διαφορετικές το καθένα εκφραστικές αναζητήσεις. Ο Μ. Θεοδωράκης συνδέει τη μουσική του με τα πολιτικά δρώμενα της δεκαετίας του 1960. Η συνύπαρξη τραγουδιού και ποίησης ξεκινά από τον Μ. Χατζιδάκι και στη συνέχεια καλλιεργείται συστηματικά από τον Μ. Θεοδωράκη με αποτέλεσμα την επαφή ευρύτερου κοινού με τον ποιητικό λόγο Ελλήνων και ξένων ποιητών. Τόσο ο Μ. Χατζιδάκις όσο και ο Μ. Θεοδωράκης χρησιμοποιούν λαϊκούς δρόμους, όργανα και ερμηνευτές του ρεμπέτικου και λαϊκού τραγουδιού.

Απαντήσεις: 1. Τα παιδιά θυμούνται ή μαθαίνουν τραγούδια των δυο μεγάλων συνθετών. **2.** Ο Μ. Θεοδωράκης και ο Μ. Χατζιδάκις συμβάλλουν στην εξέλιξη του ελληνικού τραγουδιού διοργανώνοντας συναυλίες ελληνικού τραγουδιού, συνθέτοντας κύκλους τραγουδιών, γράφοντας μουσική για θεατρικές παραστάσεις, μελοποιώντας Έλληνες ποιητές.

5.143: γραπτή, δευτερογενής πηγή &

5.144: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.145: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.146: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.147: οπτικό ντοκουμέντο, πρωτογενής πηγή &

5.148: στατιστικός πίνακας, εκπαιδευτικό υλικό

Προσδοκώμενα οφέλη:

1. Γνώση στοιχείων του ελληνικού κινηματογράφου
2. Κατανόηση του ρόλου του κινηματογράφου στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων
3. Ανάδειξη του κινηματογράφου ως μέσου ψυχαγωγίας των Ελλήνων
4. Γνώση τίτλων κινηματογραφικών ταινιών και συντελεστών του ελληνικού κινηματογράφου

Σχολιασμός: Από τον Μεσοπόλεμο αρχίζει σταδιακά να καλλιεργείται η ιδέα του κινηματογράφου ως φθηνής και λαϊκής διασκέδασης, να γυρίζονται τα πρώτα μελοδράματα και κωμωδίες. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κυρίαρχο είδος αποτελεί το κοινωνικό δράμα, ενώ γρήγορα εμφανίζονται φαρσοκωμωδίες που έχουν ιδιαίτερη απήχηση στο κοι-

νό και μεγάλη εισπρακτική επιτυχία. Η ελληνική κινηματογραφική παραγωγή αυξάνεται ραγδαία και κερδίζει την προτίμηση του κοινού έναντι των ξένων ταινιών, που προβάλλονται την ίδια εποχή. Κινηματογραφικές αίθουσες δημιουργούνται σε όλη την ελληνική επικράτεια. Σημαντικοί σκηνοθέτες, όπως ο Γ. Τζαβέλας, ο Μ. Κακογιάννης, ο Ν. Κούνδουρος, Γ. Γρηγορίου, Α. Σακελάριος, Ν. Δημόπουλος κ.ά., μεγάλος αριθμός γνωστών ταλαντούχων ηθοποιών, ευρηματικοί σεναριογράφοι όπως Ν. Τσιφόρος, ο Δ. Ψαθάς, ο Κ. Πρετεντέρης κ.ά., αξιόλογοι τεχνικοί και παραγωγοί όπως ο Φ. Φίνος συνεργάζονται στη δημιουργία ταινιών που συγκινούν μέχρι τις μέρες μας.

Απαντήσεις: 1. Ο ρόλος του κινηματογράφου στη ζωή των Ελλήνων στα μεταπολεμικά χρόνια είναι να διασκεδάσει το θεατή, και να τον αποσπάσει από τα καθημερινά του προβλήματα. **2.** Οι κινηματογραφικές ταινίες που διαφημίζονται είναι: «Η θεία από το Σικάγο» και «Η σωφερίνα» του Α. Σακελάριου, το «Κυριακάτικο ξύπνημα» του Μ. Κακογιάννη και «Είμαι ένας τρελός, ... Βέγγος», του Ε. Θαλασσινού **3.** Τα παιδιά αναφέρουν ελληνικές ταινίες που προβάλλονται στην τηλεόραση. **4.** Ο δημοφιλής χαρακτήρας του κινηματογράφου στις δεκαετίες του 1950 και 1960 μαρτυρείται από την αύξηση των κινηματογραφικών αιθουσών και τη μεγάλη προσέλευση κόσμου έξω από τον κινηματογράφο Τιτάνια.

Σύνθεση

Απαντήσεις: 1. Οι άνθρωποι κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα έρχονται σε επαφή με τον πολιτισμό στους χώρους πολιτισμού, όπως τα μουσεία, οι γκαλερί, οι συναυλιακοί χώροι, οι κινηματογράφοι και όπου γενικά ζει ο πολιτισμός και έτσι γνωρίζουν τα αγαθά του. **2.** Οι άνθρωποι κατά τον 20^ο αιώνα ψυχαγωγούνται με τις κινηματογραφικές ταινίες, το θέατρο, τις συναυλίες, τη συμμετοχή τους σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, με την επίσκεψη σε μουσεία και χώρους τέχνης.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΧΕΔΙΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 94^ο Δημοτικό Σχολείο Θεσσαλονίκης
Θέμα: «Η παρουσία των Ευρωπαίων στη ζωή της Θεσσαλονίκης»

Α΄ στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου
Παρατήρηση της εικόνας και εντοπισμός του οδωνύμιου: η οδός Φράγκων

Ιστορικό ερώτημα: «Γιατί ονομάζεται έτσι ο συγκεκριμένος δρόμος;»

Β΄ στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ΄ στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης
Αναζήτηση ιστορικών πηγών, επίσκεψη στην οδό Φράγκων, συλλογή προφορικών μαρτυριών, φωτογράφιση

Δ΄ στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη μετάβαση από το οδωνύμιο στην ιστορική πραγματικότητα της πόλης και στην παρουσία των Φράγκων κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας της πόλης

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 20^ο Δημοτικό Σχολείο Χανίων
Θέμα: «Παλιές και νέες χρήσεις κτιρίων»

Α΄ στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου
Παρατήρηση της εικόνας και εντοπισμός του κτιρίου στην πόλη των Χανίων: το Μεγάλο Αρσενάλι

Ιστορικό ερώτημα: «Ποιες είναι οι διαφορετικές χρήσεις του κτιρίου μέχρι σήμερα;»

Β΄ στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ΄ στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης
Αναζήτηση ιστορικών πηγών, επίσκεψη στο Μεγάλο Αρσενάλι, συλλογή προφορικών μαρτυριών, φωτογράφιση

Δ΄ στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη μετάβαση από την πρώτη κατασκευή του κτιρίου από τον Βενετό Προβλεπτή Α. Grimani, το 1585, στη σημερινή χρήση του κτιρίου, ως χώρος στέγασης του Κέντρου Αρχιτεκτονικής Μεσογείου. Ανάδειξη της συνέχειας και της αλλαγής στην ιστορία του κτιρίου και σχέση του με την ιστορική πραγματικότητα της πόλης των Χανίων από την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κρήτη, οπότε κατασκευάστηκε, ως τις μέρες μας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 5^ο Δημοτικό Σχολείο Κέρκυρας
Θέμα: «Ο πολιούχος άγιος της πόλης»

Α΄ στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου
Παρατήρηση της εικόνας και εντοπισμός του εθίμου που σχετίζεται με τον πολιούχο Άγιο Σπυρίδωνα

Ιστορικό ερώτημα: «Ποια έθιμα σχετίζονται με τη γιορτή του πολιούχου Αγίου Σπυρίδωνα;»

Β΄ στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης Αναζήτηση ιστορικών πηγών, επίσκεψη στο ναό του πολιούχου αγίου, συλλογή προφορικών μαρτυριών, συμμετοχή σε ένα έθιμο

Δ' στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και την πρόσληψη των εθίμων που σχετίζονται με τον πολιούχο άγιο της Κέρκυρας, τον Άγιο Σπυρίδωνα, στη διαχρονία. Ανάδειξη της ιστορικής και θρησκευτικής πραγματικότητας του νησιού ως τις μέρες μας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 2^ο Δημοτικό Σχολείο Τρίπολης

Θέμα: «Σύνδεση μνημείου και τόπου φιλοξενίας του»

Α' στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου Παρατήρηση της εικόνας και εντοπισμός του αγάλματος του Θ. Κολοκοτρώνη στην πόλη της Τρίπολης.

Ιστορικό ερώτημα: «Γιατί η πόλη της Τρίπολης φιλοξενεί το άγαλμα του Θ. Κολοκοτρώνη;»

Β' στάδιο: Περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης Αναζήτηση ιστορικών πηγών, επίσκεψη στο χώρο (πλατεία Άρεως) όπου βρίσκεται το άγαλμα του Θ. Κολοκοτρώνη, αναζήτηση των λόγων τοποθέτησης του αγάλματος στο συγκεκριμένο χώρο, φωτογράφιση του μνημείου, αναζήτηση του δημιουργού

Δ' στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη σχέση του Θ. Κολοκοτρώνη με την ιστορία της Τρίπολης. Ανάδειξη του ρόλου του μνημείου στην κοινωνική ζωή της πόλης αλλά και της συλλογικής μνήμης των κατοίκων της Τρίπολης σχετικά με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας το 1821.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 11^ο Δημοτικό Σχολείο Καβάλας

Θέμα: «Η ιστορία ενός σχολείου μέσα από το σχολικό αρχείο του»

Α' στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου

Επίσκεψη στο Ιστορικό Αρχείο Καβάλας και ενημέρωση για τους τρόπους διάσωσης, συγκέντρωσης, ταξινόμησης και ευρετηρίασης του αρχειακού υλικού, αναζήτηση του σχολικού αρχείου και ενημέρωση γι' αυτό από το/τη δάσκαλο/α.

Ιστορικό ερώτημα: «Πώς συνδέεται η ιστορία του σχολείου μου με την ιστορία της πόλης;»

Β' στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης Αναζήτηση ιστορικών πηγών, συνέντευξη από τον/την διευθυντή/διεύθυντρια του σχολείου, συλλογή τεκμηρίων από το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, συνέντευξη από πρώην μαθητές/μαθήτριες, δασκάλους/δασκάλες του σχολείου. Ταξινόμηση των ιστορικών πληροφοριών και ανάδειξή τους ως ιστορικά τεκμήρια (διδασκόμενα μαθήματα, βαθμολογία, ονόματα διδασκόντων και διδασκουσών, σφραγίδα σχολείου κ.ά.)

Δ' στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη σύνδεση της ιστορίας του σχολείου με την ιστορία του τόπου και την ανάγκη διαφύλαξης του σχολικού αρχείου. Υλοποίηση θεματικών εκδόσεων από το σχολικό αρχείο (π.χ. οι εκπαιδευτικοί του σχολείου μας από την ίδρυσή του, η ιστορία του σχολικού κτιρίου, τα αναλυτικά προγράμματα, τα μαθήματα, το μαθητικό δυναμικό του σχολείου, κτλ.)

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τόπος: 1^ο Δημοτικό Σχολείο Σουφλίου

Θέμα: «Επαγγελματικές ασχολίες και οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων του Σουφλίου»

Α' στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου

Παρατήρηση των φωτογραφιών και συσχέτιση της λειτουργίας του Μουσείου Μετάξης του Σουφλίου με τις κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες της ευρύτερης περιοχής του Σουφλίου στη διαχρονία.»

Ιστορικό ερώτημα: «Πώς συνδέεται η παρουσία του Μουσείου Μετάξης με την ιστορία της πόλης του Σουφλίου;»

Β' στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας

Χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα

Γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης
Αναζήτηση ιστορικών πηγών σχετικά με την ανάπτυξη της μεταξουργίας στην περιοχή του Σουφλίου, επίσκεψη στο Μουσείο Μετάξης Σουφλίου, φωτογράφιση των εκθεμάτων του Μουσείου Μετάξης, καταγραφή προφορικών μαρτυριών σχετικά με την καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα αλλά και την επεξεργασία και διάθεση του μεταξιού, σύνδεση της

μεταξουργίας με την οικονομία του τόπου
Δ' στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης

Σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα που αντλείται από τις συλλογές του Μουσείου Μετάξης για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη σύνδεση της μεταξουργίας με την κοινωνική και οικονομική ιστορία της ευρύτερης περιοχής του Σουφλίου. Ανάδειξη της συμβολής του Μουσείου Μετάξης στην διάσωση και διαφύλαξη του ιστορικού παρελθόντος. Διεύρυνση της έννοιας του μουσείου.

Βιβλιογραφία

1η Ενότητα

- Bernstein S. - Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης, από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος - 18ος αι.*, μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τ. 1
- Duby G., *Μεσαιωνική Δύση: κοινωνία και ιδεολογία*, μτφρ. Β. Οντέτ & Ρ. Μπενβενίτσε, ΕΜΝΕ - Μνήμων, Αθήνα 1988
- Le Febvre G., *Η γαλλική επανάσταση*, μτφρ. Σ. Μαρκέτος, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2003
- Καντ Ε & Μέντελσον Φ., *Τι είναι διαφωτισμός*, μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος, Κριτική, Αθήνα 1989

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

- Αρντραχ Φ., *Περιηγητές και θαλασσοπόροι*, μτφρ. Ρ. Χρυσόχου, Ερευνητές, Αθήνα 1996
- Μίτσα Σ., *Στα ίχνη του Μάρκο πόλο*, μτφρ. Ν. Κιοσέογλου, Ερευνητές, Αθήνα 2003
- Ντούβιολς Ζ.- Π., *Στα ίχνη του Χριστόφορου Κολόμβου*, μτφρ. Λ. Σιπητάνου, Ερευνητές, Αθήνα 2003
- Πόσκιτ Κ., *Ο Ισαάκ Νεύτων και το μήλο του*, μτφρ. Π. Σωτήρης, Ερευνητές, Αθήνα 2002
- Ρέιντ Στ., *Λαοί και πολιτισμοί*, μτφρ. Μ. Τζιάντζη, Ερευνητές, Αθήνα 1995
- Ρίους Μ. & Βέργκες Γ & Βέργκες Ο., *Ταξίδι στην Ιστορία – Διαφωτισμός*, μτφρ. Ι. Φωκά, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Ρίους Μ. & Βέργκες Γ & Βέργκες Ο., *Ταξίδι στην Ιστορία – Η Αναγέννηση*, μτφρ. Ι. Φωκά, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Σειρά: *Μεγάλοι Εξερευνητές* (Μαγγελάνος, Ντρέικ, Κολόμβος, Κουκ), Πατάκης, Αθήνα χ.χ.
- Χατζή Γ., *Γάλλοι ζωγράφοι, 15ος - 19ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Χατζή Γ., *Ιταλοί ζωγράφοι, 13ος - 18ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1991

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

* *Οι μεγάλοι εξερευνητές*, Multimedia, Αθήνα 2001

- History Channel:
Γαλλική επανάσταση http://frenchrevolution.evolution.com/gr/pop-up_content.html
- Διαδίκτυο και Διδασκαλία: Ένα μουσείο για την Αναγέννηση:
<http://www.netschoolbook.gr/renais.html>
- Ιστορία της Τεχνικής και της Τεχνολογίας: Αναγέννηση και Διαφωτισμός
<http://sfr.ee.teiath.gr/historia/historia/selida400.htm>

2η Ενότητα

- Wheatcroft A., *Οι Οθωμανοί*, μτφρ. Χ. Σακελλαροπούλου, Λιβάνης – Νέα Σύνορα, Αθήνα 1994
- Ασδραχάς Σ. (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, Μέλισσα, Αθήνα 1979
- Κοντογιώργης Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτι-*

κή αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας, Λιβάνης-Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982

- Καρας Γ., *Οι επιστήμες στην τουρκοκρατία: Χειρόγραφα και έντυπα: Οι επιστήμες της ζωής*, Εστία, Αθήνα 1994
- Κιτρομηλίδης Π., *Ρήγας Βελεστινλής, θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998
- Λεονταρίτης Γ., *Ελληνική εμπορική ναυτιλία 1453 – 1850*, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα 1987
- Λεονταίνης Γ., *Ζητήματα Επτανησιακής κοινωνικής ιστορίας*, Αφοί Τολιδη, Αθήνα 1991
- Μαλτέζου Χρ. (επιμ.), *Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1993
- Νικολακόπουλος Η., *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία. Τα Αμπελάκια και ο κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός του ελλαδικού χώρου*, Κάλβος, Αθήνα 1988
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., *Οι βαλκανικοί λαοί: Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991
- Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770 – 2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 1-2
- Χατζόπουλος Κ., *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991
- Ψιμούλη Β., *Σούλι και Σουλιώτες*, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1998

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

- Βιτσέντζος Κ., *Ερωτόκριτος*, μτφρ. Κ. Πούλος, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Γκέρτσου – Σαρρή Α., *Το κόκκινο της Ανατολής*, Κέδρος, Αθήνα 1991
- Λάμπας Τ., *Ρήγας Βελεστινλής*, Πατάκης, Αθήνα χ.χ.
- Σολωμού – Ξανθάκη Β., *Ιερός Λόχος*, Κέδρος, Αθήνα 1989

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

* *Κρητική αναγέννηση*, Λιβάνης – Νέα Σύνορα, Αθήνα 1995

- Η Φραγκοκρατία στον ελλαδικό χώρο
<http://www.fhw.gr/chronos/projects/fragokratia/wbpages/start.html>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Οθωμανική περίοδος
<http://www.fhw.gr/chronos/11/gr/index.html>
- Μουσείο Μπενάκη: Επίσκεψη στο μουσείο
<http://www.benaki.ar/museum/visitina/ar/>

3η Ενότητα

- Fauriel C., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000
- Dakin D., *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία. 1821-1833*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1983
- Thiersch F., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος(1828-1833) και*

τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1972

- Αιινιάν Δ., *Απομνημονεύματα για την Επανάσταση του 1821*, Βεργίνα, Αθήνα 2001
- Αλιβιζάτος Ν., *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, Σάκουλας, Αθήνα 1981
- Βακαλόπουλος Α., *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της Ελληνικής επαναστάσεως: (1813-1825)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1990-1993
- Βουρνάς Τ., *Φιλική Εταιρεία*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1982
- Δημάκης Ι., «Φιλελληνικά». *Μελέτες για τον Φιλελληνισμό κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1992
- Δημαράς Κ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1993
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, τ. ΙΒ΄
- Κασομούλης Κ., *Απομνημονεύματα της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-33* : προτάσσεται ιστορία του αρματολισμού, Κασμαδάκης, Αθήνα 1970
- Κιτρομηλίδης Π., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1996
- Κόκκινος Δ., *Η ελληνική επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα 1974
- Κολοκοτρώνης Θ., *Απομνημονεύματα*, Ωρόρα, Αθήνα 1992
- Μακρυγιάννης Ι., *Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα*, Μέλισσα, Αθήνα χ.χ.
- Ξάνθος Ε., *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, Αθήνα 1939
- Ξηραδάκη Κ., *Γυναίκες του '21: προσφορές, ηρωισμοί και θυσίες: συμβολή στην έρευνα*, Δωδώνη, Αθήνα 1995
- Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 3
- Παπαγιώργης Κ., *Κανέλλος Δεληγιάννης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2003
- Ροτζώκος Ν., *Επανάσταση και εμφύλιος στο εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα 1997
- Σιμόπουλος Κ., *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21 (1821-1826)*, Αθήνα 1979-1984.
- Τοντόροφ Ν., *Η Βαλκανική διάσταση της Επανάστασης του 1821*, Gutenberg, Αθήνα 1982
- Τρικούπης Σ., *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, Λιβάνης – Νέα Σύνορα, Αθήνα 1993-1994
- Φωτάκος, *Απομνημονεύματα για την Επανάσταση του 1821*, Βεργίνα, Αθήνα 1990

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

- Βαρελλά Α., *Διονύσιος Σολωμός*, Πατάκης, Αθήνα 1998
- Γρηγοριάδου – Σουρέλη Γ., *Στις ρίζες της λευτεριάς*, Πατάκης, Αθήνα 2004
- *Κλασικά εικονογραφημένα Ελληνική Επανάσταση 1821*, Ατλαντίς, Αθήνα 2004
- Λάππας Τ., *Ο ήρωας της Αλαμάνας*, Πατάκης, Αθήνα χ.χ.

- Λάππας Τ., *Ο Μακρυγιάννης*, Πατάκης, Αθήνα χ.χ.
- Λάππας Τ., *Οι δύο πρίγκηπες*, Αλέξανδρος Υψηλάντης – Δημήτριος Υψηλάντης, Πατάκης, Αθήνα 2001
- Λάππας Τ., *Παπαφλέσσας*, Πατάκης, Αθήνα 1998
- Μπίκος Π., *Ανδρέας Μιαούλης: ο ναύαρχος του Αγώνα*, Στρατικής, Αθήνα 2003
- Μπίκος Π., *Ανδρούτσος: ο θρούλος της Γραβιάς*, Στρατικής, Αθήνα 1996
- Πετρίτης Π., *Κανάρης ο μπουρλοτιέρης του Αιγαίου*, Στρατικής, Αθήνα 1998
- Ρώσση Ζέρρη Ρ., *Ανδρέας; Μιαούλης: μια ζωή σαν παραμύθι*, Μίνωας, Αθήνα 2002
- Τασούλας Μ., *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, Περιβολάκι, Αθήνα 1995
- Χατζή Γ., *Έλληνες ζωγράφοι, 19ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1988

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- * 1821: Αγώνας για την ελευθερία. *Το παιχνίδι της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 2002
- * 21 εν πλω: τα πλοία του 1821 - ο ναυτικός αγώνας στον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, MLS, Αθήνα 2001
- * *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1821 – 1999*, Conceptum, Αθήνα 1996
- * *Η Επανάσταση του 21*, Το Βήμα, Αθήνα 2004
- * *1821 οι πρωταγωνιστές*, Τα Νέα, Αθήνα 2004
- Βουλή των Ελλήνων: 1821-2001, 180 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση
<http://www.parliament.gr/1821/>
- Βουλή των Ελλήνων: Καντάτα Ελευθερίας
<http://www.parliament.gr/onlinePublishing/KEL/index.htm>
- Βουλή των Ελλήνων: Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας,
<http://www.parliament.gr/paligenesia/>
- Εθνικό Ιστορικό Μουσείο:
www.culture.gr/4/42/421/42103/42103e/g42103e1.html
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Η συγκρότηση του Ελληνικού κράτους 1821 – 1897,
<http://www.ime.gr/chronos/12/gr/index.html>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Κρόσια, Χιτώνες, Ντουλαμάδες, Βελάδες - 4000 χρόνια ελληνικής φορεσιάς
www.ime.gr/exhibitions/hellenic_costume/
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Οι εξελίξεις στην οθωμανική αυτοκρατορία λίγο πριν από το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης,
<http://www.ime.gr/chronos/11/tgr/gr/index.html>
- Μουσείο Μπενάκη: Ιστορικά κειμήλια,
<http://www.benaki.gr/collections/greece/gr/>
- Ο Μακρυγιάννης στο Internet:
<http://www.makriyannis.gr>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Παροικιακός ελληνισμός (15ος-19ος αιώνας)
<http://www.fhw.gr/projects/migration/15-19/gr/index.html>

4η Ενότητα

- Clogg R., *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770 – 2000*, Κάτοπτρο, Αθήνα 2002(2)/2003
- Driault E., *Το Ανατολικό Ζήτημα*, μτφρ: Λίνα Σταματιάδη, Ιστορητής, Αθήνα 1997, 2000
- Hroch M. – Τοντόροβα Μ., *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, μτφρ: Π. Μάταλας – Ν. Ποταμιάνος – Π. Χατζαρούλα, Θεμέλιο, Αθήνα 1996
- Petropoulos J., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο 1833-1843*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985
- Αγριαντώνη Χ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986
- Βαρίκα Ε., *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1987
- Βεργόπουλος Κ. *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975
- Βερέμης Θ. (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1997
- Τσοούσης Δ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1984
- Δερτιλής Γ., *Ατελέσφοροι ή τελέσφοροι*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993
- Δερτιλής Γ., *Ελληνική οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση*, Σάκκουλας, Αθήνα 1984
- Δημαράς Α. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Ερμής, Αθήνα 1990, τ.Α'
- Δημαράς Θ.Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Γνώση, Αθήνα 2000
- Διβάνη Λ., *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000
- *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, τ. ΙΓ' - ΙΔ'
- Μπακαλάκη Α. – Ελεγκίτου Ε., *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα*, Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987
- Παναγιωτόπουλος Β. (επιμ.), *Εκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1980
- Ρηγίνος Μ., *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία 1870 - 1940*, Κέντρο Ελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1995
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, μτφρ: Κ. Ασδραχά, Θεμέλιο, Αθήνα 1982
- Σκοπετέα Ε., *Το "πρότυπο βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα. 1830-1880*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988
- Σωτηρέλης Γ., *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991
- Τσοούσης Γ.Δ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983
- Χατζηιωσήφ Χ., *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία*

στην ελληνική οικονομία 1830-1940, Θεμέλιο, Αθήνα 1993

- Χρήστου Χ., *Η ελληνική ζωγραφική 1832-1922*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1993

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

- Βιζυηνός Γ., *Το μόνο ταξίδι της ζωής μου*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 1999
- Βιζυηνός Γ., *Το μικρό ραφτόπουλο*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Δέλτα Π., *Παραμύθι χωρίς όνομα*, Σμυρνιαδάκης, Αθήνα 1998
- Δέλτα Π., *Στα μυστικά του βάλτου*, Ρηγόπουλος Βασ., Αθήνα 1992
- Εφταλιώτης Α., *Η στραβοκόστα*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Καρκαβίτσας Α., *Λόγια της πλήρης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994
- Καρκαβίτσας Α., *Η γοργόνα*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 1999
- Καρκαβίτσας Α., *Το γιουσουρί*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Κλιάφα Μ., *Ένα δέντρο στην αυλή μας*, Κέδρος, Αθήνα 1985
- Ντε Κάστρο Μ., *Αρχαιολογία. Ταξίδι στο παρελθόν*, Κέδρος, Αθήνα 1988
- Παπαδιαμάντης Α., *Ο πανταράτας*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2001
- Ροϊδης Ε., *Η μηλιά*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Χατζή Γ., *Έλληνες ζωγράφοι 19^{ος} αιώνας οδηγός για παιδιά*, Κέδρος, Αθήνα χ.χ.
- Χατζή Γ., *Στα χρόνια του Τρικούπη*, Κέδρος, Αθήνα 1996

Ηλεκτρονικές πηγές

- Ίδρυμα Μειζονος Ελληνισμού, Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους 1821-1897: <http://www.ime.gr/chronos/12/gr/>
- Εθνικό Ιστορικό Μουσείο <http://www.culture.gr/4/42/421/42103/42103e/g42103e1.html>
- Μουσείο Μπενάκη <http://www.benaki.gr>
- Βουλή των Ελλήνων: Συνταγματική ιστορία: <http://www.parliament.gr/politeuma/>
- Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός <http://www.athens-culture.gr/municipalgallery/gr/collect/collect.htm>
- Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος <http://www.venizelos-foundation.gr/index.jsp>

5η Ενότητα

- Ferro Μ., *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, 1914-1918*, μτφρ. Τζ. Κατσιλιέρη, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993
- Hobsbawm Ε., *Η Εποχή των Ακρων*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 2002
- Αβδελά Ε. – Ψαρρά Α. (επιμ.), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Γνώση, Αθήνα 1985
- Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*

1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1983

- Αποστολόπουλος Φ.(επιμ.), *Η Έξοδος, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 1980, τ.Α΄
- Βερέμης Θ. - Γουλιμή Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία, Οικονομία, Πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989
- Γιανουλόπουλος Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992
- Γιανουλόπουλος Γ., *Η ευγενής μας τύφλωση. εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999
- Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε 1895 - 1967*, Ερμής, Αθήνα 1998, τ. Β΄
- *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: είκοσι χρόνια συμμετοχής*, Ε.Λ.Ι.Α. – Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα, Αθήνα 2001
- *Η ελληνική κοινωνία την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, 1978 - 2000, τ. ΙΔ΄ - ΙΕ΄ - ΙΣΤ΄
- Λεονταρίτης Γ., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, μτφρ. Β. Οικονομίδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2000
- Λιάκος Α., *Εργασία και πολιτική στη Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Ι.Ε.Π.Ε.Τ.Ε., Αθήνα 1993
- Λυριντζής Χ. - Νικολακόπουλος Η. - Σωτηρόπουλος Δ.(επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996
- Meynaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946 - 1965*, μτφρ. Π. Μερλόπουλος, Σαββάλας, Αθήνα 2002
- Meynaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, μτφρ. Π. Μερλόπουλος, Σαββάλας, Αθήνα 2002
- Μαζάουερ Μ., *Σκοτεινή ήπειρος*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001
- Μαζάουερ Μ., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994
- Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000-2001
- Μαυρογορδάτος Γ., *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996
- Μουρέλος Γ.(επιμ.), *Η Έξοδος, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 1982, τ. Β΄
- Μπουσχότεν Βαν Ρ., *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου*, Πλέθρον, Αθήνα 1999
- Ναρ Α. - Κούνιο-Αμαρίλιο Ε., *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998
- *Ολυμπία. Μια διαδρομή σε τέσσερις διαστάσεις*, ΙΜΕ, Αθήνα 2004
- Παναγιωτόπουλος Β.(επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770 - 2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 6-10
- Σολδάτος Γ., *Ιστορία του ελληνικού κινηματο-*

γράφου, Αιγόκερως, Αθήνα 1989 - 1992, τ. , τ. Α΄ - ΣΤ΄

- Φλάισερ Χ., Σβρόννος Ν.(επιμ.), *Ελλάδα 1936-1944: δικτατορία, κατοχή, αντίσταση: πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε., Αθήνα 1989
- Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995, τ. Α΄ - Β΄
- Φραγκουδάκη Α., *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001
- Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993
- Χατζηιώσηφ Χρ.(επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999-2002, τ. Α1 - Α2 - Β1 - Β2
- Χόλλαντ Ρ., *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας 1954 -1959*, μτφρ. Β. Φωτοπούλου, Ποταμός, Αθήνα 2001
- Χρήστου Χ., *Ελληνική Τέχνη-Ζωγραφική του 20^{ου} αιώνα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1996

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

- Άλκη Ζ., *Αρβυλάκια και γόβες*, Κέδρος, Αθήνα 1975
- Άλκη Ζ., *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, Κέδρος, Αθήνα 1987
- Αποστολάκη Α. - Σταμπούλη Ε., *Αλφαβητάρι της Κύπρου*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα χ.χ.
- Γκέρτσου - Σαρρή Ά., *Σπίτι χωρίς αυλή*, Κέδρος, Αθήνα 1982
- Γκέρτσου - Σαρρή Ά., *Το λέγαν Ξάστερο*, Κέδρος, Αθήνα 1986
- Γκρίτση - Μιλλιέξ Τ., *Το παραμύθι του Κκάσιαλου*, Κέδρος, Αθήνα χ.χ.
- Γυναικεία λογοτεχνική συντροφιά, *Στην παλιά μου γειτονιά*, Καστανιώτης 2000
- Δειμέζη-Καλιότσου Α., *Ξανθίππου 5*, Πατάκης, Αθήνα 1999
- Δειμέζη-Καλιότσου Α., *Τα γκρίζα χρόνια*, Πατάκης, Αθήνα 1996
- Δικαίου Ε., *Τα κοριτσάκια με τα ναυτικά*, Ακρίτας, Αθήνα 1991
- Ένα νόμισμα για την Ευρώπη, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2001
- Ζαμενοπούλου Μ., *Αθήνα 1896. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες και το Φωτογραφικό Λεύκωμα του Αλμπερτ Μάγιερ*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2003
- Ζαμενοπούλου Μ., *Στον καιρό των Βαλκανικών Πολέμων*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2004
- Ζέη Α., *Ο θείος Πλάτων*, Κέδρος, Αθήνα 1975
- Ζέη Α., *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, Κέδρος, Αθήνα 1971
- *Η επικοινωνία από την αρχή μέχρι το Ίντερνετ*, Πατάκης, Αθήνα
- Θάνου-Κουζιώκα Α., *Το σεργιάνι των χαρταετών στην Ενωμένη Ευρώπη*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000
- Ιακώβου Α., *Η ταγαρού*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2000
- Ιωαννίδης Δ., *Τα τρία παιδιά*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996

- Καρβουνάκη-Βαποράκη Μ., *Νεοελληνική Τέχνη*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000
- Κλιάφα Μ., *Οι πελαργοί θα ξανάρθουν*, Κέδρος, Αθήνα 1976
- Μάρρα Ε., *Το άδειο μπουκάλι*, Πατάκης, Αθήνα 1996
- Ρίους Μ. - Βέργκες Γ - Βέργκες Ο., *Ταξίδι στην Ιστορία – Ο 20^{ος} αιώνας*, μτφρ. Ι. Φωκά, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Σακελλαρίου Χ., *Αντιστασιακά παιδικά διηγήματα*, Κέδρος, Αθήνα χ.χ.
- Σαρή Ζ., *Κόκκινη κλωστή δεμένη*, Πατάκης, Αθήνα 1993
- Σαρή Ζ., *Οι νικητές*, Πατάκης, Αθήνα 1999
- Σαρή Ζ., *Όταν ο ήλιος...*, Πατάκης, Αθήνα 2000
- Σαρή Ζ., *Τα γενέθλια*, Πατάκης, Αθήνα 2001
- Σαρή Ζ., *Η αντιπαροχή*, Πατάκης, Αθήνα 1994
- Σίνου Κ., *Μια χαραμάδα φως*, Κέδρος, Αθήνα 1986
- Σωτηρίου Δ., *Μέσα στις φλόγες*, Κέδρος, Αθήνα Χ.Χ.
- Τσίρος Σ., *Οι πήλινες μούσες*, Κέδρος, Αθήνα 1988
- Φίλντιση Σ., *Η καρδούλα*, Πατάκης, Αθήνα 1995
- Χατζή Γ., *Έλληνες ζωγράφοι, 20^{ος} αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1990
- Χατζηβασιλείου Β., *Τα χρόνια της αρμύρας*, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Χατζηβασιλείου Β., *Το τρύπιο βουνό*, Κέδρος, Αθήνα 1994
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Η Ελλάδα 1923-1945 <http://www.ime.gr/chronos/14/gr/index.html>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Η σύγχρονη Ελλάδα 1945-2000 <http://www.ime.gr/chronos/15/gr/index.html>
- Μουσείο Μπενάκη <http://www.benaki.gr>
- Υπουργείο Πολιτισμού <http://www.culture.gr/>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Οι Ολυμπιακοί Αγώνες <http://www.fhw.gr/olympics/modern/gr/>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού: Η επέκταση του ελληνικού κράτους 1897-1922 <http://www.fhw.gr/chronos/13/>
- Κυπριακή Δημοκρατία: Η Κύπρος <http://www.cyprus.gov.cy/cyphome/govhome.nsf/>
- Βουλή των Ελλήνων: Η Ελλάδα των Βαλκανικών πολέμων <http://www.parliament.gr/1912/html/exStart.html>

Ηλεκτρονικές πηγές

- * *Αδερφοί Μανάκια πρωτοπόροι της εικόνας στα Βαλκάνια*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997
- * *Ελληνικός κινηματογράφος*, Ethno-data, Αθήνα 1997
- * *Η εγκυκλοπαίδεια των Ολυμπιακών αγώνων*, Αθήνα 2000
- * *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Concetrum, Αθήνα 1996
- * *Σταθμός της τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998
- * *Παγκόσμια ιστορία*, Ερευνητές, Αθήνα 1997
- Γενικά Αρχεία του Κράτους <http://gak.att.sch.gr>
- Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς <http://www.neagenia.gr/main.asp>
- Δίκτυο ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών <http://leykada.physics.auth.gr/index.htm>
- Εθνική Βιβλιοθήκη χαρτών <http://www.maplibrary.gr/>
- Ελληνικά Μουσεία <http://www.e-yliko.gr/museums.htm>
- Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου <http://www.gfc.gr>
- Ελληνικό Κοινοβούλιο, Αρχείο Εκθέσεων <http://www.parliament.gr/politismos/arxeioEktheseon.asp>
- Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο <http://www.elia.org.gr>
- Ευρωπαϊκή Ένωση, Πολυμέσα <http://europa.eu.int/comm/mediatheque/multimedia>

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, ΑΔ)

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.